

✓ 300.7/14

84/85
1985/86

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FITZ JENŐ GEDAI ISTVÁN

LXXXIV—LXXXV. ÉVFOLYAM

1985—1986

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST 1986

TARTALOM

<i>D. W. MacDowall: Indo-Greek and Kushan Coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest</i>	3
<i>Torbágyi Melinda: A kisszederjesi görög éremlelet</i>	13
<i>Bakos Miklós: Philippus Arabs és Philippus iunior AN IIII datálású viminaciumi koloniális veretei</i>	27
<i>Óvári Ferenc: Ritka római antoninianusok a III. századból</i>	31
<i>Redő Ferenc–Somogyi Péter: A datáló érem</i>	35
<i>Gál Éva: Friesachi denárlelet Pécs-Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből</i>	45
<i>Gedai István: A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszám gyűjteménye (I. rész)</i>	47
<i>Héri Vera: L. Prock érmei</i>	57
<i>Buza János: Törökkori pénzértékviszonyok egy Gömör megyei tanuvallatás tükrében</i>	61
<i>Huszár Lajos: A Bitkowsky poltura</i>	69
<i>Szalai Béla: Pannonhalma hétszázéves jubileumának emlékérmé</i>	73
<i>Bakos Miklós–Gegus Ernő–Borszéki János–Oravetz Dezső: II. Rákóczi Ferenc rézpénzeinek arany- ezüst- és ólom- veretei</i>	79
<i>Rádóczy Gyula: Mária Terézia magyarországi pénzverése 1741–1768</i>	87
<i>Kőhegyi Mihály: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt megelőző évekből (1809–1811)</i>	99
<i>Kahler Frigyes: Pénzhamisítók a XIX. század első felében</i>	103
<i>Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Könyves Kálmán szabadkőműves-páholy jelvényének története</i>	115
<i>Makai Ágnes: A II. világháború egyetlen Mária Terézia Rendje</i>	125
<i>R. Nánási Éva: Az 1984/85. évi jubileumi érmék gipsztervei</i>	131
<i>Kupa Mihály–Kupa Mihály Tamás: A papírpénz elterjedése</i>	137
<i>Ábrányi Hedvig: A Magyar Numizmatikai Társulat könyvtárának története (1901–1985)</i>	143
<i>Martin Ferenc: Keresztény vonatkozású betűk egy Hadrianus denáron</i>	159
<i>Fitz Jenő: III. századi pénzforgalom és pénzellátás Pannóniában</i>	161
<i>Kőszegi Tivadar: Ismeretlen koloniális Caracalla medaillon</i>	166
<i>Óvári Ferenc: III. Gordianus néhány antoninianusának vizsgálata metrológiai aspektusból</i>	167
<i>Szergej Karmanszki: Károly Róbert ismeretlen obulusa</i>	169
<i>Kőszegi Tivadar: Pénzverőjegy Nagy Lajos cattaroi garasán</i>	170
<i>Valkó Arisztid: Karl Henrik éremművész levele</i>	171
<i>Kőhegyi Mihály: Deák Farkas és Thallóczy Lajos bírálata Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt c. könyvéről</i>	172
Éremleletek	181
Irodalom	183
Társulati élet	205

Fordítók:

Blaschtk Éva
Telegdyné Lenkei Mária

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Célja a numizmatika tudományos művelése és népszerűsítése
A Társulat kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 120.– Ft.

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratait, valamint tudományos kérdésekben való érdeklődések, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.

Tagdíjbefizetés és egyéb pénzügyi ügyekben a gazdasági ügyintéző – Lódi Józsefné – ad felvilágosítást a 131–058 telefonszámon. Befizetési csekklap a Társulatban kapható.

A Társulat könyvtára hétfőn 17–19, szerdán 10–16 óráig, és csütörtökön a hivatalos órák alatt 1/2 6–1/2 8 óráig áll a tagok rendelkezésére.

A Társulat tisztségviselőit a hivatalos órák alatt kereshetik fel a tagtársaink hivatalos ügyeikkel.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI

BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FITZ JENŐ

GEDAI ISTVÁN

LXXXIV—LXXXV. ÉVFOLYAM

1985—1986

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

ISBN 02 30 0583

BUDAPEST 1986

TARTALOM

<i>D. W. MacDowall: Indo-Greek and Kushan Coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest</i>	3
<i>Torbágyi Melinda: A kisszederjesi görög éremlelet</i>	13
<i>Bakos Miklós: Philippus Arabs és Philippus iunior AN IIII datálású viminaciumi koloniális veretei</i>	27
<i>Óvári Ferenc: Ritka római antoninianusok a III. századból</i>	31
<i>Redő Ferenc-Somogyi Péter: A datáló érem</i>	35
<i>Gál Éva: Friesachi denárlelet Pécs-Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből</i>	45
<i>Gedai István: A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszám gyűjteménye (I. rész)</i>	47
<i>Héri Vera: L. Prock érmei</i>	57
<i>Buza János: Törökkori pénzértékvizonyok egy Gömör megyei tanuvallatás tükrében</i>	61
<i>Huszár Lajos: A Bitkowsky poltura</i>	69
<i>Szalai Béla: Pannonhalma hétszázéves jubileumának emlékérmé</i>	73
<i>Bakos Miklós-Gegus Ernő-Borszéki János-Oravetz Dezső: II. Rákóczi Ferenc rézpénzeinek arany- ezüst- és ólom-veretei</i>	79
<i>Rádóczy Gyula: Mária Terézia magyarországi pénzverése 1741–1768</i>	87
<i>Kőhegyi Mihály: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt megelőző évekből (1809–1811)</i>	99
<i>Kahler Frigyes: Pénzhamisítók a XIX. század első felében</i>	103
<i>Berényi Zsuzsanna Agnes: A Könyves Kálmán szabadkőműves-páholy jelvényének története</i>	115
<i>Makai Ágnes: A II. világháború egyetlen Mária Terézia Rendje</i>	125
<i>R. Nánási Éva: Az 1984/85. évi jubileumi érmék gipsztervei</i>	131
<i>Kupa Mihály-Kupa Mihály Tamás: A papírpénz elterjedése</i>	137
<i>Abrányi Hedvig: A Magyar Numizmatikai Társulat könyvtárának története (1901–1985)</i>	143
<i>Martin Ferenc: Keresztény vonatkozású betűk egy Hadrianus denáron</i>	159
<i>Fitz Jenő: III. századi pénzforgalom és pénzellátás Pannóniában</i>	161
<i>Kőszegi Tivadar: Ismeretlen koloniális Caracalla medaillon</i>	166
<i>Óvári Ferenc: III. Gordianus néhány antoninianusának vizsgálata metrológiai aspektusból</i>	167
<i>Szergej Karmanszki: Károly Róbert ismeretlen obulusa</i>	169
<i>Kőszegi Tivadar: Pénzverőjegy Nagy Lajos cattaroi garasán</i>	170
<i>Valkó Arisztid: Karl Henrik éremművész levele</i>	171
<i>Kőhegyi Mihály: Deák Farkas és Thallóczy Lajos bírálata Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt c. könyvéről</i>	172
Éremleletek	181
Irodalom	183
Társulati élet	205

INHALTSVERZEICHNIS

<i>D. W. MacDowall: Indo-Greek and Kushan Coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest</i>	3
<i>Melinda Torbágyi: Greek Coin Find from Kisszederjes</i>	13
<i>Miklós Bakos: Koloniale Prägungen von Philippus Arabs und Philippus iunior aus Viminacium mit der Datierung AN IIII</i>	27
<i>Ferenc Redő-Péter Somogyi: Münzen als Hilfsmittel bei der Datierung</i>	31
<i>Eva Gál: Ein Friesacher Denar-Fund in der Begräbnisstätte aus der Arpadenzeit in Pécs-Jakabhegy</i>	35
<i>István Gedai: Die Prägwerkzeugsammlung des Ungarischen Nationalmuseums (I. Teil)</i>	45
<i>Vera Héri: Die Medaillen von L. Prock</i>	47
<i>János Buza: Geldwertverhältnisse in der Gespanschaft Gömör zur Zeit der Türkenherrschaft in Ungarn – im Spiegel der Zeugenaussagen der ehemaligen Bewohnerschaft</i>	57
<i>Lajos Huszár: Die Bitkowsky Poltura</i>	61
<i>Béla Szalai: Die Gedenkmedaille zum siebenhundertsten Jubiläum von Pannonhalma</i>	69
<i>Miklós Bakos-Ernő Gegus-János Borszéki-Dezső Oravetz: Gold-Silber- und Bleiprägungen der Kupfermünzen von Franz Rákóczi II.</i>	73
<i>Gyula Rádóczy: Die Münzprägung Maria Theresias in Ungarn 1741–1768</i>	79
<i>Mihály Kőhegyi: Geldgeschichtliche Angaben aus den Rundschreiben der Stadt Kecskemét in den Jahren vor der großen Devaluation (1809–1811)</i>	87
<i>Frigyes Kahler: Papiergeldfälscher in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts</i>	99
<i>Zsuzsanna Agnes Berényi: Geschichte der Abzeichen der Koloman-Könyves-Freimaurerloge</i>	103
<i>Ágnes Makai: Die einzige Maria-Theresien-Orden aus dem II. Weltkrieg</i>	115
<i>Eva R. Nánási: Die Gipsentwürfe der Jubiläums-Medaillen in den Jahren 1984 und 1985</i>	125
<i>Mihály Kupa-Mihály Tamás Kupa: Die Verbreitung des Papiergeldes</i>	131
<i>Hedvig Abrányi: Die Geschichte der Bibliothek der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft (1901–1984)</i>	137
<i>Ferenc Martin: Buchstaben mit christlichem Bezug auf einem Hadrian-Denar</i>	143
<i>Jenő Fitz: Geldverkehr und Geldausstattung in Pannonien des 3. Jahrhunderts</i>	159
<i>Tivadar Kőszegi: Eine unbekannte koloniale Medaille von Caracalla</i>	161
<i>Ferenc Óvári: Gravimetrische Untersuchung einiger Antoninianen von Gordian III</i>	166
<i>Szergej Karmanszki: Karl Roberts unbekannte Obulus</i>	167
<i>Tivadar Kőszegi: Das Münzzeichen auf dem Cattaroer Groschen Ludwig des großen</i>	169
<i>Arisztid Valkó: Ein Brief des Medailleurs Henrik Karl</i>	170
<i>Mihály Kőhegyi: Die Kritiken von Farkas Deák und Lajos Thallóczy über Ignác Acsády's Buch: „Finanzangelegenheiten Ungarns während der Herrschaft von Ferdinand I.“</i>	171
Münzfunde	172
Literatur	181
Gesellschaftliches Leben	183
	205

Indo-Greek and Kushan Coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

The seventy-seven Indo-Greek, Kushan and related coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, constitute a small but fine collection representative of the series – interesting in themselves and a welcome addition to the published material. Like many major collections the coins have mostly been purchased in Europe and there is no record of the find spots of individual specimens.

The fine Attic tetradrachms of the Greek rulers of Bactria in the later 3rd and early 2nd century BC are represented by Euthydemus I, Antimachus Theos, Eucratides and Heliocles.¹ Particularly interesting are the four tiny silver obols of Demetrius and Eucratides that circulated in north and west Afghanistan.² Most of these coins are well preserved and their monograms can be clearly read – probably the marks of moneyers or issues.³

One of the earliest Greek kings to conquer Afghanistan south of the Hindukush was Apollodotus I.⁴ The collection contains three of his square silver drachms with legends in Greek and Kharoshthi copying the square Indian coins of the punchmarked silver series. Menander, the Indo-Greek king who extended Greek rule deep into India in the mid-2nd century BC is represented by six round silver drachms again with legends in Greek and Kharoshthi, and one square copper coin with a mark of value A for one chalcous.⁵ His successors Lysias, Antialcidas, Antimachus Nikephorus, Apollodotus II, Zoilus II, Hermaeus and Strato are represented by bilingual Greek and Kharoshthi silver drachms, and Lysias and Philoxenus by the characteristic Indo-Greek square copper coins that constituted the currency of Taxila,⁶ Gandhara⁷ and South East Afghanistan.⁸

The Indo-Scythian ruler Azes I, who followed the Indo-Greeks in the first century BC is represented by a silver tetradrachm and a square copper coin. Azes II, distinguished on the silver by the Horseman holding a whip⁹ (instead of the couched lance that Azes I had held) is well represented by drachms of the Pallas type (nos. 33, 34) the currency of Gandhara in North Pakistan west of the Indus, and the parallel copper coins of the humped bull/lion type (nos. 36–38) – a series that shares monograms with the accompanying silver.¹⁰ From the province of Taxila there is a silver drachm of the Zeus Nikephorus type (no. 35) and two coppers of the associated copper series of the seated king/Hermes type (nos. 39, 40). The end of the Azes dynasty is marked by the fine silver tetradrachm of Zeionises (Jihonika) the independent satrap in Chuchsha and a billon drachm of the great satrap Rajuvula who ruled the Panjab to the east of Taxila.

The collection has six silver drachms of the obscure ruler Hyrcodes of the 2nd/1st cent. BC – a coinage that should be attributed to Western Turkestan.

The Kushan dynasty is very well represented. There are three debased copper tetradrachms of Kujula Kadphises (nos. 49–51) which copy the obverse type of Hermaeus, with the reverse type of Hercules symbolising the Kushan god of war and death. His successor the Nameless King Soter Megas, who unified the coinage of the Kushan empire,¹¹ is represented by four copper coins with an idealised rayed head of the King and his characteristic tamgha  (nos. 52–55). The less usual four pronged symbol on no. 53 should be noted. Later Kushan kings of the 2nd century AD are represented by Vima Kadphises with the reverse of Shiva and his bull; by Kanishka with some of his celebrated Pantheon of cosmopolitan deities – Mao the moon god (no. 58), Mioro (ie Mithra) the sun (nos. 59, 60) and Nana (nos. 61 and 63). Hu-vishka's reduced weight tetradrachms show the Kushan King riding on an elephant – marking his conquest of India (nos. 64, 65). With Vasu-deva and the later Kushans (nos. 66–73), the dynasty reverts to the use of Shiva and the bull. Coins of the later series are often worn and in poor condition. The Budapest collec-

tion contains two specimens with additional features of interest — no. 69 with a tamgha to the left below the King's arm on the obverse, and no. 70 with a Brahmi letter ▽ in the field.

The Indo-Parthians are represented by three copper drachms of Sanabares (2nd cent. AD) thought to be the currency of Merv in Margiana.¹² Finally the Shahi of Kabul, who claimed to be descended from Kanik (ie Kanishka) are represented by a silver coin of Samanta Deva of the 9th century AD.¹³

INDO-GREEK

					gm.	mm.
		EUTHYDEMUS I				
1	ART	Head of king diademed r.	Hercules std., l. on rocks To r., 	PMC 8 M 94a	16.25	29
		DEMETRIUS				
2*	AR obol	Bust of king r, wearing elephant headdress	Hercules stg., crowning himself.	PMC 19 M 105c	0.26	11
		ANTIMACHUS THEOS				
3*	ART	Diademed bust of king r., wearing Kausia	Poseidon stg. facing holding long trident (r.) To r., 	PMC 55 M 124b	16.78	34
		EUCRATIDES				
4	ART	Diademed bust of king r., astragalus border	Apollo stg. l, holding an arrow l. To l., 	IMC 1 M 164 l.	16.55	31
5*	ART	Helmeted bust of king r. astragalus border	Mounted Dioscuri, R. To l. 	PMC 66 M 177 l.	16.40	33
6	AR obol	Diademed bust of king r.	2 Palms and 2 caps of Dioscuri. Below, 	PMC 77 type M 180 type	0.57	11
7	AR obol	Helmeted bust of king r.	2 Palms and 2 caps of Dioscuri. Below, 	PMC 71 M 181a	0.62	11
8	AR obol	Helmeted bust of king r.	2 Palms and 2 caps of Dioscuri. Below, 	PMC 71 M 181a	0.56	11
		HELIOCLES				
9*	ART	Diademed bust of king r.	Zeus stg. facing, holding long sceptre (l), thunder- bolt (r). To l., 	PMC 133 M 2840	16.40	33
		APOLLODOTUS				
10	ARD S	Elephant stg. r. Below, 	Humped bull stg. r.	PMC 233 M 207h	2.32	16
11*	ARD S	Elephant stg. r. Below, 	Humped bull stg. r. Below, 	PMC 249 M 207i	2.22	16
12	ARD S	Elephant stg. r. Below, 	Humped bull r. Below, 	PMC 248 M 207c	2.42	16

					gm.	mm.
		MENANDER				
13	ARD	Diademed bust r.	Pallas l., holding aegis (l.) hurling thunderbolt (r.) To r., 	PMC 401 M 215f	2.41	16
14	ARD	Helmeted head r.	Pallas l. To r., 	PMC 436 M 218d	2.21	16
15*	ARD	Helmeted head r.	Pallas l. To r., 	PMC 416 M 218c	2.47	17
16	ARD	Helmeted head r.	Pallas l.	PMC 416 M 218	2.12	17
17*	ARD	Bust of king l. thrusting with spear	Pallas r. holding aegis l. hurling thunderbolt r. To l., 	IMC 46 M 220c	2.46	16
18	ARD	Bust of king l. thrusting with spear	Pallas r. To r., 	PMC 475 M 224f	2.36	18
19*	AES	Elephant head r.	Club To l.,  , to r., 	PMC 507 M 240a	3.35	13/15
		LYSIAS				
20*	ARD	Helmeted head r.	Hercules stg., with club and lion skin (l), crowning him- self with wreath To l., 	PMC 155 M 264b	2.12	15
21	ARD	Helmeted head r.	Hercules stg., with club and lion skin (l), crowning himself with wreath To l., 	PMC 155 M 264b	1.70	15
22	AES	Bust of Hercules r. with club over shoulder	Elephant r. (worn)	PMC 163 type M 266 type	7.25	17
		ANTIALCIDAS				
23	ARD	Diademed bust r.	Zeus std l. on throne holding transverse sceptre (l) and Nike (r.) To r., 	PMC 190 M 275b	2.20	15
24	ARD worn ? cast	Diademed bust r.	Zeus std. l. on throne holding transverse sceptre (l) and Nike (r.) To r., 	PMC 190 M 275b	1.82	15

					gm.	mm.
ANTIMACHUS NICEPHORUS						
25	ARD	Nike l., holding wreath and palm To l., 	Horseman r.	<i>PMC</i> 565 <i>M</i> 135d	2.23	15
PHILOXENUS						
26	AES	Demeter stg. l., holding cornucopia (l), r. hand raised.	Humped bull r.	<i>PMC</i> 590 type <i>M</i> 344 type	6.29	17
APOLLODOTUS II						
27*	ARD	Bust diademed r.	Pallas l., holding shield (l) hurling thunderbolt (r.) To r., 	<i>PMC</i> 283 <i>M</i> 424c	2.21	16
ZOILUS II						
28	ARD	Bust diademed r.	Pallas l. To l.,  , to r., 	<i>PMC</i> 535 <i>M</i> 459g	1.88	16
HERMAEUS						
29	ARD	Bust diademed r.	Zeus std. l. on throne, extending r. hand. To r., 	<i>BMC</i> 5 <i>M</i> 4150	2.29	15
STRATO II						
30*	ARD	Diademed bust r.	Pallas l., holding shield (l.) thunderbolt (r) To l.  , to r., 	<i>BMC</i> 6 <i>M</i> 468b	2.28	16

INDO-SCYTHIAN

AZES I						
31*	ART	King on horseback r., holding couched lance. In exergue 	Zeus stg., with long sceptre l. and thunderbolt r. To l.,  , to r., 	<i>PMC</i> 44 <i>M</i> 750	9.38	28
AZES II						
32	AES	King on horseback r., holding couched lance	Humped bull r. Above, 	<i>PMC</i> 301 <i>M</i> 833a	9.82	21
33	ARD	King on horseback r., holding whip.	Pallas stg r., outstretched r hand, with shield and transverse spear (l) To l.,  , to r. 	<i>PMC</i> 158 <i>M</i> 847d	2.30	15
34	ARD	King on horseback r., holding whip.	Pallas stg. l., with r. hand outstretched. To l.,  , to r., 	<i>PMC</i> 148 <i>M</i> 815a	2.28	16

					gm.	mm.
35	ARD	King on horseback r., holding whip. To r., 	Zeus stg, l. holding sceptre l., and Nike on outstretched r. hand To l.,  , to r. 	PMC 120 M 857a	2.06	14
36	AE	Humped bull r. Above, 	Lion r. Above, 	PMC 257 M 850a	13.49	29
37*	AE	Humped bull r. Above, 	Lion r. Above, 	PMC 268 M 8501	14.23	22
38	AE	Humped bull r. Above, 	Lion r. Above, 	PMC 275 M 850h	13.30	24
39*	AE	King std l. on cushion whip in raised r., sceptre in l. hand. To l.,  , to r., 	Hermes stg, with caduceus l., and r. arm outstretched	PMC 192 M 860a	10.68	25
40	AE	King std l. on cushion whip in raised r., sceptre in l. hand	Hermes stg, with caduceus l., and r. arm outstretched	PMC 192 M 860a	5.89	20
41*	ART	ZEIONISES King on horseback r., holding a whip (r) Below to r.,  Below horse, 	King stg. facing Tyche crowning him with a wreath To l.,  , to r. 	PMC 82 M 818	9.99	26
42*	AED	RAJUVULA Head of satrap r. Legend includes $\omega\theta\eta\text{POC}$	Crude Pallas thundering l. To l.,  , to r., 	PMC 131	2.14	14.5
43*	AR	HYRCODES Diademed bust of king r.	Draped figure stg. with long sceptre r., and flames from shoulders	PMC 118	3.0	15
44	AR	Diademed bust of king r.	Draped figure stg. with long sceptre r., and flames from shoulders	PMC 118	2.8	16
45	AR	Diademed bust of king r.	Forepart of bridled horse r.	PMC 125		13
46	AR	Diademed bust of king r.	Forepart of bridled horse r.	PMC 125		12
47	AR	Diademed bust of king r.	Forepart of bridled horse f.	PMC 125		13
48	AR	Diademed bust of king r.	Forepart of bridled horse r.	PMC 125		14

KUSHAN

					gm.	mm.
KUJULA						
49	AE	Crude diademed bust of Hermaeus r. traces of legend [TH] ϣ Ϟ Σ	Hercules stg. with lion skin on l. arm, club in r. hand.	PMC 1	7.65	22
50	AE	Crude bust of Hermaeus r.	Hercules stg. with lion skin on l. arm, club in r. hand.	PMC 8	5.10	19
51	AE	Traces of legend ϣ Ϟ ^	Hercules stg. with lion skin on l. arm, club in r. hand.	PMC 8	4.86	19
THE NAMELESS KING						
52	AEDi	Diademed bust of king radiate r. holding lance Behind, 	King on horseback r. holding ankus To r., 	PMC 100	8.43	21
53*	AEDi	Diademed bust of king radiate r. holding lance Behind, 	King on horseback r. holding ankus but to r., 	PMC 104	7.97	19
54	AEDi	Diademed bust of king radiate r. holding lance Behind, 	King on horseback r. holding ankus but to r., 	PMC 100	7.17	20
55*	AEHe	Diademed bust of king radiate r. holding lance Behind, 	King on horseback r. holding ankus but to r., 	PMC 106	2.02	14
VIMA KADPHISES						
56*	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Shiva stg. in front of his bull	PMC 36	17.19	26
57	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Shiva stg. in front of his bull	PMC 36	17.11	26
KANISHKA						
58	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Mao stg. l.	PMC 76	16.79	26
59	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Mioro stg. l. MIOP[ϣ] to r.	PMC 68	16.28	25
60*	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Mioro stg. l. MIOPO to r.	PMC 68	16.63	25
61*	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Nana stg. r. NANA to l.	PMC 97	16.59	28

					gm.	mm.
62	AET	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Deity stg. l. (Mao or Mioro)	cf. <i>PMC</i> 68 or 75	16.2	24
63	AED	Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Nana stg. r. NANA to r.	cf. <i>PMC</i> 97	4.0	17
64*	AET	HUVISHKA Kushan king riding elephant r.	Two armed Shiva stg., holding long trident (l) To l. 	<i>PMC</i> 151	10.5	25
65	AET crude copy	Kushan king riding elephant r.	Deity	cf. <i>PMC</i> 137 ff	8.51	23
66	AE	VASU DEVA Kushan king stg. l. sacrificing at altar	Shiva stg. in front of bull To r., 	<i>PMC</i> 216	8.03	24
67	AE	LATER KUSHAN SHIVA TYPE Kushan king stg. l. sacrificing at altar. Trident above altar.	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	7.91	23
68	AE	Kushan king stg. l. sacrificing at altar. Trident above altar.	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	7.41	22
69*	AE	Kushan king stg. l. sacrificing at altar. Trident above altar.  to l., below king's arm	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	6.56	20
70*	AE	Kushan king stg. l. To r.,  below king's arm	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	6.48	19
71	AE	Kushan King stg. l.	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	5.67	18
72	AE	Kushan King stg. l.	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	5.44	22
73	AE	Kushan King stg. l.	Shiva stg. in front of bull	cf. <i>PMC</i> 216	5.40	19

INDO-PARTHIAN

74*	AED	SANABARES Bust of king l.	King std r. holding bow Below, 	<i>BMC</i> p113,2	2.54	11/13
75	AED	Bust of king l.	King std r. holding bow Below, 	<i>BMC</i> p113,2	3.20	12/15

				gm.	mm.
76*	AED	Bust of king I.	King std r. holding bow Below, 	BMC p.113,2	3.27 16/17

SHAHIS OF KABUL

77	AR	SAMANTA DEVA Humped bull I. Sri Samanta Deva	Horseman r.  to r.	IMC p240ff.	2.4 18
----	----	--	---	----------------	--------

ABBREVIATIONS

BMC	P. Gardner, <i>Catalogue of Indian Coins in the British Museum. Greek and Scythic Kings of Bactria and India</i> , London, 1886.
IMC	V.A. Smith, <i>Catalogue of the Coins in the Indian Museum, Calcutta</i> Volume I, Oxford, 1906.
M	M. Mitchiner, <i>Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage</i> , London, 1975.
PMC	R B Whitehead, <i>A Catalogue of the Coins in the Panjab Museum, Lahore</i> , Volume I, Indo-Greek Coins, Oxford, 1914.

D. W. MacDowall

Notes

1. For a general account of the context of this series see W.W. Tarn: *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge, 1951, and A.K. Narain: *The Indo-Greeks*, Oxford, 1957.
2. The remarkable hoard of these Attic Tetradrachms from Khisht Tepe is published by R. Curiel and G. Fussman: *Le Trésor Monétaire de Qunduz, Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan* Tome XX, Paris, 1965.
3. Silver obols of the Graeco-Bactrian Kings are found not only in Bactria (both north and south of the Oxus) but in Seistan (*Journal of the Royal Asiatic Society* 1904, 673 ff) and Baluchistan (R. Hughes Buller's collection now in the British Museum from Kerman).
4. The monograms are not strictly mintmarks, and are not the signature of the engraver or artist. There are substantial problems in regarding them as the mark of moneyers or magistrates (R. Curiel and G. Fussman: op. cit. 68-70) but they do distinguish phases of the coinage in the products of different mints.
5. D.W. MacDowall and N.G. Wilson: 'Apollodoti Reges Indorum', *Numismatic Chronicle* 1960, 221 ff..
6. A. Cunningham: 'An attempt to explain some of the monograms found on the Grecian coins of Ariana and India' *Numismatic Chronicle* 1845, 178, and more recently A.D.H. Bivar: 'The Sequence of Menander's Drachma' *Journal of the Royal Asiatic Society* 1970, 123-136, have argued that the isolated Greek letters from *alpha* to *theta* are regnal dates. It has however now been shown that they are marks of value D.W. MacDowall: 'The Copper Denominations of Menander' *Acta Iranica*, Monumentum H.S. Nyberg, 1975, Vol II, 39ff..
7. Sir John Marshall: *Taxila*, Cambridge 1951, 763-769.
8. Shaikhan Dheri see A.H. Dani: 'Shaikhan Dheri Excavations' *Ancient Pakistan* Vol II 1965/66, 35-38. For Butkara see R. Göbl: *A Catalogue of Coins from Butkara I (Swat, Pakistan)*, Rome 1976, 13-14.
9. For Begram see C. Masson: 'Memoir on the Ancient Coins found at Begram in the Kohistan of Kabul' *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 1834, 1ff. and the Second and Third Memoirs in *JASB* 1836, 1ff., and 537ff.
10. For Mir Zakah see R. Curiel and D. Schlumberger: 'Trésors Monétaires d'Afghanistan' *Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan* Tome XIV Paris, 1953, 5ff.
11. G.K. Jenkins: 'Indo-Scythic Mints' *Journal of the Numismatic Society of India* 1955, 1ff.
12. Jenkins: loc. cit. attributed this series to Gandhara. M. Mitchiner: *Indo-Greek and Indo-Schythian Coinage*, 524 ff. attributed the issues to Taxila and N.E. Pakistan but the analysis of finds of copper coins supports Jenkins rather than Mitchiner see D.W. MacDowall: *Azes Hoards from in South Asian Studies Afghanistan* 1985, 51-55.
13. D.W. MacDowall: 'Soter Megas, the King of Kings the Kushana' *Journal of the Numismatic Society of India*, 1968, 1ff.
14. R.N. Frye: *The Heritage of Persia*, London 1962, 207.
15. I am grateful for the kindness and help of Dr K Biró-Sey, Dr I Gedai and the Director of the Magyar Nemzeti Múzeum for allowing me to study the coins of the Indo-Greeks and Kushans on several visits to Budapest and for providing photographs of the coins. I offer this short catalogue as a contribution to the corpus of the Pre-Islamic coinage of Central Asia. This is particularly appropriate because it is due to Professor Harmatta and the Hungarian Academy of Sciences that four important international meetings have been held in Budapest to discuss the sources for the Pre-Islamic History of Central Asia.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM INDAI-GÖRÖG ÉS KUSHAN PÉNZEI

A Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteménye 77 darab Indiai-görög (Indo-Greek) és Kushan pénze kicsi, de kitűnő anyag.

A baktriai görög uralkodók attikai pénzláb szerint vert pénzeit az i.e. 3–2. századból *I. Euthydemus*, *Antimachus Theos*, *Eucratides* és *Heliclos* tetradrachmái képviselik. Különlegességnek számít a négy apró obulus, *Demetrius* és *Eucratides* veretei, amelyek észak és nyugat Afganisztánban voltak forgalomban. Ezeken többnyire jól látható és olvasható a verető tisztviselők, vagy kibocsátók monogramja.

A meghódított Afganisztán egyik legelső görög uralkodója *I. Apollodotus* volt. A gyűjtemény 3 db szögletes ezüst drachmáját tartalmazza görög és kharoshthi felirattal, amelyek a négyszögletes indiai pénzeket utánozzák. *Menandert*, az Indiai-görög uralkodót 6 kerek ezüst tetradrachma – szintén görög és kharoshthi felirattal – és egy szögletes vörösrézpénz értékjelzéssel – képviseli. Utódai *Lysias*, *Antialcidas*, *Antimachus Nikephorus*, *II. Apollodotus*, *II. Zoilus*, *Hermas* és *Strato* görög és kharoshthi nyelvű ezüst drachmái és *Lysias* és *Philoxenus* tipikus Indiai-görög szögletes vörösrézpénzei biztosították a pénzforgalmat Taxila, Gandhara és délkelet Afganisztán számára.

I. Azes Indiai-szkita uralkodó, aki az Indiai-görög uralkodókat követte az i.e. 1. században, egy ezüst tetradrachmával és egy szögletes vörösrézpénzzel a gyűjteményben képviselve.

II. Azes ezüstjei, amelyeken a lovas korbácsot tart – Gandhara számára (észak Pakisztán az Industól nyugatra) készültek (33, 34) és párhuzamosan a vörösrézpénzekkel voltak forgalomban (36, 38). Taxilából egy Zeus Nikephorus típusú ezüst drachma (35) és két „ülő király” vagy „Hermes” típusú vörösrézpénz van (39, 40). Az Azes dinasztia végét a gyűjteményben *Zeioises* (Jihonika) tetradrachmája és *Rajuvula* billon drachmája – aki a Pandzsábot uralma alatt tartotta Taxilától keletre – jelzi.

A gyűjteményben *Hyrcondesnek* (i.e. 2–1 század) hat ezüst drachmája van, ezek a nyugat turkesztáni pénzveréshez sorolhatók.

A Kushan dinasztia is nagyon jól van képviselve a gyűjteményben. *Kujula Kadphisesnek* (49–51) három vörösréz tetradrachmája van, amelyek előlapja a Hermaeus típus másolata, hátlapján egy Hercules ábrázolás, aki a kushani háború és halál istent szimbolizálja. Utóda *Soter Megas*, aki egyesítette a Kushan birodalom pénzverését négy vörösrézpénzzel jelenik meg (53–55) a gyűjteményben. A későbbi kusán uralkodókat, – i.sz. 2. század – *Vima Kadphises* (hátlapon Siva és bika), *Kanishka* pénzei a pantheonnal (58–63) képviselik.

Huvishka olyan redukált súlyú tetradrachmákat veretett, amelyen a kushani uralkodó elefánton lovagol, mutatva indiai hódítását (64–65).

A késői kushani pénzeket visszatér Siva és a bika ábrázolás (66–73). Ezek a késői pénzek gyakran nagyon rossz állapotban vannak.

Az Indiai-parthus pénzeket *Sanabares* három vörösréz drachmája képviseli az i.sz. 2. századból. A legkésőbbiek a kabuli sah *Samanta Deva* ezüstpénzei a 9. századból.

A cikk rövid értékelő jellegű, amelyhez a katalógus, a pénzek leírása, meghatározása és egyéb adatai csatlakozik.

A kisszederjesi görög éremlelet

A lelet 1903-ban került elő Kisszederjesen (Mai neve Mura Mica, jud.Mures, Románia). Eredetileg 167 db thasosi és Makedonia primai tetradrachmából állt, amelyek egy kőedényben voltak elhelyezve. A kincset először Gohl Ödön publikálta,¹ de nem ismertette részletesen a darabokat és fotókat sem közölt, ellenben ő még az egész leletet látta, amelyből sajnos csak 85 db került a Nemzeti Múzeum Éremtárába (Ltsz.: 103A/1903.1–55.). A lelet új és részletes publikálását az teszi szükségessé, hogy az utóbbi időben – elsősorban a román és bulgár kutatásban – előtérbe került az ilyen típusú kincsleletek vizsgálata.² Kísérletek történtek a thasosi és Makedonia primai pénzek csoportosítására, tipologizálására, kronológiai problémák megoldására, de ezek az egy-egy leleten alapuló feldolgozások nem vezethetnek eredményre. Mindenesetre felhívhatják a figyelmet számos vitatott pontra és megoldási lehetőségeket javasolhatnak. Egyelőre ez a cikk sem kísérhet meg többet, mint a problémák és az eddigi vélemények felvázolását.

A cikk korlátozott terjedelme miatt az érme részletes leírását kénytelen vagyok mellőzni és csak a súly, a legnagyobb átmérő, a pozíció és a monogramok leírását közlöm. Megjegyzem az esetleges verőtő azonosságokat vagy stílusrokonságot és megadok néhány más kincsből vett analógiát, de ezek mindig csak az előlapra vonatkoznak. A thasosi darabokhoz analógiaként szolgáló kincsek elsősorban a következők: Sînpetru, Belciugatele, Bucureşti-Militari és Tămădăul Mare³.

A kincslelet megmaradt darabjai tehát a következők: 61 db un.II. vagy késői stílusú thasosi tetradrachma.

Av.: Dionysos borostyán koszorús feje jobbra. Rv.: balra forduló Herakles, jobbajával bunkójára támaszkodik, bal karján pedig oroszlánbőr lóg. Az ábrázolás két oldalán és a szelvényben:

HPAKAEOYΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ felirat. A bal mezőben rendszerint különböző monogramok vannak, a verésért felelős tisztviselők nevének rövidítései.

A darabok átlagsúlya 16,52 g. A katalógusban szereplő darabok mindegyikéről van kép a II–VIII. táblákon. Számozásuk megfelel a katalógus számozásának.

1 AR 15,66 g, 32 mm ↑ ↑ 

2 AR 16,80 g, 32,5 mm ↑ ↘ 

v.ö. Sînpetru 1–2

3 AR 16,74 g, 33 mm ↑ ↘ 

Av. verőtő ugyanaz, mint 2. A Rv. verőtő is közel áll 2-höz, de nem azonos.

4 AR 16,74 g, 33 mm ↑ ↘ 

Av. nagyon közel áll 2–3-hoz, de nem azonos verőtő. v.ö. Sînpetru 1 és Bucureşti-Militari 2–3 ennek rosszabb kivitelű változata.

5 AR 14,98 g, 32,5 mm ↑ ↑ 

Av. közel áll 2–4-hez, de már más típus. v.ö. Paderevo⁴ 17, Sînpetru 3, Bucureşti-Militari 10, de ez már sokkal rosszabb kivitelű.

6 AR 15,59 g, 32,5 mm ↑ ↑ 

Av. ugyanaz a verőtő, mint 5. Rv. ugyanaz a verőtő, mint 5, de itt már sokkal kopottabb.

7 AR 16,79 g, 32 mm ↑ ↘ 

v.ö. Sînpetru 5, Bucureşti-Militari 9, de ez sokkal kopottabb.

8 AR 16,82 g, 31 mm ↑ ↘ 

Av. ugyanaz a verőtő, mint 7, de már kopottabb. Rv. 2-höz áll közel, de más verőtő.

- 9 AR 16,75 g, 33 mm ↑ ↗ 
 Av. talán a 8-ból ered, de sokkal rosszabb stílusú. v.ö. Sînpetru 20, Belciugatele 10, Tămădăul Mare 12.
- 10 AR 15,54 g, 31 mm ↑ ↗ 
 v.ö. Belciugatele 9.
- 11 AR 16,77 g, 29 mm ↑ ↗ 
 v.ö. Sînpetru 19.
- 12 AR 14,56 g, 32 mm ↑ ↗ 
 13 AR 16,77 g, 33 mm ↑ ↗ 
 v.ö. Sînpetru 6–7, Bucureșt–Militari 37.
- 14 AR 16,76 g, 29 mm ↑ ↗ 
 Av. talán 13-ból ered, de sokkal rosszabb kidolgozású. v.ö. Poiana⁵ 66.
- 15 AR 16,84 g, 33,5 mm ↑ ↗ 
 v.ö. S'dievo⁶ 4.
- 16 AR 14,99 g, 30 mm ↑ ↗ 
 Hibás felirat: ΘΑΣΙΩΝ. Herakles alakja a 2.sz. érmen lévőre emlékeztet, de durvább kivitelű és az oroszlánbőr más. v.ö. Sînpetru 11.
- 17 AR 16,81 g, 30,5 mm ↑ ↗ 
 Av. ugyanaz a verőtő, mint 16. Rv. 16-hoz hasonló, de nem azonos verőtő.
- 18 AR 16,86 g, 31 mm ↑ ↗ 
 v.ö. Sînpetru 12–13, Belciugatele 12, Tămădăul Mare 9.
- 19 AR 15,66 g, 31 mm ↑ ↑ 
 Av. talán a 18-cal közös mintából ered.
- 20 AR 16,74 g, 29 mm ↑ ↗ 
 Rv. Herakles alakja a 16-os érmen lévőre emlékeztet, de más verőtő.
- 21 AR 16,84 g, 31 mm ↑ ↗ 
 Av. talán 20-szal közös mintából ered, bár a levelek száma a koszorún nem azonos. Rv. is közel áll 20-hoz, de más verőtő. v.ö. Sînpetru 32.
- 22 AR 16,70 g, 32 mm ↑ ↗ 
 Av. 21-hez hasonló típus, de más verőtő. Rv. ugyanaz a verőtő, mint 21.
- 23 AR 16,96 g, 30 mm ↑ ↗ 
 Av. profil kissé a 11-re emlékeztet, de az orr nem olyan erőteljes, a fej pedig nagyobb. v.ö. Sînpetru 34, Bucureșt–Militari 7.
- 24 AR 16,73 g, 30 mm ↑ ↑ 
 v.ö. Sînpetru 31.
- 25 AR 16,99 g, 32 mm ↑ ↑
 Av. ugyanaz a verőtő, mint 24.
- 26 AR 15,46 g, 32 mm ↑ ↑ 
 Av. 24 típusból ered, de sokkal durvább kivitelű.
- 27 AR 16,79 g, 31,5 mm ↑ ↗ 
 Rv.-n hibás felirat: ΣΩΗΤΡΟΣ
- 28 AR 16,62 g, 30,5 mm ↑ ↗
 Rv.-n hibás felirat: ΘΑΣΙΩΝ. v.ö. Sînpetru 22–23
- 29 AR 16,88 g, 32 mm ↑ ↑ 
 Av. ugyanaz a verőtő, mint 28. Rv.-n Herakles alakja 25-re emlékeztet, de kisebb.
- 30 AR 16,67 g, 30,5 mm ↑ ↑ 
 Av. talán 28 típusból ered.
- 31 AR 15,05 g, 30 mm ↑ ↑ 
 v.ö. Sînpetru 28–30
- 32 AR 16,82 g, 32 mm ↑ ↑ 
 Av. ugyanaz a verőtő, mint 31. Itt is egy verőtő hibából eredő kiemelkedő vonal látható az arcon a haj mentén a szem sarkáig.
- 33 AR 16,77 g, 31,5 mm ↑ ↑ 
 v.ö. Belciugatele 22

34 AR 16,70 g, 32 mm ↑ ↑ M

Av. 33-ra emlékeztet, de sokkal durvább kivitelű. v.ö. Sînpetru 38, Tămădăul Mare 13.

35 AR 16,88 g, 29 mm ↑ ↑ M

Av. 33–34-gyel rokon típus, de más orr.

36 AR 16,59 g, 29 mm ↑ ↑ M

37 AR 14,90 g, 33 mm ↑ ↑ PP

Tămădăul Mare 19 ennek sokkal durvább kivitelű változata.

38 AR 16,90 g, 32 mm ↑ ↘ M

Av. stílusában a 37-re emlékeztet, noha a koszorú leveleinek száma nem azonos. v.ö. Sînpetru 50–52

39 AR 16,78 g, 31 mm ↑ ↘ M

Av. nagyon közel áll 38-hoz, de más verőtő. Rv. Herakles alakja kicsit emlékeztet a 30-ra.

40 AR 16,77 g, 31,5 mm ↑ ↘ M

Av. 38-cal rokon típus, de más verőtő. Rv. Herakles tartása 39-re emlékeztet, de annál erőteljesebb és durvább kidolgozású.

41 AR 16,77 g, 34 mm ↑ ↘ M

Av. némileg rokon típus a 40-nel, de nagyobb fej, a koszorú alsó levelei is nagyobbak és másként vannak elhelyezve. v.ö. Sînpetru 55–56, sőt Rv. is hasonló Sînpetru 56-hoz. v.ö. Belciugatele 1–2, Tămădăul Mare 18, Bucureşti–Militari 38, de az sokkal durvább kivitelű.

42 AR 16,84 g, 32,5 mm ↑ ↗ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 41, csak sokkal kopottabb.

43 AR 16,78 g, 32 mm ↑ ↑ M

Av. nagyon közel áll 41-hez, de más verőtő. Tămădăul Mare 7 ennek durvább kivitelű változata.

44 AR 16,90 g, 30 mm ↑ ↑ M

45 AR 16,75 g, 32 mm ↑ ↑ M

v.ö. Bucureşti–Militari 5, Tămădăul Mare 14

46 AR 16,57 g, 34 mm ↑ ↑ M

Av. nagyon közel áll 45-höz, talán azonos verőtő is, csak sokkal kopottabb.

47 AR 16,71 g, 31 mm ↑ ↗ M

Av. 45-re emlékeztető típus. v.ö. Bucureşti–Militari 8 és Tămădăul Mare 15

48 AR 16,81 g, 31,5 mm ↑ ↑ M

Av. stílusában 45–47-re emlékeztet, de kisebb fej. v.ö. Belciugatele 18

49 AR 16,79 g, 32,5 mm ↑ ↘ M

Av. 48-hoz hasonló, de nem azonos verőtő.

50 AR 16,88 g, 32 mm ↑ ↘ M

Av. 49-cel rokon típus, de más verőtő. v.ö. Paderevo 18

51 AR 16,63 g, 33 mm ↑ ↘ M

Av. 50-hez közel álló típus, de nem azonos verőtő.

52 AR 16,80 g, 30 mm ↑ ↑ M

Av. 50-hez közel álló típus, de nem azonos verőtő.

53 AR 16,71 g, 33 mm ↑ ↘ M

Av. 49-re kissé emlékeztető típus, de kisebb orr és kerekesebb fej.

54 AR 16,69 g, 32 mm ↑ ↘ M

Av. 53-hoz közel álló típus, de más verőtő. Rv. Herakles alakja is közel áll 53-hoz, de zömökebb és nagyobb fejű.

55 AR 16,68 g, 35 mm ↑ ↘ M

Av. talán 54-ből ered, de még jobban stilizált. v.ö. Sînpetru 45, Bucureşti–Militari 19–20

56 AR 16,78 g, 32 mm ↑ ↘ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55.

57 AR 16,82 g, 33 mm ↑ ↘ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55. Rv. Herakles alakja a 2–3 sz. érmeken lévőre emlékeztet, de erőteljesebb és az oroszlánbőr ábrázolása is más.

58 AR 16,81 g, 35,5 mm ↑ ↘ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55.

59 AR 16,63 g, 32 mm ↑ ↗ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55. Rv. ugyanaz a verőtő, mint 58.

60 AR 16,80 g, 30,5 mm ↑ ↗ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55. Rv. Herakles alakja 57-hez áll közel, de nem azonos verőtő.

61 AR 16,70 g, 33 mm ↑ ↑ M

Av. ugyanaz a verőtő, mint 55.

A kincs másik részét 24 db Makedonia Primai pénz képezi. Ezeknek a pénzeknek a csoportosítása a rajtuk lévő jegyek alapján történt, ezen belül pedig hajtípusok szerint.⁷ Ezt F1, F2 stb. formában jelölöm. Itt is ugyanazok az adatok szerepelnek, mint a thasosi pénzek leírásánál és az idézett analógiák most is csak az előlapokra vonatkoznak. Az analógiákat a Căprioru és a Poianai kincsekből vettem.⁸ (A 3 leletet a későbbiekben is együtt fogom vizsgálni.)

Av.: un.Makedon pajzs Artemis jobbra néző büsztjével.

Rv.: Herakles bunkója tölgyfalevél koszorúba foglalva. A bunkó felett és alatt MAKEΔONΩN ΠΡΩΤΗΣ felirat. Az éremkép bal oldalán villámköteg. A mezőben fent és esetenként lent is különféle monogramok.

A darabok átlagsúlya 16,72 g az eredetieknél és 16,57 g az utánzatoknál. A pozíciók esetében egy érdekes jelenség figyelhető meg. A 21.sz. monogramot (1. ábra) viselő érmek mindig ↑ ↑, legfeljebb csekély eltéréssel és ugyanezt tükrözik a Căprioru kincs megfelelő darabjai is. A 4. sz. monogramos darabok (1. ábra) mindig ↑ ← pozíciót mutatnak mindkét kincs esetében. (A poianai lelet publikációjában nincsenek megadva a pozíciók.) A pozíció állandósága összekapcsolt verőtövek használatára utal, ami ritka jelenség a görög éremverésben.⁹

TPE

Ê TAP

62 AR 16,62 g, 31 mm ↑ ↗ F1

Gaebler¹⁰ Taf. II/3. portré típusból ered.

AP

ΣP HP

63 AR 16,91 g, 30,5 mm ↑ ↗ F1

Av. közel áll 62-höz, de más verőtő.

A

X

E

64 AR 16,74 g, 31,5 mm ↑ ← F4

v.ö. Poiana 39.

AR

65 AR 16,09 g, 30,5 mm ↑ ↗ F7

v.ö. Căprioru 11–14, Poiana 26–34

AR

66 AR 16,94 g, 31 mm ↑ ← F9

v.ö. Căprioru 23, Poiana 15.

67 AR 16,67 g, 31 mm ↑ ← F9

Av. ugyanaz a verőtő, mint 66, csak sokkal kopottabb.

68 AR 16,70 g, 31,5 mm ↑ ← F9

v.ö. Căprioru 25, Poiana 13.

69 AR 16,87 g, 29 mm ↑ ← F11

70 AR 16,93 g, 30 mm ↑ ← F12

v.ö. Căprioru 39–40

ΣAP

TE

TE

71 AR 16,83 g, 31 mm ↑ ↑ F2a

72 AR 16,77 g, 31,5 mm ↑ ↑ F12 (?)

- 73 AR 16,76 g, 30 mm ↑ ↑ F12
v.ö. Poiana 48
- 74 AR 16,52 g, 31 mm ↑ ↑ F12
Av. stílusában közel áll a 73-hoz.
- 75 AR 16,65 g, 31,5 mm ↑ ↑ F12
Av. közel áll a 73–74-hez.
- 76 AR 16,63 g, 31,5 mm ↑ ↑ F12
Av. közel áll a 73–75-höz.
- 77 AR 16,73 g, 28 mm ↑ ↑ F12
v.ö. Poiana 52
- 78 AR 16,57 g, 31 mm ↑ ↑ F12
Av. közel áll a 77-hez.
- 79 AR 16,83 g, 32 mm ↑ ↑ F12
v.ö. Căprioru 73, Poiana 42
- 80 AR 16,92 g, 35 mm ↑ ↗

Ezt a hajtípust nem tudom besorolni a Căprioru kincs alapján felállított típusok közé.

Barbár utánzatok

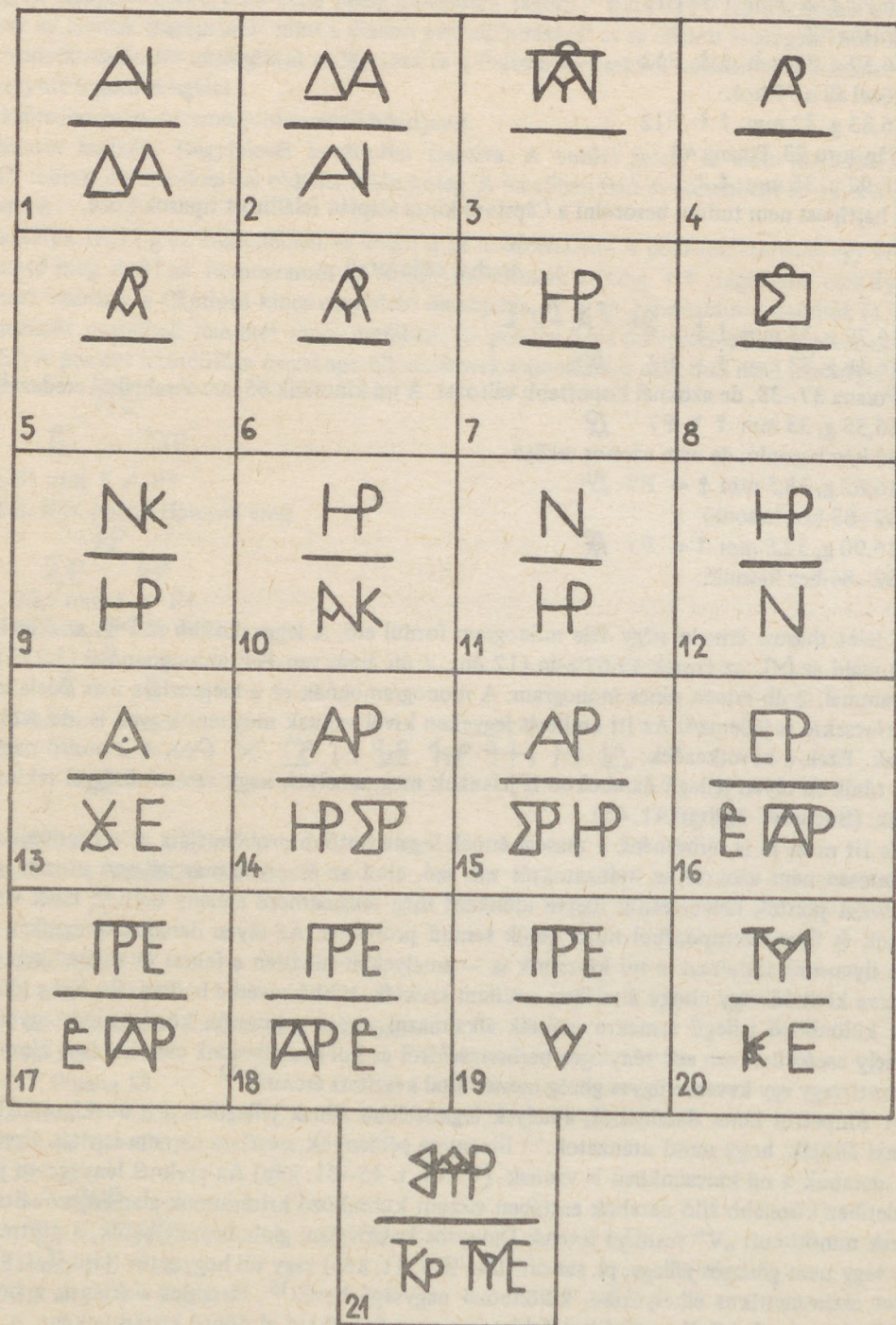
- 81 AR 16,79 g, 31 mm ↑ ↑  / A - K E
- 82 AR 16,46 g, 33 mm ↑ ← F7 
v.ö. Poiana 37–38, de azoknál kopottabb változat. A mi kincsünk 65. sz. darabjából eredeztethető típus.
- 83 AR 16,55 g, 33 mm ↑ ↘ F7 
Av. 82-höz hasonló, de nem azonos verőtő.
- 84 AR 16,62 g, 38,5 mm ↑ ← F7 
Av. 82–83-hoz hasonló
- 85 AR 16,90 g, 32,5 mm ↑ ← F7 
Av. 82–84-hez hasonló.

A lelet thasosi érmein négy féle monogram fordul elő. A leggyakoribb az , az érmek 72,13%-án (44 db) majd az , az érmek 19,67%-án (12 db). 2 db érem van  monogrammal (3,27%) és 1 db  monogrammal. 2 db érmen nincs monogram. A monogramoknak ez a megoszlása más Dácia területén előkerült kincsekre is jellemző. Az itt említett jegyeken kívül vannak még más jegyek is, de azok lényegesen ritkábbak. Ezek a következők:          A 2 utolsó nagyon barbarizáltak tűnik és olyan jellegű darabokon is jelennek meg, amelyek nagy valószínűséggel tekinthetők utánzatoknak. (Bucureşti–Militari 41, 45)

És itt most rá is térhetnénk a thasosi érmek legalapvetőbb problémájára az eredetiség kérdésére. Itt természetesen nem azokról az utánzatokról van szó, ahol az éremkép már teljesen stilizált, sematikus és a feliratokat pontok helyettesítik illetve időnként még felismerhető néhány betű.¹¹ Ezek vitathatatlanul utánzatok és ilyen szempontból nincs velük semmi probléma. Az olyan darabok okozzák a gondot – és részben ilyeneket tartalmaz a mi kincsünk is – amelyeken hibátlan a felirat és az éremkép sem stilizált, csak durva kivitelű vagy ahogy általában említeni szokták, többé-kevésbé barbarizált. Ezt a kifejezést pedig nagyon különböző jellegű érmekre szokták alkalmazni, mivel a kutatók között nincs egyetértés abban, hogy mely esetekben van szó tényleges barbarizációról és hol beszélhetünk csak kevésbé sikerült, hanyagul kivitelezett vagy egy kevésbé ügyes görög mester által készített éremről.¹²

A Sínpetruí kincs darabjairól, amelyek legközelebb állnak jellegükben a mi kincsünkhöz, a publikálók azt állítják, hogy mind utánzatok.¹³ Bizonyos példányok esetében ez nem is vitás. Ezekhez hasonló jellegű darabok a mi kincsünkben is vannak. (V–VI. t. 45–61. kép) Az ezeknél lényegesen jobb kivitelű, az eredetihez közelebb álló darabok esetében viszont különböző kritériumok alapján próbálták őket utánzatoknak minősíteni: „V” formájú levelek Dionysos koszorúján, globularizált betűk, a portré durva kidolgozása vagy nem görögös jellege, pl. sas orr (lásd II. t. 11. kép) vagy túl hegyes orr (lásd II. t. 9–10. kép)¹⁴, a felirat aszimmetrikus elhelyezése, különböző nagyságú betűk¹⁵, Herakles alakjának aránytalansága.¹⁶ Ezek közül az érvek közül az első kettő biztosan nem fogadható el döntő kritériumként. A „V” formájú

levelek ugyanis biztosan eredeti darabokon is megtalálhatók.¹⁷ Arról nem is beszélve, hogy ez a „V”-sedő tendencia éppen a már egészen rossz kivitelű, biztosan barbár darabokra nem jellemző. Ott ugyanis a levelek inkább tömzsi kis szív alakok. (V–VI. t. 45–61. kép). A betűk globularizálódása pedig – noha szinte már közhely számba menő érv – szintén nem lehet alapvető kritériuma a barbarizáltságnak. A globularizáció, azaz a betűvégeknek egy kis ponttal való hangsúlyozása, egyáltalán nem az Észak-Balkánra jellemző sajátosság. Ugyanez a jelenség megfigyelhető a hellenisztikus kori görög éremverésben is. Elsősorban a Seleukidáknál¹⁸, ahol sokszor már annyira „globularizálódtak” a betűk, hogy első pillantásra szinte mást sem lát az ember, mint sorba ütött kis pontocskákat. Ugyanezt láthatjuk a késő atheni pénzekben is,¹⁹



1. ábra

de Makedon érmeken is találkozhatunk vele.²⁰ Szerintem ez egy technikai eljárás lehet. Ezekkel a kis beütésekkel előre kijelölhették a verőtővön a betűk helyét, részben, hogy egyformák legyenek, részben, hogy kiferjen a felirat. A hellenizmustól kezdve lesznek ugyanis jellemzőek a hosszú éremfeliratok. Tehát ez a jelenség is legfeljebb nagyon drasztikus formájában utalhat barbarizációra, de ilyen esetekben már ennél sokkal egyértelműbb okai is vannak annak, hogy az érmet barbár munkának tartsuk. A felirat aszimmetrikus elhelyezése vagy a különböző nagyságú betűk szintén nem lehetnek döntőek ebben a kérdésben, sőt szerintem sokkal inkább a hanyag és összezsapott munka jelei, mint az utánzás következményei.

Preda szerint az utánzatok elsődleges kritériuma a hibás felirat.²¹ Jelenleg még ez tűnik a legelfogadhatóbbnak, de itt meg az a probléma, hogy nagyon rossz kivitelű hátlapi ábrázolások mellett is szerepelnek hibátlan feliratok. (II. t. 5, 6 és IV. t. 28. kép)

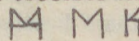
Vannak olyan esetek, amikor az érem egyik oldala tökéletesen jó, a másik oldala viszont nagyon rossz kidolgozású. Ezek vitathatatlanul utánzatok. Velük kapcsolatban azonban egy újabb probléma vetődik fel. Az ilyen érmékből az derül ki, hogy a tökéletes minőségű elsődleges utánzatok, amelyek nyilván egy nagyon szép és gondos kivitelezésű eredetiről készültek, esetleg sokkal jobbak, mint egy hanyagul kivitelezett, kevésbé ügyes görög mester által készített eredeti. Az ilyen eredetiekkel tökéletesen megegyező utánzatokról mondják azt, hogy még eredeti verőtővel készültek.²² De, hogy az eredeti verőtővek hogy kerültek a barbárokhoz – nem egy-két verőtőről van szó – arról azt hiszem érdemes lenne elgondolkozni. A tönkrement vagy valami miatt feleslegessé vált verőtőveket ugyanis megsemmisítették vagy elásták, ezért kerülnek elő ma ritkán. Persze erre is lehet elméleteket gyártani, de azt hiszem, hogy az ilyen tökéletes másolatok készítésére van sokkal kézenfekvőbb megoldás is, amit még egészen primitív körülmények között is meg lehet valósítani. Az izzásig hevített verőtőbe nagyon nagy sebességgel ütnek bele egy egészen hidegre hűtött eredeti érmet. Az eredeti érem ugyan tönkremegy, de a róla készült minta tökéletes lesz.²³

Sok esetben egész egyszerűen csak minőségi kritériumok alapján határoznak meg egy érmet barbárnak vagy görögnek, ami természetesen nagyon viszonylagos. Mindenesetre, ha elfogadjuk, hogy a sinpetruai kincs – és az ehhez nagyon hasonló jellegű kisszederjesi is – kizárólag barbár utánzatokból áll, akkor kiderül, legalábbis az általam ismert publikációk alapján, hogy Dáciában nem vagy alig voltak eredeti thasosi pénzek. És ha ezek mind utánzatok, akkor milyenek az eredetiek, amelyek alapján ezek készültek?

Magán Thasoson sajnos nem kerültek elő ilyen pénzek és a szigeten hosszú ideje ásatásokat folytató Atheni Francia Iskola több kötetes sorozata, az Etude Thasienne is csak általánosságban beszél a pénzverésről.²⁴ Thasosi illetve thasosi típusú pénzek szinte kizárólag csak Bulgária és Románia területén kerülnek elő.²⁵ A bulgáriai anyag sajnos még rosszabbul publikált, mint a romániai. Az általam látott 3 bulgáriai leletből a kukleni²⁶ vitathatatlanul eredeti példányokat tartalmaz, de ezek annyira más jellegűek, mint a dáciai érmek, hogy azokból ilyen „utánzatokat” nem lehet levezetni. A kukleni darabok előlapján egy kis fejű, finom profilú Dionysos fej látható. A kérdéses eredetiségű Dáciában előkerült érmeken viszont egy nagy fejű, kemény profilú, széles arcú fej van. Ilyenek például a kisszederjesi kincs (III–V. t. 24, 33, 37, 41. sz.) darabjai.

A padarevoi kincs²⁷ eredeti – legalábbis Katzarova által eredetinek tartott – darabjai között vannak a mi pénzeinkkel rokon veretek is. És ha ezt a kincset nézem illetve azt a néhány érmet, amelyet Katzarova más kincsekből idéz és fényképen is közöl, akkor már vannak a mi kérdéses pénzeinkkel rokon jellegű darabok. Ezek között is előfordulnak jobb és rosszabb kivitelű példányok, különösen a hátlapok esetében, és ha ezek eredetiek, akkor a sinpetruai és a kisszederjesi kincs esetében sem lehet egyértelműen azt mondani, hogy mind utánzatok.

Azt hiszem, hogy nincs értelme így elméleti síkon tovább boncolgatni ezt a kérdést. Egy-két lelet vizsgálata úgysem oldja meg a problémát. Ahhoz, hogy tovább lehessen lépni nagy mennyiségű anyag alapos és részletes vizsgálatára lenne szükség, amely alapján már fel lehet állítani típus sorozatokat. Össze kell gyűjteni a biztosan eredeti pénzeket, megnézni hányféle típus van és ezekhez, hogy viszonyulnak a kérdéses eredetiségű darabok.

A thasosi éremverés másik vitatott problémája a datálás. Hosszú időn keresztül uralkodott az a nézet, hogy a késő thasosi pénzeket az i.e. II. szd. közepe körül kezdték el verni,²⁸ és verésük nagyjából az i.e. I. szd. első évtizedeiig tartott. Katzarova vetett fel már többször említett cikkében egy újabb datálási javaslatot.²⁹ Szerinte a thasosi pénzek többségét, amelyek  monogramot viselnek nagyjából egy időben verték, az i.e. I. szd. második évtizedében, mégpedig a Mithridates ellen harcoló rómaiak számára, akik ezzel a pénzzel fizették katonáik zsoldját és ezzel fizettek a hadsereg ellátásához szükséges

cikkekért – élelem, takarmány stb. – amit elsősorban a thrákoktól szereztek be. Katzarova véleményének kiindulópontjával a Sura monogramos thasosi pénzek szolgáltak.³⁰ Q. Brutius Sura C. Sentius Saturninus praetor legatusa volt i.e. 92–88-ban.³¹ Tehát az ő monogramját viselő érmekeket biztosan lehet keltezni. Katzarova bonyolult verőtő vizsgálatok alapján kimutatta, hogy az említett monogramokat viselő érmekek egykorúak illetve időben nagyon közel állnak a Sura monogramos darabokhoz.³² A háború szükségletei kellőképpen indokolják, hogy miért verték ezeket a pénzeket ilyen óriási mennyiségben. A thasosi pénzek kevés monogram változata alátámasztja a verési idő rövidségét, a tömegtermelés és a sietség pedig megmagyarázza, hogy miért vannak olyan nagy minőségbeli különbségek az egyes érmekek között. Ez az elmélet arra is feleletet ad, miért csak az Észak-Balkánon fordulnak elő ezek a pénzek. A háború végével pedig megszűnik verésük, mivel nincs többé szükség rájuk és amikor a barbárok már nem jutnak hozzá az eredetiekhez, elkezdik őket utánózni, mégpedig nagyon gyorsan az eredeti verés megszűnése után, mert a bulgáriai kincsekben az eredetiek gyakran keverednek a különböző fokú utánzatokkal.

A datálást illetően M. Thompson képviseli a másik véletet, aki szerint a thasosi pénzverés már az i.e. II. szd. elején elkezdődött.³³ Ezt egyrészt azzal indokolja, hogy az ún. II. vagy új stílusú görög éremverés az i.e. II. szd. elején indult Görögországban.³⁴ Miért kezdenének tehát Thasoson ilyen stílusú pénzeket 100 évvel később verni. Másrészt egy Észak-Görögországban előkerült kincsleletre hivatkozik³⁵, amely i.e. II. szd. első feléből származó darabokat tartalmaz és van benne egy thasosi pénz is. A lelet földbe kerülését i.e. 150 k.-ra teszi a Makedonia Primai pénzek alapján. Ez azonban szerintem még nem tekinthető bizonyítéknak, mivel a thasosi példány lehet a kincs legkésőbbi darabja is és ebben az esetben belefér a hagyományosan elfogadott datálás keretébe. A darab mindenképpen a thasosi verés korai szakaszára helyezhető szép kivitele és a rajta lévő ΔI monogram alapján, amely a ritka típusok közé tartozik.

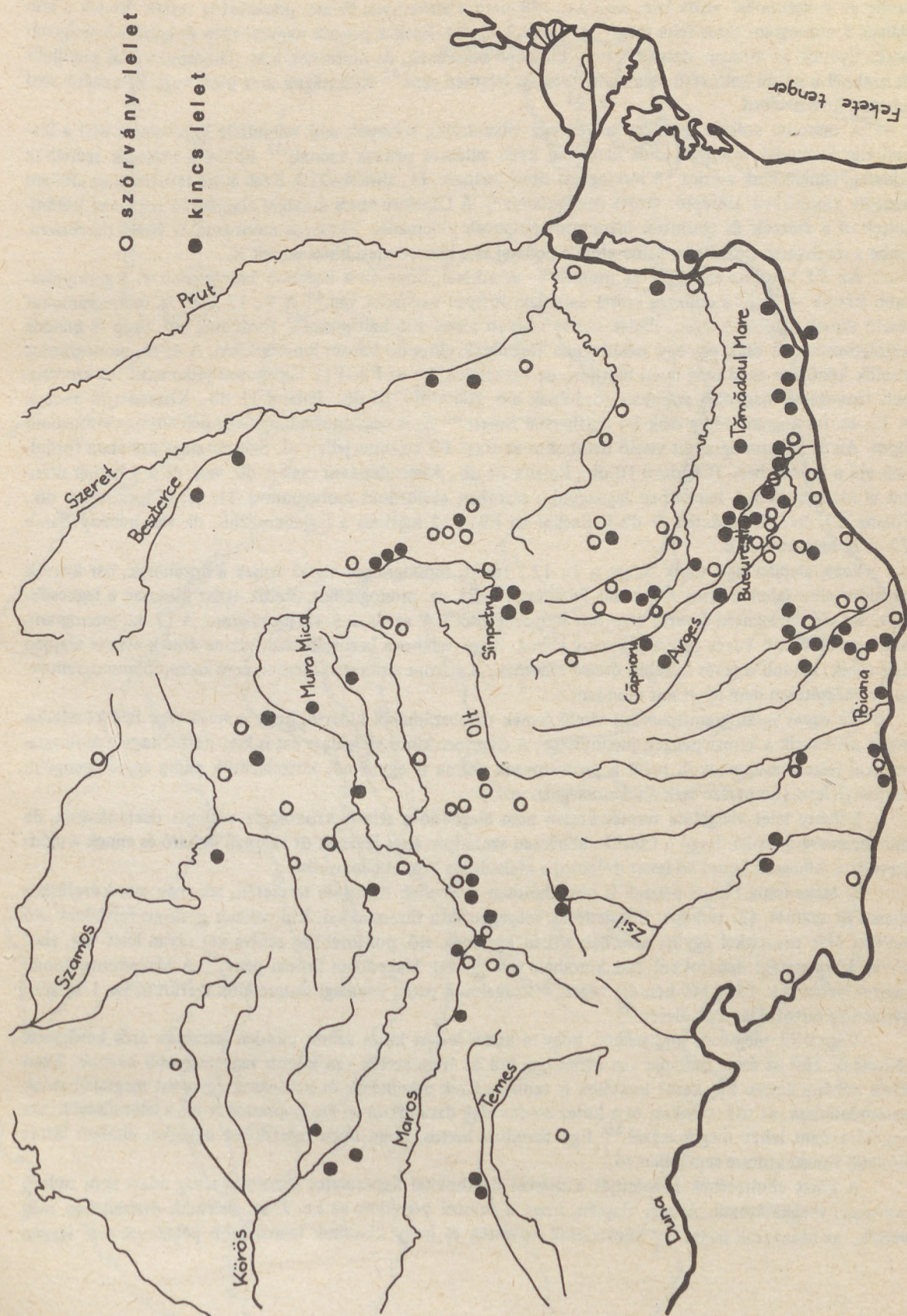
A monogramok csekély száma alapján egyébként is nehéz túl hosszú verési időt feltételezni. A Sura monogramos darabok léte viszont azt bizonyítja, hogy az i.e. I. sz. első évtizedeiben még folyt a pénzverés Thasoson. Ennek az ellentmondásnak az áthidalására elképzelhető egy olyan megoldás is, hogy a pénz kibocsátás nem volt folyamatos. A kukleni típusú darabokat verték az i.e. II. sz. elején és idetartozna a M. Thompson által említett példány is. Ez a verés azonban valamilyen okból abbamaradt és csak a Mithridates háborúk kapcsán indult meg újra. Ezt a lehetőséget még alaposan meg kell vizsgálni történeti és numizmatikai oldalról is.

Egyelőre tehát ez a kérdés is nyitott marad és megválaszolása összefügg az előző probléma megoldásával. Kronológiai kérdések tisztázásánál mindig támpontot nyújtanak az olyan kincsleletek, amelyekben a kérdéses darabok más pénzekkel együtt fordulnak elő. A thasosiak esetében jelenleg azért nem foglalkozom ezzel – noha vannak ilyen leletek – mert megfelelően illusztrált pbublikációk hiányában nem lehet eldönteni, hogy ezekben milyen thasosi pénzekről van szó, eredetiekről vagy utánzatokról. Éppen ezért nem lehet igazán képet alkotni a dáciai thasosi pénzforgalom mértékéről sem, mert hiába van rengeteg thasosinak nevezett lelet (1. térkép), ha ezek utánzatok, akkor nem a görögökkel, hanem a thrákokkal való kapcsolatokra utalnak. Ez persze akkor sem kizárt, ha eredeti darabokról van szó. A leletek földrajzi elhelyezkedése mindenesetre arra utal, hogy ezek a pénzek a Duna déli oldaláról érkeztek. A dák görög kereskedelem kérdése egyébként is sokkal összetettebb probléma annál, hogy itt foglalkozhassam vele.³⁶

A kisserderjesi kincs thasosi darabjairól tehát biztonsággal csak annyit mondhatunk, hogy az 1. sz. és a 15. sz. példányok eredetiek, a 45–61. sz. darabok pedig utánzatok. A lelet további darabjairól lehet vitatkozni és érvelni eredetiségük mellett vagy ellen.

Azt hiszem mind az amit elmondtam, kellőképpen érzékelteti a probléma bonyolultságát és megindokolja, hogy miért lenne égetően szükséges a thasosi pénzverés alapvető feldolgozása.

A kincs másik részét alkotó Makedonia Primai pénzek feldolgozására eddig egyetlen komoly kísérlet történt a Căprieu lelet kapcsán.³⁷ A szerzők a kincsben előforduló monogramokra az előlapi ábrázolások alapján kidolgoztak egy relatív kronológiai sorrendet, amely a hajtípusok egyszerűsödésére és a romló művészi kivitelre épül. A pénzverés abszolút kronológiai behatárolása már régóta tisztázott és általánosan elfogadott. A Makedonia Primai pénzverés i.e. 158-ban kezdődött, amikor a rómaiak ismét megnyitották a makedon nemesfémházakat és engedélyezték a pénzverést.³⁸ A verés egy nagyon ritka, nyilván csekély számban és rövid ideig vert szériával indult, amelynek előlapján jobbra néző Zeusz fej, hátlapján pedig bikán balra ülő Artemis Taupulos látható kezében fáklyával.³⁹ Ezt követte a már ismertetett típus, amit két szériában vertek. Az elsőn a Rv. bal szélén egy nyolc sugarú csillag látható.⁴⁰ Ennek a szériának az elsőségét bizonyítja, hogy ugyanilyen csillag szerepel V. Philippos pénzein tisztviselő jelként, Perseus pénzein



I. Térkép Thasosi pénzek elterjedése Dáciában

pedig az Amphipolisi verde jele, ahol i.e. 158 után a Makedonia Primai pénzeket is verték. Ennek a szériának 3 monogram típus felel meg.⁴¹ (1. ábra 1. 2. 3.). Ezek a pénzek nagyon szép és gondos kidolgozásúak. Ilyenek az általam vizsgált három kincsből nincsenek, de nincsenek a M. Thompson által publikált és ezeknél korábbi keltezésű észak-görögországi leletben sem.⁴² Ritkaságuk arra utal, hogy ez a széria sem lehetett hosszú életű.

A második szérián a csillag helyén egy villámköteg szerepel, ami valamiféle kapcsolatra utal a Makedonia Secundai verdével, ahol kizárólag ilyen villámos pénzek vannak.⁴³ Ehhez a második szériához jelenlegi ismereteink szerint 18 monogram típus tartozik. (1. ábra 4–21.). Ezek közé tartoznak az általam vizsgált kincsekben szereplő érme monogramja is. A Căprioru kincs darabjai alapján 16 hajtípust különítették el a szerzők és szerintük bizonyos hajtípusok jellemzőek bizonyos monogramot viselő darabokra. Ebbe a rendszerbe próbáltam beilleszteni a poianai és a kisszederjesi kincs érmeit is.

Az F1 hajtípus elsőségét az mutatja – azonkívül, hogy ez a legszebb kidolgozású és legbonyolultabb frizura –, hogy a csillagos széria darabjain is ilyen hajviselet van.⁴⁴ A 7., 12., 18. sz. monogramokat viselő érme kizárólag ilyen, illetve ehhez nagyon közel álló hajtípussal⁴⁵ fordulnak elő. Szép és gondos kidolgozásúak és csak egy-egy példányban fordulnak elő a mi három kincsünkben. A 4. sz. monogramot viselők között is akad még ilyen hajtípus, de ezekre inkább az F8–F12 hajtípusok jellemzőek. A kincsekben lényegesen nagyobb számban fordulnak elő. (Căprioru 28 db., Poiana 11 db., Kisszederjes 5 db.). A 13. sz. monogram eddig csak F4 hajtípussal ismert.⁴⁶ Ez is nagyon ritka, egy-egy példányban előforduló típus. Az 5. sz. monogramot viselő darabokra az F2a–F8 hajtípus jellemző. Szintén nagy számban fordulnak elő a kincsekben. (Căprioru 10 db., Poiana 27 db., Kisszederjesen csak 1 db. van, de a 4 barbár utánzat is ide tartozik.) A leletekben legnagyobb számban előforduló monogram a 21. sz. (Căprioru 39 db., Poiana 17 db., Kisszederjes 9 db.). Ezekre az F9–F12 hajtípus a legjellemzőbb, de van néhány darab F2–F2a hajviselettel is.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a 7., 12., 18. sz. monogramot viselő érme a korábbiak, bár köztük egyelőre nem lehet pontos sorrendet felállítani. A 21. sz. monogramot viselők egész biztosan a legkésőbbiek. Ez elé, de szintén a verés vége felé helyezhető el a 4. sz. és az 5. sz. monogram. A 13. sz. monogrammal egyelőre túl kevés példány ismert ahhoz, hogy valahová besorolhassuk, de az érme stílusa alapján úgy tűnik, inkább a verés korábbi éveire tehetőek. A három említett kincsből nincsenek szereplő monogramokról természetesen nem lehet mit mondani.

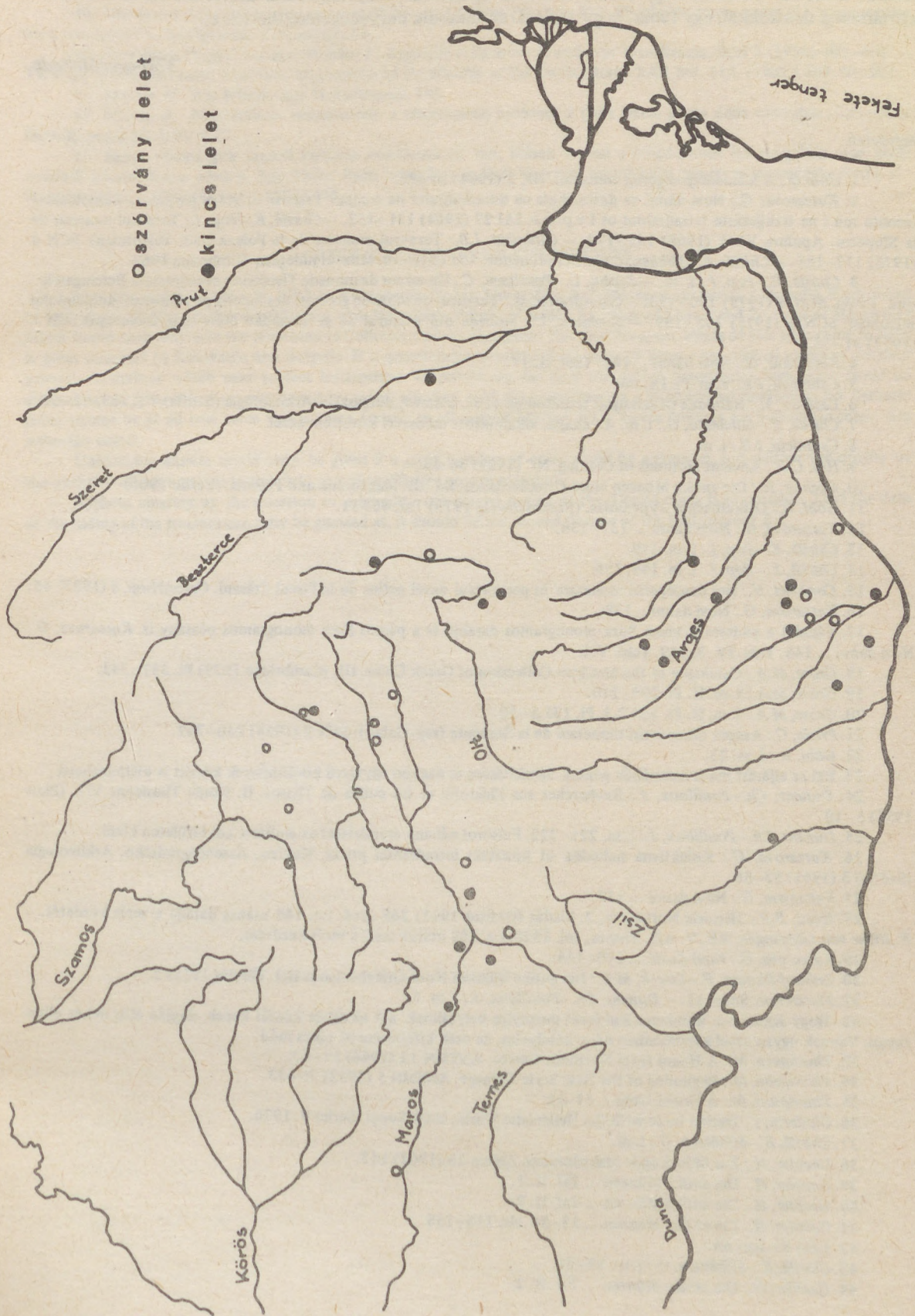
Az egyes monogramtípusokat viselő érme darabszámából kiderül, hogy a verés vége felé közeledve egyre növekszik a kiverett pénzek mennyisége. A Căprioru kincs vizsgálata azt is kimutatta, hogy a monogramokkal jelzett csoportokon belül a prototípusok száma is egyre nő, kivitelezésük pedig egyre gyengébb minőségű lesz. (Ez persze csak általánosságban igaz.)

Néhány lelet vizsgálata természetesen nem elegendő a relatív kronológia végleges tisztázásához, de mindenesetre igazolja, hogy a Chirilă–Mihăescu szerzőpár által javasolt út valóban járható és ennek a módszernek a felhasználásával fel lehet dolgozni a Makedonia Primai pénzverést.

A Makedonia Primai pénzek is meglehetősen gyakoriak Románia területén, bár meg sem közelítik a thasosiak számát. (2. térkép). Elterjedésük megegyezik a thasosiakkal. Kincsekben gyakran fordulnak elő együtt. Más pénzekkel együtt azonban ritkán kerülnek elő, pontosabban szólva két olyan lelet van, ahol római köztársasági denárokból álló kincsből van egy-egy Makedonia Primai pénz.⁴⁷ A Makedonia Primai pénz verése i.e. 150–149-ben ért véget.⁴⁸ Forgalmuk pedig jelenlegi ismereteink szerint az i.e. I. sz. első évtizedéig tartott Dácia területén.⁴⁹

Végezetül meg kell említenem, hogy a kisszederjesi kincs szinte minden darabján erős bevágások láthatóak. Hol az érme hátlapja van behasítva, hol az érme szélén van kisebb vagy nagyobb bevágás. Ezen kívül néhány érmen kis, kerek beütések is vannak. Ezek a beütések és bevágások egyaránt megtalálhatóak az eredetiekben, az utánzatokon és a kétes eredetiségű darabokon is. Hogy pontosan mi a jelentőségük, azt egyelőre nem lehet megmondani.⁵⁰ Egy azonban biztos, hogy ilyen mértékben egyetlen általam látott hasonló típusú kincsre sem jellemző.

A kincs elrejtésének időpontját a thasosi darabokkal kapcsolatos bizonytalanság miatt nem tudom pontosan meghatározni. Annak alapján, hogy a thasosi pénzeket az i.e. I. sz. második évtizedében még verték, az utánzatok pedig ezt közvetlenül követték és hogy kincsünk legrosszabb példányai sem igazán



2. Térkép Macedonia Prima pénzeinek elterjedése Dáciában

stilizált darabok, valamint, hogy nem keverednek apolloniai és dyrrhachiumi drachmákkal, illetve római köztársasági denárokkal, úgy tűnik, hogy az i.e. I. sz. második negyedében rejthették el.

Torbágyi Melinda

Jegyzetek

1. Gohl Ö.: A kisszederjesi görög éremlelet. NK 3 (1904) 94–96.
2. Katzarova, G.: Novi danni za datirovkata na tetradrahmite na osztrov Taszosz ot vtopi period na monetoszeneto mu i na trakijszkitetradrahmi ot I v.pr.n.e. IAI 27 (1964) 131–152. – Chirilă, E.–Pop, I.: Tezaurul monetar de la Sînpetru. Apulum VII/1 (1968) 145–170. – Cătăniciu, I.B.: Tezaurul monetar de la Poiana (jud. Teleorman). SCN 6 (1975) 177–188. – Chirilă, E.–Mihăescu, G.: Der Münzhort von Căprioru. Muzeul județean Dimbovita 1969.
3. Chirilă, E.–Pop, I.: i. m. – Știrbu, C.–Petolescu, C.: Un tezaur de monede Thasienne descoperit la Belciugatele (jud. Ilfov). SCN 6 (1975) 190–193. – Cojocărescu, M.: Tezaurul de monede grecești descoperit pe teritoriul municipiului București. SCN 6 (1975) 195–199. – Secășanu, C.: Monede din tezaurul de la Tămădău Mare (reg. București) SCN 1 (1957) 31–38.
4. Katzarova, G.: Novi danni ... 146. Tabl. II. 17.
5. Cătăniciu, I.B.: i. m. Pl. IX. 66.
6. Lazarov, M.: Nahodka ot szrebrni tetradrahmi ot sz. S'dievo, Burgaszko. Arkheologia (Szófia) 7 (1965) 52–62.
7. Chirilă, E.–Mihăescu, G.: i. m. Az általuk alkalmazott módszert követtem ezzel.
8. Cătăniciu, I.B.: i. m.
9. Hill, G.F.: Ancient Methods of Coining. NC (1922) 38 skk.
10. Gaebler, H.: Die antike Münzen Nord-Griechenlands. Bd. III. Makedonia und Paionia. (Berlin 1906)
11. Göbl, R.: Ostkeltischer Typenatlas. (Braunschweig 1973) Taf. 46–51.
12. Katzarova, G.: Novi danni ... 137–138.
13. Chirilă, E.–Pop, I.: i. m. 149.
14. Chirilă, E.–Pop, I.: i. m. 149, 156.
15. Conovici, N.: Noi descoperiri monetare in perimetrul davei getice de la Piscul Crăsani. CercetNum. 5 (1983) 45.
16. Katzarova, G.: Novi danni ... 138.
17. Például a paderevoi kincs Sura monogramos darabja és a párizsi Sura monogramos példány is. Katzarova, G.: Novi danni ... 148. Tabl. IV. 3, 149. Tabl. V. k.
18. Grose, M.A.: Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins. III. (Cambridge 1929) Pl. 337–343.
19. Grose, M.A.: i. m. II. Pl. 209–210.
20. Grose, M.A.: i. m. II. Pl. 134.2,3. Pl. 135.5–10.
21. Preda, C.: Asupra descoperiri monetare de la Stancuta (reg. Galati). SCN 2 (1958) 246–247.
22. Göbl, R.: i. m. 22.
23. Ezt az eljárást ma is használják pénzek hamisítására és nagyon egyszerű körülmények között is kivitelezhető.
24. Dunant, Ch.–Pouilloux, J.: Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos. II. Etude Thasienne V/2. (Paris 1958) 5–10.
25. Dunant, Ch.–Pouilloux, J.: i. m. 221–222. Felsorol néhány éremleletet az említett két területen kívül.
26. Katzarova, G.: Kolektivna nahodka ot taszoszski tetradrahmi pri sz. Kuklen, Aszenovgradszko. Arkheologia (Szófia) 3 (1961) 53–58.
27. Katzarova, G.: Novi danni ... 137.
28. Head, B.V.: Historia Numorum, 2. kiadás (Oxford 1911) 265–266. i.e. 148 utánra datálja a verés kezdetét. – F. Hiller von Gärtringen, RE, V. A/2. Thasos, col. 1320. i.e. 168 utánra teszi a verés kezdetét.
29. Katzarova, G.: Novi danni ... 140–144.
30. Imhoof-Blumer, F.–Strack, M.L.: Die antike Münzen Nord-Griechenlands II/1. (Berlin 1912) 2.
31. Plutarchos, Sulla, 11. – Dunant, Ch.–Pouilloux, J.: i. m. 6.
32. Hogy Katzarova numizmatikai érvei mennyire helytállóak, azt az általa közölt képek alapján elég nehéz ellenőrizni. Vannak ugyan ezzel kapcsolatban némi kételyeim, de ezek kifejtésére itt nincs mód.
33. Thompson, M.: A Hoard from Northern Greece. ANSMN 12 (1966) 57–63.
34. Thompson, M.: Beginning of the New Style Coinage. ANSMN 5 (1952) 25–33.
35. Thompson, M.: A Hoard from ... 57 skk.
36. Glodariu, I.: Dacian trade with the Hellenistic World. BAR Suppl. Series 8. 1976.
37. Chirilă, E.–Mihăescu, G.: i. m.
38. Gaebler, H.: Zur Münzkunde Makedoniens. ZNum 23 (1902) 143.
39. Gaebler, H.: Die antike Münzen ... Taf. II. 1.
40. Gaebler, H.: Die antike Münzen ... Taf. II. 2.
41. Gaebler, H.: Die antike Münzen ... 53–54. Nr. 156–158.
42. Lásd 33. jegyzet.
43. Chirilă, E.–Mihăescu, G.: i. m. 19–21.
44. Gaebler, H.: Die antike Münzen ... Taf. II. 2.

45. *Thompson, M.*: A Hoard from ... Pl.26,33,35.
46. *Thompson, M.*: A Hoard from ... Pl.26.36. — *Cătănciu, I.B.*: i. m. Pl.V.39., de szerintem a szerző tévesen sorolta ezt a darabot a F1a hajtípushoz. Kisszederjes 64.
47. Hunedoara (Vajdahunyad): *Winkler, I.*: Descoperiri de monede antice în Transilvania. SCN 2 (1958) 403–404. — Vărmaga (jud. Hunedoara): *Chitescu, M.*: Aspects of the History of the Dacian State. BAR Ser. 112. (1981.) 309. Nr. 211.
48. *Gaebler, H.*: Zur Münzkunde Makedoniens. 145.
49. *Mitrea, B.*: Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista. *Ephemeris Daco-Romana* 10. (1945) 73.
50. Egyes vélemények szerint kultikus vonatkozásuk van, mások szerint a tulajdonosok így vizsgálták meg, hogy ezüstből készültek-e a pénzek. Egyébként ilyen bevágások a Husi-Vovriesti típusú kelta pénzekre jellemzőek. *Preda, C.*: Monedele geto-dacilor. (Bucarest 1973) 445.

GREEK COIN FIND FROM KISSZEDERJES

The find came to light in 1903 in Kisszederjes (today Mura Mica, jud. Mures, Roumania). Originally it consisted of 167 pieces of tetradrachmas of Thasos, and Macedonia Prima, of which 61 coins of Thasos and 24 coins of Macedonia Prima found their way into the Numismatic Collection of the Hungarian National Museum. Finds of this type came to light in great numbers in Roumania and Bulgaria. It is questionable whether these coins of Thasos are original pieces or are they primary imitations which bear perfect inscriptions. In publishing the find the author investigates how these could be differentiated. The objective, mentioned by many scholars, that the coins bearing a globularized inscription are barbaric coins cannot be at all true since this is characteristic to all second century B.C. Greek mintage. i.e. Seleucidan coins, late Athenian coins).

Unanimous answer could only be given if a great number of coins could be examined, but neither the quality or the quantity of publications in this field provide sufficient source material.

Without clearing up the question of originality the precise dating of the Thasos coins is impossible. Thus the date of the hiding of the treasure can only be guessed at, it should be the second decade of the first century B.C.

Philippus Arabs és Philippus iunior AN IIII datálású viminaciumi koloniális veretei

A két Philippusnak több viminaciumi, AN IIII datálású, sugárkoronás koloniális pénze ismeretes. A viminaciumi pénzverés IIII éve azonban az i.sz. 242/243 éveknek felel meg, Philippus Arabs viszont csak 244-ben került uralomra. Kérdés tehát, hogyan keletkezhettek a két Philippus AN IIII datálású veretei. Mielőtt megkísérelnénk erre választ adni, tekintsük át a jelenleg ismert — részben publikálatlan — példányokat.

I. Philippus Arabs

1. Előlap: IMP IVL PHILIPVVS PIVS FEL AVG P M

Sugárkoronás mellkép jobbra, páncélban, paludamentummal.

Hátlap: P M S C-OL VIM

a szelvényben: AN IIII

„A” típus (középen nőalak áll szemben, fejét balra fordítva, karjait a kétoldalt mellette oldalnézetben ábrázolt állatok fölé terjeszti; baloldalt bika lép jobbra, jobboldalt oroszlán lép balra.)

Pick¹ non habet.

Ez az előlapi körirat csak i.sz. 244-ben, igen rövid ideig volt használatos: a perzsákkal való békekötés és Philippus Rómába érkezésének (244. július 23. előtti) időpontja között.

- 1.1. Budapest, MNMÉ², Ltsz. 57.2.6., orichalcum, 3,944 g, tengelyállása: 175°. Mindkét lapján központi mélyedés látható.
- 1.2. Budapest, MNMÉ, Ltsz. 159/1974.4., aes, 3,313 g, tengelyállása: 190°. Mindkét lapján központi mélyedés.
- 1.3. Budapest, magángyűjtemény (B.M.), aes, 5,757 g, tengelyállása: 160°. Mindkét lapján központi mélyedés.
- 1.4. Budapest, magángyűjtemény (M.F.)
- 1.5. Wien, Kunsthistorisches Museum 38530, orichalcum, 3,8 g. Mindkét lapján központi mélyedés.

2. Előlap: IMP M IVL PHILIPVVS AVG

Sugárkoronás mellkép jobbra, páncélban, paludamentummal.

Hátlap: P M S C-OL VIM

a szelvényben: AN IIII

„A” típus.

Pick 95.

Ez az előlapi körirat Philippus egész uralma alatt (244–249) használatos. A hátlap is az előzőtől eltérő verőtővel készült.

- 2.1. Berlin 19575, 4,11 g. Mindkét lapján központi mélyedés.
- 2.2. Budapest, MNMÉ, Ltsz. 167/1870.6., aes, 4,30 g, tengelyállása: 257°. Mindkét lapján központi mélyedés.
- 2.3. Budapest, MNMÉ, Ltsz. 39/928.3., aes, 3,29 g, tengelyállása 333°. Mindkét lapján központi mélyedés.
- 2.4. Budapest, magángyűjtemény (M.F.)
- 2.5. Kopenhága, SNG 149, 3,51 g.
- 2.6. Wien, Kunsthistorisches Museum 37097, aes, 2,55 g. Mindkét lapján központi mélyedés.

2.7. Wien, Kunsthistorisches Museum 38875. (Carnuntumi lelet, Lacom ezredes gyűjteményéből³).

3. Előlap: IMP PHILIPPVS AVG

Sugárkoronás mellkép jobbra, páncélban, paludamentummal.

Hátlap: P M S C-OL VIM

a szelvényben: AN IIII

„A” típus.

Pick 95.

Ez az előlapi körirat 247–249 használatos, de Philippus Arabs viminaciumi koloniális veretein ezen a fajtán kívül *egyáltalán nem fordul elő*. (Antoninianusokon azonban előfordul.)

Pick a szelvényben levő feliratot úgy tünteti fel, hogy az AN IIII-vagy AN IIII és a következő megjegyzést fűzi hozzá⁴: „Ich glaube auf dem Wiener Exemplar im Abschnitt einen vierten, etwas kürzeren, Strich zu sehen.”

Én magam megállapítottam, hogy mind a Bécsben őrzött példányon, mind pedig a két budapesti példányon jól látható a negyedik vonás.

A hátlap az előzőektől eltérő verőtővel készült.

3.1. Budapest, magángyűjtemény (M.F.), 3,48 g.

3.2. Budapest, magángyűjtemény (M.F.)

3.3. Wien, Kunsthistorisches Museum 7700 (korábban: Wiczay 2034).

Mindkét lapján központi mélyedés.

II. Philippus iunior

4. Előlap: IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Philippus iunior sugárkoronás mellképe jobbra, páncélban, paludamentummal.

Hátlap: P M S C-OL VIM

a szelvényben: AN IIII

„A” típus.

Pick 114.

Ez az előlapi körirat Philippus iuniornál 247–249 használatos (247-ben lett augustus).

A hátlap az előzőektől eltérő verőtővel készült.

4.1. Arolsen gyűjtemény.

4.2. Wien, Kunsthistorisches Museum 7699, orichalcum, 3,20 g. Mindkét lapján központi mélyedés.

Eckhel véleménye szerint⁵ ezek a veretek úgy keletkeztek, hogy *tévedésből* régebbi hátlapot használtak az V évben. Ez az álláspont nem tartható, mert

a) közel nulla a valószínűsége annak, hogy *négy különböző* IIII évi verőtövet később *tévedésből* felhasználjanak,

b) a Pick 94 corpus-számú példányok előlap körirata csak i.sz. 247-től, azaz a VIII évtől kezdve használatos,

c) a Pick 114 példányok előlapi körirata szintén csak a VIII évtől használatos, mivel Philippus iunior csak 247-ben lett augustus.

Pick szerint⁶ az AN IIII *vésnöki hiba* AN VIII vagy AN VIIII helyett. A viminaciumi koloniális vereteken a későbbi években elég sok a vésnöki hiba főleg a köriratokban, de előfordul az évszámokban is, ebben az esetben mégsem lehet erről szó, mert

a) mind a négyféle hátlap biztosan a IIII évből származik, mivel az allegorikus nőalak bal karjáról *egyiken sem lóg stóla*, márpedig egyrészt Gordianus III „A” típusú IIII évi pénzeinek hátlapján *általában nincs stóla* a nőalak karján, másrészt Gordianus III V évi, valamint a két Philippus V évi és minden ezutáni pénzén *mindig van stóla* a nőalak karján,

b) a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára 57.2.6. és 159/1972.4. leltári számú AN IIII datálású példányainak előlapja ugyanazzal, de jóval kopottabb verőtővel készült, mint a 39/1955.3. leltári számú AN V datálású példány.

- c) Amint azt az 1. tételszámú veret leírásánál már említettem, annak előlapi körirata csak i.sz. 244-ben, azaz az V évben, igen rövid ideig volt használatos, ez az előlap tehát csak az V évből származhat.

A fenti leírásokat és érveket áttekintve a következő képet kapjuk:

Az AN IIII datálású veretek biztosan IIII évi hátlapoknak a kombinációja:

1. biztosan V évi előlappal,
2. bármely évből származhatott előlappal,
3. biztosan VIII évi vagy későbbi előlappal,
4. szintén biztosan VIII évi vagy későbbi előlappal.

Az eddig felsorolt érveken kívül még a következőkre szeretném felhívni a figyelmet:

Semmi sem utal arra, hogy e négyfajta veret egyidőben és egyazon helyen készült. Ezt a lehetséges magyarázatoknál feltétlenül figyelembe kell venni.

Gondolnunk kell arra is, hogy a császár képmását ábrázoló előlapi verőtöveket gondosan őrizték a sacra moneta szentélyében és az elhasználódás után megsemmisítették őket. A hátlapi verőtövekkal nem bántak ilyen gondosan, közülük régebbiek is heverhettek az officinákban félredobva, bár nem valószínű, hogy IIII évi verőtövek még a VIII évben vagy később ott hanyódtak volna.

Szeretném felvetni még azt a lehetőséget, hogy a Pick 94 és a Pick 95 példányok előlapja antoninianus előlap. Ezt a következők teszik valószínűvé:

- a) a Pick 95 példányok előlapi bélyegátmérője 21–22 mm. Az antoninianusok bélyegátmérője ezekben az évtizedekben szintén 21–22 mm, a viminaciumi AE II (sugárkoronás) pénzeké viszont 22–23 mm,
- b) a Pick 94 példányok előlapi körirata, mint azt fentebb már említettem, Philippus Arabs más viminaciumi koloniális veretein egyáltalán nem fordul elő, antoninianusokon azonban gyakori a 247–249 években. (A bélyegátmérő a fennmaradt Pick 94 példányokon, sajnos, nem mérhető meg kellő pontossággal.)

Mindezek fényében a Philippusok AN IIII datálású vereteinek a keletkezésére vonatkozóan a következő lehetőségeket tartom valószínűnek:

A legvalószínűbb magyarázatnak az tűnik, hogy e veretek *korabeli hamisítványok*. Répásy is ezt a nézetet képviseli⁷, de álláspontját semmivel sem indokolja. Véleményem szerint keletkezhettek úgy, hogy forgalomban levő pénzeket használtak apatóként a verőtövek készítéséhez, mégpedig nem oketlenül egy helyen és időben. Mivel ilymódon csak a pénz egyik oldala volt felhasználható, az előlapokhoz a Philippusok pénzeit – esetleg antoninianusokat is – használták fel, a hátlapokhoz pedig Gordianus III még a Philippusok alatt is nagyobb számban forgalomban levő AN IIII hátlapú AE II pénzeit. Ezek ugyanis a leggyakoribb viminaciumi AE II veretek.

Másik magyarázat is lehetséges, amelyből azonban az 1. tételszám alatt leírt, biztosan V évi előlappal készült veretet minden valószínűséggel ki kell zárni, a másik három veret esetében azonban elképzelhető: A fent felsorolt érvekből arra is lehet következtetni, hogy ezek a veretek nem szűkebb értelemben vett hamisítványok, hanem valódi verőtövekkal készült *illegális veretek*, amelyek vagy a verdében, vagy azon kívül készültek i.sz. 247 után. Kézenfekvő az a feltevés is, hogy a Pacatianus-féle lázadás alatt, vagy a közvetlenül azt követő zavaros hetekben eltulajdonított verőtövekkal.

Még más magyarázat is lehetséges: Elképzelhető, hogy a Pacatianus-féle lázadás alatt az antoninianusok verőtöveinek vésésére fordítottak minden erőt és a súlyos aprópénzhiány enyhítésére az éppen kéznél levő verőtövekkal vertek nagy sietve aprópénzt. E két utóbbi magyarázat azonban kevésbé valószínű.

Bakos Miklós

Jegyzetek

1. Pick, B. und Imhoof-Blumer, F.: Die antiken Münzen Nord-Griechenland. Bd. I. Pick, B.: Dacien und Moesien. Georg Reimer, Berlin 1899. a továbbiakban Pick, B.
2. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára.
3. Hahn, W.: Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Abt. III. Bd. 1. Carnuntum. Österr. Akad. d. Wissenschaften, Wien 1976. p. 168. Nr. 9572.
4. Pick, B.: i. m. p. 38.
5. Pick, B.: i. m. p. 26.
6. Pick, B.: i. m. pp. 26, 38 és 42.

7. Répády Gy.: Római pénzeim újabb katalógusa. Pápa 1960. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának tulajdonában, p. 35.

KOLONIALE PRÄGUNGEN VON PHILIPPUS ARABS UND PHILIPPUS IUNIOR AUS VIMINACIUM MIT DER DATIERUNG AN IIII

Der Autor stellt die vier verschiedenen kolonialen Prägungen von Philippus Arabs und Philippus iunior vor und zählt die bekannten, zum Teil noch nicht publizierten Münzen auf. Er widerlegt die Meinung Eckhels, wonach die Rückseiten mit der Datierung AN IIII aus Irrtum verwendet worden seien, und Picks Ansicht, wonach diese Prägungen aus dem Fehler des Graveurs entstanden seien. Aufgrund der angeführten Argumente hält er es für am wahrscheinlichsten, daß die Prägungen zeitgenössische Fälschungen sind.

Ritka római antoninianusok a III. századból

Több évtizedes gyűjtői tevékenységem során kezembe került néhány olyan antoninianus és egy denár, (kat. 6. sz.) melyet a nagy világkatalógusok nem ismertetnek, és tudomásom szerint nagyobb leletekben sem fordultak elő, így ezek még publikálatlan daraboknak tekintendők. Sajnos a példányok többnyire gyenge tartású subaeratusok, de akad köztük néhány „jó ezüsből” készült darab is, ami a korabeli pénzekhez hasonlóan 35–45 % ezüstöt, rezes és még 12–16 féle egyéb fémeket tartalmaz nyomokban. Valamennyi példányt a pontos leírásom kívül fényképfelvételen is bemutatom, sőt néhány érdekesebb darabnak a nagyított fényképét is közlöm. A fényképfelvételek száma megegyezik a katalógus részben szereplő sorszámmal. A jelenleg ismertetésre kerülő pénzeket kivétel nélkül az i.sz. 238–53 közötti időszakban adhatták ki, erre utalnak az előlapokon szereplő császárportrék. A legtöbb érmet III. Gordianus és Philippus nevére verték. Az érmekeket többnyire az teszi különlegessé, hogy olyan elő- és hátlap szerepel rajtuk együtt, melyeknek a variációja ezideig ismeretlen volt, vagyis hibridek. Ilyenek az 1, 2, 3, 4, 5, 9, 15, 17 sorszámu darabok. A pénzek másik részén egy vagy több betű elírás található. Ilyenek a 6, 10, 12, 16. Hozzá nem illő attribútummal (dárdával) szerepel Jupiter a 8. érmen. A 14. érme egy eddig ismeretlen változat, mivel ez a hátlaptípus csak I. Philippusnál fordult elő, de nem pontosan ezzel a felirattal. Ugyancsak unikális példányok a 13. és 18. sorszámuak, mivel az elő- és hátlap a birodalom különböző verdeiből származik. Egy szokatlan stílusú, feltehetően barbár változat a 7. számú. Végül a 11. érme hátlapja olyan feliratot tartalmaz, mely ebben a korszakban nem fordult elő egyetlen császár antoninianusán sem.

Ezek után következzen az érmeke pontos leírása és ábrázolása (IX–XI. t. 1–18 kép)

III. Gordianus 238–44

Előlapfeliratok:

a) IMPCAESMANTGORDIANVSAVG

b) IMPGORDIANVSPIVSFELAVG

1.E./ IMPGORDIANVSPIVSFELAVG császár jobbranéző sugárkoronás mellképe, paludamentummal

H./ PMTRPIIIICOSIIPP Felicitas félig balra áll caduceust és bőségszarut tart.

Hybrid: I. Philippus RIC 4 hátlapja. Subaeratus, erősen korrodált. 3.94 g. ↓

2.E./ IMPCAESM(ANT)GORDIANVSAVG lásd: 1. éremnél

H./ PMTRPIIIICOSIIPP Apolló balra ül, lírán könyököl és ágat tart.

Hybrid: III. Gordianus RIC 88 hátlapja, de azon b) előlapfelirat. Subaeratus. 3.85 g ↓

3.E./ IMPCAESMANTGORDIANVSAVG lásd: 1. éremnél.

H./ PM(TR)PIIIICOSP lásd: 1. éremnél.

Hybrid: I. Philippus RIC 3 hátlapja. Subaeratus. 2.95 g. ↓

4.E./ IMPCAESMANTGORDIANVSA(VG) lásd: 1. éremnél.

H./ (V)IRTVTIAVGVSTI Hercules jobbra áll, oroszlánbőrt és bunkót tart.

Hybrid: III. Gordianus RIC 95 hátlapja, de ott b) előlapfelirat. Subaeratus. 4.14 g. ↓

5.E./ IMPCAESM(ANT)GORDIANVS(AVG) lásd: 1. éremnél.

H./ FELICITTEMP lásd: 1. éremnél.

Hybrid: III. Gordianus RIC 140 hátlapja, de ott b) előlapfelirat. Subaeratus. 3.99 g. ↓

6.E./ IMPGORDIANVSPIVSFELAVG császár babérkoszorús mellképe paludamentummal jobbra.

H./ SECVRITASRVBLICA (sic). Securatis balra ül, sceptrumot tart.

Jó ezüst, denár RIC 130 változata. 2.64 g ↑

7.E./ IMPGORDIANVS(PI)VS(FELAVG) Szokatlan stílusú császárfő jobbra, sugárkoronával.

7. H./ SABCVUINELI(CITAS) császár jobbrólépő alakja. RIC 216 barbár változata. Az érem enyhén tálalakú, gyöngyör nélkül, a szokásosnál kisebb méretű (20–21 mm). 3.29 g. ↓
8. E./ IMPCAESMANTGORDIANVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ IOVICONSE-RVATORI azonos a RIC 2-vel, de Jupiter lándzsát tart, melynek hegye lefelé áll. Ismeretlen változat. Jó ezüst. 4.52 g. ↑

I. Philippus 244–49

9. E./ IMPMIVLPHILIPPVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ FIDES-MILITVM Fides félig balra áll, hadijelvényt és átlósan sceptrumot tart.
Hybrid: III. Gordianus RIC 1. hátlapja. Nem azonos a Philippus RIC 34A-val, mivel ott a hadijelvény van átlósan. Subaeratus. 3.09 g. ↓
10. E./ IMPPHILIPPVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ TRANQVILLITAVGG Megegyezik a RIC 9 darabbal, de ott TRANQVILLITASAVGG a hátlap felirata.
Jó ezüst. 3.05 g. ↓
11. E./ IMPMIVLPHILIPPVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ PMTRPVIIIICOSIIIPP (sic) Sol jobbra áll, de balra néz, jobb kezében ág, bal kezében glóbus. Unikális darab. Subaeratus. 4.50 g. ↑
12. E./ IMPCMIVLPHILIPPVSPFAVGPM lásd: 1. éremnél, de itt köpenyt és páncélt visel.
H./ VIRTVSAVERCITVS (sic) Egyébként megegyezik a RIC 71 darabbal. Újravert (átvert) példány. Jó ezüst. 4.42 g. ↑
13. E./ IMPCMIVLPHILIPPVSPFAVGPM lásd 12. éremnél.
H./ VIR-TVSAVG Virtvs páncélon balra ül, ágat és lándzsát tart. A hátlapábrázolás azonos a RIC 53-mal.
Jó ezüst de vastag fekete, természetes patina borítja, melyet apró vörös réz-oxid zárványok tarkítanak. Unikális darab. Átmérője: 26 mm. Az előlap antiochiai, a hátlap római verőtővel készült. 5.73 g. ↓

II. Philippus 244–49

14. E./ IMPMIVLPHILIPPVSAVG fiatal császár jobbrólépő sugárkoronás mellképe páncélban, az antiochiai veretekre jellemző „égnekálló haj” ábrázolással.
H./ ADVENTVSAVG császár balra lovagol, kezét emeli. Unikális darab. Hasonló a Philippus RIC 26/b-hez, de ott a hátlapfelirata: ADVENTVSAVGG. Jó ezüst. 4.57 g. ↓
15. E./ MIVLPHILIPPVSCAES lásd: 1. éremnél.
H./ PMTRPV-(CO)SIIPP jobbrólépő császár glóbuszt és sceptrumot tart. Vastag réz-oxid patina borítja. Rossz ezüst. 4.55 g. ↓

Decius 249–51

16. E./ IMPCMOTRAINVSDECIVSAVG (sic) lásd: 14. éremnél, de idősebb császár portré.
H./ AEQVITASAVGG Aequitas balra áll, mérleget és bőségszarut tart. Hasonló előlapi felirat a Smederevo 257. alatt fordul elő, de ott más hátlappal. Antiochiai veret, jó ezüst. 4.28 g. ↑

Gallus 251–53

17. E./ IMPCCVIBTREBGALLVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ PMTRPIIIICOSIIIPP Felicitas félig balra áll, caduceust és bőségszarut tart. Az előlapon a betűk mérete erősen eltérő. Subaeratus. Az előlap viminaciumi verőtővel készült, a hátlap pedig Philippus RIC 4-nek felel meg. 3.35 g. ↓

Volusianus 251–53

18. E./ IMPCCVIBVOLVSIANVSAVG lásd: 1. éremnél.
H./ PIETASAVGG Pietas balra áll, mindkét kezét felemeli, balra oltár.
Újravert példány. A korábbi pénz verete látszik: az előlapon a fej kontúrja, a hátlapon: kancsó, patera, lituus, simpulum. Jó ezüst. Unikális példány. 3.07 g. ↑

Néhány érdekesebb változat nagyított fényképét is bemutatom, melyeken az irreguláris felirat jobban megsejmlélhető.* Ezeknek a sorszáma is megegyezik a felsorolás számával.

Az érme bemutatásával az a célom, hogy — ha csak néhány új, eddig ismeretlen változat bemutatásával is — hozzájáruljak a római numizmatikai irodalom és ismeretek fejlesztéséhez, ezzel is elősegítve a további kutatásokat.

Óvári Ferenc

* A fényképfelvételek elkészítéséért ezúton is köszönetet mondok Juhász István technikusnak.

SELTENE RÖMISCHE ANTONINIANEN AUS DEM 3. JAHRHUNDERT

Der Verfasser stellt 18 römische Münzen aus dem 3. Jahrhundert vor, die in den bekannten Münzkatalogen und größeren Funden nicht enthalten sind. Die genaue Beschreibung und die Fotos der Münzen dienen zum Bereichern der numismatischen Literatur.

A datáló érem

A régészeti kormeghatározás egyik alapvető eszköze a pénz. Az ókor régészeti kutatásánál különösen nagy szerepe van a keltező érmeknek.

Előnyös tulajdonságai: 1. szerencsés esetben hónapra, hetekre pontosan megállapítható a gyártási ideje, 2. még nagyon kopottan is jobban datál sok más leletfajtánál, 3. viszonylag épen megmarad a földben, 4. használata általános térben és időben, 5. alapját képezi az egyéb leletfajtákból kialakított kronológiáknak is.

A kormeghatározás során értéke legnagyobbbrészt attól függ, hogy mekkora pontossággal tudjuk meghatározni a lelőhelyét. Az ásató régész ezért különös gonddal ügyel arra, hogy egy-egy megtalált érem helyét, mélységét, a körülötte levő talaj minőségét pontosan rögzítse. Ezek azok az adatok, amelyek a pénz sztratigráfiai elhelyezkedését meghatározzák.

Nézzük meg, mire megyünk azzal a pénzzel, amelynek helyét pontosan meg tudtuk adni a rétegsorban? — Egy három réteget tartalmazó rétegsor középső rétegében, tegyük fel, Traianus érmet találtunk. Mi következik ebből a három rétegre vonatkozólag?

1. A középső réteg Traianus-kori. Ez lehetséges, de nem föltétlenül igaz, hiszen Traianus pénzét Hadrianus uralkodása alatt is eldobhatták, így a réteg esetleg későbbi. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a már jóval korábban is lakott réteg egyik utolsóként földbe került lelete a Traianus-pénz, és a réteg döntő mennyiségben Domitianus korára jellemző leleteket tartalmaz.

2. Az alsó réteg korábbi, de legfeljebb egykorú Traianus uralkodásával. Ez valószínű, de szélsőséges esetben (fenti következtetésünket kiterjesztve) későbbi is lehet. Ha viszont korábbi, akkor nincs mértékünk rá, hogy mennyire.

3. A felső réteg későbbi, vagy legalább egykorú Traianusszal. Ez bizonyos. Korábbi semmi esetre sem lehet, hogy mennyivel későbbi, az viszont szintén meghatározatlan marad.

Következtetéseink tehát jórészt valószínűsések voltak. Ezek a valószínűsések még gyakorlatilag is nagyon tág határok között mozognak, csak egy olyan eset volt, amely használható pontossággal jelöli egy időintervallum alsó határát (a pénzt fedő zárt réteg esetében: ez egy régészeti fajtája a terminus post quemnek). Valamely korszakra vonatkozó lehetséges legkorábbi adat pedig semmi esetre sem egyenlő a korszak keltezésével.

Kétségtelen, hogy van lehetőség a megfigyelések finomításával a szélsőséges esetek kizárására. Így pl. verdefényes pénzről nehezen feltételezhetjük, hogy gyártása után évtizedekkel került a földbe, és fordítva: erősen kopott érem nem datálhatja gyártási évével a réteget, amelyben előkerült. Az efféle megfigyelések azonban általánosan nem igazítanak el bennünket, és csak jelentéktelen mértékben növelik a keltezés biztonságát.

Többet ér a sztratigráfia rétegeinek mennyiségében rejlő lehetőség. Az imént elemzett háromtagú rétegsor középső rétegében talált veret a felső rétegre vonatkozóan adott biztos keltezési támpontot. Az alsó rétegben megtalált pénz a középsőre vonatkozólag értékelhető biztonságosan, azaz n számú réteget tartalmazó sztratigráfia $n-1$ olyan keltező adattal (pénzzel, vagy más leletfajttal) rendelkezhet optimális esetben, amelynek birtokában a rétegek keltezéséhez egy-egy terminus post quem adat rendelhető.

Ezért van nagy jelentősége a rétegek elválasztásának, a leletek pontos sztratigráfiai dokumentálásának. Ez azonban nem könnyű feladat. Az egyes rétegeket későbbi rétegekből induló beásások szabdalják, tereprendezések, építkezések semmisíthetik meg, különböző földmunkák olyan fordított, megkevert rétegsort produkálhatnak, melyet helyesen értelmezni csak jelentékeny kerülő árán lehet. Az értelmezés

során pedig fájó szívvel kell másodlagos lelőhelyűnek degradálnunk egy sor értékes leletet, köztük pénzeket is.

A helyzet sokkal bonyolultabb, ha évtizedeken át húzódó ásatásokról van szó, melyeket többen vezettek, és melyeknél a dokumentációs elvek változtak az idők folyamán. Végül azzal is számolnunk kell, hogy az ember nem vesz észre valamit időben. Nem szívesen beszélünk erről, de köztudott dolog, hogy egy ásatási szezon pénzanyagának 5–10%-a a kiszórt földből kerül elő.

Mindebből következik, hogy a rendelkezésünkre álló pénzek mennyisége nem jelent ugyanannyi lehetőséget a sztratigráfia egyes rétegeinek datálására. A másodlagosan előkerült részük kiesik a *direkt* kormeghatározásból.

Az elmondottak alapján nem tekinthetjük a pénzek segítségével végzett régészeti kormeghatározást problémátlan, vagy éppen bizonyos automatizmusok alkalmazásával történő rutin-feladatnak. Ez az oka annak, hogy az alább ismertetendő módszert nem tarthatjuk általános érvényűnek. Bizonyos azonban, hogy egyes elemei használhatók lesznek más római kori ásatások feldolgozásánál is.

+ + +

A konkrétum, melynek alapján elgondolásaink kialakultak, a zalalövői római kori település, Salla, ásatása, melyen mostanáig mintegy 450 érem került elő az i. sz. kezdete körüli évektől a IV. szd. utolsó évtizedéig.¹

Egy ásatás rétegsora éppúgy, mint a rétegekben talált különféle leletek, egyazon rendező elv érvényesülésének eredményei. Ez a rendező elv a rétegeket lerakó, eszközöket készítő és használó település története. Akár a sztratigráfiát, akár a pénzeket, vagy egyéb leletcsoportot vizsgálunk, mindenképpen a település történetéhez jutunk el, különböző oldalakról szemlélve ugyanazt a jelenséget.

Ez adja meg a lehetőségét annak, hogy a különböző leletcsoportok adta képet egymásra vetíthessük (pénzek, terra sigilláták, üvegek, fibulák, stb.), és végül összehasonlíthassuk a sztratigráfiával.

Ennek a cikknek a keretében csak a pénzek és a sztratigráfia összevetésével foglalkozunk.

A sztratigráfia az egymás fölé rakódott rétegek sora (1. ábra). E rétegek egyes elemei anyagukban, színükben, konzisztenciájukban igen különbözőek, de alapvetően bizonyos ritmusban követik egymást: vékony és kemény járószintet (vagy padlószintet) vastagabb és lazább, szemetes, viszonylag sok leletet tartalmazó pusztulási réteg követ, amelyet többé-kevésbé kiegyenesítve, feltöltve új szintet alakítottak ki. Ez egy idő múlva szintén elpusztult, stb.

E rétegek egy relatív kronológia lépcsőit a település életének kezdetétől a pusztulásig, vagy elnéptelenedésig. Voltaképpen idősor ez, melynek egyes elemei az egymás fölötti rétegek. Mivel két szomszédos réteg között nincs átmenet, vagy olyan réteg, amely egyikhez is, másikhoz is egyformán tartozik, ezért ennek az időornak az elemei *diszkréten* követik egymást. E matematikai megfogalmazás gyakorlati történeti problémát ír le: a sztratigráfia rétegei nem árulják el feltétlenül, hogy közöttük korszaknyi, vagy csak alaposabb nagytakarításnyi különbség van. Csak magát a különbséget érzékeltetik. A település egész életének időtartama így itt meghatározott számú különböző réteg egymásutánjából áll össze.

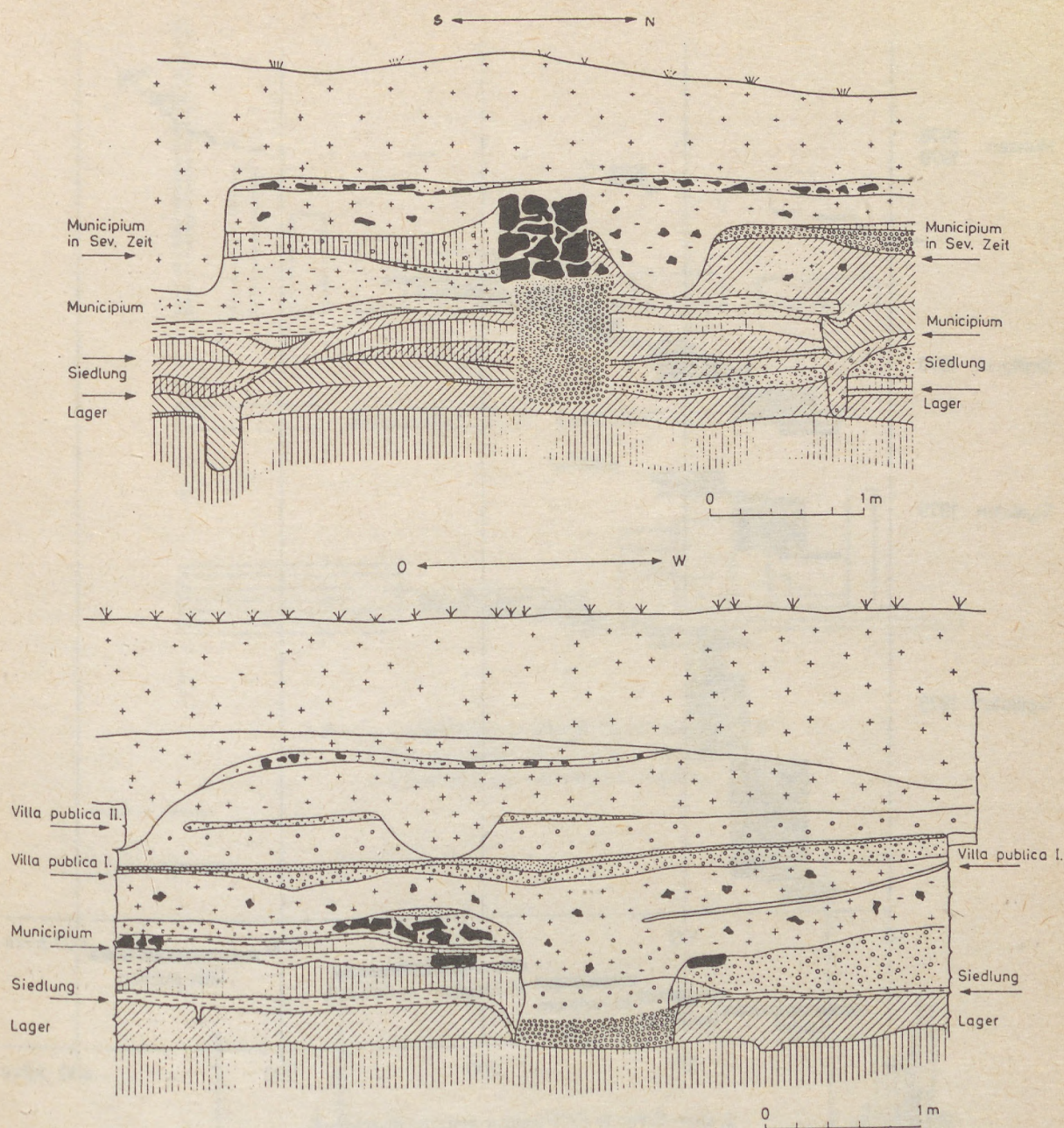
A sztratigráfia, mint relatív kronológia sokkal megbízhatóbb a fentebb elemzett lehetőségeknél.

Gyűjtsük össze most a település ásatásának egész éremanyagát. Ezt szintén lehet ábrázolni. Az éremforgalom mozgásának statisztikai vizsgálata már nem újdonság a régészetben, és a statisztikai szabályszerűségek grafikus ábrázolásának is sokféle módja alakult ki.²

Salla éremanyagának vizsgálata során mi is több módszerrel próbálkoztunk. Használtuk pl. azt az ábrázolási formát, melyben a koordináta-rendszer y (függőleges) tengelyén a veretek mennyisége, x (vízszintes) tengelyén pedig a keltezésük olvasható le. Az egyes vereteket olyan hosszúságú szakasz jelzi, amilyen időintervallumban keltezni tudjuk őket (2. ábra).

Ez a módszer elvileg kifogástalan, de nem szemléletes: az egy-két éves pontossággal keltezhető veret egy kis pont az ábrán, a 20–25 éves pontossággal keltezhető veret hosszú vonal. Az ábra leghangsúlyosabb részeinek a durván keltezhető korszakok tűnnek.

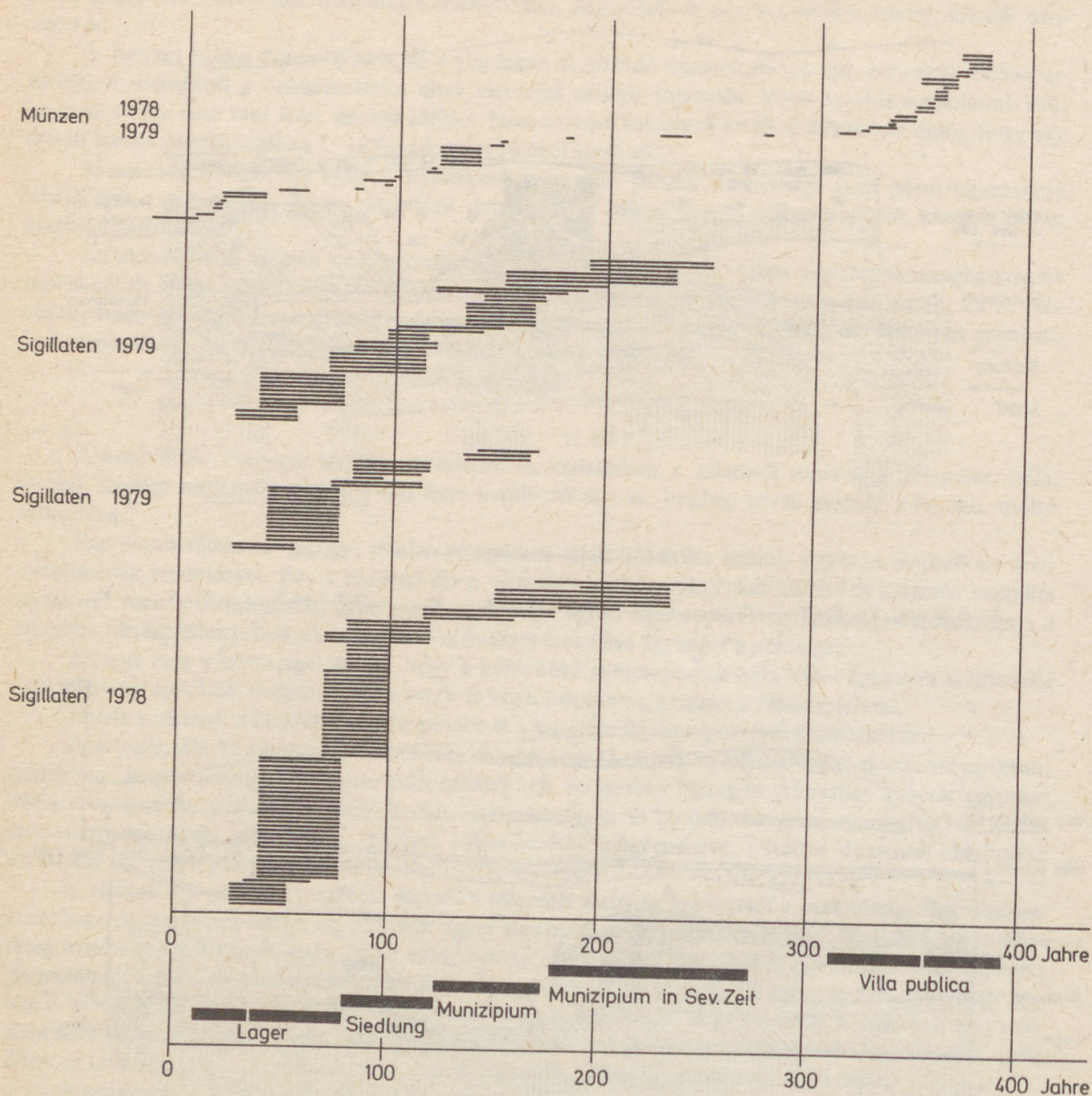
Az éremforgalom súlypontjait jobban szemlélteti az a hisztogrammos módszer, amelyben minden érem ugyanakkora területet fed az ábrán. Mivel az érme keltezési pontosságának optima egy település éremforgalmának vizsgálatakor az 1 éves pontosság, ugyanakkor 20 éves keltezési intervallumnál hosszabb csak nagyon ritkán fordul elő, 20 mm²-ben állapítottuk meg azt a területet, amellyel egy-egy veretet jel-



1. ábra. A zalalövői római kori település két, egymást kiegészítő sztratigráfiája

zünk. Az 1 éves pontossággal keltezhető veret egy 1 mm alapú és 20 mm magasságú téglalap, a 2 éves pontossággal keltezhető veret 2 mm alapú és 10 mm magasságú téglalap, és így tovább ($3 \text{ mm} \times 6,6 \text{ mm} = 20 \text{ mm}^2$; $4 \text{ mm} \times 5 \text{ mm} = 20 \text{ mm}^2$; ... $20 \text{ mm} \times 1 \text{ mm} = 20 \text{ mm}^2$). Az azonosan keltezhető veretek egymásra épülnek, tehát 6 db 119–138 közé keltezhető Hadrianus-érem az x tengely 119 és 138 közé eső 20 mm-en egy $6 \times 20 \text{ mm}$ -es, $1,2 \text{ cm}^2$ -nyi területet fed be. Gyakran előfordul, hogy egy veret keltezési időintervalluma egy másik verethez tartozó intervallum területén kezdődik, de nem fejeződik be annak felső határánál, hanem továbbhalad. Ilyen esetben a veretek keltezésére jellemző téglalapok egymást időben fedő részét kumuláljuk (3. ábra).

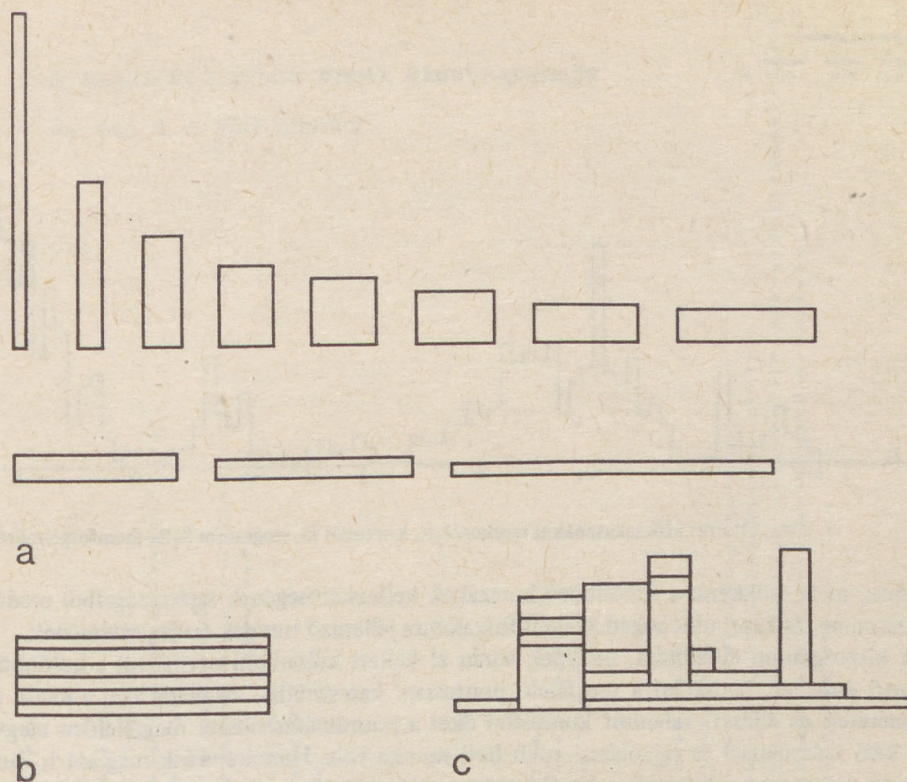
Az így kialakított hisztogram első változata sokkal hűségesebb képet ad az éremforgalom változásairól, és egyes korszakainak határaitól, mint azok, amelyekkel eddig kísérleteztünk, mégis vannak hibái:



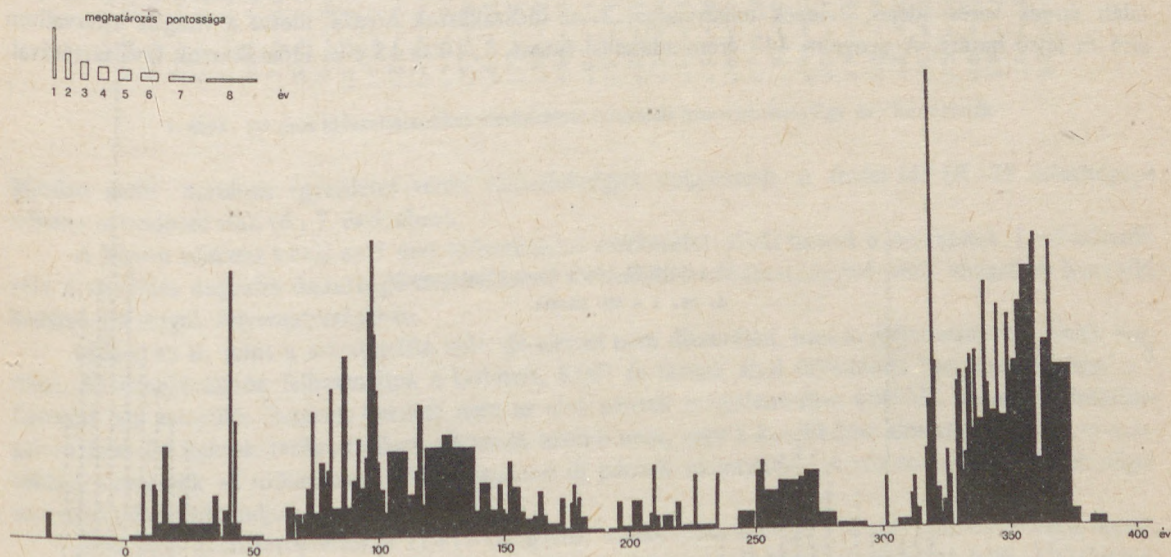
2. ábra. Érem- és sigillátaanyag keltezési diagrammja

még a lépték szerencsés megválasztásával sem lehet teljesen elkerülni azt, hogy a jobban datálható évek indokolatlan csúcokat alkossanak a hisztogrammon: így pl. Nerva uralkodása mindig kiemelkedő pontja az ábrának, holott nem volt kevésbé fontos időszak e terület történelmében Domitianus, Traianus vagy Hadrianus uralkodásának ideje sem. Míg azonban Nerva vereteit még a legrosszabb esetben is 2 éves pontossággal datálhatjuk, az utóbbiakét esetleg csak 15–20 éves pontossággal. Ez a sajátossága a keltezésnek azért is problematikus, mert keltezni csak a veretek gyártásának idejét tudjuk, a lelőhelyre való kerülésének idejét nem. A gyártási idő csak a lehetséges legkorábbi időpontja a veret Sallába való kerülésének, valószínű, hogy a pénzek zöme csak valamivel később jutott el Pannoniába. Nem követünk tehát el nagy hibát, ha az éves pontosságú keltezészt szándékosan eldurvítjuk.

A következő hisztogrammon ennek megfelelően a keltezés pontosságát öt évenként növekedő egységekben adjuk meg (5. ábra). Ez azt jelenti, hogy pl. Nagy Konstantin pontosan 321-re keltezhető verete a 321–325 közé eső öt-éves periódusba kerül, Probus 276–282 közé keltezhető érme a 276–285 közé eső,



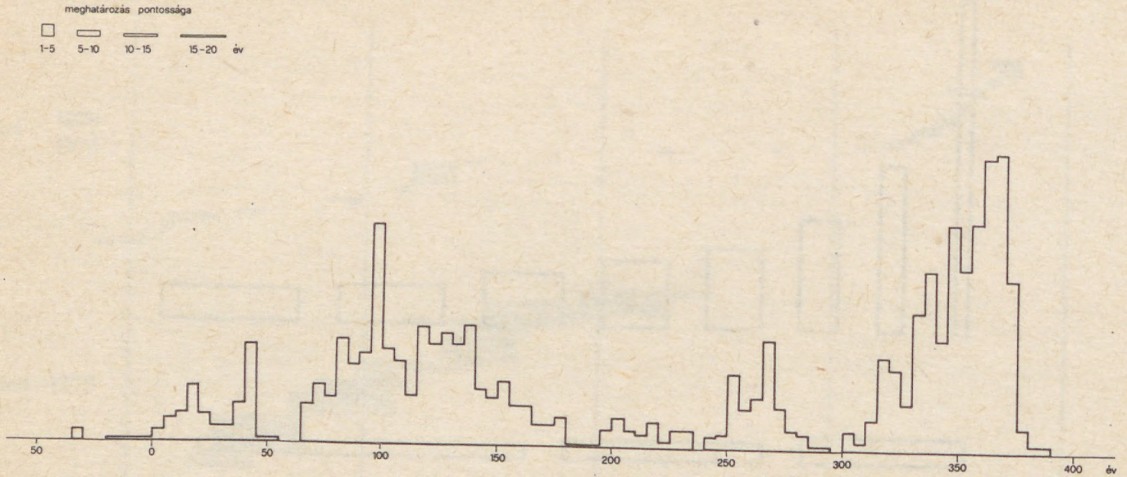
3. ábra. a: A keltezés pontosságának különböző fokozatai
b: Azonosan keltezett érmek kumulálva
c: Különböző keltezésű érmek kumulálva



4. ábra. Egy éves időszakosokkal szerkesztett, kumulált hisztogram Salla éremforgalmáról

két öt-éves periódust magába foglaló intervallumba kerül, Traianus pénze, amelyet esetleg csak 98–117 közé keltezhetünk, a 96 és 120 közé eső, öt ötéves periódust magában foglaló intervallumba kerül. Egy adott intervallumon belül a keltezés valószínűségét minden évre azonosnak vesszük, más szóval a verés valószínűségének jellemzésére az egyenletes eloszlást tételezzük fel.

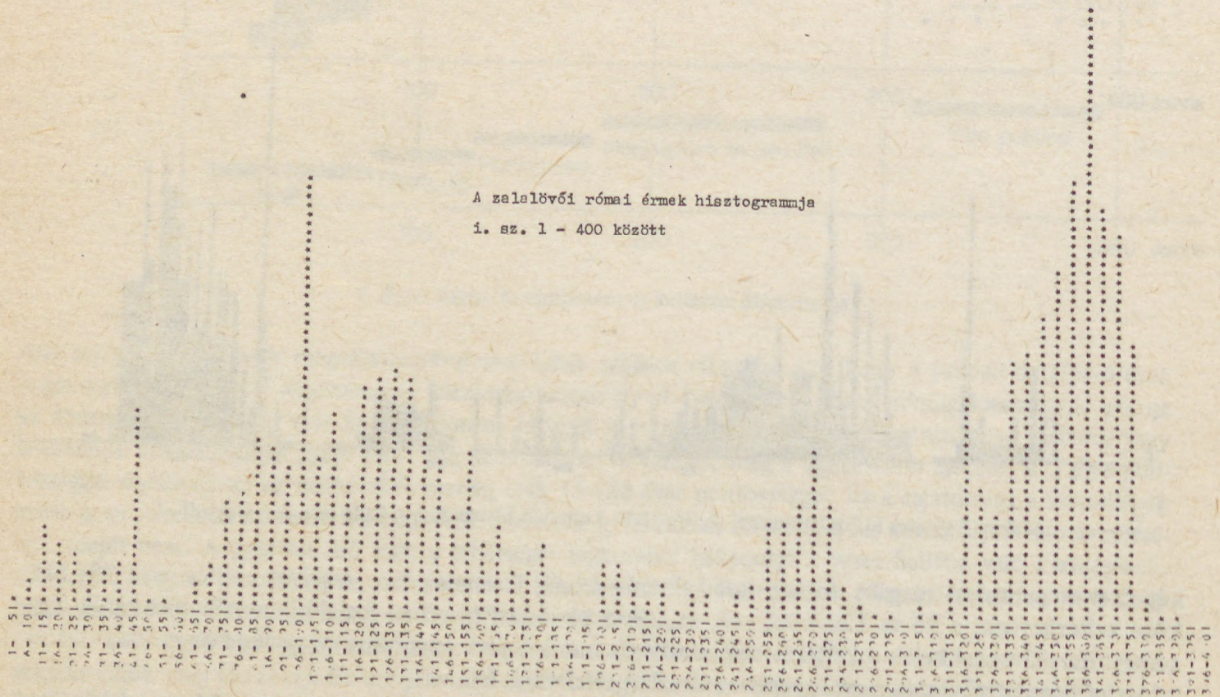
Ez az eljárás ugyan durvábbá teszi a keltezés elérhető legnagyobb pontosságát, mégis közelebb áll a



5. ábra. Öt éves időszakaszokkal szerkesztett, kumulált hisztogram Salla éremforgalmáról

valóságához, mert csökkenti a különböző korszakok keltezhetőségének sajátosságaiból eredő jelenségeket a hisztogrammon, és ezzel utat enged az éremforgalomra jellemző trendek érvényesülésének.

A hisztogram elállítása, melynek során el kellett különíteni egymástól a különböző időszakokra keltezhető érmekeket, beosztani a megfelelő pontossági kategóriába, meghatározni a nekik megfelelő téglalapok méreteit és állását, valamint kumulálni őket a koordináta-rendszer megfelelően megválasztott léptékében, kézi számolással és rajzolással több heti munka volt. Hozzátenném még azt is, hogy az évenként gyarapodó éremanyag adatainak a korábbiakhoz való csatolása mindannyiszor átalakítja az egész hisztogramot, és annak minden oszlopát újra kell szerkeszteni. Ezért kíséreltük meg a számítógép használatát. A program PL/1 nyelven íródott a leírt gondolatmenet alapján, azzal a többlettel, hogy az ábrán nem a konkrét veretszám, hanem ezrelékekben kifejezett arányai olvashatók le. A bemenő adatok: 1. a lelőhelyen talált érmek verési idejei, 2. ezek mennyisége, 3. az időszakaszok hossza, illetve a vizsgált intervallum alsó és felső határa. A program 447 érem adataival futott, 5, 10 és 15 éves időszakaszok kiválasztásával.

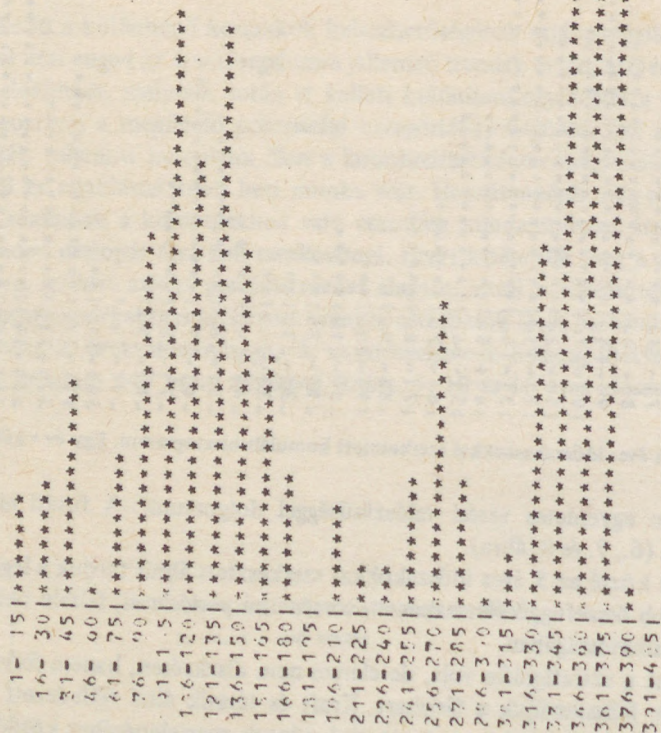


6. ábra. Öt éves időszakaszokkal szerkesztett kumulált hisztogram. Egy év = egy ezrelék

A zalalövői római érmek

hisztogrammja i. sz. 1 - 400

között



8. ábra. Tizenöt éves időszakaszokkal szerkesztett kumulált hisztogramm. Egy év = két ezrelék

Van tehát két adatsorunk: egy sztratigráfiai és egy numizmatikai; ugyanannak a dolognak különböző megközelítései. Egymástól függetlenül álltak össze, ami lehetővé tette az összes adat felhasználását. Nem kellett kisselektálnunk az érmekeket tartalmazó hisztogrammból azokat, melyeket lelőköriülményeik másodlagossá degradáltak egy meghatározott réteg szempontjából, mert nem volt fontos számunkra, hogy egy-egy érme melyik rétegből való. Azok az érmeke, amelyeket ily módon, mint teljesértékűeket, visszacsempesztünk a kormeghatározásba, most az érmeke egész tömegét növelik, és ezzel együtt növelik annak a következtetésnek a biztonságát is, amellyel egy-egy a település életében fontos korszak, – az ábrán kiemelkedő szakasz – *határait* kijelölhetjük. Itt válaszoltunk a bevezetőben felvetett problémára: a rétegtanilag pontosan meghatározott Traianus-pénz egy időintervallumot még a legjobb esetben is csak alsó határával jellemzett, és a kevés rétegtanilag primér helyzetűnek tekinthető pénz nem ad statisztikai biztonságot következtetéseinknek.

A két adatsort most már csak egymásra kell vonatkoztatnunk. Tekintve, hogy minden nehézség ellenére azért vannak sztratiográfiai pontos lelőhelyű érmeink is, a két adatsornak vannak közös elemei. Ezek segítségével rögzíthetjük egymáshoz őket. A rétegsor relatív időrendje beáll a pénzek által adott abszolút kronológiába, és most már arra is következtetnünk lehet, hogy 8–10 padlómegújítás valójában hogyan oszlik meg 3–4 történelmi léptékkal is mérhető periódus építkezései között.

A módszer további finomítását érhetjük el a sztratiográfiai összetartozó területek egymástól való elkülönítésével. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy egy településen az egymástól távolabb eső szondák más és más sztratiográfiai képet mutatnak. Ez természetes következménye a település növekedésének, szerkezeti változásainak, fokozatos elnéptelenedésének stb. Megfelelő mennyiségű adat birtokában az azonos rétegsorral jellemezhető területek éremforgalmát külön vizsgálhatjuk. Ezáltal növekszik kronológiai és topográfiai következtetéseink ereje is.

A település ilyen mikro-éremforgalmi vizsgálata vezetett Zalalövön pl. a főútvonalnak és árkanak a város többi részétől való elkülönítésére, történetének a településétől sok tekintetben különböző felvázolására. (9. ábra)



9. ábra. A Sallán keresztülhaladó Borostyán útnak és két árkanak mikro-éremforgalmi diagrammja

A teljes éremforgalom feldolgozására alkalmas hisztogramm a település egészének történetére jellemző, és módot ad arra, hogy hasonlóképpen feldolgozott éremanyagokkal összehasonlíthassuk. Az összehasonlítás eredményeképpen meghatározhatók azok a jellegzetességek, amelyek a limes-menti, illetve a belső-pannoniai településeket jellemzik. Eredményeink még sokáig fognak nagymértékben függeni az egyes területek kutatótságának fokától, sőt feldolgozottságának fokától is. Ez utóbbi nehézségen is szerettünk volna segíteni olyan módszer kidolgozásával, amelynek segítségével, és a számítógépes technika felhasználásával a feldolgozást könnyebbé, pontosabbá és gyorsabbá tehetjük.

Redő Ferenc – Somogyi Péter

Jegyzetek

1. Az ásásra és az éremanyagra vonatkozó adatokat lásd a Römische Forschungen in Zalalövő folyamatosan megjelenő közleményeiben: ActaArchHung 27(1975)163–203, 28(1963)147–196, 29(1977)209–279, 30(1978)349–430, 31(1979)357–390, 33(1981)273–346, 34(1982)323–362.
2. A statisztikai vizsgálatok méltán terjedtek el a numizmatikai kutatásban az utóbbi években. Az általunk felvetett problémával a kutatók eddig nem foglalkoztak a matematikai statisztika oldaláról. 1981-ig foglalja össze Carcassone, Ch. problémával a kutatók eddig nem foglalkoztak a matematikai statisztika oldaláról. 1981-ig foglalja össze Carcassone, Ch. és Hackens, T.: Statistics and Numismatics. PACT 5(1981) gyűjteményes kötete az eredményeket. A statisztikai módszer alkalmazásához társult a számítógépes technika is, méghozzá éppen a hisztogramm-szerkesztés témájához: Cope, S. N.: The Statistical Analysis of Coin Weights by Computer and Rationalized Method for Producing Histograms: NC(1980)178. és Sellwood, D.: A Basic Program for Histograms: NC(1980)201.
3. Gebhart, H., Kraft, K., Kuthmann, H., Franke, P. R. és Christ, K.: Bemerkungen zur kritischen Neuaufnahme der Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland: JNG 7(1956)9–77.

MÜNZEN ALS HILFSMITTEL BEI DER DATIERUNG

Die Datierung mit Hilfe von Münzen ist keine Routineaufgabe bei der Bewertung der Ergebnisse der Ausgrabungen. Eine stratigraphisch genau bestimmte Münze kann hinsichtlich der über sie befindliche Schicht nur eine "terminus post quem" Angabe liefern, und noch weniger erfährt man aus den Prägungen, die in sekundärer Lage gefunden werden.

Sammelt man jedoch alle Funde von einem bestimmten Fundort und untersucht man ihre quantitative Verteilung im Verhältnis zu der Zeit, so erhält man eine kontinuierliche Zeitfolge, die mit der diskreten Zeitfolge der Stratigraphie verglichen eine Möglichkeit zur genaueren Datierung bietet. Die Schichten lassen sich auf diese Weise nicht nur aus einem glücklichen Fund datieren, sondern man kann auch den Anfangs- und Endpunkt sowie die Blütezeit der historischen Periode bestimmen, aus der sie hervorgehen.

Dazu braucht man einen mathematischen Apparat, der mit Handrechnung eine Arbeit von mehreren Wochen, mit Computer dagegen nur kaum einige Sekunden benötigt.

Im Artikel wird anhand der 447 römischen Münzen aus der Ausgrabung in Zalalövő das konstruieren eines Histogrammes, das den Münzumlauf repräsentiert, mit der Computermethode vorgestellt.

Friesachi denárlelet Pécs-Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből

1984 augusztusában, a Pécs-jakabhegyi pálos kolostor területén fekvő Árpád-kori temető „A” szelvény 1. számú sírjából ezüstpénzek kerültek elő.¹ Az éremlelet 18 db friesachi denárt tartalmaz.² A pénzek egy csomóban feküdtek a halott két combcsontja között.³

Rövidítés: L= Arnold Luschin-Ebengreuth: Friesacher Pfennige. Numismatische Zeitschrift 56(1923)33–144.

1. L 119.	1 db	1,04 g
IV. Lipót, osztrák-stájer hg.; Pettau		
2. L 118.	1 db	1,07 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Pettau		
3. L 28.	1 db	1,03 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
4. L 25.	1 db	1,03 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
5. L 10.	1 db	1,09 g.
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
6. L 8.	1 db	1,06 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
7. L 15.	2 db	1,03 g
		1,06 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
8. L 19.	1 db	0,99 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
9. L 22.	1 db	0,98 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
10. L 26.	1 db	0,97 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
11. L 24.	1 db	0,96 g
II. Eberhard, salzburgi érsek; Friesach		
12. L 194.	3 db	0,97 g
		1,03 g
		1,07 g
Bernhard, karinthiai hg.; St. Veit		
13. L 200.	1 db	1,01 g
Bernhard, karinthiai hg.; St. Veit		
14. L 207.	2 db	1,00 g
		1,07 g
Bernhard, karinthiai hg.; St. Veit		

A pénzek döntő többségét (16 db – 88,9%) Friesachban és St. Veitben verték, csupán két darab származik más verdéből (Pettau). Az érmek fenti, verdék szerinti megoszlása egyezik az ország más friesachi leletei esetében tapasztalt megoszlással.⁴

Az Árpád-korban földbe rejtett pénzeletekkel összehasonlítva a jakabhegyi lelet kis mennyiségű éremből áll.⁵ Ennek ellenére jelentőségét a következőkben látjuk:

Feltárt Árpád-kori temetőink tanúsága szerint egy-két éremnél több, sírba helyezése ritka jelenség.

A XIII. században forgalomban lévő pénzek közül a friesachi denárok sírleletként való előfordulása szintén nem gyakori.⁶

A jó minőségű friesachi denárok, közkedveltségük ellenére⁷ – a jakabhegyi lelet kivételével –, Baranya megyéből nem ismertek.⁸

A jakabhegyi denárlelet hozzásegít a temető pontosabb keltezéséhez, valamint újabb adatot szolgáltat a temető és a kolostor időbeli viszonyának meghatározásához.

Gál Éva

Jegyzetek

1. A jakabhegyi pálos kolostort 1225-ben, Bertalan pécsi püspök alapította. Az 1976-ban megkezdett feltárások során, a kolostor alatti rétegben, egy korábbi településhez tartozó temető sírjai is előkerültek. Félköríves szentélyzáródású, egyhajós temploma a későbbi kolostortemplom helyén állt. *Kárpáti, G.*: RF Ser 1. 36(1983)113.
2. Ezúttal mondok köszönetet az ásatás vezetőjének, Kárpáti Gábor régésznek (JPM), hogy az éremlelet közlését számomra átengedte; és Gedai Istvánnak, a MNM Éremtára vezetőjének, a pénzek meghatározásában nyújtott segítségéért.
3. A temető sírjait a kolostorfalnak több esetben is vágták, az „A” szelvény 1. számú sírja is ezek közé tartozik.
4. A nyáregyházi leletben az említett két verdéből származik az érmek 81,96 százaléka.
5. *Gedai, I.*: A nyáregyházi lelet éremanyaga. NK 68–69(1969–70)40.
6. Néhány példa az érmek mennyiségére:
Szankon 113 db került elő, ld.: *Gedai, I.*: Friesachi denárlelet Szankon. NK 66–67(1967–68)97. – *Kiskunfélegyházán* 112 db, ld.: *Huszár, L.*: Éremleletek. NK 42(1943)69. – *Tápiószelén* 37 db, ld.: *Hampel, J.*: Hazai adatok az archaeológiához. ArchÉrt 14(1880)38. – *Nagykőrösön* 22 db, ld.: *Harsányi, P.*: Éremleletek. NK 10(1912)17. – *Kiskunmajsán* 29 db, ld.: *Gedai, I.*: A kiskunmajsai friesachi éremlelet. NK 60–61(1962–63)84.
6. Síróból származó friesachi leletek:
Kiskunfélegyháza-Csólyos puszta: ArchÉrt 66(1932–33)88. – *Vácszentlászló*: NK 14(1915)71. – *Hódmezővásárhely*: ArchÉrt 14(1894)139.
7. Ld.: *Baumgartner, E.*: A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez. NK 48–49(1949–50)25. – *Gedai, I.*: Friesachi denárok a Kárpátmedencében. (Bp 1962)137. szakdolgozat – kézirat
8. A friesachi denárok elterjedéséről ld.: *Király, F.*: Éremlelet Örkénypusztán a 13. századból. NK 52–53(1953–54)10. – *Gedai, I.*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. ActaArchHung 21(1969) Fasc 1–2, 105–148.

EIN FRIESACHER DENAR-FUND IN DER BEGRÄBNISSTÄTTE AUS DER ARPADENZEIT IN PÉCS-JAKABHEGY

Im August 1984 fanden wir in einer Grabstatt der Begräbnisstätte aus der Arpadenzeit, die auf dem Gebiet des Paulinerklosters in Pécs-Jakabhegy liegt, 18 Friesacher Denare. Die Mehrheit der Münzen wurde in Friesach bzw. in St. Veit geprägt. Die Bedeutung des Fundes sehen wir in Folgendem:

Laut Zeugnis der erschlossenen Begräbnisstätten aus der Arpadenzeit war die Grablegung von mehr als ein bis zwei Münzen, eine seltene Erscheinung. Das Vorkommen von Friesacher Denaren als Grabfund von Münzen, die im 13. Jahrhundert im Umlauf waren, ist ebenfalls nicht häufig.

Friesacher Denare guter Qualität sind trotz ihrer Beliebtheit – außer dem Fund in Jakabhegy – im Komitat Baranya unbekannt.

Der Denar-Fund von Jakabhegy trägt zur genaueren Datierung der Begräbnisstätte bei und dient mit einer neuen Angabe zur Bestimmung des zeitlichen Verhältnisses zwischen Begräbnisstätte und Kloster.

A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszám gyűjteménye (I. rész)

A pénzverés felségjoga, a kamara hasznának biztosítása rendkívül szigorú pénzverési fegyelmet, verdei ellenőrzést követelt, hogy az illegális pénzverést — pénzhamisítást — megakadályozzák. Ennek egyik módja volt a verőtövek gondos őrzése, elkopásuk, vagy a típus verésének befejezése után a verőtövek megsemmisítése. Természetes tehát, hogy ilyen körülmények között verőtő csak véletlenül maradhatott fenn. Éppen ezért a numizmatikai közgyűjtemények egyik legértékesebb részét képezik. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében is csupán néhány található; ám ezek között a magyar pénzverés szempontjából különösen kiemelkedő jelentőségű példány is előfordul.

Az egyes verőtövek ismertetése előtt röviden utalni kell a pénzverés technológiájára, mivel a verőtövek különböző technológiához voltak használatosak. A középkorban az ún. kalapácsverés módszert alkalmazták; az alsó verőtő tuskében végződött és pántokkal körülbroncsolt tőkébe állították. A felső verőtő hengeralakú volt, amelyet a verőmunkás kézben, vagy fogóval tartott és helyezett az alsó verőtő bélyegére tett lapkára. A felső verőtőre mért kalapácsütésekkel verte bele a képet a lapkába. Ennél az eljárásnál tehát az alsó- és felső verőtő élesen elkülöníthető egymástól aszerint, hogy kúpos, tuskében végződő (alsó), vagy hengeralakú (felső). Ezen az ősi eljárásan Magyarországon a XVI. században próbáltak módosítani; 1565-ből származik az első adat, amely szerint „Fallwerk”-et (a felső verőtövet nagy súllyal ejtették az alsóra) alkalmaztak. 1573-ból ismerjük Josef Hardek hengeres verőgépét, amely szerint az elő- és hátlapi negatív éremképeket külön két hengerre vészték és a közéjük helyezett szalagra préselték a pénzek képeit. Körmöcbányán csak a XVII. században kezdték az alkalmazását, de Nagybányán már 1578-ban felszerelték. Külföldi gyűjteményekből ismerünk ilyen hengert, magyar gyűjteményekből azonban nem. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében viszont vannak olyan verőtövek, amelyek egy éremképet találunk, rövid nyele (tuskéje) van, felülete pedig olyan ívelt, mint a hengereké. Ez a hengeres gép egyik változata külföldön „Taschenwerk” néven ismert.

Különbféle gépesítési kísérletek korát kezdte el a hengeres verőgépek alkalmazása, amely eljárások természetesen más- és más formájú verőtöveket kívántak. Az alap azonban napjainkig sem változott; negatív bélyeggel ellátott verőtövek közé helyezett lapkába verik a pénz képét. Ma a végleges verőtövek elkészítéséig több vezérszerszám (pozitív apa- és negatív anyató) készül; egyes éremképek részleteihez is külön szerszám.

A Magyar Nemzeti Múzeum verőtő gyűjteményének egyes példányai előkerüléséről nagyon keveset tudunk. Több verőtő Brassóból származik. Egy rövid értesítés¹ szerint a brassói városháza pincéjéből került elő és egy ezüstműves hamisításra használta őket. Még ebben az évben (1879) megjelent Adolf Resch válasza,² aki szerint ezek a verőtövek a brassói levéltárban voltak, ismerték őket és soha nem követtek el velük visszaélést. Resch szerint 45 db. verőtő volt:

– Báthori Zsigmond brassói tallérverőtő 1601-ből és 1602-ből	5 db
– Báthori Zsigmond brassói tallércsegely verőtőve 1601-ből	4 db
– Brassó város tallérverőtőve 1612-ből	2 db
– Apafi Mihály brassói tallérverőtővei 1664., 1665., 1667. és 1672. évből	8 db
– Brassó város garas verőtővei 1613-ból és 1614-ből	20 db
– Brassó város dukátverőtőve	1 db
– török pénz verőtőve	5 db

Érthetetlen, hogy a verőtöveket a típus verésének befejezése után miért nem semmisítették meg. Érthetetlen az is, hogyan kerültek ebbe az anyagba a török pénzek verőtővei. Az első, idézett közlés fel-

tételezi, hogy a brassói verde működésének idejében hamisítottak velük. Ezek akcsek verőtövei; valószínű, hogy e csekély értékű pénzeket a hivatalos brassói verdében hamisították volna.

Tény, hogy a verőtövek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. Egy részüket a két világháború között átadták a Pénzverőnek, ahol a verde többi verőtöveivel együtt őrizték. A közelmúltban részben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták vissza, de néhányat a Magyar Nemzeti Bank Bankjegy- és Éremgyűjteményének adtak át más verőtövekkel együtt. Sajnos a különböző gyűjtemények verőtövei többször összekeveredtek. Így lehetséges, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, verdének át nem adott anyaga között őriznek több verőtövet, brassói eredettel nyilvántartva, amelyek Resch közlése szerint sohasem voltak Brassóban. Pl.: egy Árpád-kori verőtő, Hervord város garasának és több Lipót, Rákóczi Ferenc korabeli pénznek a verőtöve. A Brassóban előkerült verőtöveken, valamint egy Árpád-kori verőtő előkerülésén kívül semmit sem tudunk a verőtövek származásáról; raktárak azonosított anyagából került múzeumi nyilvántartásba.

Egy CNH. I. 61. denár előlapi verőtövének eredetére nézve van némi támpontunk. 1905-ben került a múzeumba, s az eredeti jegyzőkönyv szerint Esztergomban egy sírban találták. A bekerülés módja: Nuber Károlytól, az ismert éremkereskedőtől cserélte a múzeum. Ez az eredet szerepelt a rövid, későbbi publikációban is.³ Kormeghatározás, vagy történeti kérdések vizsgálatára a lelkőrkörmény ilyen sommás leírása alkalmatlanná teszi. Semmi hitelesítő ásatásról nincs tudomásunk. Nem tudjuk milyen temetőben volt az a sír, amelyben a verőtő előkerült. Nem ismerjük a sír egyéb leleteit. További kérdés: hogyan került egy eredeti verőtő sírba. Oly' sok a bizonytalanság és a vizsgálat elmaradásának érthetlensége, hogy az eredeti bejegyzésben foglaltak hitelességét is meg kell kérdőjeleznünk.

Ha a verőtövek előkerülésének, az abból levonható történeti kérdések vizsgálatáról le is kell mondanunk, ismertetésüket mégis fontosnak véljük; pénztörténetünknek különleges becsű tárgyai.

Katalógus

A verőszerszámokat az alábbiak szerint csoportosítottuk:

- I. Magyar pénzek
- II. Erdélyi pénzek
- III. Hercegi pénzek
- IV. Idegen pénzek
- V. Hamisításra szolgáló verőszerszámok

Most a katalógus magyar és erdélyi pénzeinek, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött verőszerszámait ismertetjük. A XII–XVI. táblákon a verőtövek képszámai egyeznek a katalógus sorszámaival.

I. Magyar pénzek verőszerszámai

1 Salamon (1063–1074) CNH.I.19. sz. denárának előlapi verőtöve. Felső verőtő.

A verőtő durva hengeralakú testén 2–2 ellentétes oldalon fogó nyomok, amelyek azt tételezik fel, hogy a verést két verőmunkás végezte, mert egy munkás nehezen tud a veréshez elegendő erőt kifejteni, ha egyidejűleg fogóval kell a verőtövet tartani.

A bélyeg gondosan megmunkáltnak tűnik. Sajnos a korrózió nem ad lehetőséget finom részletek vizsgálatára, nem állapítható meg pl. szigla.

Általánosan elfogadott, hogy a magyar pénzek verőtöveit a XIII. századig poncteknikával készítették. Felmerült azonban annak lehetősége is, hogy a ponc mellett, vele egyidejűleg a vésési eljárást is használták. A gyűjteményünkben levő verőtő – véleményünk szerint – a vésés és poncolás együttes alkalmazásával készült.

Hossza: 3,5 cm., átmérője: 2,2 cm., bélyegátmérő: 1,57 cm.

Leltári száma: 16–B/1981–1.

2 II. Béla (1131–1141) CNH.I. 61. sz. denárának előlapi verőtöve. Felső verőtő.

A hengeralakú, durván megmunkált verőtő testen nincsenek fogónyomok.

A bélyeg erősen korrodált, finomabb vizsgálatokra alkalmatlan. Az azonban valószínűsíthető, hogy poncteknikával készült.

Hossza: 18 cm., átmérő: 1,3–3,2 cm.

Leltári száma: 16–B/1981.31.

3 *XII. századi denár* hátlapi verőtöve. Felső verőtő. Közismert, hogy XII. századi denáraink hátlapi éremképe kevesebb gonddal készült. Az egyszerű kereszt körüli betűimitációk nem utalnak sem a kibocsájtóra, de még az előlapi típushoz sem köthetők egyértelműen. Egy előlapi típusnak igen sok hátlapi változata van, amelyek azonban nagyon kis mértékben különböznek el egymástól, de több előlapi típus is azonos, vagy közel azonos hátlappal rendelkezik, így egy hátlapi éremkép CNH. szerinti meghatározása szinte lehetetlen. Az itt ismertetett verőtő legvalószínűbb, hogy a CNH.I. 90. sz. típus hátlapi verőtöve, de nem zárható ki a CNH.I. 47., 71–79., 83–87. típusok sem.

Hossza: 7,3 cm., átmérő: 1,9 cm. A kiszélesedő, bélyeggel ellátott rész átmérője: 2,6 cm., de a bélyeg átmérő csak 0,7 cm.

Leltári száma: 58.34.B.

4 I. *Ferdinánd* kori próbalap.

A verőtövet véső mesternek szüksége volt, hogy munka közben ellenőrizze munkáját; a verőtő, vagy egyes részleteinek élességét. Puha fémbe – ólomba – ütötte a késznek vélt, vagy munkaközi verőtövet. Ez a fennmaradt ólom I. Ferdinánd-kori denárnak hátlapi képét mutatja. Valamennyi – 19 – beütés egy verőtővel készült. Ezenkívül egy denár előlapi címerének karcolata látszik.

Leltári száma: 16–B/1981.26.

5 I. *Lipót* (1656–1705) poltura előlapja.

LEOPOLD·D·G·R·I·S·A·G·H·B·REX·

A verőtő hengeres gép használatához készült.

Hossza: 6,7 cm.

A tüske hossza: 4,3 cm.

Átmérő: 3,2 cm.

Leltári szám: 58.138.C.

6 I. *Lipót* (1656–1705) poltura hátlapja 1701.

Valószínű az 5. sz. poltura hátlapja. Hengeres gép használatához készült.

Hossza: 4,8 cm.

A tüske hossza: 3,3 cm.

Átmérő: 3,2 cm.

Leltári száma: 58.140.C.

7 II. *Rákóczi Ferenc* (1703–1711) X polturás előlapja.

C–M 1706

Hengeres gép használatához készült.

Hossza: 6,5 cm.

A tüske hossza: 4,5 cm.

Átmérője: 4 cm.

Leltári száma: 58.136.C.

8 II. *Rákóczi Ferenc* (1703–1711) poltura előlapja.

POLTURA–AO · 1705 ·

C – M

Hengeres gép használatához készült.

Hossza: 4,9 cm.

A tüske hossza: 3,6 cm.

Átmérő: 2,8 cm.

Leltári száma: 58.137.C.

9 *Mária Terézia* (1740–1780) tallér előlapi verőtöve.

M·THERESIA·D·G·—R·IMP·HU·BO·REG·

Verdejegy: B

A kép az 1780-as tallér képének felel meg. A verőtő sarkított négyzetes metszetű hasábalakú.

Magassága: 9 cm.

Átmérője: 7 cm.

Leltári száma: 16–B/1981–6.

10 II. *Ferenc* (1792–1835) 20 krajcár előlapi verőtő.

FRANCISCVS I·D·G·—AVST·IMPERATOR

Verdejegy: G.

A bélyeget két, keresztbe-vert vonallal tették alkalmatlanná a verésre.

A verőtő bélyegen kívüli részén: 13 F.

Magassága: 1,8 cm.

Átmérő: 4,4 cm., illetve 3,8 cm.

Leltári száma: 58.142.C.

- 11 II. *Ferenc* (1792–1835) 1/2 krajcár hátlapi apatöve.

Verdejegy: B.

Évszám: 1816.

A KREUTZER íve alatt — évszámot, babérágakat, verdejegyet meghagyva — a hátlapot kimélyítették.

Az apató alul nyolcszög metszetű, majd kúpban folytatódik.

Magassága: 7 cm.

Átmérő: 4–6,5 cm.

Leltári száma: 16–B/1981.13.

- 12 V. *Ferdinánd* (1835–1848) 3 krajcáros előlapi apatöve.

FERD IDG AVSTR IMP HVNG BOH R H N V

Az egyes szórövidítések között nincsenek pontok.

A kettős csontkakúp-alakú apató

magassága: 1,7 cm.

Legnagyobb átmérő: 3,5 cm.

Leltári száma: 16–B/1981.14.

- 13 *Ferenc József* (1848–1916) 1 krajcár előlapi szerszám. A szerszámon csak az éremkép van, körirat nélkül.

E típust 1852–1862 között használták.

Hossza: 12 cm.

Átmérő: 2,4 cm.

Leltári száma: 58.143.C.

- 14 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás előlapi apatöve. A felirat csupán pontozva.

Hengeralakú.

Magassága: 4 cm.

Átmérő: 4,7 cm.

Leltári száma: R.V.46.

- 15 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás előlapi apatöve. Az éremképen felirat nincs, csak a kép, amelyen a profilban levő király fején a koronát szemben ábrázolták. (Mint az 1960-ban készített ún. fantázia pénzekén.)

Hengeralakú.

Magassága: 3,7 cm.

Átmérő: 4,5 cm.

Leltári száma: R.V.48.

- 16 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás előlapi anyatöve. A felirat betűit kettős vonallal verték.

Hengeralakú.

Magassága: 3 cm.

Átmérő: 4,3 cm.

Leltári száma: R.V.47.

- 17 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás előlapi verőtöve. Hengerben végződő, csontkakúp alakú.

Magassága: 3,5 cm.

Átmérő: 4 cm.

Leltári száma: R.V.45.

- 18 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás hátlapi apatöve. Hengeralakú.

Magassága: 3,5 cm.

Átmérő: 4,5 cm.

Leltári száma: R.V.51.

- 19 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás hátlapú verőtőve. A hengeralakú verőtövet gyűrűbe fogták.
Magassága: 3,3 cm.
Átmérő: 4 cm.
A gyűrű magassága: 2 cm.
A gyűrű átmérője: 8 cm.
Leltári száma: R.V.49.

- 20 *Ferenc József* millenniumi 1 koronás hátlapú verőtőve. Hengerben végződő csonkakúp alakú.
Magassága: 3,5 cm.
Átmérő: 4,3 cm.
Leltári száma: R.V.50.

II. *Erdélyi pénzek verőszerszámai*

- 21 *Brassó város* 1601 évi tallércsegely előlapi verőtőve.

SIGIS·TRANS·ET–SAC·ROM IMP·PRIN

Használat közben a verőtő megsérült, keskeny repedés húzódik keresztbe. Valószínűleg e repedés után erősítették meg a verőtövet egy gallérral.

A MNM éremgyűjteményében 3 példány van, ami ezzel a verőtővel készült; egy (ltsz: 31/1896.83) a verőtő repedése előtt, kettő (ltsz: Weszerle: 56/4 és 31/1896–83) pedig utána.

A verőtő magassága: 4 cm.

Leltári száma: 58.131.C.

- 22 *Brassó város* 1601 évi tallér előlapi verőtőve.

SIGIS TRANSET–SACROMIMP·PRIN

Kétféjű sas, mellén a Báthori címer, a sas körül az Aranygyapjas Rend lánc, felette nyitott korona.

Az éremkép megegyezik az 1601-es brassói tallércsegellyel.

Ez a tallér gyűjteményekből nem ismeretes, a Magyar Nemzeti Múzeumban van egy, ezzel a verőtővel készített leveret.

Alsó verőtő

Hossza: 38 cm.

A túske hossza: 21,4 cm.

Átmérő: 4,6–11,3 cm.

Leltári száma: 16–B/1981–2.

- 23 *Brassó város* 1612-es tallérjának hátlapú verőtőve.

ILLE/INEQVIS/ETCVRRI/BVS

A Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében 4 db. 1612-es tallér van. Bár nem állítható teljes bizonyossággal, de úgy véljük, ezzel a verőtővel készültek.

Felső verőtő.

Hossza: 15,3 cm.

Átmérő: 4,2–6,5 cm.

Leltári száma: 16–B/1981.3.

- 24 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.

GROSS·CIVITA·BRASSO:1613.

j.n.

Felső verőtő.

Hossza: 11,5 cm.

Leltári száma: 58.118.C.

- 25 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.

GROSS·CIVITA·BRASSO·1613.

j.n.

Felső verőtő.

Hossza: 11 cm.

Leltári száma: 58.117.C.

- 26 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.

GROSS·CIVITA·BRASSO 1613.

j.n.

- Felső verőtő.
Hossza: 9,8 cm.
Leltári száma: 58.126.C.
- 27 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1613.
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 5,8 cm.
Leltári száma: 58.124.C.
- 28 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1613.
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 7,5 cm.
Leltári száma: 58.122.C.
- 29 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1613.
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 10 cm.
Leltári száma: 58.121.C.
- 30 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO:1613.
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 10 cm.
Leltári száma: 58.119.C.
- 31 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1613
C—B
Felső verőtő.
Hossza: 7,2 cm.
Leltári száma: 58.125.C.
- 32 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1613
C—B
Felső verőtő.
Hossza: 6,8 cm.
Leltári száma: 58.120.C.
- 33 *Brassó város* 1613. évi garasának előlapi verőtőve.
Felső verőtő.
Hossza: 7,6 cm.
Leltári száma: 58.123.C.
- 34 *Brassó város* 1614. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1614
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 14,4 cm.
Leltári száma: 58.115.C.
- 35 *Brassó város* 1614. évi garasának előlapi verőtőve.
GROSS·CIVITA·BRASSO·1614·
j.n.
Felső verőtő.

- Hossza: 12 cm.
Leltári száma: 58.128.C.
- 36 *Brassó város* 1614. évi garasának előlapi verőtüve.
GROSS·CIVITA·BRASSO·1614·
j.n.
Felső verőtő.
Hossza: 14,2 cm.
Leltári száma: 58.116.C.
- 37 *Brassó város* 1614. évi garasának előlapi verőtüve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1614
C—
Felső verőtő.
Hossza: 16 cm.
Leltári száma: 58.129.C.
- 38 *Brassó város* 1614. évi garasának előlapi verőtüve.
GROSS·CIVITA·BRASSO 1614
C—
Felső verőtő.
Hossza: 15,2 cm.
Leltári száma: 58.127.D.
- 39 *Brassó város* garasának hátlapi verőtüve.
DEV·PROTECTOR·NOSTER
A sas nyaktövéénél egy pont.
Alsó verőtő.
Hossza: 20 cm.
Átmérő: 2,5–7 cm.
Leltári száma: 16–B/1981.4.
- 40 *Brassói város* garasának hátlapi verőtüve.
DEV·PROTECTOR·NOSTER
A sas nyaka két oldalánál egy-egy pont.
Alsó verőtő.
Hossza: 19 cm.
Átmérő: 2,5–7,5 cm.
Leltári száma: 16–B/1981.5.
- 41 *Brassó város* garasának hátlapi verőtüve.
DEV·PROTECTOR·NOSTER
Alsó verőtő.
Hossza: 20 cm.
Átmérő: 2,5 cm.
Leltári száma: 58.130.C.
- 42 *Apafi Mihály* (1661–1690) brassói tallérjának előlapi verőtüve.
MIC·APA·D·G – PRINC·TR....
A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében egy 1666. évi Resch⁴ 50. típusú tallér készült ezzel a verőtővel. (Weszerle 69/e.).
Alsó verőtő.
Hossza: 17 cm.
A tüske hossza: 10 cm.
Leltári száma: 58.132.C.
- 43 *Apafi Mihály* (1661–1690) 1665. évi brassói tallérjának hátlapi verőtüve.
PAR·REG·HV·DO – ET·SI·COM·1665
C–B
A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének egyik példánya (31/1896–232) ezzel a verőtővel készült.
Felső verőtő.

Hossza: 9,4 cm.

Leltári száma: 58.133.C.

44 *Apafi Mihály* (1661–1690) 1667. évi brassói tallérjának hátlapi verőtöve.
PAR-REG-HV-DO-ET-SIC-CO-1667.

Felső verőtő.

Hossza: 9,2 cm.

Leltári száma: 58.135.C.

45 *Apafi Mihály* (1661–1690) 1672. évi brassói tallérjának hátlapi verőtöve.
PAR-REG-HV-DO – E-SIC-COM-1-6-7-2

Verdejegy: Brassó jegye.

Felső verőtő.

Hossza: 9 cm.

Leltári száma: 58.134.C.

Gedai István

Jegyzetek

1. Századok. 1879. 451.

2. A. Resch: Die Münzstempel des Kronstädter Archives. Korrespondenzblatt. 2(1879)77–78.

3. Magyar Nemzeti Múzeum irattára 222/1905; eredeti leltári szám: 21B/1905.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. 1906. 50.

Huszár, L.: Az esztergomi középkori pénzverde. Komárommegyei Múzeumok Közleményei. 1(1968)207–218.

4. A. Resch: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. (Hermannstadt 1901)

DIE PRÄGEWERKZEUGSAMMLUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

(I. Teil)

Es ist wohl bekannt, daß Prägewerkzeuge nur durch den größten Zufall erhalten bleiben können, da als Vorbeugung des Mißbrauchs die Prägestöcke nach dem Beenden der Prägung eines Types sorgfältig vernichtet wurden. Auch deshalb ist eine Sammlung von zufällig erhalten gebliebenen Prägestöcken als ein Teil von staatlichen Sammlungen von besonderer Bedeutung.

Die Herkunft der Prägestocksammlung des Ungarischen Nationalmuseums ist – von einigen Stücken abgesehen – unsicher. Ein Teil davon wurde im vorigen Jahrhundert in Brassó (Herrmannstadt) entdeckt und dort im Stadtarchiv aufbewahrt.

Es waren vor allem Prägestöcke von Münzen, die im 17. Jahrhundert in Brassó geprägt worden waren. Zum Teil gelangten sie ins Ungarische Nationalmuseum. In der Zwischenkriegszeit gelangten mehrere Stücke in die Münzanstalt, von der sie zum Teil und zusammen mit anderen Prägestöcken das Ungarische Nationalmuseum zurückerhielt. Mehrere Stücke werden jedoch in der Banknoten- und Münzsammlung der Ungarischen Nationalbank aufbewahrt. Mehrere Exemplare stammen aus einem Magazinmaterial, hinsichtlich dessen Herkunft keine Angaben zur Verfügung stehen. Es gibt einen einzigen Prägestock, der – nach einer Angabe aus dem Jahr 1905 – in einem Grab in Esztergom (Gran) gefunden wurde. Das ist umso wahrscheinlicher, weil ja Esztergom der Ort der mittelalterlichen Münzprägung war, jedenfalls zur Zeit der Arpaden. Trotzdem kann die Angabe nicht als völlig authentisch angenommen werden. Den Prägestock erhielt nämlich das Museum von einem Münzhändler (Károly Nuber) infolge eines Tausches, und die Grabfund-Bezeichnung stammt nur aus dessen Aussage. In Esztergom fand keine Ausgrabung zur Bestätigung der Authentizität statt. Es ist nicht bekannt, aus welchen Grab welcher Begräbnisstätte der Prägestock stammt, und ob das Grab auch andere Funde enthielt. Auch die Frage, wie der Prägestock in das Grab kommen konnte, ist nicht zu beantworten. All das stellt die Authentizität des Fundortes in Frage.

Die ältesten Stücke der Sammlung stammen aus dem Arpadenzeit, ihre Zahl beträgt drei. Der Bedeutendste von ihnen ist ein Oberstempel für die Vorderseite des Denars von Salomon (1063–1074), CNH. I. 19. Der kurze, zylinderförmige Körper zeigt jeweils zwei Zangenspruen, er wurde bei der Prägung wahrscheinlich mit der Zange gehalten. Der Stempel ist etwas korrodiert, jedoch ist die Sorgfalt der Stempelausarbeitung, die eine gemeinsame Verwendung von Ponzierung und Gravierung aufzuweisen scheint, klar ersichtlich. Der andere Prägestock ist ebenfalls ein Oberstempel, für die Vorderseite der Münze Béla II. (1131–1141), vom Typ CNH. I. 61. Dieser scheint mit weniger Sorgfalt angefertigt worden zu sein. Beim dritten Prägestock aus der Arpadenzeit ist sogar die Bestimmung unsicher. Es steht nur fest, daß es ein Prägestock für die Rückseite eines Denars aus dem 12. Jahrhundert ist. In diesem Jahrhundert wurde den Rückseitenabbildungen keine besondere Bedeutung beigemessen, die Aufschriftimitation um das einfach gehaltene Kreuz ist bei mehreren Typen zu finden. So kann dieser Prägestock – ein Oberstempel – an kein Vorderseitenbild und keinen Typ gebunden werden. Es scheint, was am wahrscheinlichsten ist, die Rückseite des Denars CNH. I. 90. zu sein.

Bedeutend unter dem Gesichtspunkt der Prägetechnik sind die Prägestöcke, deren gewölbte Fläche auf die Ver-

wendung eines Walzprägewerks hinweist. Sie stammen vom Anfang des 17. Jahrhunderts. Laut Zeugnis der Prägwalzen in ausländischen Sammlungen wurden die Münzbilder auf die Walzen graviert, sogar mehrere nebeneinander. Diese ungarischen Stücke sind jedoch einmalig, da sie in einer Spitze enden. Man muß vermuten, daß in Ungarn solche (oder auch solche) Walzprägwerke verwendet wurden, in deren Walzen die Prägestöcke mit der Abbildung der Münzbilder gesondert eingesetzt wurden.

Die siebenbürgischen Prägestöcke sind eher wegen ihrer Zahl von Bedeutung. Sie sind alle Prägestöcke aus Brassó aus der Zeit der Hammerprägung.

Die Prägestöcke aus der Neuzeit bzw. die zur Anwendung einer mechanischen Technik nötigen Patrizien besitzen weder eine historische noch eine technische Bedeutung. Sie sind jedoch von dokumentarischem Wert.

Die Sammlung enthält ein Bleistück, das kein Prägestock aber ein interessantes Objekt der Prägestockherstellung ist. Das Blei zeigt den Abdruck der Denare Ferdinand I. und diente möglicherweise dazu, daß der Graveur bei seiner Arbeit die Schärfe der einzelnen Details des Prägestockes hinsichtlich der Endgültigkeit kontrollieren konnte.

L. Prock érmei

1985-ben a Magyar Nemzeti Múzeum érdmészes edényeit dolgozták fel munkatársaim. Az edények többségén régi pénzeket használt fel az ötvös, ritkábban emlékérmét.¹ Dolgozatuk 7. sz. tárgyán, egy XVI. századi mesterjelzés nélküli kupa aljába kitűnő minőségű emlékérem van befoglalva. A kupa fenéklemezén belül, mint előlapon: körben, kétszeres sorban; :LASLA:PROCK:1:5:6:9:D:ELT:BVRG:V:/DES:INER—RAT:Z:WIEN, a mezőben idős szakállas férfi portréja, fején sapka, vállán szőrmegalléros kabát (XVII. t. 1. kép).

A kupa fenéklemezén az érme hátlapja: körben, szintén kétszeres sorban; :LAD:PROCK:D:IVNG:R:K:M:PVECH:BRDER:/:CAM:CREM:—:VND:SCHEM:, a mezőben fiatal szakállas férfi arcképe, fején sapka, nincs rajta felső kabát. Aranyozott ezüst, vert, 48 mm. (XVII. t. 2. kép).

Az érmet mindössze két XIX. századi forrás említi. Weszerle Képes táblái megjelenése előtti években a már meglevő rézmetszetekből egy füzetet állított össze, mely még lényegesen kevesebb érmet tartalmaz, mint a Hátrahagyott érmészeti táblák. E „kötet” 202. sz. darabjaként közli az érme rajzát. A kötet címe: Nomina celebrium Hungarorum Exterorumque, qui in Hung. inclaruerunt, quorum Biografias et Numor Memoriales praesens opus continet. ABC-sorrendben, registerként következnek a személyek, akiknek érmeit publikálja. A névsor után két bejegyzést találunk: az egyik Weszerle írása: Joseph Weszerle, In.R.Univ. Pestiensis, Numismatica Professor. A másik ajánlás egy más kéztől: Horváth Antal barátomnak emlékül Schulz Ignác. Az utolsó oldalon: az ajánló kezétől: Bécs Július 11-én 851. (így) Kedves Toni barátomnak Schulz Ignác. Az ajánlás évszámából kiderül, hogy Weszerle 1861 előtt ismerte az érmet. Hátrahagyott érmészeti tábláin ismét szerepel az érme rajza.³

Weszerle kéziratos, nyomtatásban meg nem jelent füzetek között a VI.48. számmal jelölt füzetben a 47. oldalon találjuk az érme leírását két megjegyzéssel:

Medaill. arg. D.Nic.Jankovich.

Fischer Nat.Vind. P.II.s.136.

Az első utalás valószínűleg azt jelenti, hogy az érmet a Jankovich gyűjteményében látta. A második, hogy a Prock család bécsi eredetű.

Jankovich érme és ötvösgyűjteményének közgyűjtemény számára való megvásárlását az 1832–36-os országgyűlés iktatta törvénybe, s 1836-ban vásárolta meg a Nemzeti Múzeum József nádor támogatásával. A gyűjteményről lajstromok készültek. Az éremgyűjtemény lajstroma az Éremtárban van, ahová az éremgyűjtemény került. Jankovich éremgyűjteményében nincs ez az érme, a lajstrom sem tartalmazza. Weszerle éremgyűjteménye is volt, ezt 1841-ben vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum. Ebben sem szerepel a Prock érme.

Ha Fischer nevének és műve címének rövidítésén kívül mást nem ír, ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy irodalmi hivatkozást talált a család történetére, de még nem dolgozta fel. Ugyanis ahol az ábrázolt személyről bővebbet tudott, azt kéziratos füzetekben olvashatjuk. Pl.: Pázmány Péterről ugyanebben a füzetben a 17–22. oldalig. Ulrich Reutterről a 109–122. oldalig.

A másik XIX. századi forrás Dr. T(ergina)Gy(ula) cikke az Archaeologiai Közleményekben: A magyarországi bánya- és kamaratisztek emlékérméi címen.⁴

15. sz. érme ábrázolja idősebb és ifjabb Ladislaus Prockot, és a szerző megjegyzi: az érme a Nemzeti Múzeum egy fedeles kupájába van befoglalva. Az edény leltári száma: Poc. Janc. 153. Tehát a kupa Jankovich gyűjteményből származik, s Weszerle Jankovichnál látta az érmet, mielőtt a Múzeum megvásárolta volna.

A XIX. századi magyar, osztrák, német, cseh feldolgozások már nem említik a kettős portréjú érmet. A Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében 3, ún. raitpfennig található, melyen ifj. L. Prock neve szerepel.

E./ kettős gyöngykörben; LAD PROCK:DER IVNG:RK:M:GEN:BUECHAL.; a mezőben címerpajzsban három kancsó.

H./ kettős gyöngykörben; :BED:CAMERN:CREM-NTZ:V:SCHEMNIZ:1569., címerpajzsban fonott sánc, br., vert, 27 mm. (Kettő a Delhaes gyűjteményből, egy 1974. évi vásárlásból származik, XVII. t. 3–4. kép). A szakirodalom ismeri, magángyűjteményekben is szerepel.⁵ További két Prockra vonatkozó raitpfennig 1573-ból származik.

E./ kettős gyöngykörben; :LADIS-PROCK·RO-K·M-RAT·VND a mezőben címerpajzs, rajta három kancsó.

H./ gyöngykörben; SLESISCHER·CA-MERBVECHALTR·1·5·7·3, a mezőben címerpajzs, rajta két alak, vagy fonott sánc. (Az egyik éremtári példányon kivehetetlen ábra, (XVII. t. 5. kép). Az ezüst (fülezzett, XVII. t. 6. kép) és a bronz példány átmérője: 27 mm. Delhaes és a Weszerle gyűjteményből származnak. Ismeri Weszerle, Huszár, Neumann, Saurma, Bergmann.⁶

A raitpfennigekből az derül ki, hogy 1569-ben, még apja életében L. Prock bányatisztviselő a kamaránál. 1573-ban a hivatalnoki ranglétrán feljebb került, s apja minden bizonnyal meghalt, ezért nem nevezi az érem már ifjabbnak. Emlékérem már nem készül, s Prock nevét már nem is halljuk többet a magyarországi pénzveréssel, vagy bányászattal kapcsolatban.

Mint Weszerle hivatkozásából kiderül, a családra vonatkozó források bécsi eredetűek.

Habich nagy korpuszában ismerteti egy érmet, amelynek előlapján Hans PROGK-ot ábrázolja, hátlapján pecsétjét, amelyen a családi címer látható: pajzsban három kancsó⁷ (XVII. t. 7. kép). H. Progkot életének 33. évében mintázta meg Ludvig Neufahrer, amint ez az előlap feliratából kiderül. Habich a mester 1532–1536 közötti érmei közé sorolja, H. Progk tehát a század első éveiben született. A pecsétet ábrázoló hátapon 1546-os évszám van. Ebből arra lehetne következtetni, hogy társadalmi helyzetében olyan változás állt be, amely a másodszori éremkészítést indokolja. Hans Progk von Doczenau 1549-ben 2050 dukátért megvásárolja Bécsben a Kärtnerstraßen álló ún. Hasenhaust.⁸ Hans Progk személyében tehát a címer azonossága alapján a Ladislausok igen jómódú és közeli rokonát kell sejtenuünk. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az 1569-es kettős portréjú érmen az apa igen megtört öreg embernek tűnik, akkor talán Hans Progk testvérét feltételezhetjük az idősebb Ladislausban.

Habich közül ifjabb Ladislausról is egy érmet.⁹ Előlapon fiatalember mellképe, kalapot visel és kezében könyv van. A felirat szerint 19 éves korában. Hátapon az ismert családi címet ábrázoló pecsét: három kancsós címerpajzs (XVII. t. 8. kép). Az éremcsoport, melybe Habich sorolja a „Wien 1563–64 und Verwandten” címet viseli, s ismeretlen mesterek érmeit tartalmazza. Ifjabb Ladislaus, aki 1564 táján volt 19 éves, a raitpfennigek idején, 1569-ben tehát 24–25 éves lehetett, s így igen fiatalon került viszonylag magas beosztásba a magyarországi kamara tisztségviselői közé. Ennél az éremnél jegyzi meg Habich, hogy Bécsben a Kohlmarkton egy Ladislaus Procknak volt háza, s 1587 körül halt meg. A hézagos adatokból tehát az derül ki, hogy ifjabb Ladislaus 1540 körül született a jómódú bécsi tanácsos, idősebb Ladislaus fiaként, s a nagyon gazdag Hans P. unokaöccseként. A fiatalember tanult, talán erre utal a könyv a kezében. Ennek, valamint kapcsolatainak köszönhetően már fiatalon magasrangú tisztséget tölt be a körmöci kamaránál. Erről tanúskodik az emlékérem és a raitpfennigek. Felmerül a kérdés, miért apjával van együtt ábrázolva. A korszak németországi érmészetére jellemző, hogy nemcsak uralkodók, főpapok, híres művészek számára készítettek emlékérmeket, hanem a polgárság életének jelentősebb eseményeire is. Házasságkötéskor, magas hivatal elnyerésekor, gyermek születésére érmet rendelnek a jómódú polgárok. Feltehetően apa és fiú között szoros volt a kapcsolat, de a családi összetartozáson túl bizonyára pályáján is segítette apja az ifjú Prockot. Az emlékérmén és a pfennigeken a társadalmi életben elfoglalt helyüket is jelezni akarták.

Érdekes módon a raitpfennigek köz- és magángyűjteményekben megtalálhatók, a nagyon kvalitásos emlékérméről a kupába foglaltokon kívül sehol nem esik említés, sem magyar, sem külföldi feldolgozóknál.

Bergman szerint a halli verdében az 1500-as évek kezdetétől privát érmekeket lehetett készíttetni. Ha – modern szóval élve – „napi áron” a megrendelő a nyersanyag költségét és az előállítás költségeit megtéríti.¹⁰ A XVI. század második felében minden bizonnyal ez az eljárás a körmöci verdében is alkalmazható volt. Igen valószínű, hogy ifjabb L. Prock is megrendelte és kifizette a maga raitpfennigjeit. A kis

érmek művészi szempontból nem okozhattak gondot az éremvész mestereknek. Ebben az időben Kőrmöcbányán Christoph Fuessl, majd Lukas Richter voltak a vésnökök. Mindkettőjük személyi és biblikus érmei nagy tehetségű mesterekre vallanak. Huszár Lajos összefoglaló művében 1560–1577 között Richternek 24 emlékérmét sorolja fel.¹¹ Ezek közül 18 a portré, illetve személyi érem, és 6 a biblikus. Fuessl jellegzetes kompozíciót alkalmazott, igen nagy szelvényt hagyott, szinte a mező felénél kezdődik, s a nagy szelvényt szöveggel tölti ki. Richter – elődjétől eltérően – minden bizonyonnyal német mintára a szöveget egy vagy kétszeres sorban: körben helyezi el. A szavak illetve rövidítések közé 1, 2, vagy 3 pontot helyez, vagy rozettát. Ez a megoldás a kortársi német érmeiken kívül igen nagy rokonságot mutat a korszak magyarországi magán- és céhpecsétjeivel. Huszár; Richter művei között sorolja fel az 1569-es és 1573-as raitpfennigeket. Miután Richter számos kortársa számára készített személyi érmet – portrét, vagy jelmondatos érmekeket – és a kis érmekeket is az ő munkái között tartják számon, valószínűnek kell tartani, hogy a kettős portrét is ő mintázta. Kérdés, hogy hány portréérmet vertek. A megrendelésre készült személyi érmek, akár portréábrázolás, akár jelmondat van rajta, nyilván nem készülhettek nagy példányszámban. Ezek csak a közeli családtagok, vagy közeli munkatársak érdeklődésére tarthattak számot.

Mint említettük Richter Prockék számára készített jetonjai több köz- és magángyűjteményben megtalálhatók. Ifj. Lad. mellképét, a hátapon pecsétjét ábrázoló érem is (Habich tanúsága szerint) Münchenben, Gothában közgyűjteményben, s a Löbbecke magángyűjteményben szerepel. A kettős portréjú érem pedig a kupán kívül sehol nem ismert.

A kupa palástján római pénzek vannak díszként befoglalva, ami utalhat esetleg a megrendelő érdeklődésére, de semmi személyes vonatkozást nem kínálnak a kupa tulajdonosára nézve. Így méginkább kiemelkedik a kettős portréjú érem jelenléte a kupában. Az ötvöszakértők szerint a kupa osztrák, de minenesetre német kultúrkör hatása alatt álló ötvös műve. Ennek alapján elképzelhető, hogy az egyetlen érmét a Prock család megrendelte, s a kupát magát is az ifjú Prock számára készítette, aki elnyerte élete első fontosabb hivatalát.

Héri Vera

Jegyzetek

1. T. Németh Annamária–Biróné Sey Katalin: A Nemzeti Múzeum pogánypénzes edényei. (Évezredek, évszázadok kincsei. IV. k. s.a.)
2. MNM Éremtár, Kézirat ltsz: 100.
3. Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. (Pest 1873) G. XXVII. T. 9.
4. Dr. T(ergina) Gy(ula): Archaeologiai Közlemények 14(1886)92–102.
5. Weszerle: i. m. XXVII. T. 10.
- Tergina: i. m. 14. I. T. 9.
- Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn bearbeitet Lajos Huszár und Bela von Procopius, (Budapest 1932) 50/a.
- (A továbbiakban: HP)
- Neumann, J.: Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen. V. (Praga 1868) 28457. sz.
- Katz, V.: Kremničti žezaci želez a medailěři Krystof Füssl, Lukáš Richter a Abraham Eysker. NumČČ 5(1929)163, 18. sz. II. T. 18.
6. Weszerle, J.: i. m. G. XXVII. T. 10. változat HP: 56.
- Saurma-Jeltsch, H.: Schleische Münzen und Medaillen. (Breslau 1883) 164. szám LV. T. 2.
- Saurma; Prock von Weissenbergnek írja a nevét.
- Neumann, J.: i. m. 28861.
7. Habich, G.: Die deutsche Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts (München. 1932) I. 2. 1334.
8. Jahrbuch der Kunsthistorisches Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, IV. 303.
9. Habich, G.: i. m. I. 2. 1725.
10. Bergmann, J.: Ueber das Entstehen vieler Jettons und Medaillen auf Gewerken, Bergwerks-, Kammer- und Buchhaltungsbeamte. (Wien 1846) 5. Prock jetonja; 34 oldal 33. sz.
11. HP: 43–66.

DIE MEDAILLEN VON L. PROCK

Obwohl Medaillen zu vielfältigen sind, kennen wir die Medaille mit dem Bildnis von Ladislaus Prock dem Älteren und dem Jüngerem, die in einem Humpen ohne Meisterzeichen aus dem 16. Jahrhundert eingefasst ist, nur in einer einzigen Prägung.

Der jüngere Prock war Beamter bei der Kremnitzer Kammer, von seinem Aufstieg auf der Amtsleiter erfahren wir aus der Rundschrift der Jetons, die in der Kremnitzer Prägestätte angefertigt wurden. Obwohl in den Jahren zwischen 1569 und 1573 drei unterschiedliche Jetons mit seinem Namen angefertigt wurden, ist die Porträtmedaille weder in der österreichischen, noch in der ungarischen oder in der tschechischen Literatur bekannt.

Über die Familie stehen uns lediglich vereinzelte Angaben zur Verfügung, aus ihnen geht jedoch hervor, daß die Familie im Laufe des 16. Jahrhunderts wohlhabend und einflußreich war.

Der Häufigkeit des Typs und des Vorkommens der Jetons läßt sich entnehmen, daß für den Besteller Prock kein materielles Hindernis bestehen konnte, um aus den einzelnen Typen (Silber und Bronze) 5 bis 10 oder sogar 20 Stücke anfertigen zu lassen und zu bezahlen.

Unserer Meinung nach ist es wahrscheinlich, daß die Familie die Medaille ausgesprochen zum Zweck der Einfügung in den Humpen anfertigen ließ, als der junge Prock am Anfang seiner Amtskarriere stand.

Törökkori pénzértékviszonyok egy Gömör megyei tanuvallatás tükrében

Ismeretes, hogy a magyar rendek a török hódítás idején nem mondtak le az Oszmán Birodalom igája alá kényszerített országrész adóztatásáról¹, sőt befolyásukat a pénzértékviszonyok szabályozására is ki akarták terjeszteni. Ezt a célt szolgálta volna az 1659. évi országgyűlés 13. törvénycikkének alábbi végzése: „a poltura-pénzt pedig az ország részeiben bevett értékben fogadják el a nyomorult adózó néptől az azon részekkel szomszédos törökök.”²

Első pillantásra talán meglepőnek tűnik, hogy a törvénycikk idézett sorai nem tartalmazzák a poltura dénárban megszabott értékét. E hiányosság feltehetően azzal magyarázható, hogy a poltura kurzusa nem volt egységes a királyi Magyarország területén. Alsó-Magyarországon a poltura 2 1/2, Felső-Magyarországon pedig 3 dénárban járt már a korábbiakban is,³ más szóval a garas árfolyamához hasonló eltérést mutatott, ugyanis ez utóbbit a pozsonyi kamara területén 5, a kassai – ismertebb nevén a szepesi – kamara területén viszont 6 dénárban számították.⁴ A poltura, illetve a garas eltérő dénárértékével magyarázható az, hogy a két pénzügyigazgatási szerv térségében a tallér árfolyama szintén különbözött, az előbbi hatáskörében 150, az utóbbiában pedig 180 dénár volt.⁵ Az említett váltópénzek és a tallér dénárban kifejezett kurzusának egybevetéséből kitűnik, hogy egy-egy tallér alsó- és Felső-Magyarországon egyaránt 30–30 garassal, vagy 60–60 polturával volt egyenlő. A poltura árfolyamának regionális eltérése ismert volt a kortársak előtt, s az említett törvénycikk idézett részlete nem a különbséget akarta megszüntetni, hanem arra kívánták vele – az uralkodó közbenjárásával – rákényszeríteni a határ menti törököket, hogy akceptálják a kialakult árfolyamkülönbséget, azaz a királyi Magyarország adott térségének megfelelő módon számítsák ők is a polturát. Nem lehetetlen, hogy az idézett országgyűlési végzés egyik előzménye a Gömör megyei nemesek 1654. évi fellépése volt, akik az egri pasához fordultak többek között azért, hogy a polturát a felső-magyarországi gyakorlatnak megfelelően három dénárban fogadják el. Török részről elismerték a gömöriek panaszának jogosságát, sőt azt is, hogy nem lokális jelenségről volt szó csupán, de úgy vélték, hogy a sérelem országos szintű orvoslásához a budai vezérpasa, továbbá a budai, az esztergomi, a kanizsai és más török kézen levő erősségek tisztségviselőinek egyetértésére lenne szükség, ezért csupán a megyén belül járultak hozzá ahhoz, hogy három dénárban számítsák a polturát.⁶

Egy évtizeddel később, az 1664. évi vasvári békekötés után, súlyosabb terhek nehezedtek a töröknek adózó lakosságra,⁷ s a megyék egy része vizsgálatot folytatott abból a célból, hogy megállapítsa, milyen mértékben romlott az adózó nép helyzete. Ennek kapcsán a pénzértékviszonyokra is kitértek. Pest megye 1668. évi kérdőpontjai közül a 7. tudakozódott e tárgyban: „Tudod-e, hogy már a szegény ember adójában egyébféle pénzt nem veszen el aranyból s tallérból, melyre az szegény ember nagy nehezn teszen szert, annyira, hogy aranyra két garast, tallérba pedig négy garast kell adni, mely is nagy iga az szegény emberen, szük lévén az országban az olyatén pénz.”⁸ A keltezetlen, de minden bizonnyal 1668 utáni Gömör megyei tanuvallatás 5. kérdése nem általában érdeklődött a pénzfajták után, hanem kifejezetten a poltura kényszerárfolyamára kérdezett rá: „Quinto. Tudod-e, hogy a' polturát, a' mint három pénzben el kellett volna venni, és nagy ideig is úgyis elvette, most immár harmadfél pénzben akarják csak elvenni?”⁹ A kérdés szövegezése nem hagy kétséget afelől, hogy a töröknek adózó Gömör megyei helységek lakói sérelmesnek tartották a poltura 2,5 dénáros kényszerárfolyamát, hiszen „magyar módon” azt három dénárban számították, s volt idő, amikor a törökök is ugyanannyiban fogadták el. A körkérdésre válaszoló 132 gömöri település esküdtjeinek csupán egy része adott feleletet az 5. kérdésre. Ez utóbbiak túlnyomó többsége – szám szerint 30 lakóhely képviselőiben – azt vallotta, hogy a törökök 2,5 dénárban számítják a polturát. Rozsosnya esküdtjei még súlyosabb sérelemtől szóltak: „A' polturát is csak két pénzben veszi el tülünk.” Mnyszén (Mnisány), Poproc, Rónapatak, Runya és Ujfalu (Rekenyeujfalu) esküdtjei viszont

arról adtak számot, hogy „A’ polturát mi tülünk három pénzben veszi el” a török. Felső Fige (Füge) e téren felemás helyzetben volt: „A’ polturát egyik török urunk három pénzben, a’ másik török urunk harmadfél pénzben veszi.” – állították a falu esküdtjei. Az utóbbi válasz nemcsak a pénzügyviszonyok zavaros voltára vet fényt, hanem azt sejteti, hogy az ötödik kérdőpontra adott feleletekből elsősorban a szpáhik – azaz a török földesurak – visszaéléseire következtethetünk, más szóval e ponton még nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy az állami adók befizetése során is hasonló önkényt kellett a hódolt lakosságnak elszenvednie. A fentebb idézett Pest megyei kérdőpontra adott egykori vallomásokból azonban az tűnt ki, – tegyük hozzá, a kérdés eleve azt sugalmazta – hogy az állami terheket többnyire aranyban és tallérban kellett leróni, viszont a helyi viszonyokat jobban ismerő szpáhik a váltópénzeket – így a polturát is – elfogadták a falvak és a mezővárosok népétől.¹⁰

A Gömör megyei tanúvallatás 5. kérdőpontjára adott válaszok nyomán nem fér kétség ahhoz, hogy az 1659. évi 13. törvénycikk polturára vonatkozó tételét nem sikerült átültetni a gyakorlatba, más szóval megghiúsult a rendek azon – egyébként nemcsak adóztatási, hanem kereskedelmi szempontból is jogos – óhaja, hogy „a poltura-pénzt pedig az ország részeiben bevett értékben fogadják el a nyomorult adózó néptől az azon részekkel szomszédos törökök.”

De ha foganatja lett volna a törvénynek, akkor sem lehetett volna meggátolni a török részről elkövetett pénzügyi önkényeskedéseket! A kitételnek tűnő állítás igazolására meg kell vizsgálni azt, hogy hány polturát követeltek egy tallér fejében az adózó néptől az Oszmán Birodalom helyi képviselői? Toplocza (Kuntaplóca) esküdtjei szerint egy tallér helyett 66 polturát kellett a községnek fizetnie: „..., hatvanhat polturában vevén a tallért el. Mikor a’ summánkat bevisszük, harmadfél pénzben veszi el a poltura-pénzt.” Lényegében ugyanezt vallották a nandrásiak is: „Ha tallérul veszi, úgy veszi el a tallért, a’ mint ideki jár, ha penigh tallért nem viszünk, tehát hatvanhat polturát veszen rajtunk.” Ennél kedvezőtlenebb kényszerárfolyamról tanúskodtak a berzétei, a felsősajói és a hosszúréti esküdtek: „..., tallért penigh ha tallérul nem viszünk, hetven polturát veszen helyében.”

A gyakori adóemelésre és a tallér 75 polturára növelt kényszerárfolyamára az otrokocsiak panasza szolgáltat példát: „Harmincz tallért adtunk, mégis tizet kér azonfelül. Ezt penighlen azért cselekszi, hogy poltura pénzben alkuszik meg velünk, aranyat s tallért kíván érte. Hogy aranyat s tallért nem adhatunk, tehát egy tallérért hetvenöt-öt polturát veszen rajtunk.” Rónapatak megbízottai arra mutattak rá, hogy a tallérért követelt 75 poltura tulajdonképpen semmissé tette a poltura három dénárra emelt árfolyamát: „A’ békesség előtt – tehát a vavári békét megelőzően – a’ mi summánk volt harmincöt forint, most immár, hogy a polturát három pénzben veszi el, veszen rajtunk negyven forint summát. ... hetvenöt-öt polturát veszen egy-egy tallérért. A polturát három pénzben veszi ugyan, de azért verte feljebb a summánkat, hogy harmadfél pénzben essék a poltura.” Poproc esküttei szintén ezt erősítették meg. A murányaljaiak szerint a 75 polturás tallérkurzus tulajdonképpen az adóemelés eszköze volt: „Negyven tallér volt summánk, magyar módon vette el a’ tallért, de már most úgy nem veszi, hanem hetvenöt polturát veszen egy-egy tallérért, és így feljebb megyen a’ summánk.” Kövi esküdtjei a közelmúltban bekövetkezett kedvezőtlen változásról vallottak: „A’ tallért már különben nem veszi, hanem hetvenöt polturát veszen egy tallérban, azelőtt hatvanhat polturát vett.” A rokfalvai esküdtek kommentár nélkül nyilatkoztak: „Egy tallérért hetvenöt polturát veszen.”

A vallomások alapján leggyakoribbnak tűnő 75 polturás tallérárfolyammal még nem jutottunk el a csúcra! Zdichova (Ratkózdichava) esküdtjei arról számoltak be, hogy „A’ polturát harmadfél pénzben veszi tülünk, ezért is mind tallérokat kíván, ha tallért nem adhatunk penigh, egy-egy forintért negyven-negyven polturát veszen rajtunk, és így esik egy tallérért nyolczvan poltura.” Zdichova lakosságának tehát 80 polturát kellett adnia egy-egy tallérért, ha az egyre ritkábbá váló tallérokat és aranyakat nem tudta előteremteni. Példájuk nem tekinthető egyedinek, noha rajtuk kívül mások nem említették meg azt, hogy egy tallér helyett 80 polturát kellett volna fizetniük. Az olvasó persze joggal vetheti fel a kérdést: Mire épül akkor a szerzői feltételezés? A válaszadás kulcsa a zdichovai esküdtek vallomásának egyik részletében rejlik: „..., egy-egy forintért negyven-negyven polturát veszen rajtunk, ...”, azaz a száz dénárból álló számítási forintért kellett 40 polturát fizetniük! S ezzel egyező tartalmú vallomásra már akad konkrét példa, miként azt a turcsokiak állították: „..., negyven polturát veszen egy forintban.” Hasonló összefüggés szálairá lehet következtetni Alsófalu képviselőinek panaszából: „..., két-két forintot vett egy tallérban, a’ kit annak előtte soha nem adtunk. A poltura pénz is harmadfél pénzben esik, a’ mint veszi rajtunk, mert száz tallér helyett kétszáz forintot veszen rajtunk.” A mezővárosi jogállású rosnyóbányaiak szintén ezt erősítették

meg: „Mikor polturával fizetünk be, tehát egy tallérért két forintot veszen.” Ezekben az esetekben ki-
mondva, vagy kimondatlanul 2 1/2 dénár egyenlő egy polturával, s mivel a tallér kényszerárfolyama 200
dénár volt, egy tallérre éppen 80 poltura jutott.

A tallér polturában megszabott kényszerárfolyama láttán arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy
a Gömör megyei falvak és mezővárosok túlnyomó többsége rendszeresen kárt vallott akkor, amikor a
törökök adózott, részben azért, mert a megszállók a magyar hatóságokkal szemben nem három, hanem
többnyire csak 2 1/2 dénárban fogadták el tőlük a polturát, részben pedig azért, mert a tallér árfolyamá-
nak emelése révén gyakorlatilag devalválták a polturát akkor is, ha névlegesen „alkalmazkodtak” a poltura
felső-magyarországi három dénáros kurzusához.

Tekintettel arra, hogy a királyi Magyarország területén általában 60 polturát számítottak egy tallérre,
a törökök által egy tallérért követelt 66, 70, 75, illetve helyenként 80 poltura érzékeny veszteséget okozott
az adózóknak, tovább növelte egyébként is súlyos pénzterheiket, más szavakkal az adóemelés burkolt for-
májaként fogható fel. Ez utóbbi százalékosan is mérhető:

Királyi Magyarország:

1 tallér = 60 poltura = 100%

Gömör megyei példák:

1 tallér = 66 poltura = + 10,0%-os adóemelés

1 tallér = 70 poltura = + 16,6%-os adóemelés

1 tallér = 75 poltura = + 25,0%-os adóemelés

1 tallér = 80 poltura = + 33,3%-os adóemelés

Az egy-egy tallérért követelt változó mennyiségű poltura láttán az adóztató törökök tág határok
között mozgó önkényeskedésére lehet következtetni. Az önkény bizonyos értelemben nem vitatható,
de a tallér árfolyamának emelkedése nem vezethető vissza csupán szubjektív tényezőkre, s a kurzus válto-
zása nem szűkíthető le Gömör megyére. Nádasdy Ferenc országbíró már 1666 márciusában figyelmezte-
tette az udvari kamarát arra, hogy „... a törökök Magyarországon az aranypénz értékét 4 forintra, a tallérét
pedig két forintra emelték.”¹⁰ Az 1660-as évek végén, pontosabban 1669-ben, Alsó-Magyarországon 150
dénárról 165 dénár, Felső-Magyarországon pedig 180 dénárról 200 dénár emelkedett a tallér árfolya-
ma.¹¹ Ha figyelembe vesszük azt, hogy a keltezetlen tanúvallatás kérdéseire válaszoló esküdtek egy része
sérelemnek tartotta a tallér 200 dénár emelt árfolyamát, továbbá azt, hogy a jegyzőkönyvben említett
utolsó évszám 1668, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy a Gömör megyei vizsgálatot legkésőbb 1669-
ben folytatták le. A forrás datálása azonban filológiai részletkérdés, amelynek boncolgatásától terjedelemki-
mélő megfontolásból legyen szabad ez alkalommal eltekinteni. Térjünk vissza a pénztörténeti irodalmunk-
ban eléggé ismert polturára, továbbá a tallér árfolyamára!

Az 1614 és 1627 között vert, csökkenő finomságú lengyel polturák ellen már 1616-ban felmerült a
panasz Magyarországon,¹² ennek ellenére sem ezeket a váltópénzeket, sem későbbi silányabb utánzataikat
nem sikerült kitiltani a hazai pénzforgalomból.¹³ A XVII. század közepén, amikor a Lengyel királyságban
és Litvániában ismét verni kezdték a polturákat, azok nyers- és színsúlya lényegesen kevesebb volt a század
első negyedében kibocsátottakénál. A finomság csökkenését és a súlyváltozást táblázatos formában köny-
nyebben tekinthetjük át:¹⁴

A poltura

Év	nyerssúlya	finomsága	színsúlya
1614	1,576 g	0,469	0,739 g
1619	1,230 g	0,406	0,500 g
1623	1,201 g	0,375	0,450 g
1652	1,009 g	0,375	0,378 g
1658	1,087 g	0,281	0,306 g

A poltura törvényesen megállapított színsúlya látványosan csökkent, ennek ismeretében már nem
meglepő, hogy az 1660-as évek második felében egyre több polturát követeltek egy-egy tallérért a Gömör
megyeieket adóztató törökök. A tallér polturában megszabott kényszerárfolyamának Gömör megyében

dokumentált eltérő változatai közül a Felső-Magyarországgal határos, török uralom alá kényszerített megyékben az 1670-es években az 1 tallér = 75 poltura, és az 1 tallér = 225 dénár számítási mód, illetve értékarány elterjedése valószínűsíthető. A rimaszombatiak rendre 225 dénárban számították a tallért 1670-ben, amikor az egri pasának adóztak, illetve pénzben váltották meg a rájuk kirótt természetbenieket.¹⁵ Gyöngyös tisztségviselői a „... nagyságos Hadzi Amhet Csorbasiától...” – aki szintén egri török volt – kölcsönt vettek fel 1671-ben, és a tallért ugyancsak 2 forint 25 dénárban számlálták.¹⁶ A rimaszombati kalmár céh 1675 január 10-i elszámolása szerint 39 1/2 tallér 88 forint 87 dénárral volt egyenlő,¹⁷ ami szintén 225 dénáros tallérkursusnak felel meg. Ezzel párhuzamosan az aranyforint árfolyamát 450 dénárban számították, amelyet a Gömör megyei Felső Kalosa lakosai ugyancsak sérelmesnek tartottak: „..., ha poltura-pénzt viszünk nekik, egy arany helyében ötödfél forintot veszen rajtunk.” A gyöngyösiiek említett kölcsönügyletében hasonló módon „ötödfél forintban” rögzítették az aranyforint árfolyamát.¹⁸ Az évtized végén Miskolc török adójára az előbbivel egyezően „...per fl. 4/50...” számították az aranyforintot, ugyanitt feljegyezték azt is, hogy „Attanak két aranyakat négy tallérban”, azaz 1 tallér, ha azt a török adóba fizették, 225 dénárral volt egyenlő.¹⁹

Az egri törököknek adózó Borsod, Gömör, Heves és Kis-Hont megyei települések lakossága „török módra” 225 dénárban volt kénytelen számítani a tallért az 1670-es években, miközben Felső-Magyarországon hivatalosan 200 dénárban járt a tallér. Ugyanakkor a Duna-Tisza-közének két mezővárosában – Kecskeméten és Nagykőrösön – 240 dénárba emelkedett a tallér árfolyama. A kimutatható árfolyamkülönbségek megerősítik azt a korábbi észrevételt, mely szerint a török hódoltság pénzértékviszonyai nem egyeztek meg a felső-magyarországi és az erdélyi pénzértékviszonyokkal.²⁰ Az idézett példák nyomán azt kell hangsúlyozni, hogy *magán a török hódoltságon belül sem volt egységes a tallér és az aranyforint árfolyama*. A regionális árfolyamkülönbségek feltárása és az egyes régiók behatárolása a jövő kutatási feladatai közé tartozik. Ahhoz, hogy előbbre léphessünk, többek között az eddig kiaknázatlan levéltári források elemzésére van szükség. Meg kell állapítani a gyakrabban előforduló váltópénzek dénárértékét, továbbá azt, hogy az egyes váltópénzekből mennyit számítottak egy tallérba, illetve egy aranyforintra. E párhuzamos vizsgálat nélkül az árfolyamkülönbségek tisztázása aligha vezet eredményre, nélkülük pedig a gazdaságtörténeti kutatások kívánatos fejlődése sem haladhat előbbre.

Függelék:

Az alábbiakban áttekinthetjük azoknak a Gömör megyei helységeknek a nevét, amelyeknek esküdtjei válaszoltak a valószínűleg 1669. évi megyei tanúvallatás 5. kérdésére. A helységneveket három változatban közlöm, az *első helyen* a tanúvallatásban olvasható helységnév betűhű alakja szerepel, mögötte zárójelben látható az a sorszám, amelyen a helység esküdtjeinek vallomását a jegyzőkönyvbe bevezették, a *második helyen* a helységnév dualizmus-kori,²¹ a *harmadik helyen* pedig a mai – csehszlovákiai – neve áll.²²

1 polturát 2 dénárban számította a török:

Rososnya (8.)	Rozlozsnya	Rozložná
---------------	------------	----------

1 polturát 2 1/2 dénárban számított a török:

Also Batka (128.)	Alsóbátka	Bátka
Alsófalva (121.)	Alsófalva	Polina
Alsó Kalosa (80.)	Alsókálosa	Kaloša
Alsó Vál (115.)	Alsóvály	Nižné Valice
Berdarka (26.)	Berdárka	Brdárka
Derencsén (124.)	Derencsény	Drienčany
Esztrény (109.)	Esztrény	Hrušovo
Feketepatak (27.)	Feketepatak	Kobeliarovo
Gicze (52.)	Gice	Hucín
Hanva (76.)	Hanva	Chanava
Josvataplócza (48.)	Jolsvataplóca	Gemerské Teplice
Kis Szlavoska (23.)	Kisszlavos	Slavoška
Kis Vészverés (37.)	Kisveszverés	Gemerská Poloma
Koprah (63.)	Koprás	Magnezitovce
Krokova (112.)	Krokova	Krokava

Lukovistye (110.)	Lukovistye	Lukovištia
Markuska (31.)	Markuska	Markuška
Miglész (50.)	Miglész	Gemerské Teplice
Nagy Szlavos (14.)	Nagyszlabos	Slavošovce
Nagy Vészverés (39.)	Nagyveszverés	Gemerská Poloma
Nasztraj (51.)	Nasztraj	Gemerský Sad
Octina (10.)	Ochtina	Ochtiná
Polom (104.)	Polom	Polom
Rakos (70.)	Gömörrákos	Rákoš
Sivete (53.)	Süvete	Šivetice
Szuha (96.)	Nagyszuha	Hrnčiarska Ves
Toplocza (9.)	Kuntaplóca	Kunova Teplica
Tris (103.)	Trizs	Hrušovo
Visnyo (118.)	Visnyó	Višňové
Zdichova (107.)	Ratkózdichava	Rovné
<i>1 polturát 2 1/2, illetve 3 dénárban számított a török:</i>		
Felső Fige (81.)	Füge	Figa
<i>1 polturát 3 dénárban számított a török:</i>		
Mnyszen (64.)	Mnisány	Magnezitovce
Poprocz (102.)	Poprocs	Poproč
Ronapatak (101.)	Rónapatak	Rovné
Runya (75.)	Runya	Rumince
Ujfalu (19.)	Rekenyeujfalu	Rakovnica
<i>1 tallérért 66 polturát követelt a török:</i>		
Nadras (73.)	Nandrázs	Nandraž
Toplocza (9.)	Kuntaplóca	Kunova Teplica
<i>1 tallérért 70 polturát követelt a török:</i>		
Berzété (17.)	Berzété	Brzotín
Felső Sajó (30.)	Felsősajó	Vyšná Slaná
Hoszurét (34.)	Krasznahorkahosszurét	Kránsahorská Dlhá Lúka
<i>1 tallérért 75 polturát követelt a török:</i>		
Kövi (66.)	Kövi	Kameňany
Murányallya	Murányalja	Muráň
Otrokocs (122.)	Otrokocs	Otročok
Poprocz (102.)	Poprocs	Poproč
Rokfalva (11.)	Rochfalva	Rochovce
Ronapatak (101.)	Rónapatak	Rovné
<i>1 tallérért 80 polturát követelt a török:</i>		
Zdichova (107.)	Ratkózdichava	Rovné
<i>1 tallért 200 dénárban számított a török:</i>		
Alsófalu (121.)	Alsófalu	Polina
Rosnobánya (38.)	Rozsnyó	Rožňava
<i>1 magyar (kamarai) forintba 40 polturát számított a török:</i>		
Turcsok (72.)	Turcsok	Turčok
Zdichova (107.)	Ratkózdichava	Rovné
<i>1 aranyforintot 450 dénárban számított a török:</i>		
Felső Kalosa (79.)	Felsőkálósa	Kaloša

Jegyzetek

1. E kérdést monografikus formában feldolgozta: *Szakály, F.*: Magyar adóztatás a török hódoltságban (Budapest 1981).
2. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár, 1657–1740. évi törvénycikkek. Szerk.: *Márkus, D.* (Budapest 1900) 144–145.
3. *Kazimír, Š.*: Menový vývin na Slovensku v rokoch 1630–1703. Slov Num. (1980) 152. 161–162.
4. *Huszár, L.*: Pozsonyi forint – kassai forint. NK 78–79(1979–1980)59–61.
5. *Horváth, T.A.*: A tallér értékváltozása Magyarországon 1542–1700. NK 62–63(1963–1964)33–50. *Kazimír, Š.*: Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných minci na Slovensku v rokoch 1526–1711. Num Sborník (Praha 1964) 171–216.
6. *Blaškovič, J.*: Türkische historische Urkunden aus Gerner. Asian and African Studies 8(1972)83–84. Gömör megye múltjának monografikus feldolgozása *Ila Bálint* több évtizedes kutatómunkájának eredményeként született meg: Gömör megye I. A megye története 1773-ig (Budapest 1976).
7. *Purjesz, I.*: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. Lev Közl. 28(1958)173–199.
8. *Hegy, K.*: A Török Birodalom magyarországi jövedelemforrásai. Sz. (1983) 346–381.
9. *Purjesz, I.*: i. m. 185.
10. E forrás feltárása és a pénzértékviszonyok körüli visszasságok észrevétele *Blaskovics József* turkológus professzor (Prága) érdeme. *Blaskovics, J.*: Gömör az oszmán–török uralom idején. Új Mindenes Gyűjtemény 2. (hely nélkül 1983) 23–27. 33. A szövegben gyakran idézett forrás teljes szövege jelenleg a Besztercebányai Állami Területi Levéltárban (Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici) található, címe: „Inquisitio contra Turcas excedentes sine anno”, jelzete: PZ. 173. Paginálatlan forrás.
11. *Takáts, S.*: A törökök és pénzforgalmuk. MGTSzle. 9(1902)144.
12. *Horváth, T.A.*: i. m. 25–26. *Kazimír, Š.*: Vývoj reálnej hodnoty ... 181–182. Megjegyzendő, hogy a tallér árfolyamának emelkedése másutt is kimutatható: *Buza, J.*: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban (Nagykőrös 1622–1682). Tört.Szle. 29(1977)73–106. *Iványosi-Szabó, T.*: Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711 között. Századok, 144(1980)71–99.
13. *Huszár, L.*: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. NK 68–69(1969–1970)61–62.
14. *Huszár, L.*: Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. (Budapest 1975)43–44.
15. *Mikołajczyk, A.*: Obieg pieniądzy w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII. Acta Archeologica Lodzienia Nr 28 (Łódź 1980)14–16.
16. „...Tall. 100, id est f. 225...”; „Die 5. Julii ... az szénapénznek befizetése ... tallérul és aranyul, tall. 440, id est f. 990.” Rimaszombat számadáskönyvei 1670. 225. 230. (Metské hospodarské účtovné). Eredetije a Rimaszombati Járási Levéltárban (Štátny okresný archív v Rimavskej Sobote) található, továbbiakban: ŠOKA. Rimaszombat mezőváros török uralom alatti terheiről bővebben írt: *Blaškovič, J.*: Rimaszombat az oszmán–török uralom idején. Fejezetek a rimaszombati járás történetéből és természeti kincseiről. (Bratislava 1967)24–77.
17. *Szederkényi, N.*: Heves vármegye története. 3. (Eger 1891) 240.
18. A rimaszombati kalmárcéh könyve, paginálatlan. Cehalia, ŠOKA.
19. *Szederkényi, N.*: i. m. 240.
20. Miskolc város tanácsának iratai. Főbírói számadáskönyvek: Rationes, 1678. nov. 6. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár: IV. A. 1501/f.
21. *Buza, J.*: i. m. 81–82. 106.
22. *Ila, B.*: i. m. passim.
23. *Majtán, M.*: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov (Bratislava 1972). E kötet baráti kölcsönzéséért *Dr. Szarka László* tudományos munkatársnak tartozom köszönettel.

GELDWERTVERHÄLTNISSE IN DER GESPANSCHAFT GÖMÖR ZUR ZEIT DER TÜRKENHERRSCHAFT IN UNGARN – IM SPIEGEL DER ZEUGENAUSSAGEN DER EHEMALIGEN BEWOHNERSCHAFT

Der 13. Artikel des ungarischen Landtages im Jahre 1659 verfügte auch darüber, daß „...die Türken des Geld „Dreipölker“ von der jämmerlichen steuerzahlenden Bevölkerung im gewöhnlichen Wert der benachbarten Teile des königlichen Ungarns akzeptieren sollten.“ („... moneta vero poltura; in recepto partium regni valore, a misero tributario populo, per Turcas eisdem partibus vicinos, acceptetur.“)

Der Denar-Wert des polnischen Geldes „Poltura“ (Dreipölker, bzw. polnisch Połtorak) wurde durch den zitierten Artikel nicht festgelegt, vermutlich, weil der Dreipölker in Niederungarn (d. h. im Gebiet der Preßburger Kammer) mit 2 1/2, in Oberungarn (d. h. im Gebiet der Kaschauer – oder Zipser – Kammer) mit 3 Denaren gerechnet wurde. Unter Beachtung dessen, daß die Gebiete unter türkischer Herrschaft mit den beiden Kammern benachbart waren, wollten die ungarischen Stände erreichen, daß die türkische Finanzverwaltung sich nach den erwähnten divergenten Denar-Werten des Dreipölkers richten sollte. Die Gespanschaft Gömör, die Teil Oberungarns war, leitete höchstwahrscheinlich im Jahre 1669 eine Untersuchung gegen die türkischen Behörden ein, weil die Steuern und die Naturalabgaben der Bevölkerung nach dem Frieden von Vasvár (1664) beträchtlich erhöht worden waren. Die 5. Frage der undatierten ungarischsprachigen Quelle richtete sich auf den Denar-Wert des Dreipölkers. Die Mehrheit der Geschworenen der Siedlungen der Gespanschaft Gömör, die diese Frage beantworteten, hatte darauf hingewiesen, daß der Dreipölker von den Türken statt der erwünschten 3 Denare

mit 2 1/2 Denare gerechnet wurde. Dieses Berechnungsverfahren verursachte der steuerzahlenden Bevölkerung empfindliche Verluste. Aus den Aussagen der Geschworenen kann nachträglich gefolgert werden, daß die Zielsetzung des zitierten Artikels nicht erreicht worden war.

In den türkenfreien Gebieten Ungarns rechnete man damals den Taler mit 60 Dreipölker, aber nach Klagen der Geschworenen hatten die Türken die Taler mit 66, 70, bzw. meistens 75, und manchmal 80 Dreipölker gerechnet. Man kann dieses letzterwähnte Berechnungsverfahren als Mittel der versteckten Steuererhebung betrachten.

In den 70er Jahren des 17. Jahrhunderts erhöhte sich der Währungskurs des Talers in den benachbarten Gespanschaften der Gespanschaft Gömör – Borsod, Heves und Kis-Hont. Die Bewohnerschaft die den Türken Steuern zu zahlen hatte, sollte 225 ungarische Denare für einen Taler bezahlen, wogegen der Kurs des Talers von den ungarischen Behörenden auf 200 Denare festgelegt wurde. Südlich von der Gespanschaft Gömör, in dem Donau-Theiß Zwischenstromland das ebenfalls unter türkischer Herrschaft stand – erhöhte sich der Kurs des Talers noch beträchtlicher, dort rechnete man einen Taler mit 240 Denara.

Nach Meinung des Autors sind neue Forschungen in den Archiven notwendig, um Quellen für das Bestimmen der divergenten Kurse des Talers und anderer Geldarten zu finden. Diese Forschungen sind sowohl für die Geldgeschichte, wie auch für die Wirtschaftsgeschichte sehr wichtig.

A Bitkowsky poltura

A 17. sz.-i írott forrásokból aránylag gyakran tűnik fel különféle formában egy különös pénznév, amelynek a pontos értelme nem volt eddig biztosan megállapítva. Már azért is kétséges volt, hogy ezen elnevezés alatt milyen pénzfaj értendő, mert néha garas, máskor pedig poltura pénznév mellett áll ez a furcsa elnevezés. Ez a név természetesen már korábban is feltűnt a 16–17. sz.-i magyar pénztörténettel foglalkozva, de különösebb kutatást nem igényelt, mert a Magyarországon forgott összes polturák értéke egységes volt. Így a Bitkowsky poltura formában emlegetett poltura is ugyanannyit ért a pénzforgalomban, mint a többi poltura. Maga az elnevezés azonban továbbra is rejtélyes maradt, bár egy közleményben bővebb korabeli forrásadatok jelentek meg erről a névről.¹ A közlemény szerzője azonban csak a forrásadatokat közölte és magáról a pénzről csupán annyit írt, hogy „Rossz lengyel ezüstpénz a 17. sz.-ban az ország északi részén.” Az általa közölt adatok alapján nyilvánvaló, hogy lengyel pénzről van szó és pedig bizonyára valamilyen polturáról. Ismeretes azonban, hogy lengyel poltura alatt nemcsak a lengyel királyi veretek értendők, hanem a forrásokban ezen fogalom alá tartoznak az összes litván, danzigi, elbingi, rigai, livoniai, veretű polturák, sőt a magyarországi pénzforgalomban egységesen e néven emlegetik a hozzájuk hasonló brandenburgi, porosz, pomerán stb. polturákat is.

A Horváth Tibor Antal által közölt adatokból kiindulva és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött kéziratos regesta-hagyatékát átnézve, ott még mintegy két tucat további hasonló adatot sikerült találni az említett pénz névre vonatkozólag. Ezen adatok birtokában kíséreljük meg ezúttal ennek a névnek megfelelő magyarázatát adni.

Mi a címben, mint a legtipikusabbat a Bitkowsky elnevezést említettük meg, maga a név azonban a legfurcsább formákban ezenkívül még a következőképpen fordul elő az általunk ismert anyagban: Bitkowsky, Bitkowski, Bithkowsky, Bitkovszky, Bithowzky, Bitkoczky, Bitkoczki, Bithkoczky, Bitkolczi, Byttkoczi, Byttkowsi, Bidkovszky, Pidkovszky és Pitkofsky. Láthatólag az írásmód eléggé változatos, ami azt bizonyítja, hogy valamilyen idegen név vagy fogalom félreértéséről, illetve meg nem értéséről van szó az egykorú iratokban.

Első pillanatra valamilyen személynévre lehetne gondolni a lengyel polturák különös jelzőjével kapcsolatban. Ezirányú vizsgálódásunk és érdeklődésünk alkalmából olyan értesítést kaptunk Lengyelországból, hogy ilyen nevű személy a lengyel pénztörténetben nem ismeretes, ellenben a Bitkowsky stb. elnevezés talán Bromberg városnak a lengyel nevével (Bydgoszcz) állhat összefüggésben.²

Ezen a nyomon elindulva egyrészt kiderült, hogy Bromberg vagy Bydgoszcz városban élénk pénzverés folyt a 17. sz.-ban, másrészt pedig Horváth Tibor Antal kiadatlan regestái között sikerült egy olyat találni, amelyik kétségtelenül bizonyítja, hogy a Bitkowsky kifejezés az említett város lengyel nevére vonatkozik. Ebben a regestában ugyanis Lipót császár megszabja az idegen pénzek értékét és itt a poltura, mint Bromberger szerepel.³ Tehát a Bitkowsky poltura itt német névvel Bromberger vagyis a két elnevezés nyilván ugyanazt jelenti.

Amint említettük a Bitkowsky és egyéb hasonló jelző ritkán garas, ellenben gyakrabban poltura pénznév mellett áll. Úgy látszik azonban, hogy minden esetben polturát kell érteni alatta, akkor is, ha a garas a pénznév. Az utóbbi esetben nyilván csak tájékoztatlanságról van szó. Ezt ugyancsak forrásadattal lehet bizonyítani, mert az említett Horváth-féle regesták között kettő is akad, amelyek szerint a garast is polturának nevezik.⁴ Az ismert adatok túlnyomórésztében azonban a Bitkowsky melléknév kétségtelenül polturákra vonatkozik és nyilvánvaló, hogy bydgoszczi, illetve brombergi veretű polturát akar jelenteni ez a név akár garasról, akár polturáról beszél is a forrás.

Bydgoszcz lengyel város neve melléknév formában lengyelül bydgoski és ezt a melléknevet írták

azután a magyar forrásokban — amint láttuk — a legkülönbözőbb változatokban. A városnak a német neve Bromberg volt és emiatt nevezték az itt vert polturákat néha Brombergernek is.

Bydgoszcz vagy Bromberg egyébként Lengyelországban a tenger melléken (Pomorze-i tóhátság) az újkorban a legjelentősebb iparral rendelkező település volt, ahol 1594–1667 között jelentős pénzverés volt. A mi szempontunkból különösen lényeges, hogy 1614 óta óriási tömegű poltura verés kezdődött itt. Ezeknek a pénzlábát illetőleg előbb a 7 1/2 latos (468.75-ös) ezüst márkából 128 drb. polturát vertek 0.72 g átlagsúllyal. Majd a pénzlábat kétszer is csökkentve 1619 óta a 6 1/2 latos (406.25-ös) ezüstmárkából 164 drb.-ot vertek 0.49 g átlagsúllyal, illetve 1623. márc. 13. óta a 6 latos (375-ös) ezüstmárkából 168 drb.-ot készítettek 0.44 g átlagsúllyal.⁵ Később 1627-ben egész Lengyelországban beszüntették az aprópénzverést és az aprópénzverésben hosszabb szünet következett.

Ezek a brombergi polturák egyéb lengyel pénzekkel együtt nagy tömegben elárasztották Magyarországot és itt Bitkowsky, illetve e fogalom különféle változatainak a nevén forogtak. Forgalmi értéküket illetően azonban meg kell jegyezni, hogy kétféle Bitkowsky polturát különböztettek meg, illetve e polturák kétféle értékéről tesznek említést a források. Ugyanis körülbelül 1630-ig a Bitkowsky polturák a forrásokban négy magyar denár értékben szerepelnek, azután pedig három denár csökkentett értékben. Erre a magyarázat az lehet, hogy az 1919 előtt vert pénzek forogtak négy denár értékben barna vagy ópoltura néven, majd a két pénzlábsökkentés után vert pénzek, mint aprófejes vagy új polturák már csak három denár értékben szerepelnek. Miután az ópolturák lassan eltűntek a forgalomból, végül már minden poltura általában három denár értékben forgott.⁶

Magyar forrásokban a Bitkowsky poltura elnevezéssel az általunk ismert anyagban 1623-ban találkozzunk először és 1650-ben utoljára.⁷ A Bitkowsky név azonban előfordul még néhányszor később is, de ezúttal már mint bizonyos forint mellékneve. Többek között 1677-ből ismeretes ilyen adat és e későbbi elnevezésnek a magyarázata az lehet, hogy 1663-ban Lengyelországban 8 latos (500-as) ezüstmárkából forint (Gulden) néven pénzt vertek, amelyik azonban csak ún. hitelpénz (Kreditmünze) lévén, nem örvendett népszerűségnek.⁸ Ezeket a forintosokat Bydgoszcz-ban is verték és nyilván ezek jutottak el Magyarországra Bitkovi forint néven. Lengyelországban 30 garas értékben verték őket, de csak 18 garast akartak érettnük fizetni.⁹ A magyarországi forgalmi értékük ezidőszereint nem ismeretes.

A Bydgoszcz városban vert polturákat a verdejegyek alapján meg lehet ugyan különböztetni, de a mi szempontunkból ez nem lényeges, mert nálunk minden lengyel poltura egyforma értékben forgott és bizonyosra vehető, hogy a források Bytkowsky polturái alatt minden lengyel poltura értendő, akárhol is verték őket.

Huszár Lajos

Jegyzetek

1. Horváth T.A.: Régi magyar pénznevek. NumKözl 52–53 (1953–1954) 13–21.
2. Stanisław Suchodolski szíves közlése, akinek ezúton is köszönetünket fejezzük ki.
3. 1659. márc. 31. ... Polturaky vel Bromberger = 4 num ... OL Szepesi Kam. Lit.f. 30 és 69 (Horváth T.A. által adott levéltári jelzet szerint).
4. 1630. máj. 4. ... Grossos vulgo Bitkoczky Polturak nuncupatos = 4 den. Hung. OL Leleszi konvent (Horváth T.A. 157. füzetében) és 1658. ápr. 26. ... in grossis Poloncalibus Bidkovszky poltura dictis = 3 d. OL Melcer levéltárból (Horváth T.A. 39. sz. füzetében).
5. Gumowski, M.: Handbuch der polnischen Numismatik. (Graz 1960).
6. Huszár L.: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. NK 68–69(1969–1970)57–62.
7. 1623. márc. 31. ... Eötfödfél pénzes Bitkowsky polturak ... OL Dessewffy levéltár (Horváth T.A. 84. sz. füzetében). Az 1650. évi említésére (Poltura aliter Bitkowsky) Horváth közöl adatot az az idézett cikkében. NK 52–53.
8. A Kreditmünze vagyis hitelpénz olyan fizetési eszköz, amelynek a fémértéke alacsonyabb, mint a forgalmi értéke, mert az utóbbi kényszerárfolyamon van tartva.
9. Gumowski, M.: i. m. 57.

DIE BITKOWSKER POLTURA

In ungarischen Quellen aus dem 17. Jahrhundert taucht die Münzbezeichnung Bitkowsker Poltura (ung. Bitkowsky poltura), manchmal mit unterschiedlicher Orthographie, auf. Es war unsicher, welche Münze damit gemeint war, da das Attribut Bitkowsker sowohl neben Groschen als auch neben Poltura vorkam. Aus den ungarischen Quellen ging eindeutig

hervor, daß es sich um eine polnische Poltura handelte und das Attribut Bitkowsker aus dem Stadtnamen Bydgoszcz (Bromberg) abgeleitet worden war. Es geht also um Polturen, die in Bydgoszcz, d.h. in Bromberg, geprägt wurden. Diese Polturen gelangten im 17. Jahrhundert in großen Mengen nach Ungarn. Die erste Erwähnung ist uns aus dem Jahr 1623, die letzte aus 1650 bekannt. Die in Bydgoszcz geprägten Polturen lassen sich aufgrund der Münzzeichen bestimmen, jedoch ist dies unwesentlich, da alle polnischen und mit ihnen verwandten Polturen, die in Ungarn im Umlauf waren, im selben Wert verwendet wurden. Offensichtlich bezog sich die Benennung Bitkowsker eigentlich auf jede polnische Poltura. Dieses Attribut steht sogar manchmal neben Groschen in den ungarischen Quellen, es ist aber auch in diesen Fällen unter dieser Benennung eine Poltura zu verstehen. Die Benennung erscheint in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Form „Bitkovi“ in den ungarischen Quellen als Beiwort eines gewissen Forints. In diesem Fall ist eine größere Silbermünze, die in der Stadt Bydgoszcz geprägt wurde, darunter zu verstehen, die auch in den ungarischen Geldumlauf gelangte. Da diese Münzart eine Kreditmünze war, erfreute sie sich keiner Popularität.

Pannonhalma hétszázéves jubileumának emlékérmé

A Pannonhalmán lévő Szent Benedek-rendi szerzetesek Szent Mártonról elnevezett monostorának adományozó oklevelét Szent István király 1001-ben állíttatta ki. Maga az oklevél is utal azonban arra, hogy a szerzetesek letelepedése, a templom és a monostor építése már Géza fejedelem uralkodása alatt, feltételezhetően 996-ban megkezdődött. Az alapítólevél hitelességével, a pannonhalmi apátság történetével, kultúrtörténeti jelentőségével bőséges irodalom foglalkozik. Történeti adatok bizonyítják, hogy a tatárjárás idején az apátság azon nagyon ritka helyek közé tartozott, amelyet a tatárok nem tudtak elfoglalni. A mohácsi csatavesztést követő török hódítás korában a monostort végvárrá alakítják át, a szerzetesek évtizedekre elhagyják, a török több ízben elfoglalja, feldúlja, felégeti, sőt rövidebb ideig (1594–1597) megszállva is tartotta. Utolsó ízben 1683-ban a Bécs elfoglalására vonuló Kara Musztafa török nagyvezír csapatai pusztítják el. Buda visszafoglalása (1686) után megindul a templom és a monostor újjáépítése, amely Karner Egyed főapátsága (1699–1708) alatt úgy-ahogy be is fejeződik.

Erre, a töröktől megszabadult országot újjáépítő, az újabb és újabb várvisszafoglalásokat, nyertes csatákat barokkos pompával és ízléssel ünneplő időszakra esett Pannonhalma alapításának hétévszázados jubileuma, amelynek méltó megünneplésére a monostor helyreállítását, az apátság anyagi ügyeit erős kézzel irányító, egyes középkori emlékek, mint például az altemplom két kapuzatának helyreállítatásával és latinnyelvű verseivel egyaránt művészi érzéket tanúsító főapát alatt került sor.

A Pannonhalmi Főapátság története rendtörténeti munka IV. kötete ismerteti¹ a jubileumi ünnepeket. Ugyanitt történik említés arról, hogy a jubileum alkalmából Karner Egyed főapát a bécsi Georg Seidlitz éremművésszel emlékérmét, valamint kisméretű metszeteket készíttetett.

Az emlékérem nem ismeretlen a magyar numizmatikai irodalomban, hiszen Weszerle hátrahagyott tábláin² látható (F.III.3.), Gohl Ödön pedig a magyar kegyérmék feldolgozása során³ az érem feliratát közölte, és kísérletet tett az éremkép leírására is. Szentgáli Károly a kegyérmekekről szóló munkájában⁴ az érem képét is bemutatja. Az emlékérem részletes ismertetése azonban nem történt meg, a készítőjére, verési helyére vonatkozó közlés az emlékéremmel foglalkozók figyelmét elkerülte, így a numizmatikai szakirodalomban nem számított ismertnek. Mivel a rendtörténeti közlésnek a levéltári bizonyítéka megvan, sőt az éremveréssel összefüggő emléklap (rézmetszet) is ismert, megalapozott az emlékérem (XVIII. t. 1. kép) és az ezzel összefüggő írásos és nyomtatott adatok részletes ismertetése.

Az emlékérem leírása

Előlap Köriratban: MI : FVND : & 9 8BRIS MDCCI:CELEB: A három halmon: VII – SAEC – VII. Alatta kartusban: RVINATI · VII / RESTAVRATI. MŊRŲ / S : M : S : M : P : O : S : B (Rövidítés feloldása: Sancti Martini Sacrae Montis Pannoniae Ordinis Sancti Benedicti)

Az éremkép: alul kartusban felirat, felette a magyar címerből kölcsönzött címerem: a hármashalom a középső halmon nyílt koronából kinövő apostoli kettős kereszttel, fölötte az Istent jelképező háromszögalakú sugaras Istenszem. A kettős kereszttől balra Szent Márton attributumával, a nyársra húzott lúddal, jobbra Asztrik apát püspökbottal, kezében tartva a pápa Szent Istvánnak küldött koronáját. (Gohl Ödön a nyársra húzott ludat csengős botnak írta le, Szentgáli pedig Asztrik apátot Szent Adalbertnek tartotta.) Szent Márton, mint a monostor névadó védőszentje – a hagyományok szerint Pannónia szülötte – Asztrik, mint első magyarországi bencés apát kap helyet az érmen.

Hátlap Köriratban: DITANDO IN DEFENSANDO : POST IN DOTANDO. A három dombon: PER / VII – A / VII – AD / VII. Alatta kartusban: PANNONIAE MONTES / IAM / AD SEPTEM SÆ.CLA / LIBERTANT

(Chronosztikonok: köriratban az alapítás éve (1001) háromszor megismételve, a kartusban az alapítás (1001) éve kétszer és a jubileum (1701) éve szerepelnek.)

Az éremkép: Szent Márton hegyének hármashalma, a valóságnak megfelelő elrendezésben, alatta kartusban felirat. A baloldali dombon a monostor várszerű, stilizált középkori épületegyüttese, középen a Kálvária domb a Kálvária szoborcsoport épületével és három kis kápolnával, jobboldalt a Nagyboldogasszony dombja a valóságos, a szerzetesek temetkezési helyeül szolgáló kápolna és a másik két kis kápolna helyett a Kálvária domb épületeinek megismétlésével. A három domb felett a korona-felajánlás ábrázolása: baloldalt a térdeplő Szent István a koronával, középen Szűz Mária, jobbjával nyúl a koronáért, bal karján a gyermek Jézussal, jobb oldalt a térdeplő Szent László, csatabárd attributummal. Szent István, mint Pannonhalma alapítója, Szent László, mint a rend kiváltságainak és adományainak megerősítője szerepel az érmen.

Meg kell jegyeznünk, hogy a főapátság ábrázolása – akárcsak a korabeli Pannonhalmát ábrázoló metszeteké – nem tekinthető hitelesnek. Topográfiailag a Kálvária domb és a Nagyboldogasszony dombja ábrázolása is csak jellegében felel meg a valóságnak. Feltételezhető, hogy a dombok hármashalmi tagozódásának valóságosnál erőteljesebb hangsúlyozása az előlap „hármashalom” gondolatkörének visszatükröződéséből született. A Kálvária domb és a Nagyboldogasszony dombja épületének ábrázolásánál az érmet készítő művész tévedéseket követ el. Ebben az időben a Nagyboldogasszony dombján a meglévő kápolna mellé – amelyet a szerzetesek temetkezési helye mellett a falu korábbi magyar lakossága is használt ájtatosságra – két új kis kápolna is épült: egy-egy a frissen betelepített horvát, illetve német lakosság használatára.⁵ Valószínű ezek alapján, hogy az éremképet készítő művész nem járt a helyszínen, az éremképet elmondás alapján készíthette.

Az emlékéremből – amelynek átmérője 39 mm – a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában több példány is található, a következő fémváltozatokban:

- ezüst, súlya 30,75 gramm
- tűzaranyozott bronz, két példány, amelyből az egyik fülnyomos, a másik öntöttnek tűnik.
- ón
- fehér fémből öntött, galvanizálás útján ezüstözött példány (másolat).

Őnből vert példányok veretésére írásos bizonyítékok nincsenek. A tűzaranyozott példányok létezésére – ilyen magángyűjteményben is előfordul – megfelelő magyarázat a kor gyűjtői ízlésének és szokásának megfelelő utólagos tűzi aranyozás.

Úgyszintén több magángyűjteményben fordul elő sárgás színű bronzból vert, eredeti példány. Gohl Ödön említ⁶ egy kisebb átmérőjű és könnyebb ezüst példányt (37 mm és 20.20 gramm) illetve bronzszínű befuttatott ón példányt is. Az emlékérem verőtöveit Pannonhalmán az Éremgyűjteményben őrzik. (XVIII. t. 2. kép). Valamikor ebben az évszázadban az eredeti verőtövekkel ismeretlen számú ezüst és bronz példányt készítettek. Ezek az utánveretek a hátlap sérült verőtövének hibájáról – kitörés a bal alsó harmadban –, az ezüst példányok 40 gramm feletti súlyukról, illetve a bronz példányok szinte vörösréznek tűnő színükről könnyen felismerhetők.

A Pannonhalmi Levéltár őrzi⁷ az érem veretéséről készült elszámolást (1. ábra), amely alján Johann Georg Seidlitz aláírása látható. Az elszámolás szövege a következő:

a di d. 9. Octobris 1701

Einen Präg zu gewissen Druckh Pfenninge	35 Frt
6 goldene Pfenning gebracht Preckher Lohn Pro à Dukaten gedungen 9 x thut 54 Ducate:	8 Frt 33
37 Stückh Silberne wogen 53 lot —: 3 d pro à lot Lohn.....17x ...	15 Frt 5
300 Messinger Pro à Stückh Sambtmessing undt Lohn gedungen à 15x ...	75 Frt
	133 Frt 38

Johann Georg Seitlitz
burgl. wappenform
Metalien und Sigilschneider

à Conto Empfangen 150 Frt rest hinauss 16 Frt 22x
Ein Kosten füßen zu ergänzung ausgesetzten Restes
den 12 8bris 1702



1699–1708.
Regidius Karner A. Abbas 1701. Septimum saeculum fundati A. Coenobii S. Martini S. Montis Pannoniae C. S. B. Numismate suo, cuius typum haec icon exhibet, celebravit.

2. ábra

portré érmeiket – közülük a legkorábbi 1699-ben készült, I. József házasságkötése alkalmából. Érmeit általában nevével, vagy I.G.S. rövidítéssel szignálta. Nem csak érmeiket készített, hanem gemmákat is vésett. Seidlitz magyar vonatkozású működése a pannonhalmi emlékérmén kívül a XVIII. század elején vert egyes pozsonyi tallérokban is ismert. Ezeken a tallérokban I. József illetőleg III. Károly karszelvényén „SEIDLITZ”, vagy I.G.S. jelzés látható,¹⁰ amely alapján kétségtelen, hogy a verőtöveket ő véste.

A Pannonhalmi Főapátság metszet-gyűjteményében található egy emléklap (2. ábra), amely a jubileumi ünnepekkel, illetve az emlékérmé veretésével összefügg. Ez a rézmetszet (210x150 mm), amelyet először Szilárdfy ismertetett,¹¹ az emlékérméhez hasonlóan Bécsben készült. Az emléklap az emlékérmé elő- és hátlapját tünteti fel, alul pedig kartusban latin nyelven utal arra, hogy a jubileumi ünnepség Karner

Egyed főapátsága idején történt. Az emléklapot a rajta lévő jelzés szerint Franz Moser rajzolta, és Engelbrecht, valamint Pfeffel bécsi rézmetszők vészték lemezre.¹² A metszet alája ragasztott papírcsíkon XIX. század eleji, latin nyelvű kézírás Karner Egyed főapátsága idejét (1699–1708) tünteti fel, valamint leírja, hogy Karner Egyed főapát a hétszázéves jubileum alkalmára érmet veretett, amelyet ez a kép ábrázol.

Nem lehet eldönteni, hogy melyik készült előbb, az érmet, avagy a metszetet. Az érmet korábbi készítésére utalhat az, hogy a metszet az érmet hátlapján – a Kálvária dombon – lévő feliratot tévesen tünteti fel – A. VII. helyett A. VI. –, amely a másolásnál történt, értelemzavaró elnézés eredménye lehet. Kétségtelenné tünik viszont, hogy arról a metszetről (vagy metszetek egyikéről?) van szó, amelyet a Rendtörténet említ.¹³

Az előbbieket során ismertetettek alapján bizonyítottan tekinthető, hogy a pannonhalmi bencésrendi apátság hétszázéves jubileumának emlékérmét a bécsi Johann Georg Seidlitz éremművész készítette. Az érmetveretésről készített emléklap – amely az érmet képét is feltünteti – a jubileum ünnepélyességét és fontosságát hangsúlyozza.

Szalai Béla

Jegyzetek

1. Erdélyi L. – Sörös P.: A Pannonhalmi Főapátság története IV. kötet (Budapest, 1906) 122–123.
2. Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái (Pest 1873).
3. NK 10(1911)135.
4. Szentgáli K.: A kegyérmék ismeretének alapjai (Megjelent: Az Érem 10(1942) 1–40 oldal.)
5. Erdélyi L. – Sörös P.: i. m. 612.
6. NK 10(1911)135.
7. Pannonhalmi Levéltár Fasc. 71. nu. 1.
8. Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung des K.K. Hauptmünzamt in Wien, IV. kötet (Wien 1906) 1384.
9. L. Forrer: Biographical Lexicon of Medallist, V. kötet (London 1912) 467.
10. L. Huszár: Münzkatalog Ungarn (Bp 1979) 1571, 1572 és 1607 sz. tállérok.
11. Szilárdy Z.: Barokk szentképek Magyarországon (Bp 1984) 37. tábla.
12. Franz Anton Moser (*1727), Christian Engelbrecht (1672–1735) és id. Johann Andreas Pfeffel működésére lásd Thime-Becker: Künstlerlexicon XXV. kötet 179. X. kötet 533. és XXVI. kötet 525. valamint Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története (Bp 1951) 24. és 196.
13. Erdélyi L. – Sörös P.: i. m. 123.

DIE GEDENKMEDAILLE ZUM SIEBENHUNDERTSTEN JUBILÄUM VON PANNONHALMA

Das nach St. Martin benannte Benediktinerkloster in Pannonhalma wurde 1001 von König Stephan dem Heiligen gegründet. Zur Zeit der türkischen Eroberungen nach der Niederlage bei Mohács (1526) wurde das Kloster in eine Grenzburg umgestaltet, von den Mönchen für Jahrzehnte verlassen, von den Türken mehrmals eingenommen, geplündert, abgebrannt, ja sogar für kurze Zeit (1594–1597) besetzt gehalten. Nach der Rückerobung von Buda (1686) wurde mit der Wiederherstellung der Kirche und des Klosters begonnen, und die Arbeiten wurden zur Zeit des Erzabtes Egyed Karner (1699–1708) einigermaßen abgeschlossen. Anlässlich des siebenhundertjährigen Jubiläums ließ Erzabt Egyed Karner eine Gedenkmedaille (Taf. XVIII., Abb. 1.) und kleinformatige Stiche anfertigen. Die Gedenkmedaille ist in der ungarischen numismatischen Fachliteratur nicht unbekannt. Sie ist auf den hinterlassenen Tafeln von Weszerle abgebildet (F. III. 3.). Ödön Gohl veröffentlichte bei der Aufarbeitung der ungarischen Gnadenmedaillen die Aufschrift der Medaille und versuchte eine Beschreibung des Münzbildes zu geben. Eine detaillierte Bestimmung der Medaille erfolgte jedoch nicht, der Hersteller und der Prägungsort galten in der Fachliteratur als unbekannt. Von der Gedenkmedaille – mit einem Durchmesser von 39 mm – befinden sich sogar mehrere Stücke im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums in den folgenden Metallvarianten:

- Silber, Gewicht: 30,75 g
- feuervergoldete Bronze, zwei Stücke, wovon das eine Henkelspuren aufweist, das andere gegossen zu sein scheint
- Zinn

– eine Prägung (Kopie) aus weißem Metall gegossen, durch Galvanisieren versilbert

In mehreren Privatsammlungen gibt es auch Originalprägungen aus gelblicher Bronze, Ödön Gohl erwähnt noch eine leichtere Silberprägung mit kleinerem Durchmesser (20,20 g, 37 mm) bzw. eine bronzefarben galvanisierte Zinnprägung. Die Prägestücke der Gedenkmedaille werden in der Münzsammlung in Pannonhalma aufbewahrt (Taf. XVIII., Abb. 2.). Irgendwann in diesem Jahrhundert wurden mit den Originalprägestücken Silber- und Bronzemedailen in unbekannter Zahl angefertigt. Im Archiv von Pannonhalma befindet sich die Verrechnung über die Prägung der Medaillen (Abb. 1.) mit der

Unterschrift von Johann Georg Seidlitz. Die Verrechnung enthält genaue Angaben über die Menge der geprägten Medail-
len: 6 Gold-, 37 Silber- und 300 Bronzeprägungen wurden angefertigt. Die Herstellung der Medaillen kostete insgesamt
133 Forint und 38 Kreuzer. Mit dem Vorschuß von 150 Forint, den Seidlitz am 9. Oktober 1701 aufgenommen hatte,
verrechnete er am 12. Oktober 1702. In der Stichsammlung der Erzabtei von Pannonhalma befindet sich ein Gedenkblatt
(Abb. 2.), das Bezüge zu den Jubiläumsfeierlichkeiten bzw. zu der Prägung der Medaillen aufweist. Der Kupferstich (210 x
150 mm), der zuerst von Szilárdfy vorgestellt wurde, war der Gedenkmedaille ähnlich in Wien angefertigt worden. Das
Gedenkblatt stellt die Vorder- und Rückseite der Gedenkmedaille dar, und unten in der Kartusche weist eine Aufschrift in
lateinischer Sprache darauf hin, daß die Jubiläumsfeierlichkeiten zur Zeit des Erzabtes Egyed Karner stattfanden. Laut
Signum auf dem Gedenkblatt wurde es von Franz Moser gezeichnet und den Wiener Kupferstechern Engelbrecht und
Pfeffel auf die Platte graviert.

II. Rákóczi Ferenc rézpénzeinek arany- ezüst- és ólomveretei

II. Rákóczi Ferenc rézpénzei közül többnek ismeretes arany-, ezüst-, ill. ólomverete. Ezek a múlt század első felétől kezdődően merültek fel különböző gyűjteményekben és eredetük okmányszerűen nem igazolható. A Rákóczi-kori oklevelekben sem található nyomuk, ezért a szakirodalom általában koholmányoknak, ill. hamisítványoknak tartja őket, vagy legalább is olyanoknak, amelyek valóságára felől két-ség merül fel¹. Ezért megkíséreltük a kérdés tisztázását egyrészt kémiai analitikai vizsgálatok, másrészt további szakirodalmi és levéltári kutatások segítségével.

A Magyar Nemzeti Múzeum mindegyik példányán² lézer-mikrospektrokémiai elemzést végeztünk a már korábban leírt módszerrel³ a Veszprémi Vegyipari Egyetem LMA-1 típusú (Zeiss) készülékével. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményét a jobb áttekinthetőség érdekében az 1. táblázatban foglaltuk össze. (A táblázat sorszámai azonosak az érmék ismertetésénél használt sorszámokkal és a XIX–XXII. tábla sorszámaival.)

Néhány darabon energiadiszperziv röntgenfluoreszcenciás kvantitatív elemzést is végeztünk a Veszprémi Vegyipari Egyetem Jeol JSM 5A típusú készülékével. Ez a készülék azonban csak a kb. 0,1%-nál na-gyobb mennyiségben jelenlevő elemeket észleli és az általa észlelt elemek összes mennyiségét 100%-nak véve adja meg a kvantitatív adatokat, ezért ezeket ennek figyelembevételével kell értékelni. Ezeket az ered-ményeket az egyes példányok tárgyalásával kapcsolatban ismertetjük.

A X POLTURÁS ARANYVERETEI

1. 1704 évszámmal, verdejel nélkül

MNMÉ ltsz.: Széchényi II. 80.1.

Tömege: 17,498 g, sűrűsége: 18,95 g/cm³.

Széchényi Ferenc gyűjteményével került a M. Nemzeti Múzeumba. A vonatkozó szakasz a katalógusban⁴:

XXVI.

Francisci Rakoci

b) Monetae ejusdem Aureae

1. Scutum coronatum Regni Hungariae, et annus 1704.

PRO LIBERTATE. Intra est numerus X in parmula lemniscata.

Aureus quintuplus, Typario, pro Numis aereis parato, signatus. Tab. 14. N. 10.

A Huszár-féle katalógusban ez a példány az 1520. tételszám alatt szerepel⁵ „10-Poltura-Goldab-schlag” címmel és „Wie das 10-Poltura-Stück Nr. 1535” utalással. Ezután a megjegyzésben utal az 1705 évszámú N–B verdejelű példányra, azzal a megjegyzéssel, hogy hasonló aranypéldányok valóságára nagyon kétséges.

Ha e példány elemi összetételét összevetjük az összehasonlító mintaként megelemezett 1704 és 1705 évszámú aranyforinttal (1. tábl. A és B jelzésű tétele), látjuk, hogy a kísérő- és nyomelemek tekintetében is azonos az 1704 évszámú aranyforinttal, az 1705 évszámú is csak abban tér el tőle, hogy nyomokban ónt is tartalmaz.

1. táblázat

A lézer-mikrospektroktórák elemzés eredményei

Sor- szám	Megnevezés	MNME leltári szám	Fő kom- ponensek	1...10 %	Kísérő elemek 0,1...1 %	Nyomelemek < 0,1 %	Nem mutathatók ki
A	Aranyforint 1704	Széchenyi II.80.2.	Au	Ag	Pb, Cu, Fe	Mn, Sb, Zn, Ni	Sn, Bi, V, Cd, Hg
B	Aranyforint 1705	Széchenyi II.81.8.	Au	Ag	Pb, Cu, Fe	Mn, Sb, Zn, Sn, Ni	Bi, V, Cd, Hg
1	X polturás aranyverete 1704	Széchenyi II.80.1	Au	Ag	Cu, Pb, Fe	Mn, Sb, Zn, Ni	Sn, Bi, V, Cd, Hg
2	Aranyozott X polturás animája	R. IV. 189	Cu	Ag	Ni, Sb, Pb	Bi, Fe, Mn, Sn, Zn	V, Cd, Hg
3	Aranyozott X polturás öntvény animája	50B/1917-52	Ag, Cu	-	Sb, Pb	Zn, Fe, Sn	Bi, Ni, V, Cd, Hg
C	Ezüstforint 1704 K-B	Széchenyi II.83	Ag, Cu	Pb	Au	Fe, Ni, Sb	Sn, Zn, Mn, Bi, V, Cd, Hg
4	X polturás ezüstverete 1704	64/1937-39	Ag	-	Cu, Pb, Sn, Sb	Au, Zn, Bi	Fe, Ni, Mn, V, Cd, Hg
5	X polturás ezüstverete 1704	N.II.700	Ag	Cu	Au, Pb, Fe, Zn	Sn	Sb, Bi, Ni, Mn, V, Cd, Hg
6	X polturás ezüstverete 1704	N.II.701	Ag	Cu	Au, Pb, Fe, Zn	Sn, Ni	Sb, Bi, Mn, V, Cd, Hg
7	1704 évsz. X polturás Lipót 1700 féltallérra verve	23/1951-38	Ag, Cu	-	Pb, Sb	Au, Ni, Fe, Sn, Bi	Zn, Mn, V, Cd, Hg
8	X polturás ezüstverete 1706	3B/1903-254	Ag, Cu	-	Pb, Sb	Bi, Au, Fe, Ni	Zn, Sn, Mn, V, Cd, Hg
9	IV polturás ezüstverete 1707	64/1937-38	Ag, Cu	Zn	Sb, Pb	Au, Sn, Bi	Fe, Ni, Mn, V, Cd, Hg
10	X polturás ólomverete 1704	78/939-186	Pb	Cu, Bi	Ag, Fe	-	Au, Sb, Sn, Zn, Ni, Mn, V

A táblázat sorszámai azonosak az érmék ismertetésénél használt sorszámmal.

A Ca, Mg, Al, Si és Ti elemeket nem tüntettük fel, mert ezek nem lehetnek a fémek fázis alkotórészei.

A kvantitatív elemzés eredményei:

	Au, %	Cu, %
1. X polturás aranyverete	97,87	2,13
A. Aranyforint 1704	98,51	1,49
B. Aranyforint 1705	98,72	1,28

Látjuk, hogy az aranyforintok aranytartalma megfelel a törvényes finomságnak (= 0,986), a X polturás aranyverete ennél 7 ezrelékkal kevesebb. Ez azonban nem játszik lényeges szerepet, mivel semmiképpen sem a közforgalomnak szánt darabról van szó.

Noha azonos verőtővel készült réz X polturást eddig nem találtunk, az a tény, hogy elemi összetétele azonos a korabeli aranyforintéval, továbbá az, hogy már a XVIII. században a Széchényi-gyűjteményben szerepel, nagymértékben valószínűsíti autentikus voltát. Okirati bizonyíték hiányában azonban ez nem állítható teljes bizonyossággal. Lehetséges, hogy ajándékozás céljára, vagy emlékként készült veret.

2. 1704 évszámmal, verdejel nélkül

MNMÉ ltsz.: R. IV. 189.

Tömege: 8,426 g, sűrűsége: 8,94 g/cm³.

Eredetere vonatkozóan nincs bejegyzés a múzeum leltárkönyvében.

Eredeti réz X polturás (Huszár 1535) vékonyan bearanyozott példánya. Ehhez további kommentár nem szükséges.

3. 1705 évszámmal, N–B verdejellel

MNMÉ ltsz.: 50B/1917–52. (Huszár 1520 Anmerkung).

Tömege: 10,451 g, sűrűsége: 10,45 g/cm³.

A leltárkönyvi bejegyzés: „II. Rákóczi Ferenc NB jegyű 1705-ös tízpolturásának aranyöntésű példánya.

Dr. Szivák Imre gyűjteményéből fiának a hagyatéka.”

A felületi színarany, a sűrűség értéke azonban arra enged következtetni, hogy a – meglehetősen durva – öntvény ezüsttövezetből készült és ezt vékonyan bearanyozták. Valóban, az anima összetétele 77,55% Ag és 22,45% Cu, és az animát kb. 5 µm vastagságú aranyréteg borítja.

Nyilvánvalóan utólag készült (XIX. sz.-i ?) öntvény.

A X POLTURÁS EZÜSTVERETEI

4. 1704 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1526)

MNMÉ ltsz.: 64/1937–39.

Tömege: 9,713 g, sűrűsége: 10,50 g/cm³, tengelyállása: 160° (!).

A leltárkönyvi bejegyzés: „Vétel Schulek Alfréd dr-tól 1934-ben. Az érme leírása külön füzetben: Levelezés 140/1934. sz. alatt.”⁶

Mindkét elemzési módszer szerint nagyon tiszta színezüst, rezes csak tized százaléknyi nagyságrendben tartalmaz. Feltűnő, hogy tizedszázaléknyi mennyiségben tartalmaz antimont és nyomokban cinket (l. 1. tábl.). Összetétele lényegesen eltér az ugyancsak 1704 évszámú, Cjelű összehasonlító ezüstforintosétól.

A verőtő legfeltűnőbb jellegzetességei:

- a) a PRO praepositio O betűje „kilóg” a sorból, magasabban fekszik, mint a másik két betű,
- b) a 7-es számjegy Rákóczi-pénzekén szokatlan alakú,
- c) a kettős kereszt mindkét keresztága baloldali talpának alsó része hiányzik (ez azonban elég gyakran előfordul a réz X polturásokon).

Ezzel a verőtővel készült réz X polturás mindeztideig nem került elő. Az 1. sorszám alatt leírt aranyveret sem ezzel a verőtővel készült.

5. 1704 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1526)

MNMÉ ltsz.: N. II. 700.

Tömege: 7,234 g, sűrűsége $10,36 \text{ g/cm}^3$.

A Niklovits-féle gyűjteménnyel, 1964-ben került a M. Nemzeti Múzeum Éremtárába.

Összetétele eltér az előzőétől, kb. 7% rezet tartalmazó ezüstdvözet. Feltűnő jellegzetessége, hogy tizedszázaléknyi nagyságrendben tartalmaz cinket, de nyomokban sem tartalmaz antimont. Ez az összetétel jelentős mértékben eltér a C jelű összehasonlító mintáétól.

Ugyanazzal a verőtővel készült, mint a 4. sz. példány, de hibás veret: a LIBERTATE szó vége elcsúszott. Feltűnő, hogy egy ezzel teljesen azonos példány szerepel a Helbing utóda cég 1922. márc. 13-i árverési katalógusában.⁷ A katalógus próbaveretnek minősíti. Niklovits ezekben az években sokat vásárolt külföldön, valószínű, hogy ő vásárolta meg ezt a példányt.

6. 1704 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1526)

MNMÉ ltsz.: N. II. 701.

Tömege: 7,069 g, sűrűsége: $10,37 \text{ g/cm}^3$.

Összetétele azonos az 5. sz. példányéval. Ugyanazzal a verőtővel készült, mint a 4. és 5. sz. példány.

7. 1704 évszámmal, verdejel nélkül

I. Lipót 1700 évszámú magyar féltallérjára (Huszár 1403) vert példány.

MNMÉ ltsz.: 23/1951–38.

Tömege: 14,284 g, sűrűsége: $10,29 \text{ g/cm}^3$.

A leltárkönyvi bejegyzés: „Zimmermann Lajos hagyatékából elkobzott érmek.”

A Lipót féltalléros feliratából az előlapon LEOPOLD: –, a hátlapon ARCHID:AV:DVX·BV [.....] CO:TYR:1700 olvasható, ill. azonosítható. Mintha szándékosan úgy lenne verve, hogy a LEOPOLD név és az 1700 évszám jól olvasható legyen.

Elemi összetétele nagyon hasonló a C jelű, Rákóczi ezüstforintoséhoz, de nem egészen azonos vele. Mindegyikre jellemző, hogy antimonttartalmúak, de nyomokban sem tartalmaznak cinket.

Kvantitatív elemzésének eredménye: 92,56% ezüst és 7,44% réz. Ez a törvényes finomságnál (0,875) jobb ötvözet, gyakorlatilag a sterling ezüstnek felel meg.

Ugyanazzal a verőtővel készült, mint a 4., 5. és 6. sz. példányok.

8. 1706 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1526)

MNMÉ ltsz.: 3B/1903–254.

Tömege: 6,968 g, sűrűsége: $10,22 \text{ g/cm}^3$.

A leltárkönyvi bejegyzés: „Delhaes István (+ 1901. ápr. 18-án Bécsben) hagyatékából.”

Elemi összetétele megegyezik a Lipót féltallérosra vert (7. sz.) példányéval. A verőtő különleges jellegzetességeket nem mutat. Ugyanezzel a verőtővel készült réz X polturás mindezideig nem került elő.

Ezeknek az ezüstvereteknek a megítéléséhez egy kis kitérőt kell tennünk és fel kell idéznünk az egyik eperjesi szükségpénz ezüst veretének a kérdését. A Rákóczi szabadságharc idején az ostromlott várakban a császári várparancsnokok szükségpénzeket verettek. Eperjes, Lipótváros és Nagyvárad váraiból ismeretek ilyen szükségpénzek. Az egyik eperjesi szükségpénznek ismeretes egy ezüst verete. Erről Érdy János a múlt században a következőket írta⁸:

„Appel József, ezüst példányt hoz fel, és azt így írja le: Egy lapra vert csegely (Klippe), közepett csúcsokkal ékes körben EPER.BLOC.1704. három sorban. Négyszögletű jó ezüst példány.⁹

Ily ezüst példány a régebbi érem-gyűjtők előtt ismeretlen. Dobai Székely Samu, ki Eperjesen lakott,

Csirbesz János iglói érem-gyűjtőnek 1767. évben írja: „Mitto obsidionis seu Bloquade Eperiesiensis nummum.” Itt nem mondatik ugyan ezüst volt-e, vagy réz azon eperjesi példány, melyet Székely küldött Csirbesz Jánosnak? de Székely érmeinek azon összeírásában, melyet 1776. évben Wiczay grófnak Hédervárra küldött, az EPER.BLOC.1704. után, következő jegyzet olvasható:

„Rákoczianis Eperjesinum obsidentibus, commendans e cupreis canalibus cudi curavit, in adversa parte litera L significat Leopoldum.”¹⁰

Mint hogy a házak rézcsatornáiból ezüstöt nem érmelhettek: Appel József ezüst eperjesi példánya, azon újdun koholt álpéldányok egyike, melyeket Bärstedt báró nyugalmazott őrnagy, Eperjesen éremgyűjtő rendeletéből Rombauer, ottani ötvös 1820–1824. évek között készített...”

Huszár Lajos véleménye¹¹:

„Ismeretes e szükségpénzek néhány ezüst verete is, melyek azonban már a dolog természeténél fogva sem lehetnek egykorúak és így ezeket azon koholt érmek közé lehet talán sorozni, melyeket Bärstedt báró, eperjesi gyűjtő megbízásából Rombauer Mátyás ottani ötvös 1820–24 közt készített.”

Lyka Károly is megemlékezik Rombauer Mátyásról írt soraiban¹² az ötvös eme tevékenységéről.

Ezek alapján felmerülhet az a gyanú, hogy az azonos verőtővel vert 1704 évszámú (4., 5., 6. és 7. sz.) ezüst veretek is ezek közé a Rombauer által készített hamisítványok közé tartoznak, erre azonban mind-ezideig semmi közvetlen bizonyítékunk nincs. Kémiai összetételük mindenesetre erősen kétségessé teszi autentikus voltukat.

Más a helyzet az 1706 évszámú (8. sz.) ezüst verettel. Ennek autentikus voltát kémiai összetétele nem zárja ki.

A IV POLTURÁS EZÜSTVERETE

9. 1706 évszámmal, (C) verdejellel (Huszár 1546a)

MNMÉ ltsz.: 64/1937–38.

Tömege: 10,065 g, sűrűsége: 10,07 g/cm³.

Hajlott (hengerrel sajtolt?) példány.

A leltárkönyvi bejegyzés: „Vétel Schulek Alfréd dr-tól 1934-ben. Az érme leírása külön füzetben: Levelezés 140/1934. sz. alatt.”⁶

Réz- és cinktartalmú ezüstötvözet. Elemi összetétele lényegesen eltér a többi ezüstveretétől. A kvantitatív elemzés eredménye:

86,98% ezüst

10,46% réz

2,56% cink

Nagyon feltűnő, hogy a réz-cink arány (4:1) pontosan megfelel a világos tombak (cinkbronz) összetételének. (Réz helyett cinkbronzal ötvözték az ezüstöt?) Ez a szokatlan cinktartalom magyarázza a kis sűrűségértéket. Az ezüsttartalom nem felel meg a törvényes (0,875) finomságnak, ez azonban nem játszik szerepet, ha próbaveretről van szó.

Huszár Lajos véleménye szerint¹³ az ismert példányok nyilvánvalóan későbbi gyártmányok.

Ahhoz azonban, hogy a IV polturás ezüstveretéről véleményt alkothassunk, át kell tekintenünk a réz IV polturások kérdését is.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának birtokában jelenleg három fajta, összesen hat darab réz négy poltura van. Ezek a következők:

I. IV poltura (római számjeggyel), 1706 évszámmal, (C) verdejellel (Huszár 1546).

a) MNMÉ ltsz.: 22/893–5. Tömege: 8,26 g.

„II. Rákóczi Ferenc IV poltura 1706. Leírása: Egger: Num. Monatsh. I. 78. (1865).¹⁴ Vétel Szuk Lipót zenedei tanártól.”

Galvanoplasztikai másolat.¹⁵

b) MNMÉ ltsz.: 3B/903–257. Tömege: 7,51 g.

„IV. polt. galvanoplasztikai másolata Delhaes hagyatékából.”

c) MNMÉ ltsz.: 50B/917–83. Tömege: 6,34 g.

„II. Rákóczi Ferenc C jegyű 1706-os IV polturásának galvanomásolata. Dr. Szivák Imre gyűjteményéből fiának a hagyatéka.”

Mindhárom példány verőtőve azonos egymással és a Helbing-féle árverési katalógusban látható képpel.¹⁶
II. IV poltura (római számjeggyel), 1706 évszámmal, (C) verdejellel. Hajlított (hengerrel sajtolt) példányok (Huszár non habet).

a) MNMÉ ltsz.: 72/943–4. Tömege: 4,96 g.

„Bartal Alajos tanügyi főtanácsos ajándéka.”

b) MNMÉ ltsz.: N. II. 699. Tömege: 5,23 g.

A Niklovits-féle gyűjteménnyel 1964-ben került a M. Nemzeti Múzeum birtokába.

Mindkét példány azonos verőtővel készült és azonos az I. alatt leírt példányokéval is.

III. 4 poltura (arabs számjeggyel), 1707 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1547).

MNMÉ ltsz.: 38/943. Tömege: 4,22 g.

„Csere Kelényi Lászlóval.”

Huszár autentikus példánynak tartja.

A szakirodalomban először Rohde Tivadar és Zimmermann Lajos foglalkozott a réz IV polturással.¹⁷
Ekkor még csak az I. alatt leírt példányok voltak ismertek. A következőket írják:

„Eddig ezen pénzfajból csak galvanoplasztikai úton előállított másolatok ismeretesek szerző, a magy. nemz. múzeum és a magyar numizmatikai társulat gyűjteményében, — az érem kivitele azonban olyannyira híven tükrözi vissza a korszak pénzeinek típusát, hogy jogosan feltételezhetjük, hogy a másolatok egy ma még ismeretlen kézen levő eredeti után kell, hogy készültek legyenek.”

Valljuk meg, ez bizony elég gyenge érv az eredeti darab Rákóczi idejéből való származása mellett.

Budai Antal a Rohde és Zimmermann tanulmányából fent idézett feltételezéshez nem fűz megjegyzést, csak utal az állítólagos eredeti példányra.¹⁸

3. Réz négypolturás.

Kassai veret.

Réz, átm. 27 mm.

„Ezen a szerzőtől egyetlen ismert példánynak nyilvánított érem Bécsben dr. (G.A.) Egger gyűjteményében volt 1865-ben.”

Huszár Lajos Dr. M.-nek a Monatshefte-ben megjelent, idézett cikkére¹⁴ hivatkozva írja:¹⁹

„ismeretes még 4 polturás és rézdenár is. Mindkettő unikum s ha a 4 polturást kapcsolatba is próbáljuk hozni a devalvációval, a rézdenárt teljesen magában álló jelenségnek vehetjük. Mindkét fajta rézpénz csupán elszigetelt próbaveret s a rendes pénzforgalommal semmi kapcsolata nem volt.”

Huszár L. tehát próbaveretnek tekinti e példányt. Meg kell jegyeznünk, hogy e tanulmányának írásakor még nem voltak ismertek sem a II. és III. tétel alatt leírt réz négypolturások, sem az ezüstveret.

Legrészletesebben Esze Tamás foglalkozott a kérdéssel.²⁰ A következőket írja:

„A 4 polturás unikum példány. Mint ilyen, nem magában álló jelenség. A kassai monetária valósággal kísérleti műhelye volt a kuruc korszak pénzverésének. Az 1706 évi 4 polturás és az ugyancsak egyetlen példányban fennmaradt 1705 évi rézdenár hiteles voltát nem tudjuk levéltári adattal igazolni, de írásos emlékünk van 5 és 2 polturás — nyilván már ezüst — próbaveretekről, melyeket Hrabovszki János, a pénzverőház későbbi bérlője Rákóczinak „be adott projectuma” szerint 1708. október 20 körül Kassán veretett. [Jegyzetben: Pettes András jelentése Rákóczinak. Kassa, 1708. október 20. O.L. Missiles.] Ez az adat a numizmatikust óvatosságra figyelmezteti akkor, midőn a Rákóczi-kor pénzeinek hitelessége tekintetében kell döntenie. A négypolturás alighanem a devalváció tervével van kapcsolatban. Az ónodi gyűlésen ugyanis a libertás értékét négy polturában állapították meg. Kézenfekvő volt tehát az a gondolat, hogy a 10 polturások helyett 4 polturásokat kell veretni, s egyetlen eddig ismeretes példánya az ónodi határozatot megelőzőleg, a devalváció tervének felmerülésekor próbaveretnek készült.”

Tehát Esze Tamás is próbaveretnek tekinti a IV polturást, de nem világos, hogy melyik IV polturásról beszél. Ekkor ugyanis már a M. Nemzeti Múzeum birtokában volt az ezüst IV polturás is (de a II. és III. tétel alatt leírt réz négypolturások még nem voltak ismertek).

Mindenesetre, 1706 végén folytak a devalváció előmunkálatai. A devalvációt az 1707. júniusi ónodi országgyűlés mondta ki, így a IV, ill. 4 polturás beleillik a képbe. Verésére azonban már nem került sor.

Mindeme fejtegetések alapján elfogadható az a feltevés, hogy a réz négypolturások próbaveretek.

Mivel az ezüst veret mindkét lapjának rajza megegyezik ugyan a II. tétel alatt leírt réz IV polturás rajzával, de nem ugyanazzal a verőtővel készült, hitelessége kétséges. Kémiai összetétele nem segít a kérdés eldöntésében.

RÉZPOLTURA EZÜST VERETE

10. 1707 évszámmal, C–M verdejellel

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (Sárospatak) éremgyűjteményében 1239. katalógusszám alatt bejegyzett, eddig publikálatlan, helyenként erősen korrodált, elég gyenge fenntartású példány.²¹ Tömege: 1,37 g, átmérője 20 mm. Eredetére és a gyűjteménybe kerülésének időpontjára vonatkozó adat nem szerepel a katalógusban. A katalógus a századfordulón készült, tehát csak annyi bizonyos, hogy ennél korábban került a gyűjteménybe.

Előlapján középen nemesi koronás magyar címerpajzs van, mellette kétoldalt C–M verdejel. Széles, rovátkos peremen belül POLTURA • A^O 1707 körirat.

Hátlapján középen koronás, ülő Madonna, bal karján a kisdud Jézust, jobbáiban jogart tart. Lábai alatt félhold. Széles peremen belül PATRONA • HUNGARIAE körirat.

Kémiai elemzésére nem volt módunk. Korrodált volta rossz minőségű ezüstötövezetre utal. Hitelességét a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet igazolni.

A X POLTURÁS ÓLOMVERETE

11. 1704 évszámmal, verdejel nélkül (Huszár 1535b)

MNMÉ ltsz.: 78/939–186.

Tömege: 15,483 g, sűrűsége: 10,99 g/cm³.

A leltárkönyvi bejegyzés: „Jeszenszky gyűjteményből.”

Ugyanazzal a verőtővel készült, mint a 4., 5., 6. és 7. sz. ezüstveretek, ezért ugyanazon megítélés alá esik.

Tudunk ugyan arról, hogy tervezték ólompénz verését, de Esze Tamás levéltári kutatásai alapján megállapította²², hogy oklevelekből^{23, 24}, amelyek közül egyik tartalmazza a tervezett ólompénz leírását is, kitűnik, hogy nem a X polturás ólomveretéről van szó, hanem ólom szükségpénzekről.

Bakos Miklós, Gegus Ernő, Borszéki János és Oravetz Dezső

Jegyzetek

1. Huszár L.: A magyar pénzverés története a 16. és 17. században. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. (Miskolc 1982) I. kötet, 84. – Huszár L.: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. (Budapest 1979) 230 és 234.
2. Ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki dr. Gedai Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára vezetőjének az érmék rendelkezésünkre bocsájtásáért.
3. Bakos M. – Gegus E.: Laser microspectrochemical analysis of Roman coins minted from copper alloys in Viminacium. ActaArch Hung 31 (1979) 3.
4. Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Pars II. Numi Transilvaniae. (Pestini, Typis Matthiae Trattner 1807) p. 80.
5. Huszár L.: Münzkatalog Ungarn ... p. 230.
6. Az érmék származására vonatkozó adat nem szerepel ebben a leírásban.
7. Otto Helbing Nachf., München: Auktions-Katalog 13. März 1922. p. 28: „Nr. 337. Probeabschlag des 10 Poltura-Stückes 1704 in Silber... Tafel VII.”
8. Érdy J.: Eperjes megszállási érmei (Numi obsidionales). Arch.Ért 2(1869)205–206.
9. Appel's Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neuern Zeit. (Wien 1828) 8. IV. Bdes I. Abth. S. 244. n. 297. (Érdy jegyzete).
10. Székely Samuelis Commercium Epistol. in 4 Vol. III. pag. 310–312. In Bibliotheca Széchényiano – Regnicolari. MSC sub n. 784. (Érdy jegyzete).
11. Huszár L.: A kuruc-kor érmészete. in: Rákóczi Emlékkönyv, Franklin, (Budapest 1934) 403–404.
12. Lyka K.: A táblabíró világ művészete. III. kiadás. Corvina, (Budapest 1981) 50. „Rombauer Mátyás eperjesi ötvös... Ez a mester a szerzője a numizmatikai körökben hírhedt álérmeknek, amelyeket Bärstedt báró eperjesi éremgyűjtő megrendelésére készített.”
13. Huszár L.: Münzkatalog Ungarn... 234. „Silberabschlag (1706) kommt vor, aber die bekannten Exemplare sind offensichtlich spätere Erzeugnisse.”

14. Pontosabban: Dr. M.: Unedirtes Vierpolturenstück der ung. Malcontenten unter Franz Rákóczy dem Jüngeren, 1703–1711. Wiener Num. Monatshefte I (1865) 78.: Kupfer, 27 mm, IV, (C) „einzig bekannte, der Sammlung des Herrn Dr. Egger in Wien entnommene Exemplar.“

15. *Huszár L.*: Münzkatalog Ungarn... p. 234. Nr. 1546. „In NM [= Ung. Nationalmuseum] wird nur die galvanoplastische Kopie aufbewahrt. Das angebliche echte Stück wurde bei Helbing (Aukt.-Kat. 13. März 1922) unter Nr. 339 versteigert.“ Lásd még¹⁶.

16. *Otto Helbing Nachf.*: i. m. 28.: „Nr. 339. Kaschauer Kupfer 4 Poltura 1706 ... Fehlt Wesz. u. Szech. Maill. T 54.27, nur nach d. Exemplar Dr. Egger, Budapest, von diesem in d. Wiener numism. Monatsheften 1865, pag. 78 als unediirt publiziert. Tafel VII.“

17. *Rohde T.* – *Zimmermann L.*: II. Rákóczi Ferenc pénzei és emlékérméi, I. Rákóczi pénzverése. NK 6(1907)88.

18. *Budai A.*: Pótlék II. Rákóczi Ferenc pénzeinek lajstromához. NK 7(1908)115.

19. *Huszár L.*: A kuruc-kor érmészete ... p. 399. – Lásd még: *Huszár L.*: A magyar pénzverés ... p. 86.: „A csak néhány példányban ismert négy poltúrárok valószínűleg próbaveretek lehettek, és létrejöttek feltehetőleg a devalvációs tervekkel állhatott összefüggésben.“

20. *Esze T.*: A kassai pénzverőház. NK 40(1941)60.

21. Az adatokért, a fényképért és a szíves közlési engedélyért ezúton is hálás köszönetet mondunk Benke Györgynek, a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei igazgatójának.

22. *Esze T.*: II. Rákóczi Ferenc ólompénze. NK 42 (1943) 60–62.

23. O.L. Személyek szerinti iratok. Rákóczi rendeletei Krucsai Mártonnak. (*Esze T. jegyzete.*)

24. O.L. Missiles. Rákóczi válasza Kálnási levelének hátlapján van. (*Esze T. jegyzete.*)

GOLD-, SILBER- UND BLEIPRÄGUNGEN DER KUPFERMÜNZEN VON FRANZ RÁKÓCZI II.

Da die bekannten Gold-, Silber- und Bleiprägungen fast ausschließlich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auftauchten und ihre Authentizität durch Archivangaben bisher noch nicht bestätigt werden konnte, unterwarfen die Autoren die Stücke des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums chemischen Analysen. Aufgrund dessen sowie neuerer Archivforschungen versuchten sie die Frage zu klären, wobei sie zu den folgenden Ergebnissen gekommen sind:

Die einzig bekannte Goldprägung ist aller Wahrscheinlichkeit nach ein authentisches Stück. Von den Silberprägungen sind die Münzen mit der Jahreszahl 1704 sowie die Bleipprägung, die mit demselben Prägestock angefertigt wurde, höchstwahrscheinlich Fälschungen aus dem vorigen Jahrhundert. Die Authentizität der Silberprägung der 10-Poltura mit der Jahreszahl 1706 wird durch die chemische Analyse zwar nicht ausgeschlossen, kann aber auch nicht bewiesen werden. Die Authentizität der Silberprägung der 4-Poltura muß stark in Zweifel gezogen werden. Die Authentizität der Silberprägung der Kupferpoltura kann aufgrund der Angaben, die zur Zeit zur Verfügung stehen, nicht bestätigt werden.

Mária Terézia magyarországi pénzverése 1741-1768

A Numizmatikai Közlöny előző számában Mária Terézia birodalmának pénzverési adatait közöltem. Most ennek a Magyarországra vonatkozó adatait részletezem, ugyanannak a forrásnak (kamarai jelentésnek?) alapján. A korábbiakhoz hasonlóan, most is az *első táblázat* a pénzkibocsátást mutatja be forint értékben, azonban most a magyar pénzverdék szerinti bontásban. Az „ÖSSZESEN” rovat itt Magyarország összpénzverését jelzi és természetesen megegyező az előző közlemény „MAGYARORSZÁG” rovatával.

1. táblázat

A pénzzé vert fémek forint értéke és verdénkénti % aránya

	Körmöcbánya				Nagybánya				Gyulafehérvár				Összesen		
	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %
1741															
Arany	999.419	24	57,93	78,32	36.313	00	2,11	2,85	240.338	57	13,93	18,83	1.276.071	21	73,97
Ezüst	1.282.588	51	60,07	95,90	54.868	30	2,57	4,10	—	—	—	—	1.337.457	21	62,64
Összesen	2.282.008	15	59,11	87,32	91.181	30	2,36	3,49	240.338	57	6,23	9,20	2.613.528	42	67,70
1742															
Arany	2.586.742	12	82,26	90,16	36.800	00	1,17	1,28	245.646	48	7,81	8,56	2.869.189	00	91,24
Ezüst	1.854.620	26	65,51	95,90	55.144	00	1,95	2,85	24.162.00		0,85	1,25	1.933.926	06	68,31
Összesen	4.441.362	38	74,32	92,47	91.944	00	1,54	1,91	269.808	48	4,52	5,62	4.803.115	06	80,38
1743															
Arany	2.535.191	24	84,93	90,51	27.448	00	0,92	0,98	238.521	15	7,99	8,52	2.801.160	39	93,84
Ezüst	1.515.006	07	72,90	96,84	39.245	04	1,88	2,50	10.244	00	0,49	0,66	1.564.495	11	75,29
Összesen	4.050.197	31	79,99	92,77	66.693	04	1,32	1,53	248.765	15	4,91	5,70	4.365.655	50	86,22
1744															
Arany	861.277	12	71,26	76,68	36.180	00	2,98	3,22	225.793	12	18,68	20,10	1.123.250	24	92,94
Ezüst	1.884.918	08	78,62	96,56	47.348	58	1,98	2,43	19.718	00	0,82	1,01	1.951.985	06	81,42
Összesen	2.746.195	20	76,16	89,30	83.528	58	2,32	2,72	245.511	12	6,81	7,98	3.075.235	30	85,28
1745															
Arany	712.853	24	56,71	73,39	35.832	00	2,85	3,69	222.659	57	17,71	22,92	971.345	21	77,27
Ezüst	1.881.431	12	78,96	97,07	49.917	20	2,09	2,58	6.792	45	0,29	0,35	1.938.141	17	81,34
Összesen	2.594.284	36	71,28	89,17	85.749	20	2,36	2,95	229.452	42	6,30	7,89	2.909.486	38	79,94
1746															
Arany	742.984	12	69,48	75,98	29.596	00	2,77	3,03	205.234	06	19,19	20,99	977.814	18	91,44
Ezüst	1.435.248	34	77,58	96,80	47.467	07	2,56	3,20	—	—	—	—	1.482.715	41	80,14
Összesen	2.178.232	46	74,61	88,53	77.063	07	2,64	3,13	205.234	06	7,03	8,34	2.460.529	59	84,28

1. táblázat folytatása

	Körmöcbánya				Nagybánya				Gyulafehérvár				Összesen		
	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %
1747															
Arany	629.886	36	62,07	69,33	31.040	00	3,06	3,42	247.586	01	24,40	27,25	908.512	37	89,53
Ezüst	1.176.771	04	65,94	94,97	42.973	51	2,40	3,47	19.326	13	1,08	1,56	1.239.071	08	69,42
Összesen	1.806.657	40	64,54	84,13	74.013	51	2,64	3,45	266.912	14	9,54	12,43	2.147.583	45	76,72
1748															
Arany	443.507	24	54,70	61,23	33.377	50	4,11	4,61	247.404	10	30,51	34,16	724.289	24	89,32
Ezüst	751.626	38	55,97	92,66	44.763	23	3,33	5,52	14.663	41	1,09	1,82	811.253	42	60,39
Összesen	1.195.134	02	55,49	77,84	78.141	13	3,63	5,09	262.067	51	12,17	17,07	1.535.343	06	71,29
1749															
Arany	621.675	36	58,00	65,65	40.612	30	3,79	4,28	284.733	20	26,56	30,07	947.021	26	88,35
Ezüst	813.145	27	53,35	90,90	57.733	51	3,78	6,45	23.691	54	1,56	2,65	894.571	12	58,69
Összesen	1.434.821	03	55,27	77,91	98.346	21	3,79	5,34	308.425	14	11,88	16,75	1.841.592	38	70,94
1750															
Arany	555.395	24	50,08	58,98	52.629	10	4,75	5,58	333.725	00	30,09	35,44	941.749	34	84,92
Ezüst	893.441	33	52,77	91,58	62.804	59	3,71	6,44	19.278	18	1,14	1,98	975.524	50	57,62
Összesen	1.448.836	57	51,71	75,57	115.434	09	4,12	6,02	353.003	18	12,60	18,41	1.917.274	24	68,42
1751															
Arany	645.372	00	51,03	58,05	65.425	00	5,17	5,89	400.912	30	31,70	36,06	1.111.709	30	87,90
Ezüst	1.208.280	51	41,77	92,69	68.926	31	2,38	5,29	26.329	27	0,91	2,02	1.303.536	49	45,06
Összesen	1.853.652	51	44,59	76,75	134.351	31	3,23	5,56	427.241	57	10,28	17,69	2.415.246	19	58,10
1752															
Arany	604.871	24	48,56	56,98	61.195	50	4,91	5,77	395.404	10	31,74	37,25	1.061.471	24	85,21
Ezüst	1.121.736	50	28,54	95,31	41.164	07	1,05	3,50	14.030	00	0,35	1,19	1.176.930	57	29,94
Összesen	1.726.608	14	33,35	77,14	102.359	57	1,98	4,57	409.434	10	7,91	18,29	2.238.402	21	43,25
1753															
Arany	546.613	12	45,74	55,70	72.775	00	6,09	7,42	362.037	30	30,29	36,88	981.425	42	82,12
Ezüst	1.042.118	02	19,71	90,90	71.605	48	1,35	6,25	32.608	00	0,62	2,85	1.146.331	50	21,68
Összesen	1.588.731	14	24,50	74,67	144.380	48	2,23	6,79	394.645	30	6,09	18,55	2.127.757	32	32,82
1754															
Arany	615.602	24	47,25	58,22	74.641	40	5,73	7,06	367.087	30	28,18	34,72	1.057.331	34	81,16
Ezüst	1.105.854	39	23,59	91,13	80.502	22	1,72	6,63	27.194	00	0,58	2,24	1.213.551	01	25,89
Összesen	1.721.457	03	28,74	75,81	155.144	02	2,59	6,83	394.281	30	6,58	17,36	2.270.882	35	37,91
1755															
Arany	608.420	24	35,56	53,09	96.487	30	5,64	8,42	441.066	40	25,78	38,49	1.145.974	34	66,98
Ezüst	973.931	35	21,16	88,53	96.511	19	2,10	8,77	29.646	30	0,64	2,70	1.100.091	24	23,90
Összesen	1.582.351	59	25,06	70,45	192.998	49	3,06	8,59	470.713	10	7,46	20,96	2.246.065	58	35,58
1756															
Arany	1.226.912	24	41,78	64,71	103.458	20	3,53	5,46	565.600	00	19,26	29,83	1.895.970	44	64,57
Ezüst	963.525	56½	20,65	89,98	85.521	35	1,83	7,98	21.811	00	0,47	2,04	1.070.858	31½	22,95
Összesen	2.190.438	20½	28,81	73,83	188.979	55	2,49	6,37	587.411	00	7,73	19,80	2.966.829	15½	39,03

1. táblázat folytatása

	Körmöcbánya				Nagybánya				Gyulafehérvár				Összesen		
	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %
1757															
Arany	643.721	24	30,98	44,96	92.258	20	4,45	6,44	695.845	50	33,49	48,60	1.431.825	34	68,92
Ezüst	855.580	49	19,17	88,25	77.423	46	1,74	7,99	36.521	00	0,82	3,76	969.525	35	21,73
Összesen	1.499.302	13	22,92	62,44	169.682	06	2,59	7,07	732.366	50	11,20	30,50	2.401.351	09	36,72
1758															
Arany	541.825	12	29,75	40,37	112.879	10	6,20	8,41	687.491	40	37,76	51,22	1.342.196	02	73,71
Ezüst	801.133	30½	20,88	88,74	77.420	45	2,02	8,58	24.270	00	0,63	2,68	902.824	15½	23,53
Összesen	1.342.958	42½	23,74	59,82	190.299	55	3,36	8,48	711.761	40	12,58	31,70	2.245.020	17½	39,68
1759															
Arany	604.669	48	31,67	44,79	126.737	30	6,63	9,39	618.634	22½	32,36	45,82	1.350.041	40½	70,66
Ezüst	914.915	09½	24,43	87,82	86.304	03	2,31	8,29	40.538	00	1,08	3,89	1.041.757	12½	27,82
Réz	13.926	04	36,07	100,00	—	—	—	—	—	—	—	—	13.926	04	36,07
Összesen	1.533.511	01½	26,93	63,74	213.041	33	3,74	8,86	659.172	22½	11,58	27,40	2.405.724	57	42,25
1760															
Arany	532.539	00	35,73	41,58	90.925	00	6,10	7,10	657.441	40	44,12	51,32	1.280.905	40	85,95
Ezüst	692.710	48	13,70	86,11	76.018	13	1,50	9,45	35.742	00	0,71	4,44	804.471	01	15,91
Réz	97.772	23	27,84	100,00	—	—	—	—	—	—	—	—	97.772	23	27,84
Összesen	1.323.022	11	19,18	60,60	166.943	13	2,42	7,65	693.183	40	10,05	31,75	2.183.149	04	31,65
1761															
Arany	608.672	24	40,55	47,42	113.429	10	7,56	8,84	561.497	55	37,40	43,74	1.283.599	29	85,51
Ezüst	1.154.374	16	21,35	91,74	89.658	38	1,66	7,13	14.228	00	0,26	1,13	1.258.261	54	23,27
Réz	383.602	55¾	39,04	98,28	—	—	—	—	6.728	14	0,69	1,72	390.330	09¾	39,73
Összesen	2.146.649	35¾	27,21	73,21	203.087	48	2,57	6,93	582.454	09	7,38	19,86	2.932.191	32¾	37,16
1762															
Arany	573.543	36	41,27	45,42	112.870	50	8,12	8,94	576.491	40	41,47	45,64	1.262.906	06	90,86
Ezüst	1.492.658	24	23,07	91,21	122.254	56	1,89	7,47	21.595	05	0,33	1,32	1.636.508	25	25,29
Réz	452.843	28¼	35,85	91,92	16.400	00	1,19	3,33	23.391	23	1,70	4,75	492.634	51¼	35,74
Összesen	2.519.045	28¼	27,27	74,26	251.525	46	2,72	7,42	621.478	08	6,73	18,32	3.392.049	22¼	36,72
1763															
Arany	508.522	48	37,03	45,15	110.841	40	8,07	9,84	506.934	22½	36,91	45,01	1.126.298	50½	82,01
Ezüst	2.481.127	45	24,70	90,11	166.413	17	1,66	6,04	106.065	57	1,05	3,85	2.753.605	59	27,41
Réz	215.935	31	41,45	87,66	21.648	00	4,15	8,78	8.762	41	1,68	3,56	246.346	12	47,28
Összesen	3.205.586	04	26,85	77,69	298.902	57	2,50	7,24	621.763	00½	5,21	15,07	4.126.252	01½	34,56
1764															
Arany	1.080.853	12	55,57	62,52	129.675	00	6,67	7,50	518.401	02½	26,65	29,98	1.728.929	14½	88,89
Ezüst	1.607.652	16	13,22	83,63	184.094	38	1,51	9,58	130.473	09	1,07	6,79	1.922.220	03	15,80
Réz	120.111	28½	58,61	73,54	—	—	—	—	43.213	34¼	21,10	26,46	163.325	02¾	79,71
Összesen	2.808.616	56½	19,62	73,63	313.769	38	2,19	8,23	692.087	45¾	4,84	18,14	3.814.474	20¼	26,65
1765															
Arany	554.118	36	39,17	44,33	138.050	00	9,76	11,04	557.847	55	39,44	44,63	1.250.016	31	88,37
Ezüst	917.370	12	6,20	76,80	154.243	26	1,04	12,92	122.816	20	0,83	10,28	1.194.429	58	8,07
Réz	124.121	38¼	37,72	83,18	—	—	—	—	25.098	11¼	7,63	16,82	149.219	49½	45,35
Összesen	1.595.610	26½	9,64	61,52	292.293	26	1,77	11,27	705.762	26¼	4,27	27,21	2.593.666	18½	15,68

1. táblázat folytatása

	Körmöcbánya				Nagybánya				Gyulafehérvár				Összesen		
	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %	Orsz. %	Ft	xr	Bír. %
1766															
Arany	522.333	00	38,27	43,73	122.695	50	8,98	10,27	549.447	55	40,25	46,00	1.194.476	45	87,50
Ezüst	945.071	18	6,74	78,96	130.329	39	0,93	10,89	121.483	40	0,87	10,15	1.196.884	37	8,54
Réz	54.175	29	100,00	100,00	—		—	—	—		—	—	54.175	29	100,00
Összesen	1.521.579	47	9,86	62,22	253.025	29	1,64	10,35	670.931	35	4,35	27,44	2.445.536	51	15,85
1767															
Arany	426.578	12	34,76	39,05	121.141	40	8,83	9,93	622.583	20	45,40	51,02	1.220.303	12	88,99
Ezüst	813.530	21	6,93	77,44	107.815	00	0,92	10,26	129.156	30	1,10	12,30	1.050.501	51	8,95
Réz	12.937	40	18,23	100,00	—		—	—	—		—	—	12.937	40	18,23
Összesen	1.303.046	13	9,89	57,06	228.956	40	1,74	10,03	751.739	50	5,71	32,92	2.283.742	43	17,33
1768															
Arany	445.821	36	32,72	36,73	115.479	10	8,47	9,51	652.525	00	47,88	53,76	1.213.825	46	89,07
Ezüst	621.814	49	9,23	72,59	118.379	00	1,76	13,58	116.379	37	1,73	13,59	856.573	26	12,72
Réz	8.362	15	8,99	100,00	—		—	—	—		—	—	8.362	15	8,99
Összesen	1.075.998	40	13,13	51,76	233.858	10	2,86	11,25	768.904	37	9,39	36,99	2.078.761	27	25,37

A második táblázat a korábbiaknak megfelelően itt is a pénzzé vert fémek súlymennyiségeit adja meg, természetesen itt most már a magyar verdék szerinti bontásban.

2. táblázat

A pénzzé vert fémek súlya. (kg)

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1741				
Arany	811,67	29,49	195,19	1.036,35
Ezüst	16.164,06	691,34	—	16.855,40
1742				
Arany	2.118,66	30,14	201,20	2.350,00
Ezüst	23.481,82	694,81	304,68	24.481,31
1743				
Arany	2.076,45	22,47	195,36	2.294,28
Ezüst	19.456,69	573,44	129,18	20.159,31
1744				
Arany	705,43	29,64	184,93	920,00
Ezüst	24.089,01	691,85	248,64	25.029,50
1745				
Arany	583,86	29,35	182,37	795,58
Ezüst	24.010,82	729,38	85,60	24.825,80
1746				
Arany	608,54	24,24	168,10	800,88
Ezüst	18.190,04	693,58	—	18.883,62

2. táblázat folytatása

	<i>Körmöcbánya</i>	<i>Nagybánya</i>	<i>Gyulafehérvár</i>	<i>Összesen</i>
<i>1747</i>				
Arany	515,91	25,42	202,78	744,11
Ezüst	16.358,57	627,93	256,47	17.242,97
<i>1748</i>				
Arany	363,25	27,34	202,64	593,25
Ezüst	10.952,20	622,85	197,51	11.772,56
<i>1749</i>				
Arany	509,18	33,27	233,21	775,66
Ezüst	9.846,61	712,08	288,82	10.847,51
<i>1750</i>				
Arany	454,90	43,11	273,34	771,35
Ezüst	10.739,93	766,74	235,41	11.742,08
<i>1751</i>				
Arany	530,13	53,73	329,16	913,02
Ezüst	14.105,99	806,69	308,39	15.221,07
<i>1752</i>				
Arany	496,86	50,27	324,80	871,93
Ezüst	12.988,88	482,17	164,22	13.635,27
<i>1753</i>				
Arany	449,99	59,78	297,39	806,17
Ezüst	12.179,24	838,98	381,68	13.399,90
<i>1754</i>				
Arany	505,67	61,31	301,54	868,52
Ezüst	12.893,23	940,46	318,03	14.151,72
<i>1755</i>				
Arany	499,77	79,26	362,31	941,34
Ezüst	11.364,86	1.127,00	346,57	12.838,43
<i>1756</i>				
Arany	1.004,90	84,74	463,25	1.552,89
Ezüst	11.090,34	995,36	255,07	12.340,77
<i>1757</i>				
Arany	527,24	75,56	569,93	1.172,73
Ezüst	9.994,47	903,48	427,11	11.325,06
<i>1758</i>				
Arany	443,78	92,45	563,09	1.099,32
Ezüst	9.336,38	901,48	283,83	10.521,69
<i>1759</i>				
Arany	495,25	103,81	506,69	1.105,75
Ezüst	10.673,96	1.007,12	474,08	12.155,16
Réz	8.928,60	–	–	8.928,60

2. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1760				
Arany	436,18	74,44	538,48	1.049,10
Ezüst	8.086,79	887,06	418,00	9.391,85
Réz	65.120,04	—	—	65.120,04
1761				
Arany	498,53	92,90	459,89	1.051,32
Ezüst	13.488,59	1.046,48	166,40	14.701,47
Réz	261.851,61	—	4.594,04	266.445,65
1762				
Arany	469,76	92,45	472,17	1.034,38
Ezüst	17.436,26	1.428,23	252,18	19.116,67
Réz	309.198,82	11.197,92	15.971,64	336.368,38
1763				
Arany	416,51	90,79	415,20	922,50
Ezüst	28.984,94	1.944,10	1.239,10	32.168,14
Réz	151.065,78	14.781,25	5.983,16	171.830,19
1764				
Arany	885,27	106,21	424,60	1.416,08
Ezüst	18.769,83	2.150,25	1.523,89	22.443,97
Réz	89.312,75	—	27.580,93	116.893,68
1765				
Arany	453,85	113,07	456,90	1.023,82
Ezüst	10.716,77	1.801,77	1.431,70	13.950,24
Réz	92.246,47	—	16.725,43	108.971,90
1766				
Arany	427,82	100,49	450,01	978,32
Ezüst	11.030,83	1.522,56	1.417,71	13.971,10
Réz	40.180,56	—	—	40.180,56
1767				
Arany	390,34	99,22	509,93	999,49
Ezüst	9.493,98	1.258,20	1.505,77	12.257,95
Réz	9.021,72	—	—	9.021,72
1768				
Arany	365,15	94,58	534,45	994,18
Ezüst	7.258,27	1.381,48	1.357,34	9.997,09
Réz	5.760,51	—	—	5.760,51

A harmadik táblázat szintén ugyanúgy mint az előző közleményben, most is az egyes pénzfajok darabszámait adja meg, de itt most a magyar verdék szerint bontva.

A kivert pénzek darabszámai

	<i>Körmöcbánya</i>	<i>Nagybánya</i>	<i>Gyulafehérvár</i>	<i>Összesen</i>
<i>1741</i>				
Dukát	237.957	8.646	57.224	303.827
Tallér	640.824	—	—	640.824
1/4 Tallér	—	109.737	—	109.737
Denár	94.085	—	—	94.085
<i>1742</i>				
Dukát	615.891	8.762	58.488	683.141
Tallér	901.596	—	12.081	913.677
1/4 Tallér	—	110.288	—	110.288
17 Krajcár	178.887	—	—	178.887
Denár	74.350	—	—	74.350
<i>1743</i>				
Dukát	603.618	6.533	56.792	666.943
Tallér	667.766	—	5.122	672.888
17 Krajcár	631.178	138.512	—	769.690
Denár	64.035	—	—	64.035
<i>1744</i>				
Dukát	205.066	8.615	53.760	267.441
Tallér	862.482	—	9.859	872.341
17 Krajcár	564.544	167.114	—	731.658
<i>1745</i>				
Dukát	169.727	8.532	53.014	231.273
Tallér	869.285	—	3.266	872.551
17 Krajcár	504.216	176.179	—	680.395
Garas	—	—	5.215	5.215
<i>1746</i>				
Dukát	176.901	7.046	48.866	232.813
Tallér	652.602	—	—	652.602
17 Krajcár	402.851	167.531	—	570.382
Denár	1.590.345	—	—	1.590.345
<i>1747</i>				
Dukát	149.973	7.390	58.949	216.312
Tallér	206.066	—	6.183	212.249
17 Krajcár	2.690.268	151.673	23.363	2.865.304
7 Krajcár	8.146	—	—	8.146
Garas	6.668	—	—	6.668
Poltura	11.638	—	13.628	25.256
Denár	82.175	—	—	82.175
<i>1748</i>				
Dukát	105.597	7.947	58.906	172.450
Tallér	6.170	—	4.185	10.355
1/4 Tallér	—	31.036	—	31.036
17 Krajcár	2.603.358	103.219	22.213	2.728.790
Poltura	66.746	—	—	66.746

3. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1749				
Dukát	148.018	9.670	67.794	225.482
Tallér	7.720	—	5.601	13.321
1/4 Tallér	—	46.521	—	46.521
17 Krajcár	2.815.431	120.999	44.082	2.980.512
Garas	—	19.030	—	19.030
1750				
Dukát	132.237	12.531	79.459	224.227
Tallér	15.156	—	5.662	20.818
1/4 Tallér	—	74.629	—	74.629
17 Krajcár	2.978.036	87.628	28.074	3.093.738
Garas	—	13.251	—	13.251
Poltura	443.958	—	—	443.958
Denár	825.365	—	—	825.365
1751				
Dukát	153.660	15.573	95.408	264.641
Tallér	334.614	—	10.004	344.618
1/4 Tallér	—	110.079	—	110.079
17 Krajcár	1.832.696	49.013	22.349	1.904.058
7 Krajcár	25.739	—	—	25.739
Garas	25.519	—	—	25.519
Poltura	437.870	—	—	437.870
Denár	456.355	—	—	456.355
1752				
Dukát	144.017	14.570	94.144	252.731
Tallér	262.668	—	7.015	269.683
1/2 Tallér	45.717	—	—	45.717
1/4 Tallér	12.504	8.518	—	21.022
17 Krajcár	1.759.116	127.082	—	1.886.198
7 Krajcár	13.739	—	—	13.739
Garas	13.140	17.971	—	31.111
Poltura	609.680	—	—	609.680
Denár	2.851.375	—	—	2.851.375
1753				
Dukát	130.146	17.327	86.199	233.672
Tallér	278.837	—	16.304	295.141
1/2 Tallér	49.932	—	—	49.932
1/4 Tallér	10.092	—	—	10.092
17 Krajcár	1.486.140	250.554	—	1.736.694
7 Krajcár	7.259	—	—	7.259
Garas	29.651	12.310	—	41.961
Denár	606.360	—	—	606.360
1754				
Dukát	146.572	17.772	84.402	251.746
Tallér	261.654	—	13.597	275.251
1/2 Tallér	41.063	—	—	41.063
1/4 Tallér	8.025	—	—	8.025
17 Krajcár	1.849.063	284.126	—	2.133.189
7 Krajcár	22.018	—	—	22.018
Garas	12.569	—	—	12.569
Poltura	174.500	—	—	174.500
Denár	601.025	—	—	601.025

3. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1755				
Dukát	144.862	22.973	105.016	272.851
Tallér	262.057	—	10.321	272.378
1/2 Tallér	48.883	—	3.906	52.789
1/4 Tallér	11.204	—	65	11.269
20 Krajcár	32.383	116.519	15.198	164.100
17 Krajcár	1.307.378	203.547	—	1.510.925
10 Krajcár	22.811	—	—	22.811
7 Krajcár	26.820	—	—	26.820
Garas	35.148	—	—	35.148
Denár	542.625	—	—	542.625
1756				
Dukát	292.122	24.633	134.667	451.422
Tallér	263.607	—	9.948	273.555
1/2 Tallér	45.829	—	1.915	47.744
1/4 Tallér	12.566	—	—	12.566
20 Krajcár	—	254.377	—	254.377
17 Krajcár	1.117.278	—	—	1.117.278
7 Krajcár	27.319	—	—	27.319
Garas	31.678	—	—	31.678
Poltura	974.975	—	—	974.975
1 Krajcár	1.084.260	—	—	1.084.260
Denár	2.042.135	72.925	—	2.115.060
1757				
Dukát	153.267	21.966	165.678	340.911
Tallér	266.420	—	17.409	283.829
1/2 Tallér	40.374	—	1.703	42.077
1/4 Tallér	12.581	—	—	12.581
20 Krajcár	—	229.982	—	229.982
17 Krajcár	943.987	—	—	943.987
7 Krajcár	37.996	—	—	37.996
Garas	30.203	15.262	—	45.465
1 Krajcár	62.923	—	—	62.923
Denár	162.157	—	—	162.157
1758				
Dukát	129.006	26.876	163.689	319.571
Tallér	212.108	—	10.886	222.994
1/2 Tallér	36.958	—	2.498	39.456
1/4 Tallér	7.737	—	—	7.737
20 Krajcár	12.793	226.812	—	239.605
17 Krajcár	1.074.215	—	—	1.074.215
10 Krajcár	29.697	—	—	29.697
7 Krajcár	54.581	—	—	54.581
Garas	92.255	17.428	—	109.683
Poltura	79.067	—	—	79.067
1 Krajcár	445.343	56.721	—	512.064
Denár	197.000	—	—	197.000
1759				
Dukát	143.969	30.176	147.294	321.439
Tallér	271.199	—	19.472	290.671
1/2 Tallér	36.511	—	1.594	38.105
1/4 Tallér	6.857	—	—	6.857
20 Krajcár	90.892	256.863	—	347.755
17 Krajcár	945.878	—	—	945.878

3. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
10 Krajcár	16.878	—	—	16.878
7 Krajcár	158.770	—	—	158.770
Garas	94.027	13.661	—	107.688
Poltura	91.597	—	—	91.597
1 Krajcár	265.507	—	—	265.507
Denár	152.900	—	—	152.900
Rézkrajcár	259.984*	—	—	259.984
Rézgröslí	451.920*	—	—	451.920
1/4 Rézkrajcár	946.560	—	—	946.560
1760				
Dukát	126.795	21.649	156.534	304.978
Tallér	156.740	—	17.871	174.611
1/2 Tallér	25.449	—	—	25.449
1/4 Tallér	4.687	—	—	4.687
20 Krajcár	35.755	224.738	—	260.493
17 Krajcár	1.071.140	—	—	1.071.140
10 Krajcár	26.307	—	—	26.307
7 Krajcár	185.931	—	—	185.931
Garas	121.095	22.111	—	143.206
1 Krajcár	211.542	—	—	211.542
Denár	37.340	—	—	37.340
Rézkrajcár	2.343.798	—	—	2.343.798
Rézgröslí	3.146.730	—	—	3.146.730
Rézdenár	1.071.005	—	—	1.071.005
1/4 Rézkrajcár	2.079.578	—	—	2.079.578
1761				
Dukát	144.922	27.007	133.690	305.619
Tallér	253.539	—	7.114	260.653
1/2 Tallér	34.376	—	—	34.376
1/4 Tallér	6.069	—	—	6.069
20 Krajcár	70.599	229.235	—	299.834
17 Krajcár	1.765.121	46.754	—	1.811.875
7 Krajcár	687.477	—	—	687.477
Garas	106.767	—	—	106.767
1 Krajcár	41.475	—	—	41.475
Rézkrajcár	21.942.613	—	403.694	22.346.307
Rézgröslí	682.325	—	—	682.325
Rézdenár	936.365	—	—	936.365
1762				
Dukát	136.558	26.874	137.260	300.692
Tallér	85.371	—	9.502	94.873
1/2 Tallér	13.793	—	—	13.793
1/4 Tallér	2.339	—	—	2.339
17 Krajcár	4.092.228	431.488	—	4.523.716
7 Krajcár	1.239.925	—	19.578	1.259.503
Garas	56.627	—	3.552	60.179
1 Krajcár	—	—	7.776	7.776
Rézkrajcár	27.167.324	984.000	1.403.483	29.554.807
Rézgröslí	707	—	—	707
Rézdenár	2.390	—	—	2.390
1/4 Rézkrajcár	5.280	—	—	5.280
1763				
Dukát	121.077	26.391	120.699	268.167
Tallér	485.843	—	—	485.843

3. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1/2 Tallér	89.822	—	—	89.822
1/4 Tallér	54.215	—	—	54.215
20 Krajcár	3.533.823	—	—	3.533.823
17 Krajcár	541.830	587.341	374.350	1.503.521
7 Krajcár	523.309	—	—	523.309
Rézpoltura	1.665.451	—	—	1.665.451
Rézkrajcár	2.235.400	1.298.880	525.761	4.060.041
Rézgrösli	3.312	—	—	3.312
Rézdenár	13.698.262	—	—	13.698.262
1/4 Rézkrajcár	44.611	—	—	44.611
1764				
2 Dukát	39.811*	—	—	39.811
Dukát	177.724	30.875	123.429	332.028
Tallér	153.580	—	—	153.580
1/2 Tallér	29.158	—	—	29.158
1/4 Tallér	6.888	—	—	6.888
20 Krajcár	2.210.578	—	24.316	2.234.894
17 Krajcár	1.177.910	632.176	398.070	2.208.156
10 Krajcár	477.466	—	—	477.466
7 Krajcár	958.176	—	82.125	1.040.301
Garas	118.498	99.562	—	218.060
Rézpoltura	4.771.659	—	—	4.771.659
Rézkrajcár	49.200*	—	—	49.200
Rézgrösli	—	—	2.005.763	2.005.763
1/2 Rézkrajcár	—	—	1.040.255	1.040.255
1/4 Rézkrajcár	—	—	2.273.458	2.273.458
1765				
2 Dukát	25.881	—	—	25.881
Dukát	80.171	32.869	132.821	245.861
Tallér	79.129	—	1.820	80.949
1/2 Tallér	24.769	—	2.699	27.468
1/4 Tallér	57.435	—	3.752	61.187
20 Krajcár	—	—	142.662	142.662
17 Krajcár	1.794.961	537.592	8.806	2.341.359
10 Krajcár	14.460	—	376.650	391.110
7 Krajcár	1.629.025	—	9.507	1.638.532
Garas	91.810	38.514	13.363	143.687
Rézpoltura	4.909.956	—	—	4.909.956
Rézkrajcár	23.728	—	—	23.728
Rézgrösli	78.183	—	2.007.855	2.086.038
1766				
2 Dukát	24.103	—	38.619	62.722
Dukát	76.159	29.213	53.578	158.950
Tallér	57.912	—	—	57.912
1/2 Tallér	12.794	—	—	12.794
1/4 Tallér	3.538	—	—	3.538
20 Krajcár	1.471.142	—	364.451	1.835.593
17 Krajcár	636.803	459.987	—	1.096.790
10 Krajcár	581.083	—	—	581.083
7 Krajcár	371.226	—	—	371.226
Garas	74.385	—	—	74.385
Rézpoltura	2.090.770*	—	—	2.090.770
Rézgrösli	78.183*	—	—	78.183
Rézdenár	92.895*	—	—	92.895

3. táblázat folytatása

	Körmöcbánya	Nagybánya	Gyulafehérvár	Összesen
1767				
2 Dukát	30.350	–	31.792	62.142
Dukát	52.770	28.843	84.651	166.264
Tallér	25.414	–	–	25.414
1/2 Tallér	7.016	–	–	7.016
1/4 Tallér	2.008	–	–	2.008
20 Krajcár	2.131.674	323.445	238.296	2.693.415
10 Krajcár	246.561	–	298.347	544.908
Garas	60.617	–	–	60.617
Rézpoltura	182.400*	–	–	182.400
Rézgrösli	513.600*	–	–	513.600
Rézdenár	195.767*	–	–	195.767
1768				
2 Dukát	31.582	–	38.713	70.295
Dukát	42.984	27.495	77.937	148.416
Tallér	43.284	–	–	43.284
1/2 Tallér	11.776	–	–	11.776
1/4 Tallér	2.842	–	–	2.842
20 Krajcár	1.488.404	355.137	287.578	2.131.119
10 Krajcár	142.104	–	94.403	236.507
Garas	44.623	–	95.729	140.352
Rézgrösli	32.000*	–	–	32.000
Rézdenár	796.225	–	–	796.225

Rádóczy Gyula

DIE MÜNZPRÄGUNG MARIA THERESIAS IN UNGARN 1741–1768

In der letzten Nummer von *Numizmatikai Közlöny* wurden die Münzprägungsangaben im Reich Maria Theresias veröffentlicht. Jetzt werden die auf Ungarn bezogenen Angaben anhand derselben Quelle (Kammerbericht?) erörtert. Ähnlich wie dort, wird auch hier in der *ersten Tabelle* die Münzherausgabe in Forint-Wert, jetzt jedoch nach den ungarischen Prägestätten unterteilt, dargestellt. Die Spalte „összesen“ (insgesamt) zeigt hier die gesamte Münzprägung Ungarns an und ist natürlich mit der Spalte „magyar“ (ungarisch) in der vorigen Publikation identisch.

Die *zweite Tabelle* enthält den früheren entsprechend auch jetzt die Gewichtsmengenangaben der Metalle, die zu Münzen verarbeitet wurden, hier natürlich nach den ungarischen Prägestätten eingeteilt.

In der *dritten Tabelle* werden der vorigen Publikation ähnlich die Stückzahlen der einzelnen Münzarten, jetzt jedoch nach den ungarischen Prägestätten eingeteilt, angegeben.

*A jelzett adatok Dr. Huszár Lajostól NK 56–57(1957–1958).

Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt megelőző évekből (1809-1811)

A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet Nyugat-Európában több évszázadon át tartó folyamata Közép- és Kelet-Európában viszonylag rövid idő alatt, de torzultan és befejezetlenül ment végbe.¹ Magyarország gazdasági elmaradottságát a bécsi kormány gazdaságpolitikája súlyosbította.² A minden évben jelentős hiánnyal záró államháztartási mérleget a kormány államkölcsönök felvételével igyekezett áthidalni, de a török, majd a francia háborúk idején és azok folyamányaként az államköltségek növekedési üteme felgyorsult.³ A papírpénz kibocsátás csak ideig-óráig tudott ezzel lépést tartani, amint az korábbi cikkeinkből kiderült.⁴

Dr. Balanyi Béla, a Bács-Kiskun megyei Levéltár egykori vezetője, az 1960-as évek közepén hívta fel a figyelmünket azokra a körözüvényekre (protocollum currentalis), melyek Kecskemét város gazdag levéltári anyagában szinte hiánytalan sorozatban vannak meg. Ezekben elképzelhetetlenül sokrétű adattömeg található. A minket közelebbről érdeklő pénztörténeti vonatkozású bejegyzés sem kis számú. Korábbi közleményeinkben az 1755–1808 közti adatokat tettük hozzáférhetővé, most 1811-ig haladunk. Az ún. 1811-es „nagy devalváció” alaprendeletét is őrzik a kötetek, de mivel ez egyrészt latin nyelvű, másrészt gazdaság- és pénztörténeti szempontból elsőrangúan fontos, külön feldolgozást kíván. Itt csak magyar nyelvű summaryját adjuk, hogy a folyamatosságot ne törjük meg. A kortörténeti összefüggéseket korábbi cikkeinkben találja meg az érdeklődő.

1809ik Esztendei Julius Holnapnak 31ik napján 10. orakor délelőtt érkezett Currens.
Tekintetes Pest Vármegyének 1809ik Esztendei Szent Jakab Hava 6ikán Pesten tartatott kiss Gyűlésből Költ hirdetmény.

1531 Minekutánna az a jelentés tétettetett volna, a N. M. M. Kirli. Helytartó Tanács előtt,⁵ hogy egy némelly helyeken azon bal hir terjesztetett el, a lakosok között, hogy a régi 5 ftos Bancó Czedulák tsak a folyó Szent Jakab havának utolsó napjáig volnának folyamotba, ezen hirtől származható gántoskodások, és a belső kereskedésre háromolható minden akadályok eltávoztatása végett, a Tiszt. Királyi Helytartó Tanács által hivatalossan jelentetett, hogy a kérdésben lévő 5 ftos bancó Czedulák bé váltására még határ nap sem lévén rendelve továbbá is folyamotban fognak lenni, annál fogva kötelességül hagyatik a Megye-béli Városok, s Helségek Előjáróinak, hogy a Megye-béli lakosokat e részben bizonyossá tegyék, és mind azokat akik az efféle lázzító, és csupa hazugságon épült híreket a Lakosok között el terjesztetni merészelné, fogják, a felelet terhe alatt minden személy válogatás nélkül le tartóztatván, – az eránt jelentést tegyenek, az illető Járásbéli Szolga Biráknál.⁶

Tettes Pest Vgyének 810dik Eszt. Böjtölő 5dik és Böjtmás hava 10dik napján Pesten tartatott Köz Gyűléséből

492. A N M M K H Tanács uttyán jelentetik, hogy Eö Felsége a pénznek az Országból leendő kivitelének meg akadályoztatására azt meltoztatott kegyelmessen meg határozni hogy Ő Felségének különös engedelme nélkül Tartományaiból senki sem utazhatik ki, ha tsak Kereskedésnek előmozdítása vagy pedig külföldön levő Jóságának administratioja nem kívánná az Országból Leendő ki menetelét: de akkor is a fenn álló rendelkezések szerént utazásának ezen Tárgyait bé bizonyítani és ugy a N M M K H Tanástól utazo Levelet kikérni köteleztetik.⁷

Tettes Ns Pest Vármegyének 1810 esztendei Majus 7dikén Pesten tartatott Köz Gyűléséből költ hirdet Költ. Levél.

1182. Ő Felsége azon 1000 ftos Bankó Czéduláknak a mellyek 1800 esztendei Boldog Aszszony Havába folyamotban botsájtattak el törlése, és folyamotokon kívül leendő tételekre botsájtott.
1szer Hogy azon 1000 ftos Bankó Czédulák nem tovább, hanem tsak a most folyó Pünkösöd Havának

15^{dik} Napjáig minden közönséges adozásokban, és fizetésekben elfogattassanak, a fennt meg írott Holnapnak 16^{dik} napjátul fogva pedig nem csak az adás vevésben ne legyenek többé kellendők, sem a Királyi közönséges Cassákban benevétessenek, kivévén egyedül a Bankó Czédula Cassákat; hanem eltöröltetnek, és folyamatokon kívül tétesselek.

2^{szor} A még hátra maradandó 1000 ftos B Czédulák azomban még is a Bankalis Cassákban Pünkösöd Havának 16^{dik} Napjátul fogva a most folyó e Szent Iván Havának utolsó Napjáig fel váltathatnak.

3^{szor} Ezen Határnapnak eltéllése után pedig minden kelendősegeket el fogják veszteni, és többé fel sem fognak váltattatni.⁸

Tettes Pest Vgyének 810^{dik} Eszt. Sz. András hava 8^{dikán} Pesten tartatott Kiss Gyüléséből

A N. M. M. K. H. T. Intéző Levelének következtésében az régi 5 ftos Bankó Czédulák 1811^{dik} Eszt. Januariús utolsó Napján a' folyamaton kívül tétettnek olly móddal: hogy azontul az az Februarius Holnapnak 1^ő napjátul Julius utolsó Napjáig csak a Bankális Hivatalokban fognak fel váltattatni: mellynek is a' Nép között leendő publicaltatása a M Városok és Helységek Elöljáróinak kötelességül hagyatik. Sign. Ketskemét die 1^a December 810.⁹

Tettes Ns. Pest Vármegyének 1810^{dik} Eszt. Sz. András Hava 19^{dikén} Pesten tartatott Kiss Gyüléséből költ Hirdetmény.

3183. A N. M. M. K. H. Tanács azt méltoztatott jelenteni hogy ditsősségessen országgló Kegyelmes Koronás Fejedelmünk azon régi 5 forintos Bankó czéduláknak melylyek az 1800^{dik} Esztendőben készitettek folyamaton kívül leendő tételekre nézve azt méltoztatott kegyelmessen rendelni, hogy azok a' jövő 1811^{dik} Esztendei Boldog Aszszon havának utolsó Napjáig minden Királyi vagy akár mely más közönséges Pénz Tároknál vétettessenek el ellenben szint azon Esztendei Bőjt elő Havának első napjátul ugyan azon Esztendei Kiss Aszszon havának 1^ő napjáig tsupán csak a' Bankó Hivataloknál fognak fel váltattatni, el mulván pedig ezen határ nap is a' közönséges folyamatból átalján fogva ki törültetvén meg fognak szűnni, mely ebbéli kegyelmes Rendelését Ő Cs. K. Felségének a' megyebéli M. Városok és Helységek Elöljárói a' Helybéli Lakosoknak a' szokott mód szerént tudokra fogják adni.

Ki adta Kiss László 2^{dik} V. notarius.¹⁰

1811^{dik} Január 11^{dikén} tartatott Kiss Gyülésből

Eö K. Felsége méltoztatott rendelni, hogy a grationále Privilegiumokért fizetni szokott Taxák az 1811^{dik} Eszt. Január 1^ő napjátul az úgy nevezett Einlöszungs Scheinokkal fizetessenek még p [e] d [i] g ezek folyamatba mennének, addig bankoban is el vétettnek a nevezett Taxák de Bankóban három annyi fizetődjön.¹¹

1811^{dik} Január 11^{dikén} tartatott Kiss Gyülésből

266. Ö Felsége az Ezüstnek béhozattatására nézve örökös Németh Tartományában azt rendelte; mind azon útzok, és akár Magyar Országból, akár pedig külső országokból az örökös Német Tartományokban jövő Magyarok kik valami Ezüst, vagy arany Edényeket önnön szükségekre magoknak visznek ezeket confiscatio büntetése alatt a' Határon lévő Harmintzadnak nem csak szo szerént fel adni, hanem azoknak nevek alá írásokkal bizonyított Jegyzéket is az említett Tisztségnél hagyni kötelesek, ez eránt nékiek az említett Tisztség bizonyított Levelet ad, mely mellett azon edényeket három holnapokig szabadon használhatták; a' 3 Holnap el téllése után további hat Hétre való engedelmet adhatnak Jegyelő Tisztségek, mely időnek el folyása után egyedül a' Bányák állapottyára és Pénz verésre ügyelő Udvari Kamara adhat további engedelmet, a' vissza menetel alkalmatosságával pedig a' szükséges őszve hasonlítás végett nem csak minden Ezüstöt hanem mind a' bé jövetel alkalmatosságával a' Harmintzadtól kapott bizonyított mind pedig az utóbbi engedelem Leveleket a Határokon elől kell mutattni. Ha pedig valaki akár Magyar akár idegen légyen azon ezüstöt, mellyet az örökös Német Tartományokban bé visz vissza hozni többé nem szándékozik nékie, hogy azon Ezüstöt a Határbéli Harmintzad Tisztség bé petsételtesse és a' szükséges Jegyeltetések végett bé petsételve vigye a Repuntzirozás béli Tisztségekhez. Melly rendszabáshoz azok is tartoznak magokat alkalmaztatni a kik külső országokból akarnak magoknak Ezüstöt meg venni. Ezen rendelés által hágói ellen pedig meg újitattnak az 809 Eszt. X^{ber} 19^{dikén} költ Patensnek 8. 9. 10^{dik} Czikkelyeiben foglalt büntetésbéli határozások, melly ebbőlileg felsőbb rendelés azoknak kedvéért akik innen az örökös Tartományokban útzani, vagy onnan magoknak ezüstöt és Arany Portékákat hozatni akarnának a' szükséges Tudomány és hozzá alkalmaztatás végett ezennel köz hírül tétetik.

Szinte Eö Felsége a N. M. M. K. H. Tanács úttján a réz pénzél való usoráskodást szorossan el tiltotta, ehez képest azon Intés mellett hogy senki Réz pénzt őszve vásárolni és avval kereskedni ne merjen meg

hagyatik a Mbéli M Városok és Helységek Elöl Jároinak hogy ha valaki által ezen Rendelést meg szegetni tapasztalándanak, az ilyen személyt akár Zsidó akár Keresztyén légyen, azt minden idő halasztás nélkül az illető Sz. Bírák Uraknak adják fel.¹²

1811dik Eszt. Martius 26dik Napján érkezett MB non sua via érkezett tsak pro Statu Motitia iratott ide be.

Kecskemét nótáriusai már a XVI. században magyarul készítették feljegyzéseiket. A „Hirdető könyv” szövege is magyar, holott eredetileg latinul és németül kapták a „futó leveleket” a helytartótanáctól. Azok rövid summáját vezették csak be a currentális könyvbe. A devalvációs alaprendelet szövege azonban végig latin. A levél elejére írott megjegyzés („nem a maga útján”) tehát nem hivatalosan jött, arra utal, hogy a szöveget valaki révén, félig-meddig lopva szerezték meg.

A gazdaságtörténeti és numizmatikai szempontból egyaránt kiemelkedően fontos rendelet szövegének itt csak rövid kivonatát adjuk, mert a Numizmatikai Közlöny következő számában ezzel külön kívánnunk foglalkozni.

I. Ferenc azzal mentegetődzik pátensében, hogy a külső körülmények kényszerítették a papírpénz mérték nélküli kibocsátására. Az utóbbi napokban a bankócédulák árfolyama tetemesen esett (100:1200), ezért a meglévő bankjegyek csak 1812. január végéig maradhatnak forgalomban, de névértékük egyötödében kell csak elfogadni azokat. Ugyanez vonatkozik a rézpénzre (30, 15, 3, 1 krajcáros) is.¹³

X X X

A fenti adatokkal azt szerettük volna igazolni, hogy a bécsi kormány rendeletek tucatjával kívánta megszüntetni azt a zűrzavart, amely a gazdasági élet – és ezen belül a pénzkibocsátás – körül uralkodott a napoleoni háborúk idején. Ám minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult, a válság, majd ennek nyomában a devalváció elkerülhetetlen volt.

Kőhegyi Mihály

Jegyzetek

1. Berend T. I. – Ránki Gy.: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. (Budapest 1969) – Diószegi I.: Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika. (Budapest 1967)
2. Eckhart F.: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon (1780–1815). (Budapest 1958) – Beer, A.: Die Finanzen österreichs im XIX. Jahrhundert. (Wien 1877)
3. Hauer, J. K.: Beiträge zur Geschichte der österreichischen Finanzen. (Wien 1884) – Bibl V.: Der Zerfall österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe. (Wien–Berlin–Leipzig–München 1922) – Andics E.: Metternich und die Frage Ungarns. (Budapest 1973)
4. Kőhegyi M.: Kecskemét város körözüvényei a bankócédulák ügyében (1797–1806). NK 66–67 (1967–68) 81–85. – Ua.: Mária Terézia pénzürtékelési rendelete 1755-ből. NK 68–69 (1969–70) 63–72. – Ua.: Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából (1759–1770). NK 70–71 (1971–1972) 59–68. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1771–1789). NK 72–73 (1973–74) 67–74. – Kőhegyi M. – Nagy Á.: Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumania 3 (1975) 103–144. – Kőhegyi M.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1789–1798). NK 74–75 (1975–76) 73–77. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1799–1801). NK 78–79 (1979–80) 87–91. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1802–1805) NK 80–81 (1981–82) 107–111. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a pozsonyi békét követő évekből (1805–1808). NK 82–83 (1983–84) 87–94.
5. Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács.
6. Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város Levéltára, Protocolum Currentalis (Ezentúl: BKmL Prot. Curr.) 1805 – 1811. 327.
7. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 409–410.
8. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 425.
9. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 494.
10. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 497.
11. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 515–516.
12. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 518–521.
13. BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 525–535.

GELDGESCHICHTLICHE ANGABEN AUS DEN RUNDSCHREIBEN DER STADT KECSKEMÉT IN DEN
JAHREN VOR DER GROßEN DEVALVATION (1809–1811)

Der Prozeß des Übergangs aus dem Feudalismus in den Kapitalismus, der in Westeuropa mehrere Jahrhunderte anhielt, vollzog sich in Mittel- und Osteuropa in relativ kurzer Zeit jedoch in verzerrter und unvollendeter Form.¹ Die wirtschaftliche Rückständigkeit Ungarns wurde durch die Wirtschaftspolitik der Wiener Regierung vertieft.² Den jährlichen bedeutenden Minussaldo im Staatsbudget versuchte die Regierung durch die Aufnahme von Staatskrediten zu überbrücken, aber während der türkischen und dann der französischen Kriege sowie als deren Folge beschleunigte sich das Steigerungstempo der Staatskosten.³ Die Papiergeldemission konnte nur kurze Zeit damit Schritt halten, wie das aus unseren vorigen Artikeln hervorgeht.⁴

Dr. Béla Balanyi, ehemaliger Leiter des Archivs des Komitats Bács-Kiskun, machte uns Mitte der sechziger Jahre auf die Rundschreiben (protocollum currentalis) aufmerksam, die sich im reichen Archivmaterial der Stadt Kecskemét in fast vollständiger Serie befinden. Die Rundschreiben enthalten eine unvorstellbar vielfältige Angabenmenge. Auch die Eintragungen mit geldgeschichtlichem Bezug, die uns näher interessieren, sind nicht gering. In unseren vorangehenden Publikationen machten wir die Angaben aus den Jahren zwischen 1755 und 1808 zugänglich, jetzt gehen wir bis 1811. Die Bände enthalten auch den Grundbeschluß der sog. großen Devaluation aus dem Jahr 1811, da aber dieser in lateinischer Sprache abgefaßt und aus wirtschafts- und geldgeschichtlicher Sicht von erstrangiger Wichtigkeit ist, erfordert er eine gesonderte Bearbeitung. Hier wird lediglich eine Summierung in ungarischer Sprache gegeben, um die Kontinuität nicht abreißen zu lassen. Die geldgeschichtliche Zusammenhänge finden die Interessenten in unseren vorigen Artikeln.

Pénzhamisítók a XIX. század első felében

Két és félszáz évvel a XVI. századi nagy pénzhamisítási hullám¹ – amikor „az ország minden sarkában verték a rossz pénzt”² – főúri műhelyeinek felszámolása és kétszáz évvel a kovácshamisítók tüzeinek kihűnyása után újból izgalomba hozták a XIX. század első felének magyar társadalmát a nagy számban megjelenő papírpénz hamisítványok. Nem kis gondot okozott a nagy tömegű hamis papírpénz a kibocsátó államkincstárnak épp úgy mint a papírpénzeket forgalomba hozó Wiener-Stadt Bank – majd az 1816-ban alapított Oesterreichische Nationalbank³ vezetésének.

A XVI. századi híres pénzhamisítók – Petrus doktor⁴ és Miklós ötvös⁵ – fejezhullása után nem sok jelentős pénzhamisító műhelyt ismerünk. A pénzhamisításban jelentkező bűnelkövetés köre egyre szűkült – s a Rákóczi szabadságharc államának rézpénzhamisítványait nem számítva – inkább történeti érdekességgént bukkannak fel, noha különböző technikai megoldásokkal élve a XVII–XVIII. században is akad néhány hamisító, aki megkísérelte a gyors meggazdagodás e romantikus útját.⁶

Az egyre szűkülő fémpénzhamisítás mellett az 1760-as években megjelent *osztrák papírpénz* új korszakot nyitott a pénzhamisítás történetében. E helyen csak utalunk arra, hogy a papírpénz bevezetése elsősorban a Habsburgok Duna menti monarchiájának lajtántúli része igényeit elégítette ki, ahol mint a fejlett európai államokban másutt is a XVIII. század elejétől sor került a papírpénznek – mint pénzhelyettesítő eszköznek a használatára. Az 1762 június 15.-én forgalomba került 5, 10, 25, 50 és 100 guldenesek – Wiener-Stadt Bankozettel államjegyek – nem mutattak értéktérítést a fémpénztől. Az 1771 júliusi újabb papírpénz kibocsátás – most már 500 és 100 guldeneseket is kibocsátottak – okozott még nehézséget. A III. – 1784. november 1.-i – kibocsátás azonban már a háborús államháztartási deficit fedezetét is szolgálta, s az V. kibocsátás 1800 május 15.-én már elfogadási kényszer mellett történt.

Az utolsó, VI. kibocsátásra 1806 június 1.-én került sor. A forgalomban lévő papírpénz akkor 450 millió forint értékű volt. Az 1811. március 15.-én kihirdetett ún. „csődpátens” – a forgalomban lévő 1061 millió forintot 5:1 arányban devalválta, s a Wiener Stadt Bankozettel helyére lépő Einlösungschein minden fedezetet nélkülözött. Az 1813-as Anticipationsschein fedezete volt elvileg a földadó jövedelme, azonban az ezüsthöz képest 400%-ig terjedő diszázsiója előrevetítette az újabb devalvációt. Így az 1816. január 1.-i pátens az 1812 évi 212 millió forintról 638 millióra felfzaporodott papírpénz 4:1 arányú leértékelés nyomán redukálódott, s ehhez képest az 1811 előtti 100 forint értéke 5 forintra zuhant, ami a kiindulási érték 1/20 része.⁷

Az 1816-os devalváció után az Oesterreichische Nationalbank bocsátott ki – most már a háborús inflációtól mentes – bankjegyeket, amelyek értékállóságának biztosítása a Birodalom gazdasági élete szempontjából alapvetően fontos érdek volt.

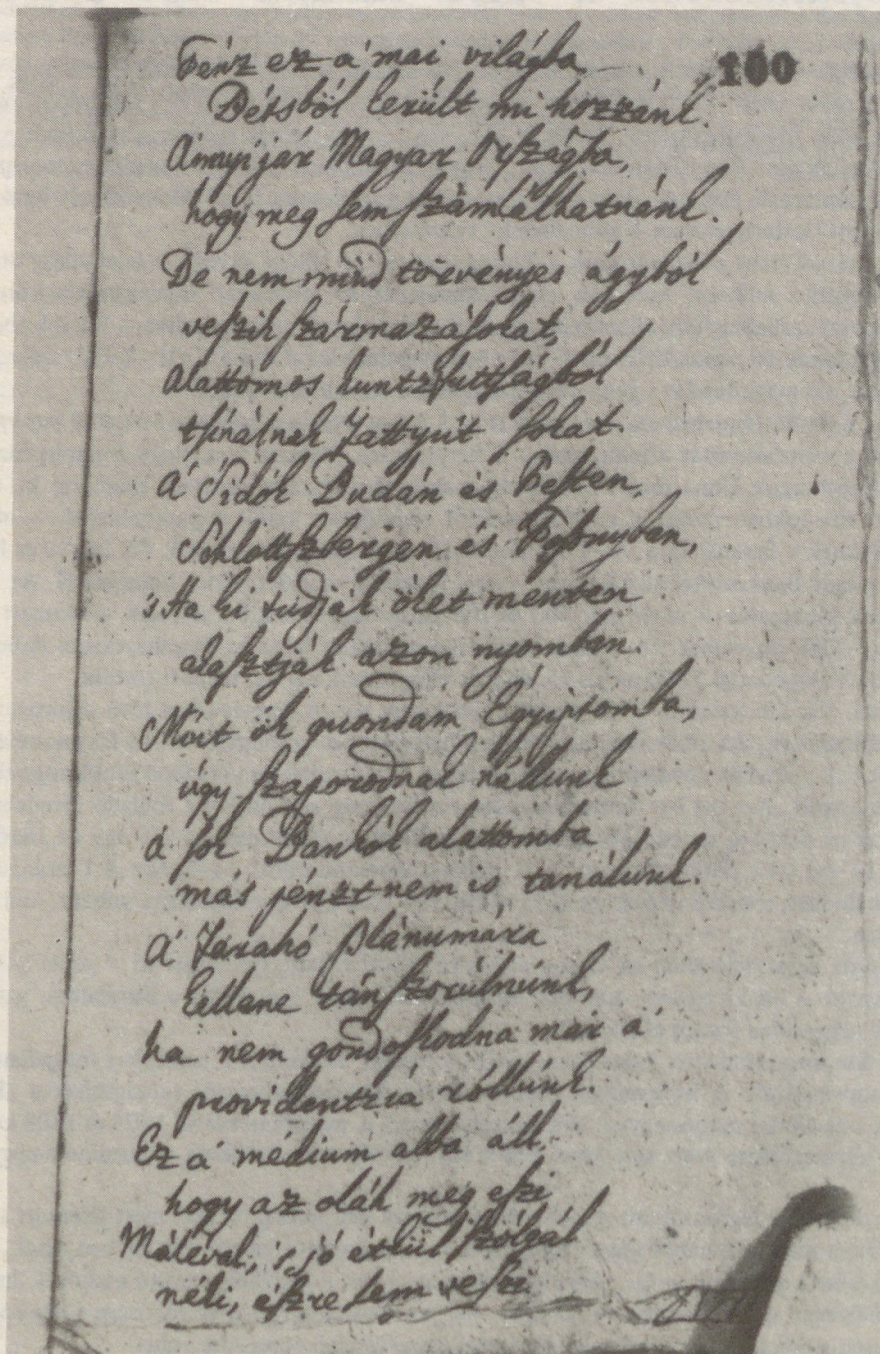
Miként élte meg mindezt a korszak *magyarja*, s miként vélekedett a papírpénz megjelenéséről, inflációjáról és hamisításáról? A leghívebben *Bányai József* egykori debreceni teológusnak a „Két forintos Tallér, Vén X r és Görbe márjás együtt való beszélgetések” c. metsző iróniával 1805 és 1808 között megírt és igen nagy népszerűsége szert tett verse fejezi ki, s amely nem csökkent a harmincas-negyvenes években sem.⁸

Mielőtt rátérnénk legfontosabb megállapításaira előre kell bocsájtanunk: mást jelentett a papírpénz a Habsburgok Duna menti Monarchiájának nyugati és mást a Lajtától keletre eső felében, ahol – a gazdasági fejlődés fáziskésése a végső ok – még nem vált szükségsszerűvé a pénzhelyettesítő eszközök használata. Ez nyomja rá a bélyegét arra a szemléletre, ahogy a magyar társadalom jelentős többsége a papírpénzt értékelte, természetesen a nélkül, hogy a mélyebb gazdasági összefüggéseket sejtette volna.

A *papírpénz idegen*, csak „befirkált papírlap”, ami a „mai világban” (pejorativén!) lehet csupán pénz, „Bétsből került mihozzánk”. (137.; 157.; 158. sor).

Megjelenésének oka a francia háború és ennek következtében az általános elszegényedés. Teljesen érthetetlen, miben rejlik a papírpénz – eddig csak aranynak és ezüstnek tulajdonított – értéke. („Németnek fa pénz is jó lesz – Ha el veszti sem nagy kár” – 199.–200. – vagy egy másik szövegváltozat szerint⁹: „Bolondnak fa pénz is jó lesz – ha el veszti sem nagy kár” 197–198 sor).

A papírpénz kiszorítja a szemében egyedül értéket jelentő nemesfémeket a forgalomból és a forgalomban lévő nagy tömegű papírpénz között tömérdek a hamisítvány. A vers néhány sorát idézve: „Annyi jár Magyar Országba – hogy meg sem számlálhatnánk. – De nem mind törvényes ágyból – veszik származásokat – Alattomos huntzutságból – tsinálnak fattyut sokat. – A’ Sidok Budán és Pestenn – A Schottsz-

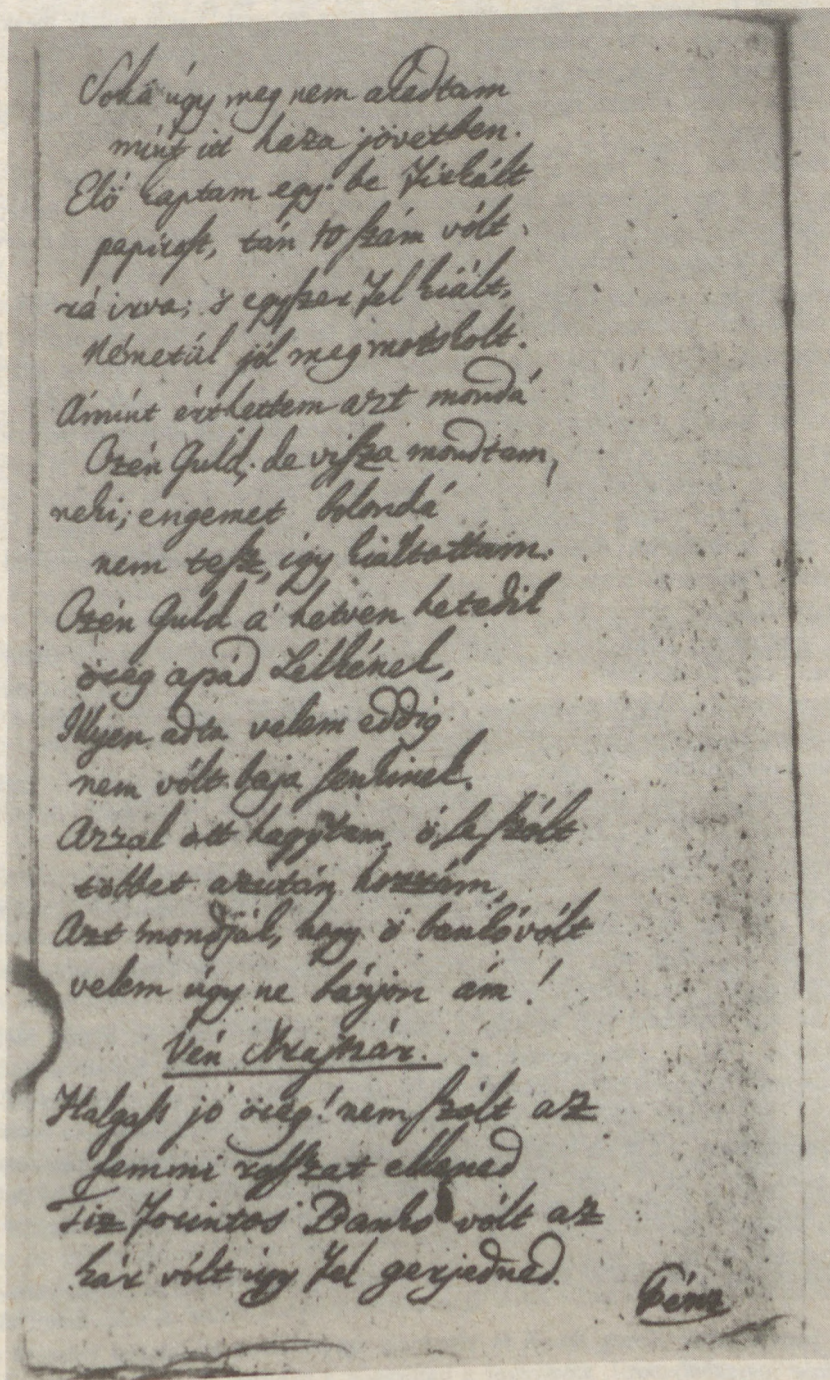


1. ábra

bergen Porsonyban – 's Ha ki tudják őket menten – Akasztják azon nyomban.” (159–166.) – és másutt: „Az Aranyat minden Urnál – Hamiss bankónn fel válták” (63–64.) (1. és 2. ábra)

A gúnyos hangvétel mögött jogos felháborodás és sok keserű tapasztalat húzódik. A hamis pénz – a papírpénz megjelenését követően nem sokkal, – a XVI. század óta ismeretlen mennyiségben került forgalomba és okozott hatalmas károkat.

Kétségtelen, hogy a papírpénzek hamisítása a XVIII. század második és a XIX. század első felében könnyebbnek és eredményesebbnek tűnt, mint a fém pénz hamisítványokkal próbálkozni. Még a viszonylag primitív – e korszakra jellemző – ólom-ón típusú hamisítványok előállítására is formák készítését, olvasztó



2. ábra

kanalat, és más technikai felszerelést feltételezett, ami a várható haszonnal nem állt arányban – figyelemmel a leleplezés viszonylag könnyű voltára is.

A papírpénz hamisítást ugyanakkor több tényező ösztönözte. A teljesség igénye nélkül számbavéve ezeket, első helyen említjük, hogy a valódi papírpénzek *előállításának technikája viszonylag egyszerű* – s ezért a hamisítók lehetőségeihez képest is – könnyen utánozható volt. Megkönnyítette az ügyesebb kezű, rajzok és metszetek készítéséhez értő hamisítók dolgát az a tény is, hogy az eredeti pénzekhez fölhasznált *papír anyaga*, – kezdetben még vízjeles papírt sem használtak – viszonylag elég jól helyettesíthető volt más papírral. Igen fontos tényező volt az is, hogy a magyar lakosság széles rétegei nem vagy alig ismerték a papírpénzt. A jelentős részben analfabéta lakosság számára csaknem lehetetlen volt a német feliratú hamis pénzek *felismerése*.¹⁰ Gyakran még a kereskedelemben jártas emberek¹¹ sem tudták megkülönböztetni a valódi és a hamis bankókat, s a közpénztárakat a Helytartótanács a leggyakrabban előforduló hamisítvány-típusokkal rendszeresen körözünyben ismerteti meg, mellékelve a valódi lenyomat mellé a hamisítvány egy-egy példányát is. Ennek ellenére egyes darabok valódiságát a sóhivatalok szakemberei sem tudták kétséget kizáróan eldönteni.¹²

Végül hangsúlyozni kell, hogy a papírpénz hamisítás igen *jelentős haszonnal kecsegtetett*, mert egy-egy – akár csak 5 vagy 10 forintos címlet sikeres felváltása is tetemes hasznot jelentett. A szervezett bűnözés megindulásával – mint az a büntető perek anyagából ismert – egy Debreceni nagyvásáron történt leleplezéskor 175 db 10 forintos bankótól igyekezett megszabadulni az egyik elkövető.¹³

Szólni kell arról is – s ez egyáltalán nem közömbös a hamisítványok rohamos elterjedése szempontjából, hogy a bűnüldöző hatóságok milyen eréllyel léptek fel a hamis bankókat készítő és forgalmazók ellen. A magyarországi bűnüldöző hatóságok magatartását alapvetően az a politikai álláspont határozta meg, amit az országgyűlés rendjei tanúsítottak a papírpénz kérdésében. A rendek, akik a „pénz kibocsátás fölött... nem tudtak komoly ellenőrzést gyakorolni”,¹⁴ soha sem ismerték el magyar pénznek a papírpénzt. A magyar helyi hatóságok – a Helytartótanács nyomatókos sürgetéseire sem jártak el megfelelő szigorral még 1846-ban(!) sem. „Legfelsőbb helyen némely községek előljáróinak azon helytelen eljárása tapasztaltatván, hogy azok az illető vétkes tulajdonos kezénél létezett hamis bankjegyeket tüstént le nem foglalták, s bírói kézhez nem szolgáltatták, hanem a’ vétkes tulajdonosoknak visszaadták, legfelsőbb parancs következtében, e’ város Tanácsának meghagyatik, hogy az illy helytelen eljárás megelőzése ’s illetőleg annak végképeni megakadályozása tekintetéből kebelszerzte azonnal czélszerűleg intézkedjen.”¹⁵

A hamis papírpénzek könnyebben felismerhető típusa – még ezek is sikerre számíthattak egy-egy magyar vásárban, vagy kocsmában – *a kézzel egyedileg rajzolt – festett hamisítványok*. Így a Magyar Nemzeti Múzeum hamisítványgyűjteményében (MNMh) szereplő öt guldenes¹⁶ (XXIII. t. 1. kép), ahol a száraz bélyegzőt egy 3 krajcáros lenyomatával imitálták.

A hamisítványok másik, – és igen veszedelmes – csoportja *sokszorosítás* – fa vagy rézmetszetekről – készült. Ilyenek az 1841 január 1-én kibocsájtott sokszorosítás útján készült öt guldenes bankjegy hamisítványai (eredeti: XXIII. t. 2. kép; hamisítvány: XXIV. t. 3. kép).¹⁷

A rézmetszetekről sokszorosított hamisítványok megjelenése a pénzhamisítás *szervezett bűnözését* is megteremtették. Ahhoz, hogy az ügyes kezű rézmetsző hamisítványai forgalomba kerüljenek, megfelelő „ügynökhálózat” kiépítése volt szükséges.

Elsők között Triesztben tűnt fel egy pénzhamisító bűnszövetség 1798-ban és bizonyítottan legalább 55 db 100 forintost hoztak forgalomba.¹⁸

Több mint egy évszázada fedi homály a *püspökladányi illetőségű*, de hosszú ideig *Debrecenben is működő* HOROG DÁVID tevékenységét, aki nem csak a rézmetszéshez, hanem ahhoz is értett, hogy „tisztos polgárokból” megszervezze értékesítési hálózatát. Horog Dávid a papírpénz hamisítás megszálottja volt. 1812 és 1833 között háromszor tartóztatták le és ítélték el, mindannyiszor hamis papírpénz készítésért és forgalmazásért. Az általa készített hamisítványok közül sajnos teljes bizonyossággal egyet sem tudunk bemutatni, de az 1828 augusztus 18.-án Laska István hamispénz forgalmazási perében mellékletként szereplő hamis tíz guldenes Anticipation Schein Horog Dávid féle hamisítványnak valószínűsíthető.¹⁹ (XXV. t. 4. kép.)

Horog Dávid cselekményeit az ellene indított büntető perek töredékesen ránk maradt iratanyagából ismerjük.

Mielőtt ismertetnénk Horog Dávid és társainak ügyeit, rövid kitekintést célszerű adni azokról az *anyagi és eljárási jogszabályokról*, amelyeket a hatóságok a papírpénzhamisítókkal szemben alkalmaztak.

Bővebbet a periratok az 1812/13-as ügyről nem mondanak, s csak egy későbbi utalásból tudjuk meg, hogy Horog Dávid „sok Esztendei Rabsággal büntettetett”.

Alig múlt el azonban egy évtized, újra találkozunk Horog Dáviddal. 1822 januárjában jegyzik fel a Protocollum Criminalisba az újabb fiscalis actot, amely szereplőit részben 1821 november 19.-én²⁸, részben 1822 szeptember 16.-án²⁹ ítélték el, „mint fejedelmekhez hűségteleneket”, de elkülönítve azokat, akiket az „actionalis kereset” kisebb mértékben terhel a bűnügy főszereplőitől.

Horog Dávid az 1812-es elítélés után Pest megye börtönébe került. Itt ismerkedett meg két későbbi büntetésével Jeger Andrással és Torjai Antallal. Szabadulása után Horog Alsódabasra (Pest megye) Jeger Andrásához költözött, majd Horog kezdeményezésére elhatározták, hogy pénzt hamisítanak. Horog Dávid – aki a rézmetszéshez éppen olyan jól értett, mint a kis terjedelmű bankóprés elkészítéséhez – elkezdte az ötven forintos „banko-zettelek” készítését. Torjai, a volt rabtárs bűnsegédként vett részt a főbenjáró büntett elkövetésében, mert házában helyet adott a hamis bankóprésnek. Ezért 210 forintot kapott a „műhely termékéből”, amelyért ökröket vásárolt.³⁰

Nem tudjuk mi okból – véljük, hogy a szükség hozta így – Horog Dávid Dabsról visszaköltözött Debrecenbe. Néhányat a hamis ötvenesekből adott még Jeger Andrásnak is, aki a helybeli kocsmában igyekezett azokat „Vály Gáborra erőszakolni”. A nyomozás során legalább is erről vallott – Jeger makacs tagadásával szemben – Kósa Péter és Hámos János.

Debrecenben Horog régi barátját és büntetését Láda Istvánt kereste fel, aki „házához lakónak újra be fogadta”. Horog Dávid megjelenése után igen gyorsan egy viszonylag nagy bűnszövetséget hozott létre. Az új nyomólemmez, amely most már tíz forintos „Banko Czédula” készítésére volt alkalmas új „instrumentumba” került és Borus József debreceni polgár – „kit Horog Dávid csábított bűnre” – segítségével megkezdődött a „hamis banknotta koholása”.

A bankópréshez Borus József hasonló nevű kiskorú fia is hozzájutott, „azon Eszközt rejtegette, ahoz festékes laptákat készített és a hamis Vczédula készítést tentával követni igyekezett”. Ez a próbálkozás a „gyenge idejű” ifjúnak nem sikerült, mert a darabok nem voltak használhatóak. Ifj. Borus Istvánnak segítőtársa is akadt e próbálkozásában – a bűnszövetség egyik tagja – Kis Ferencné Zilahi Mária személyében, aki az „Instrumentumot duggadta hurcolta, és eltitkolta” és – ifj. Borussal – „tentával hamis V Czédulát is így elkezdett nyomtatni”.

Horog Dávid gyakorlott keze alól azonban jól használható tíz forintosok kerültek ki. Forgalmba hozatalukról Borus József és neje Oláh Erzsébet gondoskodott, akiknek a házában működött a hamisító műhely. Horog – nem tudjuk pontosan mennyi időt töltött Boruséknál – ismeretlen helyre távozott – a hamis tízesekből azonban maradt Boruséknál, akik tíz darabot hoztak még forgalmba, Vekerdí Mária segítségével. A nyomozás kiderítette, hogy Tóth Péter is átvett 50 forintot hamis bankóból, úgymond „adóság fejében”. Láda István aki Horog Dávidot, „ki másodszor is rajta kapván a’ hamiss B. Czédula készítésen” nem csak „házához lakónak újra befogadta”, hanem segített a hamisítványok forgalmba hozatalában is Oláh Andrással, aki hasonló cselekménnyel „terhelődik”, letartóztatásba kerültek.

A Kis Ferencné által rejtegetett prést – amelyből a kivett nyomólemezt elásta – átvitte özv. Betsei Gedeonné Baranyi Máriához, ahol azt a hatóságok házkutatás eredményeként lefoglalták.

Pontosan nem tudjuk, mikor kerítették kézre az „Instrumentumot” ismét elhagyó és szökésben menedéket kereső Horog Dávidot, de tény, hogy 1821-ben a nyomozás az összes gyanúsított előzetes fogvatartása mellett folyt.

A per két fő vádlottja Horog Dávid és Borus József Pesten voltak „status foglyok”, Jeger András és Torjai Antal Pest vármegye, míg a többi gyanúsított Debrecen város börtönében várták a Hétszemélyes Tábla ítéletét.

Az ítélet 1822 szeptember 16.-án kelt³¹. A büntetések ismertetésével egyrészt a casus notam infidelitatis ügyében folytatott differenciált bírói gyakorlatot kívánjuk érzékeltetni, másrészt az ítélet indokolásában tükröződő büntető jogász szemléletet.

Horog Dávid, aki „megismételten váltóbankó hamisítás bűnébe esett”.. „fejvesztéssel és a saját vagyion részeinek elvesztésével büntettetik” – idézi az ítélet a törvényhozó 1723 évi II. decretumának szavait. Társa Borus József „polgár” „kit Horog Dávid csábított bűnre” polgárjogától való megfosztásra, továbbá – heti kétszeri böjttel súlyosított közmunkán eltöltendő 5 évi börtönre ítéltetett, félévénként 30 bot (összesen 300 bot !) kiállításával.

Az alsódabasi büntetésak közül Jeger Andrást – akinek tagadásával szemben három terhelő tanú val-

bevarrt felesége ruhájába – ez az intézkedés nem érintette. A vád vele szemben ugyancsak hamis pénz forgalmazása volt, de a határozat szerint „vasra verődik és áristomba marad”.³⁸

Horog Dávid további sorsát egyelőre nem ismerjük. A harmadszor is hűtlenségbe eső bűnös azonban aligha számíthatott irgalmas ítéletre.

Alig ült el az újabb Horog-ügy vihara egy másik veszedelmes bünszövetség tűnt fel a keleti ország-részen a negyvenes évek elején. Ezek a debreceni nagyvásárokon is jelentős értékben forgalmazott – vízjel nélküli papíron, fém nyomólemezzel készült – hamisítványok, amelyeket az Oesterreichische Nationalbankban már külön nyilvántartásba kerültek, mint *Gyarmati Moizes nagyváradi lakos hamisítóműhelyének* gyártmányai.³⁹

Az ismertetett periratok – túl olvasmányos, érdekes tartalmukon és sajátos ízű nyelvezetükön – néhány általánosabb tanulságot is rejtnek, részben a sorok között. Ezeket összegezendő, regisztráljuk, hogy:

I. Pozitív tény miszerint 1812 körül Debrecenben hamis 5 és 2 forintosokat, majd 1820/21-ben Alsódabason hamis 50 forintosokat, s Debrecenben hamis 10 forintosokat, 1832/33 körül Debrecenben és Püspökladányban megint 10 forintosokat előállító hamisító műhelyek működtek.

II. Szembetűnő, hogy a büntető eljárások során feltárt⁴⁰ hamis pénz mennyiség elenyészően csekélyebb, mint amennyi az egyéb források szerint ténylegesen forgalomba került. Ebből következően a pénzhamisítás nagyrészt a látens bűnözés körében maradt.

III. Horog és társainak pereit mintegy keresztmetszetben mutatják a pénzhamisítással és hamis pénz forgalmazással kapcsolatos casus notam infidelitatis esetekben élő magyar bírói gyakorlatot.

E körben figyelemre méltó, hogy az anyagi jogi büntető szabály kizárólagosan fő és jószágvesztést előíró rendelkezését⁴¹ nem alkalmazza a Curia az első – 1812-es – perben és Horog Dávidot „sok Eszteni Rabsággal” büntette. Csupán az 1822-es ítélet – hangsúlyozva, hogy Horog „megismételten váltóbankó hamisítás büntetésebe esett” – mondta ki a törvény szavai szerinti ítéletet. Horog társai, akik ugyancsak, mint „fejedelmekhez hűségtelenek” ítéltettek meg, s az infidelitas főbenjáró bűnében bűnösnek találtattak, a korszak büntetési skáláját⁴² differenciáltan alkalmazva, hosszabb rövidebb szabadságvesztés büntetéseket kaptak, több kevesebb súlyosbítással. Az ítélet indokolásából kitűnően a differenciálás kiterjed a fiatal kor, a bűnszegédi minőségben történt elkövetés, a bűnpártolói tevékenység eltérő értékelésére. Figyelmet érdemel még, hogy a hamis pénz forgalmazás esetében a törvény szerint értékhátart képező 50 forintnyi érték esetében is csak 15 heti büntetést szabnak ki.

IV. A vizsgált peranyag – összevetve más, fémpénzhamisítás tárgyában hozott ítélettel⁴³ – valamint az ugyancsak hűtlenséget megvalósító pecséthamisítás és hamis okmány készítés miatt kiszabott büntetéssel⁴⁴ a mellett bizonyít, hogy az infidelitas szóban forgó esetében a halálbüntetést a Hétszemélyes Tábla csak, mint *végző lehetőséget* – kivételesen – alkalmazta.

V. Nem érdektelen az a megfigyelés sem, hogy Horog Dávid büntársai nem csak a subcultura köréből kerülnek ki. Egymás mellett sorakoznak a városi polgárjogot bíró – ha nem is gazdag de biztos – megélhetési forrással rendelkező iparosok, akikben a gyors meggazdagodás vágya – s nem utolsó sorban a felderítés kortársak előtt is ismert nehézségei – leküzdötték a nem csekély joghátrányoktól való félelmet.

Kahler Frigyes

Jegyzetek

1. Kahler F.: A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig; a pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés (Doktori értekezés a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1978/73–112.)
2. Johan Fux brassói krónikás szerint. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 28(1898)509.
3. B. Nánási É.: Az osztrák papírpénz-kibocsátás áttekintése. Az Érem 1979/1. 26–31.
4. Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Hungariae Historica III./szerk: I–X. Fraknoi Vilmos – XI–XII. Károlyi Árpád (Bp. 1874–1917) 1–12.
5. Komáromi A.: Egy hamis pénzverő a XVI. században. Századok 27(1893)647–677; 748–759.
6. Vö: Kahler F.: 1 alatt i. m. 113–146. Kiemeljük e helyen a Kassán olvasztókemencével is felszerelt hamisító műhelyt létesítő Szulcsinszky Albert egykori gyógyszerész segédét, aki sárgaréz-vörösréz-ön ötvözetből III. Ferdinánd tallérjait készítette, s ezüstözte. 1727. április 26.-án – 54 db tallér készítéséért és forgalomba hozataláért – halálra ítélték és kivégezték. Kemény L.: Egy pénzhamisító a XVIII. században. NK 13(1914)137–140. Káplár L.–Kahler F.: Adatok a magyarországi pénzhamisítás kérdéséhez; a pénzhamisítás technikájának alakulása az újkorban. Déri Múzeum Évkönyve (továbbiakban: DMÉ) 1976. (Debrecen 1977) 137–149.

7. Erkey A.: Mérték-súly- és pénzisme. (Székesfehérvár 1881)168–170 és B. Nánási É.: 3. alatt i. m.
8. Kahler F.: Újabb adalékok a múlt századi papírpénzforgalom és – hamisítás történetéhez. DMÉ. 1975 (Debrecen 1976) 303–326. A közölt számok a verssoroknak a tanulmány második szövegvariációjára utal, amely a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában R.2768.I. jelzet alatt található; 1828–1830 között keletkezett Szikszai László szöveggyűjteményében.
9. Sebestyén Gábor „Elegy belegy” c. gyűjteménye Jókai Mór tulajdona volt – Országos Széchényi Könyvtár. Közli: Kahler: 8 alatt i. m. 304–312.
10. Pl. Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban HBmL) IV.A.1018/e/33–464/1829. HBmL. IV.A. 1018/e/37–492/1833.
- 1837-ben perbefogják özv. Bóldog Sándorné Szabó Sárát de a Söhivatal valódinak ítéli a gyanús 5 forintost. IV.A. 1018/e/41.
11. Így Dragota Ignác debreceni tímár mester HBmL.IV.1011/k/218/1848. A hivatkozott perben a védőügyvéd szerint: „aki azt (ti. a hamisítványokat) készítette nem csak mestere volt a’ metszésnek, hanem a német nyelvnek és írásnak tökéletes birtokában volt” (p. 393.)
12. Egy perben a bíróság megállapította: „Megnézetvén a’ Bankó és az olyannak a’ melynek hamiss voltát nem könnyű móddal fel fedezni” – találatott. HBmL.IV.A.1018/e/35–110/1831. Vö. még: HBmL.IV.A.1018/e/44–117/1840.
13. Kahler F.: Adatok a magyarországi papírpénzhamisítás történetéhez. DMÉ. 1974. (Debrecen 1975)410.
14. Kosári D.: Kossuth és a védegyelet. A magyar nacionalizmus történetéhez (Bp. 1942)42.
15. HBmL.IV.A.1011/e/89. Hasonló felhívást közöl 1789 okt. 22-ről Kóhegyi M.: NK 74–75(1975–76)73.
16. Ambrus B.: Magyarország Papírpénzei (Bp. 1949) továbbiakban: Ambrus – 76 tip.
17. Ambrus: 100 tip. MNMh.
18. Kóhegyi M.: NK 74–75(1975–76)76. Ambrus: 55 tip.
19. Kahler F.: Egy törvényszéki iratra varrt hamis „váltóczéduláról”. Az Érem 1980/2 16–20.HBmL.IV.1018/e/33 és Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár V.A.102./b–36/116.
20. Corpus Iuris Hungarici–Magyar törvénytár 1000–1895 (szerk: Márkus Dezső Bp. 1900) továbbiakban CIH. 1723.II.decr. Casus notam infidelitatis adhuc inferentes: art.9.4.§. „Cusores item falsarum monetarum, vel eiusmodi monetis scienter ac publice, in quantitate circiter quinquaginta florenqrum utentes”.
21. CIH.1723.II.decr art.9.11.§. „Uterius quique, nota infidelitatis, amissione nimirum capitis, et bonorum mobiliū ac immobilium, ad portionem eiusdem cedentium feriantur”.
22. Vö: Kahler F.: A pénzhamisítás bűncelekményének alakulása Magyarországon. Jogtörténeti Tanulmányok V. (szerk: Csizmadia Andor Bp. 1983) 97–114.
23. incattus= in causam attractus: perbehívott, alperes; a modern büntető eljárásjog kifejezésével: vádlott.
24. Kitinich I.: Directio Methodica Processus Iudiciarii. Meznierics I.: A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században. (Bp. 1933) 93–95.
25. Varga E.: A királyi Curia 1780–1850(Bp. 1974)252–254.
26. A Királyi Curia fellebbviteli bírósága.
27. HBmL.IV.A.1101/d/7–5524/13 1812 augusztus 14.-én olvasták fel a városi törvényszék előtt az 1812 július 27.-én kelt iratot.
28. HBmL.IV.A.1018/e/28–30.
29. HBmL.IV.A.1018/e/22–386.
30. 210 forint 3–4 ökör ára. Vö: HBmL.A.IV.1018/e/28–35.: 1 ökör 45–80; 1 tehén 50–70; 1 borjú 21–25; 1 ló 30–120 forint. Még néhány érték Nagy Á.: Egy makói pénzlelet a 19. század közepéről. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged 1980–81)130–131. Makó-Zombor közti rév felszerelése 1846-ban 1200 forint, egy gyalogos átkelése 1 krajcár. Makó tisztségviselőinek fizetése 1849 július 22.-i jegyzőkönyve szerint: a polgármester 1000, a főbíró 800, a kapitány 750, a főjegyző 1000, a tanácsnok 373, a sebész 300 forint évi fizetést kapott. Egy hajóépítő pallér napi bére 1833.-ban 42, a pallér segéd 33, míg az inas 18 krajcár.
31. A Hétszemélyes Tábla ítéletének latin nyelvű másolata HBmL.IV.A.1017/e/22–386 alatt 1822 október 10.-én érkezett és a Debrecenben fogva levő vádlottak előtt Debrecen Város Bünfennyítő Törvényszéke hirdette ki. Végrehajtásáról a Városi Tanács gondoskodott.
32. Kósa Péter, Hámos János és Vály Gábor.
33. A kegyelmezés jogáról ekkor az 1715 évi 48. tc: „Gratiarum dispensatione, soli regiae maiestati propria, penes supremam eiusdem auctoritatem intaminate semper permanente.”
34. HBmL.IV.A.1018/e/37–619/1833 és 626/1833.
35. Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár IV.A.1.1274; IV.A.9.136; IV.a.9.ff.154.
36. Borus István 1829. szeptember 19.-én fogták perbe hamis 5 forintosok forgalmazása miatt. HBmL.IV.A.1018/e/33 – 539/1829. Az iratokat a Helytartótanács 1830. június 9.-én magához kérte. HBmL.IV.A.1018/e/39 – 279/1830.
37. HBmL.1018/e/39 – 435/1835.
38. HBmL.1018/a/38.
39. Részletesen: Kahler F.: 13. alatt i. m.
40. A debreceni Protocollum Causarum Criminalium 1800–1848 közötti teljes anyagát is alapul véve – ennek fel dolgozását és értékelését mások fogom eszközölni – kialakult álláspontom. (K. F.)
41. 1723. évi II. decr.11. §.

42. Szokásos a szabadságvesztés büntetést heti két napi böjttel és bot büntetéssel is súlyosítani. Vö: *Vajna K.*: Hazai régi büntetések (Bp. 1907).

43. HBmL.IV.A.1018/e/39 – 293. 1835. július 18 Török Péter „hamis pénz koholásért és terjesztésért” 2 évi és 11 heti szabadságvesztést kapott.

44. HBmL.IV.A.1018/e/48 – 217. 1844 október 12. Újvárosi István „Nánásra való... hamis pecsét és bizonyáglevél készítő” obszitos katona „egy évi vasban töltendő fogság”-ra szóló „sententiát” kapott a „szokott böjttel”.

PAPIERGELDFÄLSCHER IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Zweieinhalb Jahrhunderte nach der großen Münzfälschungswelle im 16. Jahrhundert brachte Anfang des 19. Jahrhunderts eine großangelegte Geld-, vor allem Papiergeldfälschung die ungarische Gesellschaft erneut in Erregung. Die Papiergelder, die durch die Wiener-Stadt Bank sowie dann durch die Oesterreichische National-Bank herausgegeben wurden, eröffneten ein neues Kapitel in der Geschichte der Geldfälschung. Es ist eine eigenartige Erscheinung, daß das österreichische Papiergeld vor allem im westlichen Teil der Habsburgischen Donau-Monarchie im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts auftauchten, während diese Gelder im ungarischen Wirtschaftsleben fremd waren und vom ungarischen Landtag als ungarische Gelder nicht anerkannt wurden. Die damalige ungarische Meinung widerspiegelt das mit scharfer Ironie geschriebene Spottgedicht „Két forintos Tallér, Vén X r és Görbe márvás együtt való beszelgetése” eines Theologen aus Debrecen, József Bányaí, das er in den Jahren zwischen 1805 und 1808 verfaßte. Im Gedicht wird u.a. darüber geklagt, daß das Papiergeld in bedeutenden Mengen gefälscht wird. Zweifelsohne konnten die Papiergeldfälscher relativ leicht solche Fälschungen herstellen – da ja auch die „offizielle” Technik der Papiergeldherstellung ziemlich primitiv war –, die einen bedeutenden Wert darstellten, und es barg keine allzu große Gefahr in sich, sie in Umlauf zu bringen. Auch der Analphabetismus der Bevölkerung kam den Fälschern zugute. Es gelang ihnen manchmal sogar mit der Hand gezeichnete und gemalte Fälschungen in Umlauf zu bringen. Eine wirklich bedeutende Gefahr stellten jedoch die Fälschungen dar, die vermittels Kupferstiche vervielfältigt, in großen Mengen in Umlauf gebracht und manchmal sogar von den Fachleuten der Salzämter nicht erkannt wurden.

Die ungarischen Strafverfolgungsbehörden traten der Fälschung von Papiergeld gegenüber oft nicht mit der nötigen Strenge auf. Die erste Spur von Papiergeldfälschung als organisiertes Verbrechen stammt aus dem Jahr 1798, als ein Komplott in Trieste aufgedeckt wurde.

Im Material der im Archiv des Komitats Hajdu-Bihar aufbewahrten Strafsakten läßt sich die Tätigkeit eines berühmten Papiergeldfälschers namens Dávid Horog verfolgen, der sogar dreimal eine Fälscherwerkstatt errichtete und in Betrieb hielt, wo er mit Kupferstichen falsches Papiergeld anfertigte. Um das Geld in Umlauf zu bringen, organisierte er jedes Mal eine Verteilerbande, der auch gewerbetreibende Bürger aus Debrecen angehörten.

Als Rechtsgrundlage zur Verfolgung von Geldfälschern diente das Dekret II/1723, in dem „die Falschmünzpräger, oder die sich solcher Gelder bewußt öffentlich etwa im Wert von 50 Forint bedienen” der Untreue schuldig erklärt werden. Laut Gesetz war die vorgeschriebene Strafe Tod und Vermögensentziehung.

Der Strafprozeß war zu den damaligen Zeiten recht kompliziert.

Der Name Dávid Horog taucht erstmals 1812 in den Akten des Debrecener Gerichtshofes auf, als er in Debrecen eine Fälscherwerkstatt errichtete und zusammen mit seinen Komplizen Papiergeld in 5- und 2-Forint-Scheinen, die er hergestellt hatte, in Umlauf brachte. Für seine Tat wurde er mit „vielfähriger Gefangenschaft” bestraft. Nach seiner Entlassung gründete er zusammen mit den ehemaligen Gefängniskameraden ein neues Komplott und stellte in Alsódabas 50-Forint-Scheine in großer Menge her. Aus Alsódabas mußte Horog fliehen und er ließ sich wieder in Debrecen nieder, wo er zum Teil die alten Beziehungen anknüpfte. In seiner neuen Fälscherwerkstatt in Debrecen fertigte er 10-Forint-Scheine an, wozu er auch seinen Hausherrn und dessen minderjährigen Sohn hinzuzog. Die Fälscherbande wurde verhaftet, Dávid Horog wurde im September 1822 zum Tode und seine Komplizen wurden zur Zuchthausstrafe von 6 bis 15 Jahre verurteilt. Die Todesstrafe wurde – man weiß nicht warum – nicht vollstreckt, und 11 Jahre später stellte Horog in Püspökladány und dann in Debrecen wieder falsche 10-Forint-Scheine her, die er mit seinen Komplizen in Umlauf brachte. Das Urteil des dritten Horog-Prozesses steht nicht zur Verfügung. Das letzte Dokument ist ein Befehl mit dem Datum November 1835, wonach die Komplizen mit einer Ausnahme gegen Kaution auf freien Fuß gesetzt wurden.

Nicht viel Zeit danach rückte eine andere Fälscherwerkstatt in den Mittelpunkt des Interesses, die Werkstatt von Moizes Gyarmati in Großwardein.

Aus dem Studium des Prozeßmaterials – und der Untersuchung zahlreicher anderer Fälle – geht hervor, daß bedeutend mehr gefälschtes Geld im Umlauf war, als gegen Fälscher die Strafverfolgungsbehörden verfahren haben. Die Gerichte bedienten sich nur in Ausnahmefällen der strengen Strafe, die im Gesetz festgelegt war. Die angewandten Strafen waren differenziert zugemessene – meistens qualifizierte – Freiheitsentzüge.

Unter den Mitgliedern der Komplotte befanden sich in auffallend großer Anzahl auch solche, die nicht der üblichen „Subkultur” entstammten, sondern Bürger mit sicherem Auskommen waren.

A Könyves Kálmán szabadkőműves-páholy jelvényének története

A szabadkőműves páholyokban világszerte szokás volt, hogy bizonyos alkalmakra a páholy-jelvények viselésére kötelezték a „testvéreket”. Ezzel az intézkedéssel erősítették az együvé tartozás érzését, egyúttal az összejövetelek zárt jellegét is biztosították. Ezért a páholyok első, kezdeti feladatuknak tartották a jelvényük elkészítését.

A páholy-jelvényekben általában a páholy nevét tüntették fel és minden esetben utaltak valamilyen formában a szabadkőműves jelképekre, például a szentháromságra, illetve a három elemre emlékeztető szabályos háromszöggel, az építész tervezők eszközével, a körzővel és rendszerint feljegyezték a jelvényre a páholyalapítás keltezését.

Így történt hazánkban is. A szabadságharc idején Pest-Budán újra kezdődő páholyélet sajnálatosan rövid időre rá, Hentzi bevonulásakor elhalt. Csak 1860 körül, – a külföldön alakult magyar páholyok hatására kezdődött ismét a szervezkedés. Az ezeitől alakult páholyok között egyik első volt a „Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez” című páholy.

Az 1872. III. 24-i jegyzőkönyv így emlékezik meg a páholy alakulásáról: „Novelly Antal 18.: Weiser Károly 18.: Lux Albert 3.: Arányi Lajos 3.: Reich Ármin 3.: Merényi Dezső 3.: és Erődi Béla 3.: ttv. összegyűltek Novelly Antal t.: lakásán és elhatározták, hogy páholyt alakítanak.”¹

A tüstént megválasztott ideiglenes tisztikar élén főmesterként Besze János, I. felügyelőként Novelly Antal, II. felügyelőként Lux Albert és szónokként Weiser Károly állt. Alamizsnás és ideiglenes kincstárnok Arányi Lajos, szertartásmester Merényi Dezső és építész Reich Ármin lett.

Két küldött kereste fel Besze János főmestert és „az ideiglenesen megalapított páholy megkezdte első munkáját.”² A „Könyves Kálmán” elnevezés Novelly Antal javaslata volt és a páholy együttesen döntött emellett. A megalakulás alkalmából azonnal határozat született a páholy pecsétje felől is. „A páholy pecsétjére nézve a következő mintában állapodtak meg.: A kör alakú pecsét közepén körző és szögmérőn egy nyitott könyv, melynek lapjain KK betűk láthatók. A könyv felett, két oldalt 00872 I. hó 24. felírás, mint az alapítás ideje. A páholy címe a köriratban: „Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez.””

A skót rítust fogadták el. Erre utal már a jegyzőkönyvben, több alapító tag neve után szereplő 18.: A skót rítusban ugyanis több, magasabb fokozat létezett, azt jegyezték a tag neve után. A 000872 évszámozás a szabadkőművesek körében közismerten átvett jelölés volt 1872-re.

A Nagypáholy már 1872. IV. 4-én elismerte az új páholyt. Megállapították a különböző fokozatokba való felvételi díjat és „a mesteri fokjelvény beszerzése az illető testvérré bizatik.” A május 16-i páholyülésen „Az érembizottság előterjeszté munkálatának eredményét, s a páholy érmeül két egymást keresztező háromszögalakú mintát ajánlott, melynek egyik lapján ugyanazon nyomat állana, mint a páholy pecsétjén, a másik lapján pedig középen „Jehova” héber betűkkel, a három sarokban pedig a három fok szent betűje. A páholy többsége megállapodott e tervezetben és az első felügyelő szónok titkár és Arányi t. megbizattak, hogy az érmet 100 példányban elkészíttessék.”

Novelly Antal első felügyelőként tehát nemcsak a páholy nevére vonatkozó javaslatot tett, hanem még az alapítás esztendejében kézbevette a páholyérem készíttetésének ügyét. A páholy programjáról, – az elnevezésen túl – azonban nem esett szó! 1872. április 8-tól már nyomtattak a páholy nevével jelzett levélpapírt és ettől kezdve ezeken folytatták a kiterjedt levelezésüket.

Az elmaradott, teljesen mezőgazdasági jellegű Magyarországon ekkor még jelvény, – különösen éremkészítés – nem folyt. Dr. Weiser Károly szónok közvetítésével ezért a páholy kénytelen volt bécsi céghez fordulni. Weiser ide juttatta el azoknak az elképzeléseknek a vázlatait, amelyeket a páholy a későbbi érmekről alkotott. Régi cég volt az „Anton Pittner utóda, aranyműves, pénzverő intézet, Bécs,

Anton Pittner's Nachfolger
Goldarbeiter, Prager Anstalt.
WIEN
Magdalenenstrasse 32.

Anton Novelly Pest
Min. d. 5. August 1872

Herr Dr. Weiser von dort überreichte mir vorgestern Skizzen von
freimaurer Medaillen, und ich vergrüßte gütlichst Herrn, Ihnen eine
Zurückführung mitzufahren, welche die Mängel zeigen.

Herr Dr. Weiser hatte genau 100 Medaille in zwölf Zuckern von ihm.
Dung gewünscht, aber für die Mann ist wegen der all zu großen Schwier-
igkeit, so wie wegen des hohen Betrag nicht beizubringen, da ich für die Mei-
ne Garantie wegen der Mängel so wie die Schwierigkeiten kommen.
indem die Mängel zu groß sind, und beide Teile zu sehr leiden müssen,
aber ich glaube durch die Aufarbeitung einer Menge, so die inwendigen
sehr setzen, daß die sehr Mängel haben fallen, gearbeitet sind, und
das Ganze auf einem neuen Planplanieren liegt, ganz feine
Mängel, aufgefunden und zu kommen, so daß die Medaille nur 8 Pfennig
kosten würde. Von diesen Medaillen, wird das Stück von
hiesiger Größe gut gegeben, auf 1. - zu setzen kommen,
die Mängel werden sich nach obiger Ausführung auf 1.00. - das Stück
halten, übriges könnte ich jetzt die Mängel auf, jetzt nicht so
mit, zu führen, um den Preis von 1.50. - zu erhalten, was ich jetzt nicht
verstehe. Ich bitte, mir dafür zu helfen, Herr Miller's Meinung.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
P. szekció

13

1/a ábra

VI. Magdalenestrasse 32." Az Országos Levéltár, (továbbiakban O.L.) P 1096-ban fennmaradt iratok kö-
zött már Wien, 1872. aug. 5-ről kelt első levelében (1. a-b ábra) Adolf Pittner így ír: ³Novelly Antal úr,
Pest. Dr. Weiser úr Önöktől átnyújtott nekem tegnapelőtt vázlatokat a szabadkőműves érmekről és én a ne-
vezett úrnak megígértem, hogy Önnek egy rajzot elküldök, melyet mellékelek.

Dr. Weiser úr szeretne volna az érmekeket tizenkétszögletes formában, kerekítés nélkül, de ezt nem
tanácsolom, a túlságosan nagy nehézségek miatt, úgymint a költség összege és mivel nem tudok garanciát
vállalni a stancák, valamint a kivágás miatt, minthogy a sarkok túlságosan hegyesek és mindkét rész nagyon

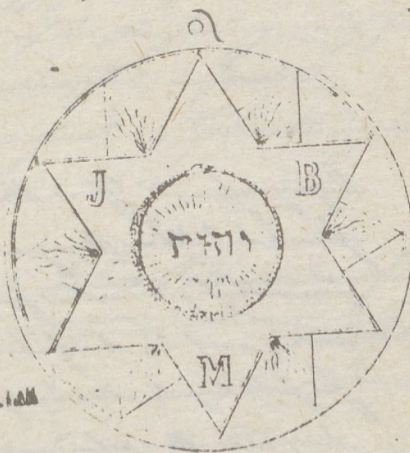
meinen besten, und die Zeichnung sehr gelungen, und ich habe
 mich der Hoffnung hin, Sie noch zu sehen zu fallen.
 Meine besten Empfehlungen an Herrn Herzberg beifügend,
 grüße ich Sie besonders
 Hochachtung
 Gebend

Anton Pittner Nachfolger
 Adolf Pittner

1/b ábra

törekény lesz. De olyan stanca elkészítésére gondolok, ahol a belső hat sarok matt, a hat sugársarok félmatt, és az egész egy kerek, fényes felületen fekszik, hogy a kívánságának teljesen megfeleljen, úgy, hogy a medálok három részből állónak fognak látszani. Ezekből a medálokból darabja e mellékelt nagyságban jól aranyozva ft 1,-ért készülne el, a stancák a fenti kivitelezésben ft 50-be kerülnek. A kivitelezésben f 36-ért is elő tudom állítani, amit azonban mégsem tanácsolok. Kérem, szíveskedjék ehhez beleegyezését elküldeni, de a rajzot mellékelni és remélem, hogy az ár megfelelő, legutolsó ajánlatomat Herzberg-úrnak mellékelve,

maradok különös tisztelettel: Anton Pittner utóda, Adolf Pittner. (2/a ábra)



2/a ábra

A levélben említett Herzberg-úr, az 1872. V. 2-án jelentkezett páholytag lehetett: Herzberg Sándor, aki 1873. XII. 18-tól az alamizsnás tisztjét töltötte be. Bizonyára ő közvetített ebben a megrendelésben.

Az Adolf Pittner cég tervrajzára 1872. okt. 6-án rákerült Besze János főmester írásával magyar és német nyelven: „Elfogadtam” Pest 1872 aug. 6. (2/b ábra)

Bizonyára futár vitte személyesen a főmester jóváhagyását, mert már augusztus 7-én Bécsben nyugtázzák a megrendelést, ismét halványkék, céges, vonalas papíron, gót betűkkel, német nyelven:

„Novelly Antal úrnak, Pest,

Bécs, 1872. aug. 7.

Hivatkozva tegnapi becses levelére az abban megrendelt stancák a vésnőknél vannak és remélem, hogy

Elkészíttem
Gut 477 n. 1. n.

1872. aug. 22.

Bécs Lános.
Jó nap

2/b ábra

az összes érmét e hó 17. és 19. között meg tudom küldeni Önnek, mivelhogy az egész megrendelés teljesítése nem sokkal tovább tart fel, mint a részteljesítés. A rajzot az érméssel fogom Önnek visszaküldeni.

Tisztelettel: Anton Pittner utóda Adolf Pittner."

O. L. P 1096 7. csomó 16. oldal (3. ábra, 2. levél)



Ant. Novelly

Pest
Minn. den 7. August 1872.

Begierenswerth, dass Sie mir Ihre Briefe, von gestern abend, die
somit bestellten Ringen von dem Graveur, mit der besten
freundlichen Medaille geschickt, 17. und 19. sind gekommen, zu
indem, auf der Befriedigung der ganzen Bestellung, nicht viel länger
gefallen, als eine Teilpartie. Die Lieferung, welche ich Ihnen mit
den Medaillen zuschicken werde, wird ich Ihnen mit
der Medaille zuschicken. Ich werde die Medaille...

Anton Pittner's Nachfolger
Adolf Pittner

3. ábra, 2. levél

Némileg „csúszott” a határidő teljesítésében, ezért a cégtulajdonos aug. 22-én így mentegetődzik:
„Novelly Antal úr, Pest

Bécs 1872. aug. 22.

Ma megküldtem Önnek posta útján egy csomagot 60 db érmével, a többi rövidesen megkapja. Igéretemet nem tudtam betartani, minthogy a vésnök rendkívül feltartott. A szállítmánnyal fogom Herzberg úrnak a számlát megküldeni, mert ő így kívánta.

Ajánlom magamat tisztelettel: Anton Pittner utóda, Adolf Pittner.

Mellékelve 1 eredeti tervrajz."

O. L. P 1096 7. csomó 15. oldal. (4. ábra, 3. levél)



Herr A. Novelly

Pest

Minu den 22. August 1872.

Sehr geehrter Herr, mittelst Eilpost 1 Packet mit 60 Stück
Medaillen, den Rest erhalten Sie baldigst nach.

Ist Ihnen mein Dankeschön, nicht ganz missfallen, da mich
Ihr Gabe, außerordentlich missfallen hat.

Mit der Aufzeichnung werde ich die Rechnung, mich für die
Herr Herzberg, die es als so missfallen, missfallen.

Mich habe auch missfallen, ganzes Hochachtungsvoll

Anton Pittner's Nachfolger
Adolf Pittner

Adolf
Original eingetragt

4. ábra, 3. levél

Igéretéhez híven eszerint visszaküldte a tervrajzot is. Ezért található meg az O. L.-ban ma is P 1096 7. csomó 14. oldalon.

Úgy látszik, a késés ellenére örömmel fogadták a szállítmányt, hiszen szeptember 5-én „Novelly Antal t. jelenti, hogy a páholy érmei elkészültek és 150 db-ot le is tett a páholy előtt, a hátralevő 50 db, s a minta rövid időn szintén megérkezik. A kincstárnok utasítatik, hogy annak idején a megfelelő 250 frtnyi összeget fizesse ki."

A páholy érmének előlapját két háromszögből kialakított hatágú csillag alkotja, rajta vízszintes sorban 000872 I. 27. A középső háromszög peremén körben AZ ELŐÍTÉLETEK LEGYŐZÉSÉHEZ szöveg

olvasható. A csillag alsó csúcsában KÖNYVES KÁLMÁN / PEST / KEL. áll. Középen egy nyitott könyv, lapjain a K K betűkkel, körzön és derékszögélőn nyugszik. A hatágú csillag szárai közt kilencvenfokos szöggel elfordítva egy másik, hatágú, hullámvonalakkal díszített csillag található.

Az érem *hátlapján* elhelyezett hatágú csillag két felső, vízszintes csúcsán J és B, legalsó csúcsában M betű szerepel. A középső, ellipszisalakú mezőben lévő héber betűket (jehova nevét) farkába harapó kígyó veszi körül. A csillag szárai között a derékszöggel elfordítva, hullámos vonalakkal díszített, hatágú csillag rajza azonos az előlap ábrájával.

Az érem anyaga réz. Átmérője: 53 mm.

Egy példány a Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban M.N.M.) Éremtárában van. Leltári szám DL 8117. (továbbiakban Ltsz., 1. kép)

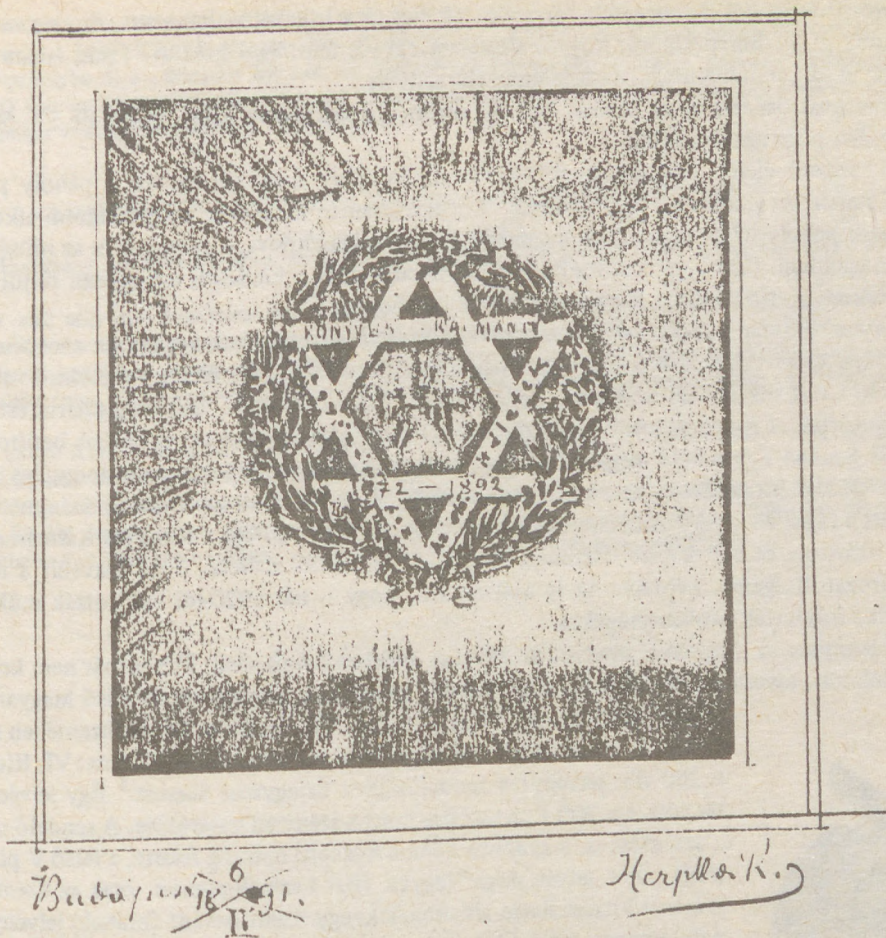


1. kép

Ebből a jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy az eredeti tervtől eltérően kétszer annyit: 200 darabot rendeltek. Ezt a változtatást nyilván nem a taglétszám tette szükségessé, hiszen még 1873. III. 27-én is csak 62 tagról számol be a páholy létszámaként a jegyzőkönyv. Bizonyára raktárra vették a többletet, no meg ajándékozás, csere céljára is szükség lehetett érmekre. Az 1874. III. 12-i jegyzőkönyv említést tesz a Nagypáholy leveléről, amelyben „egy numizmatikai gyűjtemény létesítése céljából” Besze János tb. főmestertől kéri a saját és a páholy érmét. Ezt a titkár el is küldi, Besze János pedig saját érmének lenyomatát adja a Nagypáholyoknak. (Valószínűleg nem volt több példánya!) Az éremrendelésnél nem esik szó árendedményről több darab rendelése esetén!

Az 1891. március 31-i páholyülésen a páholy 20. éves fennállásának emlékére Máriaffy József és Fraenkel Sándor indítványozta, hogy 1892. III. 24-i keltezéssel létesítsenek díszérmet. (5. ábra) – Elvi program szerkesztéséről még ekkor sem esett szó! – Ezen az összejövetelen gondosan megvitatták a jelvény-ügyet. Pollák Illés nem helyeselte, hogy a tisztségviselést éremmel jutalmazták. Máriaffy József azt javasolta, hogy négy év alatt teljesített 100 munkalátogatást jutalmazták éremmel. A kitűnő matematika-professzor, „Beke⁴ statisztikai alapon túlságosan rigorosusnak tartja e ponton. Minthogy 32 munka van egy esztendőben, tehát 128 az 4 évben. Csak rendkívül kedvező körülmények mellett lehet csak 100 munkalátogatásra a legjobb akarat és legnagyobb buzgalom mellett kilátás. Ezért 5 esztendő ajál(!) 4 helyett.” Ezt el is fogadták, azonban a vita mégsem szűnt meg. Ne osztogassák túl sűrűn, díjazzák a rendkívüli érdemet, döntsön bizottság! A többféle érv és ellenérv eredményeképpen született meg a 13 pontban foglalt indítvány 1891. IV. 11-én:

Az érem tervrajza a páholy előbb említett érmével azonos, de a felirata bővül az 1872–1892 évszámokkal és koszorú keretezi arany színben. A páholy alapító és tiszteletbeli, valamint aktív tagjai viselhetik, s egyben viselése számukra kötelező. A tiszteletbeli és alapító tagok ajándékba kapják, a többieknek meg kell fizetniük a beszerzési árat. Kívülük még azon tagok is kaphattak díszérmet, „akikre nézve kimutatható, hogy meg nem szakított cyclyusban száz első fokú munkát látogattak.” Valamint legfeljebb három, a



יהודה

5. ábra

külön e célra kijelölt bizottság évente, március első összejövetelén terjeszti a mesterértekezlet elé a dísz-
éremre javasoltak névsorát. Az ügy fontosságára utal, hogy bár a határozat ellen fellebezésnek helye nincs,
de ha a páholy nem találja kellően indokoltnak a bizottság döntésének magyarázatát, akkor azt visszautá-
síthatja bővebb magyarázat érdekében.

Az 1891. április 14-én előterjesztett indítványt április 21-én tárgyalták. Az iraton mindenféle indok-
lás nélkül ez áll: „A páholy az indítványt általánosságban visszautasítja.”

A díszérmet is fel akarták használni a páholylátogatások elnéptelenedése elleni küzdelemre. Ez volt
azidőtájt a hazai szabadkőművesség főgondja. Hiába próbálták a páholyok látogatottságát növelni, amíg
csupán szervezeti kérdésekről folyt unalomig a szó, addig csak nem nőtt az összejöveteleken jelenlevők
száma.

Azonban a MNM Éremtárában őriznek egyet a páholy jelvényei közül, amelyet ezüst tölgyfakoszorú
vesz körül. (Ltsz.: DL 9470.)

Feltűnően durván, kezdetlegesen forrasztották hozzá a köralakú abroncsot, és erre rá a tölgyfakoszorút mintázó dísz. Elképzelhető, hogy a díszérem egyedi mintájául készült. Talán éppen a gyenge kivitel döntötte el az „érembizottság” javaslatának elutasítását.

A koszorúval övezett érem anyaga réz, az abroncs és a koszorú ezüst, átmérője 59–60 mm. Ez az érem 3 cm széles piros szalagon függ.

A XX. század elején más páholyokhoz hasonlóan végre megfogalmazták a páholy programját, a „Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez” c. páholyban is. Méghozzá a leghaladóbb elképzelésekkel! A múlt századi páholy hagyományainak megfelelően, arra támaszkodva, a gyerekek és az ifjúság problémáit igyekeztek megoldani. Csakhogy a századfordulótól kezdve ezek a kérdések országosan túljutottak az emberbaráti jótékonykodás szintjén, és egyre inkább politizálódtak.

A Könyves Kálmán-páholy irányításával diákjóléti egyletek alakultak kezdetben szociális, majd egyre inkább politikai célzattal. A szabadkőműves diákinternátus sem maradt meg a tanulókról való gondoskodásnál, hanem „szabadkőműves szellemű” fejlődésüket, haladó elvekkel való megismertetésüket is biztosította. Így jutottak el a pedagógusok szervezéséhez, a radikális követelése miatt később betiltott Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete megalakításához, a nagyváradi szabadkőműves vándorgyűlés megbízásából a következő pedagógus-találkozó szervezéséhez és az Új Korszak című lap radikális irányzatú szerkesztéséhez. Így lett a radikális tanító és tanármozgalmak egyik elismert vezetője a Könyves Kálmán-páholy.

Ilyen kiforrott és cselekvésre ösztönző program birtokában érthető, hogy lekerült a napirendről a páholyok látogatottságának kérdése. Az is nyilvánvaló, hogy – bár 1920-tól betiltották működésüket, – mégis titokban folytatták tevékenységüket.

Erre bizonyág ez a jelvény, amelyet az 1930-as években készítettek. Ekkor már nem kellett külföldi céghez fordulniok, hiszen 1899 óta Magyarországon is gyártottak jelvényeket az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban. Itt, Berényi Lajos, VII. Holló u. 14. sz. üzemében rendelte meg 1931. X. 29-én Bricht György, Bulyovszky-u. 28. II. 7. (ma: VI. Rippl Rónai u.) a 250 db. jelvényt a rendelőkönyv bejegyzése szerint.⁵ Egy jelvény ára 80 fillér volt, így 200 P járt az összesért a szállítási határidőre. A rendelő meghatározta a színezést is: a koszorú zöld, a középső hatszög fekete, a felső V piros, a csokor sárga, „Szt. István sárga” legyen. (Ezt a színelnevezést csak az üzem szakemberei, belső használatra alkalmazták; egy Szent Istvánt ábrázoló jelvényt ilyen színnel zománcoltak.) Először a szögleteket is sárga színben kívánta, de ez a bejegyzés át van húzva, bizonyára a nehéz kivitelezés miatt mondtak le erről a megoldásról. Gombakatrészt kértek.



2. kép

A műleírást pirossal keresztbe azért húzták át, ugyancsak a megrendelő nevét és a rendelés darabszámát, mert a vevő átvette és kifizette a jelvényeket.

A jelvény eredetije a jelvényüzem gyűjteményében található. (Ltsz.: 1897.)

Az eredeti éremmel azonos rajzú egyoldalas jelvény 25 mm-es átmérőjű körbe foglalva és 33 mm széles koszorúval keretezve, fent, középen éremre emlékeztető karikával, belőle kiágazó, enyhén hajlított, kétfelé irányuló, szintén 3 mm széles, 5 mm hosszú V-re emlékeztető rajzzal szép hatást kelt. A koszorút átkötő szalagcsokron, a jelvény alján, 000872 és 000932 olvasható. A színezés is meg egyezik az 1892-es tervvel: sárga alapon fekete háromszögek középpüth, zöld a koszorú színe, piros a felső szalagdarabszerű V-é, fekete a szalagcsokoré, amelyen az évszámok láthatók. (2. kép)

Tehát már az illegalitás éveiben sikerült megvalósítaniok az 1892-es díszérem tervét, a páholy fennállásának hatvanadik évfordulójára.

Berényi Zsuzsanna Ágnes

Jegyzetek

1. O. L. P 1096 3. tétel.

2. O. L. P 1096 3. tétel.

3. O. L. P 1096 7. csomó 13. oldal. A levelek eredetije német nyelvű. Fordításban közlöm.

4. Beke Manó: született Pápán, 1862. április 24-én, meghalt Budapesten, 1946. június 27-én. 1896-ban magántanár, 1900-tól 1922-ig nyilvános rendes tanár a budapesti egyetemen. Emlékére a Bolyai János Matematikai Társulat 1951-ben „Beke Manó-érem” néven kitüntetés létesített eredményes matematikai oktató vagy népszerűsítő munka jutalmazására.

5. Bricht György, zsákkereskedő 1934-ben nyert felvételt a bécsi „In Labore Virtus” magyar páholyba. Bricht Lipót (sz. Ács (Komárom) 1857. XII. 17., kereskedelmi akadémiai iroda-igazgató és tanár, akinek felvétele 1890-ben történt a „Prometheus”-páholyba és a „Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez” c. páholy jegyzője, majd a Nagypáholy főlevéltárosa lett) volt az édesapja. Berényi Lajosné visszaemlékezése szerint szürkeruhás szőke, rendkívül titokzatos megjelenésű fiatalember volt, aki nem szívesen árulta el a nevét.

GESCHICHTE DER ABZEICHEN DER KOLOMAN-KÖNYVES-FREIMAURERLOGE

In der Einleitung der Arbeit werden die Gebräuche bezüglich der Freimaurerabzeichen und ihres Tragens beschrieben.

Danach wird über drei Abzeichen der Loge mit dem Titel „Koloman Könyves, zur Bekämpfung der Vorurteile” sowie ihre Geschichte aufgrund von Archivmaterial berichtet. Die Abbildungen befinden sich im Anhang.

1. Das erste Abzeichen wurde 1872 in Wien angefertigt. Ein Stück davon befindet sich im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. Die Abbildung des Abzeichens ist samt der Korrespondenz bezüglich der Bestellung im Anhang zu finden.

2. Das zweite Abzeichen ist ein Prachtexemplar mit goldenem Lorbeerkranz. Der Entwurf dazu, der 1892 entstand, wurde nie verwirklicht. So enthält auch der Anhang nur den Entwurf.

3. Das dritte Abzeichen wurde dem vorigen Entwurf ähnlich, jedoch bereits in Budapest und ohne den goldenen Lorbeerkranz für die damals schon verbotene Loge angefertigt. Zugleich ist es ein Beweis dafür, daß die Loge trotz des Verbotes insgeheim ihre Tätigkeit ausführte. Auch dieses Abzeichen ist im Anhang abgebildet.

A II. világháború egyetlen Mária Terézia Rendje

Míg a Katonai Mária Terézia Rend 1757–1918 közötti történetének vaskos irodalma van¹, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása utáni időből egyoldalúak, hiányosak a publikált adatok. Pedig a további történet fordulatai is érdekesek: hogyan működik nagymester nélkül a beszüntetett császári és királyi Rend a köztársasági Ausztriában, majd hogyan újul meg az ellenforradalmi rendszer legmagasabb katonai kitüntetéseként a király nélküli Magyar Királyságban. E történet tárgyi emléke a II. világháború idején adományozott egyetlen rendjel, amelyről néhány új adatot szeretnénk közzétenni.

A Katonai Mária Terézia Rendet, a Habsburg birodalom legmagasabb katonai kitüntetését a legkorábbi európai katonai rendek egyikeként alapította Mária Terézia 1757-ben, a Nagy Frigyes porosz király seregén aratott, döntő jelentőségű kolini győzelem emlékére.

A Rend a maga területén újdonságnak számított, elnyerhetőségének feltételei – azzal együtt, hogy aki a hadsereg tisztjei közül kiérdemelte, nemességet kapott – a polgárosodás jegyében fogantak.

Közelebbről olyan, nem csak bátor, hanem önálló, a parancs teljesítésén túlmutató, annak kiadásakor előre nem is látható katonai bravúr szükségeltetett eléréséhez, amely egy nagyobb egység, egész hadsereg, csata stb. szempontjából döntő, azt jó irányba befolyásoló volt.

Az alapfeltételekből következik, hogy a Rend adományozása háborúkhöz kötődött, s fennállása folyamán akármilyen sok háború volt is, megesett, hogy évtizedekig senki sem részesült a kitüntetésben. A Rendbe való felvételt kérvényezni kellett. Odaítéléséről a jelölt által a kancelláriához benyújtott, megfelelő számú szemtanú írásos bizonyítgatásával hitelesített kérelem alapos tanulmányozása után a rendtagokból álló testület, a káptalan döntött, s a nagymester – az alapító kivételével a mindenkor Habsburg uralkodó – hagyta jóvá véglegesen.

A Rend fennállásának időtartama alatt az adományozás terén történtek ugyan kisebb módosítások, de a megítélés mindvégig szigorú maradt. Ez abból is kitetszik, hogy – mindhárom fokozatot beleértve – 1757–1931 között csak mintegy 1240 adományozás történt. A kitüntetettek közel egynegyede magyar honos tiszt volt.

Az alapítás idején nagykereszt és lovagkereszt fokozata volt a Rendnek, II. József 1765-ben középkeresztrel bővítette, s a nagykereszthez csillagot rendszeresített.

Az elegáns külsejű rendjelvény – fehér zománcos, hullámos szárlezárásu arany kereszt, amelynek fehér pólyás, vörös zománcos középmezéjét „FORTITUDINI” (A vitézségért) felirattal ellátott gyűrű övezi, a középmező hátoldalát pedig az alapító királynő és férje nevének monogramja díszíti – a körirat elhelyezését kivéve, majd kétszáz év alatt alapjaiban nem változott, bár igen sok gyártásbeli változatot, korai és későbbi típusokat ismerünk.

Mivel a kitüntetéseket a lovag halála után vissza kellett szolgáltatni a Rend kancelláriájához, mert a keresztet újra kiadták, nagyszámú javított, felújított példány és korabeli, a lovag saját költségén csináltatott, úgynevezett viseleti példány is létezik.

A visszaszolgáltatott, de újból ki nem adott rendjeleket eleinte a kancellárián, majd 1886-tól uralkodói rendeletre a bécsi Heeresmuseumban őrizték, a döntő többségét ma is ott őrzik. Más múzeumokban vagy magángyűjteményekben, illetve családi tulajdonban jóval kevesebb darab ismeretes. Így egy eredeti, kiváltképp régi példánynak, ha mégis előkerül, igen nagy anyagi és muzeális értéke van.

A Monarchia felbomlása gyakorlatilag az összes közös kitüntetés és azok addigi, megszokott adományozási gyakorlatának megszűnését vonta maga után az utódállamokban, természetesen Ausztriában is.

Az osztrák köztársasági kormány 1919. április 3-án törvényileg szüntette be a korábbi rendeket, kitüntetések, köztük a Katonai Mária Terézia Rendet is. Azonban több első világháborús kitüntetési ügy folyamatban lévén, megengedték az illetékesek, hogy ezek elbírálásának lezárásáig a Rend még működjék.

Sajátos volt ez a működés. Károly császár és király 1919. március 23-án kelt eckartsau levelében addig, amíg a nagymesteri méltóságot személyesen nem gyakorolhatja, a kancellárt – gr. Franz Conrad von Hötzendorf tábornokot – bízta meg a Rend ügyeinek továbbvitelével. Károly halála után ez a helyzet véglegessé vált, s a jogilag megszüntetett, immár nagymester nélkül maradt Rend ha nem is zavartalanul, egészen 1931-ig működött Ausztriában. Ekkor zárták le az első világháborús kitüntetés kérvények elbírálását.²

A megszüntetett Rend megtartásának a hagyománytiszteleten túl volt egy prózai oka: a még 1918-ban is jelentős alapítványi vagyona, a rendi nyugdíjak fedezete. E közös „örökség” rendezését a Horthy-Magyarország szorgalmazta volna, ám az osztrák fél érthetően húzta-halasztotta, végül elértéktelenedésére hivatkozva levették a kérdést a napirendről, s a nem Ausztriában élő lovagok járadékának fizetését is bezüntették.

A magyar illetékesek hosszú ideig igen tartózkodóan viszonyultak a Mária Terézia Rend kérdéséhez. Nem jártak túl sok szerencsével a bádeni egyezmény nyújtotta lehetőségek kiaknázásakor sem:³ a bécsi Heeresmuseumban őrzött, utoljára magyar tulajdonos által viselt rendjelek átadása sem sikerült a reményeknek megfelelően. 40 darab helyett mindössze 26 „történelmi” Mária Terézia rendi keresztet sikerült Bécsből visszakapni, amelyeket a Magyar Királyi Hadtörténeti Múzeumban – a Hadimúzeumban – helyeztek el.⁴

Időközben Petrichevich György nyugalmazott ezredes, a Rend lovagkeresztjének birtokosa, a szintén lovagkeresztos Horthy kormányzó tudtával a Mária Terézia Rend közjogi vonatkozásait kutatva arra a megállapításra jutott, hogy mivel a Rend alapítása idején Mária Terézia legmagasabb rangja a magyar királyi rang volt, s ez a Magyar Királyság azóta is fennáll jogfolytonosan, a Rend magyar királyi alapítás és egyedül a Magyar Királyság jogosult annak fenntartására.

A rend osztrák tisztségviselői érthetően nem fogadták el ezt az álláspontot, s az érdekegyeztető tárgyalások sem vezettek eredményre.

Ilyen felemás helyzetben hangzott el 1931. október 15-én az a kormányzói kinyilatkoztatás, amely szerint a Katonai Mária Terézia Rend magyar rendként és alapítványként való fenntartása Magyarországon biztosítva van, s itt a rendi intézmény teljes támogatást élvez. A Rend magyar irodája hallgatólagosan már valamivel korábban létrejött. A kormányzói kinyilatkoztatás után nyíltan működött tovább.

1938. november 4-én újabb „legalizálási” lépés történt. Horthy az 1920. évi I. számú, a kormányzói jogkört szabályozó törvénycikkre hivatkozva elrendelte, hogy „mindaddig, amíg Magyarországon a királyi hatalomra foglalt jogokat a fennálló törvények értelmében a kormányzó gyakorolja, a Rend nagymesterének teendőit Magyarországon az ország kormányzója látja el.”⁵

A rendelkezéssel „megtámogatott” és aktívvá tett Rend nagymesteri teendőinek ellátását tehát a „Legfelsőbb Hadúr” vállalta magára, a kancellári tisztségben Habsburg József főherceg, József nádor unokája nyert megerősítést.

A Rend átvétele és legrangosabb magyar renddé nyilvánítása – a maga szintjén, tehát jelentőségét nem túlbecsülve – érdekes, kétarcú politikai lépés volt. Az alapítás körülményeire való tekintettel a tényt magát egyáltalán nem tekinthetjük németbarát gesztusnak.⁶ Ugyanakkor az esemény időpontja – 1938. november 4., az I. bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt Felvidékre való bevonulás előtti idő – arra mutat, hogy „legfelsőbb helyen” a Hitler aktív támogatásával megindult országgyarapítás akciói során tanúsított érdemek elismeréseként esetleg a Mária Terézia Rend adományozásának lehetőségét is tervbe vették. (Hiszen a háború akkor még nem tört ki.)

A lehetőséggel végül nem is éltek. A források szerint a Rend létezése 1941-ig eléggé formális volt. Alapszabályai s az odaítélésére vonatkozó kérvények szerkesztésére, benyújtására és véleményezésére szolgáló útmutatások a Magyar Királyi Honvédség Szolgálati Szabályzatának függelékeként csak 1941-ben jelentek meg. Az időpont megint nem lehet véletlen, hiszen Magyarország 1941 nyarán lépett be a háborúba a Szovjetunió ellen, a hitleri Németország oldalán.

A harci cselekmények megindulása meghozta a Mária Terézia Rend iránti kérelmeket. Az első káptalan, amelyen a kérelmek elbírálását s kitüntetésre javaslását végezték, 1942. május 27-én tartották meg. A 7 tagú káptalan, amely a Rend első világháborús érdemeiért kitüntetett lovagjaiból állott, 2 kérelmet bírált el írásbeli vélemény és szavazás alapján. Mindkettőt elutasította.⁷

A második káptalan 1943. november 25-én ült össze. 8 haditény ügyében döntöttek. Köztük sorrendben a hatodik volt vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagyé, aki a Donnál harcolt, tragikus végű 2. magyar hadseregben a magyar királyi 9. honvéd könnyűhadosztály parancsnokaként végrehajtott haditetteiért kérelmezte a Rendbe való felvételét.⁸

A 7 káptalani döntnök a jelöltek közül hármat javasolt a kitüntetésre. Kettőt szótöbbséggel, Oszlányit egyhangúlag. Érdemes idézni a káptalan elnöke, vitéz bulcsi Janky Kocsárd ny. lovassági tábornok, a Honvédség volt főparancsnokának indoklásából: Oszlányi „sorozatos válságos helyzeteket mentett meg személyiségének kimagaslóan bátor, veszélyt nem ismerő latbavetésével és a legénységet sarkaló példaadásával a Donvonalból való általános visszavonulás alkalmával. Úgy az 1943. január 17-iki fegyverténye, valamint az azutáni tíz napi kitartása mint a 'hátvédek hátvédje' Don menti eredeti állásaiban, ellenséges tömegek ismételt támadásai dacára, nemcsak helyi sikereket eredményeztek, hanem az általános hadászati helyzetre is kedvező és mélyreható kihatással voltak, amennyiben a voronyezsi hídfő kiürítését és az ott levő tetemesebb német erők rendezett elvonulását biztosították és tették lehetővé, megakadályozva egyben ezen erők esetleges megsemmisítését, de legalábbis visszavonulási vonaluk elvágását.”⁹

A nagymesteri teendőket ellátó Horthy úgy határozott, hogy Oszlányi részesüljön a kitüntetésben. „Ünnepélyes felavatásának napjául 1944. január 24-ét állapítom meg. Az avatást személyesen végzem.” – olvasható döntése a káptalani fölterjesztésen.¹⁰

Elgondolkodtató, miért éppen az idézett érdemekért, s miért éppen a fenti időpontban került sor a magyar Katonai Mária Terézia Rend első adományozására. Horthy elutasíthatta volna a káptalani javaslatot. Ám most az események diktálták a döntést. Nyilvánvaló, hogy a 2. magyar hadsereg elveszejtését, a százezernyi magyar katona németeket mentő, értelmetlen pusztulását akarta az ellenforradalmi rendszer legfelsőbb vezetése a kitüntetésekkel, a legmagasabb katonai rendjel első adományozásának ragyogásával feledtetni, s a közvéleményt ilyen módon is kedvezően befolyásolni.

x

Megvolt tehát az első kitüntetendő, az avatás gyakorlati lebonyolításának megszervezésére azonban még nem történtek lépések. A rendiroda tehát sürgős intézkedéseket tett rendjelvény és adományozási okirat készíttetése ügyében.

A rendi iratok 1943-as iktatókönyvének 112. számú, december 18-án kelt bejegyzéséből arról értesülünk, hogy „Rendi keresztek és adományozási okmányok mikénti elkészítése felől érdeklődés” történt, és pedig a Miniszterelnökségen, Marschall ezredesnél Bécsben, valamint a Térképészeti Intézetben.¹¹

Ugyanott olvashatjuk egy néhány nappal későbbi bejegyzésben, hogy elkészült az okmány végleges szövege. Az okiratot Nagyistók István tervezi, elkészítési ára előreláthatóan 250–300 Pengő.¹² A rendiroda 1944-es általános előjegyzési könyvében megtalálható a kifizetés ténye is: Nagyistók István tervezőművész 350 Pengőt, P. Zsedényi Margit a diplomatokért 45 Pengőt kapott.¹³

A Térképészeti Intézetben 1944. február 19-ére készültek el az avatási meghívók 100 + 25 példányban, 2 színben, 95 Pengő költséggel.¹⁴

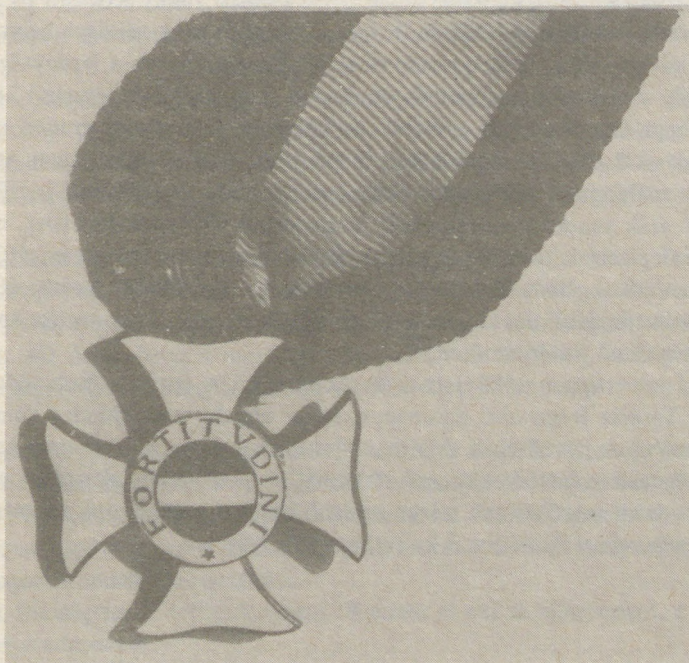
Az ünnepség 1944. január 24-én a királyi palota Habsburg termében, fényes külsőségek között zajlott le. Amint a Képes Vasárnap című újság 1944. február elseji számának címlapján, s több oldalas képes riportban beszámol róla, megjelent a magyar országgyűlés két házának elnöke, ott voltak a Szent Korona őrei, a legmagasabb egyházi, katonai és polgári előkelőségek. Horthyval és József főherceggel élükön megjelentek természetesen a Mária Terézia Rend lovagjai is.

Az avatás alkalmából készült fényképeken jól látható az Oszlányinak adományozott rendjel. Kifejezetten régi, XIX. század eleji, esetleg még korábbi példánynak látszik. Mivel az avatást megelőző, már idézett írásos anyagban rendjelkészíttetés költségeiről nem esett szó, a képeken pedig egyértelműen régi kereszt látható, jogosnak tűnt a feltételezés, hogy a „megmagyarított” Rend első lovagjának a muzeális példányok közül adományoztak egy szép, régi rendjelet. Ez a tény a hagyomány ápolását is jelentette volna, hiszen a Rend fennállása óta szokásban volt az elhunyt vitézek rendjeleinek újra adományozása. Vé-

letlenül nyílt rá alkalmam, hogy Oszlányi eredeti Mária Terézia rendjelét tanulmányozhassam. Ő ugyan Amerikában halt meg, de kitüntetései itt élő leszármazottaihoz kerültek.¹⁵

A kereszt – meglepetésemre – nem az avatási képeken látott régi darab volt, hanem egy sokkal később készült, más, újabb típus. A családtagok úgy tudták, hogy ez Oszlányi Kornél hiteles, eredeti kitüntetése.

A 31,50 mm. átmérőjű kereszt aranyozott rézből készült. Fehér zománcán néhol erősen átütő rézpatina, egyik szárán zománcsérülés látható. A 2/b típus változata.¹⁶ (1. kép) A régi keresztetekhez képest eléggé vaskos, de semmiképpen sem az utóbbi években készült másolat.



1. kép

Napjainkban is gyártanak ugyanis gyűjtők számára másolatokat.

További kutatások eredményeként derült fény a darab származására. A rendi iktatókönyv 1944. IV. 10-i, 84. sorszámú bejegyzésénél az iratok összefoglaló megjelölése: „Újonnan készült Rendi keresztetek”. Emellett a tárgyra vonatkozó iratok keltezése és címszavai olvashatók: „IV. 11. Köszönet b. Bárczy államtitkárnak. IV. 11. Felszólítás a z ideiglenesen átadott kereszt kicserélésére (v. Oszlányinak). (Kiemelés tőlem: M. Á.) V. 3. v. Oszlányi vörgy személyesen megjelent, nyugtája itt.”¹⁷

E bejegyzések egyértelműen megadják a kérdés magyarázatát. Az avatásra új rendjel adományozását tervezték, amely azonban az idő rövidsége miatt nem készült el idejében. Ezért az új lovagnak – nyugta ellenében – egy régi, muzeális keresztet tűztek a mellére, amellyel le is fényképezték. Amikor az újonnan elkészült kitüntetés már rendelkezésre állt, kicserélték, s Oszlányi visszaszolgáltatta az ideiglenesen kapott darabot.

Hol készült ez a kereszt? A Rend hivatalosan kiadott jelvényeit az alapítás óta mindig Bécsben gyártották. Kézenfekvő, hogy ha valaki új keresztet akart készíttetni, azt Bécsben intéztette. A rendi iktatókönyv 1943. december 18-i bejegyzése utal is arra, hogy november 26-án levelet küldtek Bécsbe, Marschall ezredesnek.

Marschall Károly ezredes a II. világháború idején a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségének vezetője volt. (A kirendeltség – többek között – kitüntetési ügyekkel, a Monarchia idejében adományozott kitüntetések igazolási ügyeivel is foglalkozott.) A kirendeltség ma rendelkezésre álló iratanyagában ott rejtőzik a rendjelkészíttetési ügy hiányzó láncszeme. A kirendeltségről elküldött, 1943. XI. 30-án iktatott egyik levél tartalmi megjelölése: „Ritterkreuze des Maria Theresienordens für Ordenskapitel

Bpt.” (A Mária Terézia Rend lovagkeresztjei a budapesti rendkáptalan részére). A címzett pedig: „C. F. Rothe u. Neffe I. Kohlmarkt 7.”, az egyik legrégebbi, kitüntetések gyártó bécsi cég.¹⁸

Ez a kevés adat is elég arra, hogy az új rendjel – illetve rendjelek, hiszen a német szöveg többszámiban írja – bécsi származását valószínűsítse. A fenti levél lehetett a megrendelés. A számla kiegyenlítésére sem a bécsi kirendeltség, sem a pesti rendiroda iratanyagában nincs adat. Elképzelhető, hogy a Miniszterelnökség intézte.

Az új keresztkekből több készült, darabszámukra az alábbiakból következtethetünk. A Rend utolsó ügyvivője, vitéz Góthay Béla ny. vezérőrnagy a Rend megszüntetésekor, 1945 augusztusában az iroda anyagának a Hadilevéltárba illetve a Hadimúzeumba való átadása alkalmából készített jegyzőkönyvében leírta, hogy a háború végén a rendirodában 9 darab rendjelet őriztek. Ezeket azonban sajnos nem tudja átadni, mert az iroda kétszeri kifosztása alkalmával eltűntek.¹⁹

Igaz, hogy az elhunytak rendjeleit mindig a rendirodára adták le a családtagok, de ott ilyen nagy számú régi kitüntetés eleve nem gyűlhetett össze, mert a kereszteteket hamarosan a Hadimúzeumba továbbították, a Mária Terézia Rend lovagjainak emlékeit bemutató kiállításra.

Egyetlen magyarázat, hogy az újonnan készített bécsi keresztkekből maradt meg a 9 rendjel. Eredetileg 10 példányt csináltathattak. Egyet Oszlányi kapott meg, 9 pedig a rendirodán maradt, mivel több adományozás már nem történt.

A Katonai Mária Terézia Rendet a demokratikus Magyarország ideiglenes nemzeti kormányának 3990/1945. M. E. számú rendelete 1945 június 20-án megszüntette.²⁰

Mint tudjuk, a 9 kereszt elkallódott. A bemutatott egyetlen létező darab kitüntetéstörténeti ritkaság.

Makai Ágnes

Jegyzetek

1. A teljesség igénye nélkül: *Kisfaludi Kassics Ignác* szerk.: Erdemkoszorúk. (Bécs, 1840.) – *Hirtenfeld, J.*: Der Militär-Marie-Theresien-Orden und seine Mitglieder. (Wien, 1857.) I.–II. – *Lukes, J.*: Militärischer Marie Theresien Orden. (Wien 1890) – *Hoffmann, O.* und *Hubka, G.*: Der Militär-Maria Theresien Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. (Wien 1943) – *Felszeghy Ferenc* szerk.: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, é.n. – *Meřicka, V.*: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. (Schroll et CO., Wien und München 1974)
2. Bár a Rend hivatalosan megszűnt, tisztségei és tisztségviselői 1938-ig megmaradtak. Az Anschluss után az addigi rendkancellárt megfosztották tisztségétől, s az újonnan konstruált „Mária Terézia Rendalapítvány” élére az új hatalom embere került. A második köztársaság megtartotta ezt a megoldást, de élére a korábbi titkárt állította. *Allmayer-Beck, J.*: Kanzlei und Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10(1957)251.
3. A trianoni békeszerződés értelmében az Ausztria és Magyarország közös kultúrkincsét képező muzeális és levéltári anyag megosztásáról a Bécs melletti Bádénben hosszas tárgyalások folytak. Az egykori cs. és kir. Hadimúzeum (a Heeresmuseum) anyagára vonatkozó egyezményt 1926. május 28-án írták alá. Mivel a Heeresmuseumban a Mária Terézia Rend tulajdonát képező keresztet csak letétben voltak, a megállapodás azok átadására vonatkozóan további tárgyalásokat írt elő a két állam illetékesei részvételével. E tárgyalások elhúzódtak, majd meg is szakadtak. A darabok egy részének átadására csak 1931-ben került sor.
4. Erről részletesen lásd Makai Ágnes: A Katonai Mária Terézia Rend emlékei Múzeumunkban. A Hadtörténeti Múzeum értesítője II. (sajtó alatt)
5. Honvédségi Közlöny. 1938. 29. sz.
6. A háború végén annak a híre is elterjedt, hogy Hitler a porosz sereg fölötti győzelem alkalmából alapított Mária Terézia Rend emlékeit, mivel azok a nagynémet birodalom katonai szellemét sértik, Bécsből is és Budapestről is elhurcoltatta.
7. Hadtörténelmi Levéltár. (továbbiakban HL.) A Katonai Mária Terézia Rend iratai. (továbbiakban KMTR. ir.)
1. csomó, III/1. 1. sz. káptalan jegyzőkönyve.
8. HL. KMTR. ir. 1. cs. III/2. A 2. sz. káptalan jegyzőkönyve.
9. uo. Kelt Budapesten, 1943. IX. 6-án.
10. uo. Horthy sajtókezű aláírásával, Csataj honvédelmi miniszter ellenjegyzésével.
11. HL. KMTR. ir. 1. cs. III/10. Iktatókönyv 1942. VII.–1945. VIII.
12. uo. 1943. XII. 23.
13. HL. KMTR. ir. 1. cs. „Átalányelőjegyzés” könyv, 1944.
14. HL. KMTR. ir. 1. cs. III/8. Térképészeti Intézet sz. 28/1944.
15. Köszönet illeti Salacz Ivánné Oszlányi Ilonát, amiért a kitüntetés megvizsgálását és lefényképezését lehetővé tette.
16. A típusokról bővebben lásd Makai Ágnes i. m.

17. HL. KMTR. ir. 1. cs. Iktatókönyv 1942–1945. 1944. IV. 10. 84. sz.

18. HL. A Magyar Királyi Hadilevéltár iratai 1919–1944. Segédkönyvek, 156. sz. A bécsi kirendeltség iratai. Iktatókönyv 1943–1944. 41.359. sz. 1943. XI. 30.

19. Az M. Kir. Hadimúzeum iratai a Hadtörténeti Múzeumban. 37/Kt. H. min. 1945. sz. Az adatot Hetés Tibor alezredesnek köszönöm.

20. Lásd: Magyar Közlöny, 1945. július 1.

DER EINZIGE MARIA-THERESIEN-ORDEN AUS DEM II. WELTKRIEG

Der Artikel ist ein Beitrag zur Geschichte des Militär-Maria-Theresien-Ordens nach 1931 in Ungarn, der von Maria Theresia gestiftet und durch die Republik Österreich 1919 abgeschaffen wurde.

Der Reichsverweser Miklós Horthy behandelte den Maria-Theresien-Orden praktisch schon seit 1931 als einen ungarischen Orden, und übernahm durch seine Verordnung vom 4. November 1938 sogar die Ausführung der Aufgaben des Großmeisters.

Zur Zeit des II. Weltkrieges war ein Kapitel, das aus den ungarischen Rittern des Ordens bestand, tätig, das mehrere Anträge beurteilte, jedoch nur über eine Verleihung entschied: Der Divisionskommandeur der tragisch endenden 2. ungarischen Armee, die am Don kämpfte, Generalmajor Vitéz Kornél Oszlányi, erhielt das Ritterkreuz des Ordens.

Aus diesem Anlaß ließ das Kapitel neue Orden anfertigen, die Ende des Krieges leider vernichtet wurden. Das einzige verliehene Stück jedoch ist im Privatbesitz erhalten geblieben. Die neuen Stücke fertigte in Wien die Firma C. F. Rothe und Neffe an.

Az 1984-85. évi jubileumi érmék gipsztervei

A Magyar Nemzeti Bank az 1967. évi 36. számú törvényerejű rendelet 2. § (1) bekezdésén alapuló jogkörénél fogva emlékpénzek kibocsátására jogosult.

1984-ben négy alkalommal került kibocsátásra emlékpénz:

1. A sarajevoi Téli Olimpiai Játékokra,
2. Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulójára,
3. A Los Angeles-i Nyári Olimpiai Játékokra,
4. A IX. Erdészeti Világkonferenciára (FAO)

valamint 1985-ben egy

Természetvédelmi tárgyú sorozat került részben kibocsátásra,

és tervbe vették az úgynevezett

Kulturális Fórum emlékpénz kibocsátását is.

Az előző évek gyakorlatának megfelelően most folytatjuk a kibocsátásra került emlékpénzek gipszterveinek bemutatását.

E számunkban visszatérünk a Numizmatikai Közlöny 1983–84 év LXXXII–LXXXIII. évfolyama számában az 1983. évi Czóbel Béla, Simon Bolívar és a Nők Évtizede alkalmából közölt gipsztervekre. Ugyanis akkor a kézirat nyomdába adásáig nem készülhettek el a forgalomba került érmék fotói. Ezért az elfogadott és már forgalomba került emlékpénzek leírását és fotóit az alábbiakban pótlólag megadjuk.

Czóbel Béla festőművész születésének 100. évfordulójára 100 Forint értékű alpakka érem került forgalomba 1983. szept. 1-én. A kibocsátott emlékpénz előlapjának tervezője Kiss Nagy András szobrászművész. Az érme előlapjának közepén babérkoszorú, amelynek két szára fent közepén a népköztársasági címert fogja közre. A koszorú belsejében négy sorban 100/FORINT /BP/ KNA (a szobrászművész névjele) található. A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG körirat az érme alsó része és a babérkoszorú ívét követve olvasható. A koszorú alatt 1983.

A hátlap tervezője Rózsa Péter. Az érmén Czóbel Béla szembenéző portréja, alatta a művész eredeti névalírása. A portrétól jobbra 1883–1983. A tervezőművész RP jele a bal oldalon közepén látható.

Kibocsátható db szám 30.000 db, ebből 10.000 db proof kivitelben. Az érme súlya 12 g, átmérője 32 mm, széle recés (XXVI. t. 1. kép).

Simon Bolívar halálának 200. évfordulójára készített emlékpénz 100 Forint értékben, alpakából került kibocsátásra 1983. július 25-én.

Az előlap tervezője Bognár György. Középen egy kiterjesztett szárnyú andoki kondorkeselyű, alatta kissé balra három sorban 100/ FORINT/ BP. Köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1983. A tervezőművész monogramja az értékjelzéstől jobbra helyezkedik el.

A hátlap tervezője Rajki László szobrászművész. Az érmén néhány dél-amerikai ország térképszerű ábrázolása – mint háttér – előtt Simon Bolívar szembenéző portréja látható. A hátlap felső részén ívben két sorban SIMON BOLIVAR / 1783–1830. Az érme alsó szélén a tervezőművész monogramja. Az érme súlya 12 g, átmérője 32 mm, széle recés. Kibocsátási darabszám 30.000 db., ebből 10.000 db ún. proof verési technológiával készült (XXVI. t. 2. kép).

Az ENSZ védnökségével a Nők Évtizede alkalmából a Magyar Nemzeti Bank 500 forintos címletű ezüst emlékérmét bocsátott ki. A forgalombahozatal napja 1984. március 8.

A kibocsátott emlékpénz mindkét oldalának tervezője Fritz Mihály szobrászművész.

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 500 FORINT, sugárirányban megszakítva bal oldalt BP és FM monogram, jobb oldalon pedig 1984. Az érme közepén, gyöngykörön belül UNITED

NATIONS · DECADE FOR WOMEN. (magyarul: Egyesült Nemzetek, nők évtizede). Középen egy stilizált galamb és a nőnem biológia szimbólumának kombinációja.

Hátlap: köriratban ENSZ NŐK ÉVTIZEDE, a szavak között stilizált tulipánmotívumok. Az érme közepén térdelő, kezében virágot tartó nőalak, akit gyöngykor vesz körül. A nőalaktól balra FM monogram.

Az érméből 28.000 db verhető, ebből 20.000 db ún. proof kivitelben. Az érme anyaga 640‰ finomságú ezüst, súlya 28 g, átmérője 40 mm, széle negatív díszítésű (XXVI. t. 3. kép).

SARAJEVOI TÉLI OLIMPIA

Az 1984. évi XIV. Sarajevo-i Téli Olimpia alkalmából 500 Forintos címletű ezüst emlékérmét bocsátottak ki. A forgalombahozatal napja: 1984. február 8.

FRITZ MIHÁLY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, amelyet a baloldalon megszakít az érték két soros felirata 500/ FORINT, alatta FM monogram. Az érme középpontjától kissé feljebb az olimpiai lángot szimbolizáló kandeláber, amelyet lent négy stilizált hókristály fog közre. A jobboldalon találjuk két sorban az 1984. évszámot, alatta a BP verdejegyet.

Hátlap: négy sifutó alak. A bal oldalon hat sorban XIV./ TÉLI / OLIMPIA / SARAJEVO / 1984 / FM (XXVI. t. 4. kép).

LAPIS ANDRÁS

Előlap: az érme középső harmadát az olimpiai láng tölti ki. Fölötte kissé balra öt sorban MAGYAR/ NÉPKÖZTÁRSASÁG / 500 / FORINT / BP. A láng alatt két sorban XIV. TÉLI OLIMPIA / SARAJEVO alatta a művész ligált LA monogramja.

Hátlap: két korcsolyázó alak. Az egyik korcsolyázó az előtérben, a másik a háttérben (XXVI. t. 5. kép).

RAJKI LÁSZLÓ

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, amelyet bal oldalon kézben tartott olimpiai fáklya lángja szakít meg. Jobb oldalon felirat öt sorban BP / 1984 / 500 / FORINT / R L a művész ligált monogramja. Az olimpiai láng Magyarország térképét szimbolizálja.

Hátlap: középen egy stilizált hópehely, amely előtt egy szelő látható. Köriratban a XIV. TÉLI OLIMPIA 1984 SARAJEVO szöveg olvasható. A hópehely alsó díszénél RL ligált monogram. (XXVI. t. 6. kép).

Fritz Mihály munkáját fogadták el változtatás nélkül, amely 500.— Forintos címletben, 640‰ finomságú ezüsből, 28 g súlyban, 40 mm átmérővel, negatív széldíszítéssel került kiverésre. Kibocsátási darabszám 20.000 db, ebből 12.000 db ún. proof technológiával (XXVI. t. 7. kép).

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulója alkalmából 100 Forintos emlékpénz került kibocsátásra.

Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) 35 éves korában Erdélyből gyalog Kasmirba vándorolt. Azért indult el, hogy megkeresse a magyarok őshazáját. Ezt nem lelte meg, de a zansakári lámakolostorban elkészítette a tibeti–angol szótárt, majd ennek magyar változatát.

FRITZ MIHÁLY

Előlap: középen keleties díszítő motívum, felette két sorban vízszintesen MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG; a díszítés alatt 100 FORINT. A díszítéstől balra BP. /1984 jobbra FM monogram.

Hátlap: térdén könyvvel, ablak mellett ülő, olvasásba mélyedő férfi alak. A gipszterv jobb szélén öt sorban FM /KÖRÖSI / CSOMA / SÁNDOR / 1784 · 1842 (XXVII. t. 8. kép).

GÁL ANDRÁS

Előlap: az érme közepén a Himalája hegycsúcsai, amelyek közt lámakolostorok bújnak meg — ezzel Kőrösi Csoma Sándor életútjára célozva — az előtérben pedig a dárdsilingi temetőben lévő sírjának emlékoszlopa. Köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, középen lent három sorban 100 / FORINT / 1984. A forint szótól balra BP verdejegy, jobbra GA a művész monogramja.

Hátlap: középen Kőrösi Csoma Sándor jobbra néző mellképe, alatta tibeti írásjelek, s ez alatt keleties díszítő motívum. Kőriratban KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR 1784-1842 (XXVII. t. 9. kép).

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: kőriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Ezen belül 1984 verési évszám, alatta tibeti írásjelek, alatta négy sorban 100 / FORINT / BP / KUTAS.

Hátlap: balra néző mellkép, előtte két sorban 1784–/1984. Kőriratban KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR. A bal kar mellett KUTAS jelzés. (XXVII. t. 10. kép).

Verésre Kutas László tervét fogadták el változtatás nélkül. A forgalomba hozatalt 1984 április 2-án kezdték meg. Az emlékérmé címlete 100 Forint; anyag alpakka, súlya 12 g, átmérője 37 mm, széle recés. Kibocsátási db szám 30.000 db, ebből proof 10.000 db. (XXVII. t. 11. kép).

1984. ÉVI NYÁRI OLIMPIAI JÁTÉKOK

1984. nyarán Los Angelesben megrendezett XXIII. Nyári Olimpiai Játékok alkalmából emlékpénz került forgalomba.

CZINDER ANTAL

Előlap: kőriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Ezen belül négy sorban 500 / FORINT / BP / 1983 (sic). Az évszám jobb és bal oldalán díszítés.

Hátlap: az érme bal oldalán Niké torzó – a görög olimpiákra emlékeztetve – bal oldalán LOS, jobb oldalán ANGELES felirattal. Az érme jobb oldalán félkörben XXIII. OLIMPIAI JÁTÉKOK (XXVII. t. 12. kép).

CSIKSZENTMIHÁLYI RÓBERT

Előlap: kőriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Középen az olimpiai fáklaláng. Ezt átszeli vízszintesen három sorban az 500 / FORINT / BP. 1984. és CSR monogram.

Hátlap: középen a „Győzelem” szimbolikus alakjai, háttérben zászlódíszes stadion körvonala. Kőriratban XXIII. OLIMPIAI JÁTÉKOK. Lent jobbra CSR monogram (XXVII. t. 13. kép).

FRITZ MIHÁLY

Előlap: középen az olimpiai lánggal futó férfi. Kőriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Lent két sorban 500 FORINT / BP 1984. FM.

Hátlap: középen két futó férfi alak. Kőriratban LOS ANGELES 1984 XXIII OLIMPIAI JÁTÉKOK. A játékok szó Á betűjénél FM monogram (XXVII. t. 14. kép).

GARÁNYI JÓZSEF

Előlap: hat sorban vízszintesen 500 / FORINT / MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG / BP 1984. / GJ. Bal oldalon félkörben népi díszítő motívum.

Hátlap: három sorban vízszintesen NYÁRI / OLIMPIAI JÁTÉKOK. / LOS ANGELES 1984. Baloldalon görög díszítő motívum. A szöveg alatt az olimpiai fáklaláng, ettől jobbra GJ monogram. (XXVIII. t. 15. kép).

Előlap: mint a 15. számú előlap, de az olimpiai lánggal.

Hátlap: mint a 12. számú hátlap, de a fáklaláng helyett „lólengést” bemutató sportoló. A művész GJ monogramja a szöveg alá került (XXVIII. t. 16. kép).

LAPIS ANDRÁS

Előlap: külső kőriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, a belső kőriratban XXIII; NYÁRI OLIMPIAI JÁTÉKOK LOS ANGELES 1984. A külső és belső kőriratot ívben a FORINT szó köti össze, amelynek bal oldalán BP., jobb oldalán ligált LA monogram. Középen az érték 500.

Hátlap: középen a földgömb, körben 27 sportág a rá jellemző szimbolikus mozdulatelemekkel (XXVIII. t. 17. kép).

RAJKI LÁSZLÓ

Előlap: középen, felvonuló sportolók egy csoportja, közrefogva a zászlóvivőt. A girlandszerűen meghosszabbított lobogón a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG szöveg. Fent balra három sorban BP / 500 / FORINT. Jobbra a középtől lejjebb ligált RL monogram. Lent a szelvényben 1984.

Hátlap: Középen stadion, felszálló galambokkal. Megszakított kőriratban XXIII. OLIMPIA 1984 LOS ANGELES. Jobbra RL, ligált monogram (XXVIII. t. 18. kép).

Kivitelezésre Garányi József munkája került. Az érme 500 Forintos címletben, 640 %-os finomságú ezüsből, 28 g súlyban, 40 mm átmérővel, negatív széldíszítéssel készült. Az érméből 20.000 darabot bocsátottak ki, ebből 12.000 db-ot proof kivitelben. A forgalombahozatal napja: 1984. július 30 (XXVIII. t. 19. kép).

FAO SOROZAT

A FAO – az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének, illetve annak célkitűzéseinek támogatására az 1985-ben Mexikóban megrendezett IX. Erdészeti Világkonferencia tiszteletére a MNB 100 forintos címletű alpakka és 20 forintos címletű kupronikkal emlékérmékből álló sorozatot bocsátott ki.

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: az érme felső részén egy fa, amelyet a földgömb vesz körül, ez volt a világkonferencia hivatalos emblémája. A földgömb körül IX. CONGRESO FORESTAL MUNDIAL MEXICO 1985 szöveg, s ezt félkörben átfogja a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat. A földgömb alatt 1984. 20. BP FZ monogram kartusban és lent ívben FORINT szavak.

Hátlap: középen egy lombos fa, amelyet egy ferde vonalaszteres háttér mint védőburok vesz körül, felette ívben VÉDD AZ ERDŐT! felirat. Lent a fa gyökerétől jobbra FZ monogram kartusban (XXVIII. t. 20. kép).

Előlap: a fenti 20 forintos előlapjával megegyező, csak az értékjelzésben eltérő 100 forint.

Hátlap: kivágott fák mellett új telepítés. Fent körben: HA KIVÁGOD, ÜLTESS IS! Lent a tervezőművész monogramja (XXVIII. t. 21. kép).

A forgalomba került érmék a fent ismertetett 20 és 100 forintos tervezetekkel azonosak. A kibocsátás 1984. november 9-én volt. A 20 forintos anyaga kupronikkal, súlya 7 g, átmérője 26,8 mm, széle recés (XXIX. t. 22. kép).

A 100 forintos anyaga alpakka, súlya 12 g, átmérője 32 mm., széle recés (XXIX. t. 23. kép).

A sorozat mindkét érméjéből 20–20.000 db készíthető, melyekből 5–5.000 db ún. proof technológiával került kivitelezésre.

TERMÉSZETVÉDELMI TÁRGYÚ EMLÉKÉRMESOROZAT

A sorozat keretében három db 200 forintos címletű ezüst, valamint három db 100 forint címletű alpakka emlékérmé kerül kibocsátásra. A sorozat előlapja azonos. A hátlapon a Magyarországon törvényes védettséget élvező három vadállat ábrázolása kapott helyet. Az állatok latin rendszertani nevét is megtaláljuk a pénzekben.

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: a síkból kiemelkedően négyzetbe foglalva, stilizált betűkkel és számokkal a 200 FORINT értékjelzés, valamint a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat szerepel. A négyzet felett BP, alatta a tervezőművész FZ monogramja körben, kartusban; két oldalt megbontva az 19–85-ös évszám látható (XXIX. t. 24. kép).

Hátlap: négyszögben egy vadmacska ábrája. A négyszög felett ...HA KEDVES, alatt pedig AZ ÉLETE ... olvasható. A baloldalon a FELIS SILVESTRIS, a jobboldalon VADMACSKA feliratok. Lent a tervezőművész FZ monogramja kartusban (XXIX. t. 24a. kép).

Hátlap: mint előző, de a négyszögben egy mocsári teknős látható. A bal illetve a jobboldalon a felirat: EMYS ORBICULARIS illetve MOCSÁRI TEKNŐS (XXIX. t. 24b. kép).

Hátlap: mint az előző, de a négyszögben egy vidra. A bal illetve a jobboldal szövege: LUTRA LUTRA, illetve VIDRA (XXIX. t. 24c. kép).

Előlap: mint a 200 forintos ezüstpénz előlapja, csak itt az értékjelzés eltérő 100 forint (XXX. t. 25. kép).

Hátlap: mint a 200 forintos ezüstpénznél leírtak, de itt a vadmacskának csak a fej ábrázolása látható (XXX. t. 25a. kép).

Hátlap: mint a 200 forintos ezüstpénznél leírtak, de itt a mocsári teknős előlnézetben látható (XXX. t. 25b. kép).

Hátlap: mint a 200 forintos ezüstpénznél leírtak, de itt a vidrának csak a fej ábrázolása látható (XXX. t. 25c kép).

Az érmék forgalombahozatala eltérő: az alpakka érméket 1985. március 22-én, az ezüstérméket 1985. április 10-én

június 10-én

szeptember 10-én

hozzák forgalomba.

A 200 forintosok anyaga 640 ‰ finomságú ezüst, súlya 16 g, átmérője 35 mm, széles sima. Az érmékből fajtánként 15–15.000 db készül, amelyekből 2–2.000 db különleges ún. proof kivitelben.

A 100 forintosok anyaga alpakka, súlya 12 g, átmérője 32 mm, széle sima. Az alpakka érmékből fajtánként 20–20.000 db verhető.

KULTURÁLIS FÓRUM

A madridi értekezlet határozata alapján 1985. októberében Magyarországon rendezik az ENSZ Szervezet keretében az ún. Kulturális Fórumot. Ez alkalomra a MNB 100 és 500 forintosok forgalombahozatalát tervezi.

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1985. Középen a Budapesti Kongresszusi Központ sziluettje, a lépcsősor felett 100 / FORINT BP és BGY monogram, a stilizált épülettömb felett a magyar címer.

Hátlap: köriratban KULTURÁLIS FÓRUM BUDAPEST 1985. X. 15.–XI. 25. Középen a Kongresszusi Központ épületének részlete BUDAPEST KONGRESSZUSI KÖZPONT felirattal. Az épület előtt stilizált fa a művészetek szimbólumaival, mellette villanyoszlop. Az oszlop mellett BGY a tervezőművész monogramja (XXX. t. 26. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1985. Középen kissé balra, három sorban 500 / FORINT / BP. Az éremkép jobb oldalán ülő múzsa, lanttal a kezében, tőle jobbra BGY monogram.

Hátlap: a Bp-i Kongresszusi központ stilizált bejárata, amelyen egy girland fut körbe, rajta a művészetek szimbólumaival. Ezt körülveszi a CULTURAL FORUM BUDAPEST 15. 10.–25. 11. 1985. szöveg. Jobb oldalt középen BGY monogram (XXX. t. 27. kép).

CSIKSZENTMIHÁLYI RÓBERT

Előlap: négy sorban vízszintesen MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG / 100 / FORINT. Bal oldalon CSR monogram, jobb oldalon BP / 1985.

Hátlap: nyitott ablak, amelynek jobb sarkában egy cserép virág. Az ablakban a felirat: KULTURÁLIS / FÓRUM / BUDAPEST / 1985. / X. 15. / XI. 25. Lent a jobb sarokban CSR monogram (XXX. t. 28. kép).

FRITZ MIHÁLY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, amely szöveget megszakítja a Bp-i Kongresszusi Palota sziluettje. Alatta 100/FORINT és ívben BP-1985-FM

Hátlap: köriratban KULTURÁLIS FÓRUM 1985. X. 15. XI. 25., amely szöveget megszakítja a művészet kilenc műzsájának összefonódó szimbóluma. Alatta BUDAPEST és FM monogram (XXX. t. 29. kép).

Előlap: a Budapesti Kongresszusi Központ épülete jobb oldalt BUDAPEST KONGRESSZUS felirat, baloldalt az épület mellett két fa. Köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 500 FORINT. Fent ívben BP. 1985. FM.

Hátlap: az érmén Európa térképe Budapest centrummal kiemelve. Köriratban CULTURAL FORUM 15. 10–25. 11. 1985. Jobb oldalon FM monogram (XXXI. t. 30. kép).

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: az érme alsó részét Magyarország térképe tölti ki, Budapestet a Kulturális Fórum szalag szimbólumával jelölve. Felette három sorban 100 / FORINT / 1985 BP., s ezt félkörben a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat veszi körül. Lent FZ monogram kartusban.

Hátlap: középen a Budapesti Kongresszusi Központi épület, felette CULTURAL felirat, s e felett szalag motívum. Az épület alatt négy sorban FORUM / BUDAPEST / 15.10.–25. 11. 1985 / FZ a művész monogramja kartusban. (XXXI. t. 31. kép).

Előlap: az érmén a középtől kissé feljebb szalagmotívum, amelyen a nemzetek zászlói láthatók. Fellette MAGYAR, a szalag alatt négy sorban NÉPKÖZTÁRSASÁG / BP. 500 FZ / FORINT / 1985 olvasható, az FZ monogram kartusban.

Hátlap: az érmén a középtől kissé lejjebb szalagmotívum, amelyen a nemzetek zászlói láthatók, s a szalag átfogja a Budapesti Kongresszusi Palotát. Fölötte félkörben KULTURÁLIS FÓRUM, a félkör alkotta mezőben két sorban BUDAPEST / 1985. X. 15 – XI. 25 felirat. Lent FZ monogram (XXXI. t. 32. kép).

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: az érme felső mezőjét a 100-as szám uralja, amelynek meghosszabbított 1-es szára mellett a FORINT szót találjuk, s ez alatt egymást követve BP / 1985 / és a tervező szobrászművész monogramja KNA ligálva. Lent félkörben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG.

Hátlap: az érme közepén egy tenyérben tartott, kettévált földgömb, amelyet olajág kapcsol össze. Alatta három sorban KULTURÁLIS FÓRUM / BUDAPEST 1985. X. 15 / XI. 25. A művész névjele a bal oldalon közepén KNA ligálva. (XXXI. t. 33. kép).

Előlap: az érme közepén az 500-as szám nullái elcsúsztatva. A tengelyben a FORINT felirat. Félkörben lent MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1985 BP. felirat. A művész monogramja az 5-ös számjegytől jobbra. KNA ligálva.

Hátlap: ülő Pallas Athene, jobb kezében bagollyal, balkezeiben lándzsával. Köriratban CVLTVRAL FORVM BUDAPEST 15. 10 – 25. 11. 1985. Lent a szelvényben a művész monogramja KNA ligálva. (XXXI. t. 34. kép).

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: a Budapesti Kongresszusi Központ épületének sziluettje. Fölötte két sorban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, alatta három sorban 100 / FORINT / BP. A bal oldalon 1985., a jobb oldalon KUTAS jelzés.

Hátlap: közepén a Kolozsvári testvérek által készített Sárkányölő Szt. György szobor ábrája. Köriratban „KULTURÁLIS FÓRUM BUDAPEST 1985. X. 15. – XI. 25.” (XXXI. t. 35. kép).

Előlap: az érmén a háttérben a világ térképe, az előtérben a Kongresszusi palota ábrája s ezt átíveli a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat. Az épület ábrája alatt 500, alatta ívben FORINT. Balra az érme szélénél szintén ívben BP. 1985. A forint szó felett KUTAS jelzés.

Hátlap: jelenet Bartók Béla: A csodálatos mandarin című táncjátékából. Köriratban: „CULTURAL FORUM BUDAPEST 15. 10. – 25. 11. 1985” Lent közepén KUTAS jelzés (XXXI. t. 36. kép).

R. Nánási Éva

DIE GIPSENTWÜRFE DER JUBILÄUMS-MEDAILLEN IN DEN JAHREN 1984 UND 1985

Dieser Artikel bildet eine Fortsetzung zu der vor ein paar Jahren begonnenen Reihe, in der die herausgegebenen bzw. geplanten Gedenkmedailenserien publiziert werden.

Nachträglich werden die Beschreibung und die Fotos der Gedenkmedaillen „Simon Bolivar” und „Das Jahrzehnt der Frauen” von Béla Czóbel, die 1983 in Umlauf gekommen sind, veröffentlicht (Taf. XXVI., Abb. 1.–3.).

Im Jahre 1984 wurden viermal Gedenkmedaillen herausgegeben, so anlässlich

1. der Olympischen Winterspiele in Sarajevo (Taf. XXVI., Abb. 4.–7.),
2. des 200. Geburtstages von Sándor Kőrösi Csoma (Taf. XXVII., Abb. 8.–11.),
3. der Olympischen Sommerspiele in Los Angeles (Taf. XXVII–XXVIII., Abb. 12.–19.) sowie
4. der 9. Weltkonferenz der Forstwirtschaft (FAO), (Taf. XXVIII–XXIX., Abb. 20.–23.).

1985 ist eine Serie zum Thema „Unweltschutz” teilweise herausgegeben worden (Taf. XXIX–XXX., Abb. 24.–25.). Geplant wird außerdem die Herausgabe von sog. Gedenkmünzen zum Europäischen Kulturforum (Taf. XXX–XXXI., Abb. 26.–36.).

A papírpénz elterjedése

A papírpénz használatát, az azt feltaláló kínaiaktól, elsősorban a szomszédos népek vették át, így a mongolok 1236-ban, a perzsák 1290-ben¹, a japánok 1337-ben. Európát illetően csak a mongol és a perzsa átvétel a lényeges, mert tőlük az arabok tanulták meg a papírpénz alkalmazását és a gyakorlatban ők ültették át azt a Közel-Keletre, Afrika északi és Európa déli részeire. Európában ezt annál inkább megtehették, mert 711-ben a Tarik vezette arab hadak, átkelve a Gibraltáron, levertek a nyugati gótokat és 732-ben már a Pireneusokig jutottak előre.

Később, csak a XI. században vette kezdetét a spanyol területek felszabadítása, a reconquista. A több évszázados és a váltakozó sikerű harcok bizonyára sok lehetőséget adtak mindkét hadviselő félnek papírszükségpénzek kibocsátására. Azt természetesen megállapítani nem lehet, hiszen tárgyi bizonyíték alig maradt, hogy a különféle formában megjelenő papírszükségpénzek kiadására Marco Polo Utazásai című műve vagy az arabok adták meg az indítékot Európában, de a lényeg az, hogy a XVII. század végén, egy- másután jelennek meg a rendszeres kiadások.

Az első papírból készült, talán forgalmi eszközként is felhasznált értékpapírt I. Jaime, Katalánia és Aragónia királya² sajátkezű írásával 1250-ben adta ki. Ezt az értékpapírt még legfeljebb a papírpénz első, legkezdetelesebb megjelenési formájának tekinthetjük.

A fémpenzt helyettesítő első papírszükségpénz, amelynek egy példánya századunkig megmaradt, 1357-ben látott napvilágot Alhambra várában.³ Ez is kézzel írott papírdarab volt, amelyben a kibocsátó ígéri, hogy az ostrom megszűnése után azt fémpenzre beváltja. Spanyol területen – az ott dúló háborúk következményeképpen – tovább folytatódik az ilyen szerű szükségpénz kibocsátás. Így, Alhambra várában⁴ Don Inigo Lopez de Mondoza adott ki, 1453-ban, a mór ostrom következtében eltűnt fémpenz pótlására ilyen papírdarabkákat, amelyeket mindenki köteles volt elfogadni fizetés gyanánt. Granada megszállásakor⁵ (1481–1492) mindkét hadviselő fél – a spanyolok és a mórok egyaránt – bocsátottak ki ilyen papírszükségpénzeket.

Már a felsorolt példák alapján is következtethetünk arra, hogy se szeri, se száma nem volt az ilyen várostromszülte szükségpénz kiadásoknak, amelyekből – sajnos – csak az említett példányok maradtak meg az utókorra, mert a vár sikeres megvívása esetén a győző bizonyára nem váltotta be a számára értéktelen papírdarabokat, s így azok idővel megsemmisültek:

A spanyolok későbbi hadjárataik során is, magukkal vitték a papírpénz kiadásának ezt a formáját Európa más részeibe is. Így Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Németországba, Dániába és Itáliába. A legtöbb papírszükségpénzt – ebben a korban – a németalföldi szabadságharc termelte ki. A spanyol megszállás alatt lévő Middelburg⁶ 1573-ban adott ki kartonba préselt 5 sol értékű papírpénzt (XXXII. t. 1. kép, lásd 1. táblázat). 1573/1574-ben a spanyolok által ostromlott Leyden⁷ tett forgalomba – ugyan csak kartonba préselt – 10 (XXXII. t. 2. kép),* 20 (XXXII. t. 3. kép) sol, valamint 5 (XXXII. t. 4. eo és ho kép), 20 (XXXII. t. 5. eo és ho kép), 25 (XXXII. t. 6. eo és ho kép), 28 (XXXIII. t. 7. eo és ho kép), 30 (XXXIII. t. 8. eo és ho kép), stuiver, továbbá 1/4 (XXXIII. t. 9. eo és ho kép), 1/2 (XXXIII. t. 10. eo és ho kép), taler, és ezeken kívül 14 és 28 sol értékű papírszükségpénzeket. Mindkét kiadásnak az az érdekessége, hogy a fémpenz készítéséhez használt verőtövekkel állították elő azokat, a korábban elkobzott katolikus templomi szertartási könyvek fedőlapjaiból. 1595-ben, Cambrai⁸ adott ki vastag papírból préselt 5, korábban pedig, 1581-ben, 20 patard (XXXIII. t. 11. eo és ho kép) címletű pénzjegyeket. A felsorolt pénzjegyek

*A fémpenz utánzó papírpénzek méretei (XXXII–XXXIII. t. 2–9 kép) 1/10-el kisebbítettek.

Fémpénz formájú papírpénzek forgalmi területe



még külső megjelenésükben is fémpénzt-utánzó és azt pótló papírpénzek voltak. Könnyen romlandó alapanyaguk ellenére, ezeknek a papírpénzeknek egy része, még a harmincéves háború idején is forgalomban volt.

A harmincéves háború is (1618–1648) egész sorát teremtette meg a papírból készített szükségpénzeknek. Így, Antwerpen, Bruxelles, Cambrai, Le Quesnoy, St. Quentin, Tournai, Valenciennes, Ypern, majd Stralsund (1628), Magdeburg (1631), Mansfeld (1632), Wasungen (1632) városok bocsátottak ki papírszükségpénzeket, ezekből azonban mégis a legismertebbek a német városok kiadványai. A történetírás azt is feljegyezte, hogy 1632-ben, még Nürnberg-ben is tervezték az ilyenféle papírpénz kiadását.

De az ostromlott városokon kívül, ennek a kornak jeleskedő hadvezérei⁹ és alvezéreiből is, jócskán bocsátottak ki utalványokat vagy elismervényeket, amelyeket az általuk megszállva tartott helységek váltottak be, helyesebben kénytelenek voltak azokat fizetésképpen elfogadni.

Az így kibocsátott szükségpénzjegyek háborús körülmények között éppenúgy – csupán előfutárai voltak – a későbbi közforgalmi papírpénzeknek, mint békés időben, azok a különféle forgalomképes és esetenként a pénz szerepét is betöltő értékpapírok, amelyeket Európa különböző gazdasági centrumai-

ban működő pénzintézetek¹⁰, Angliában pedig az aranyművesek bocsátottak ki (XXXIII. t. 12. kép).* Mégis ez utóbbiak állnak közelebb a papírpénz mai fogalmához, mert rajtuk keresztül, illetve belőlük fejlődött ki a közforgalmi papírpénz mindenütt.

A bankok mellett, néhol azokat megelőzve, közjogi testületek is bocsátottak ki forgalomképes értékpapírokat adósságlevelek (obligációk) formájában. Így például Angliában, 1696-ban, az exchequer bill-t¹¹ (XXXIV. t. 13. kép), francia területen pedig eleinte az admirális, majd a pénzügyi kormányzat¹² által kibocsátott állampapírokat (XXXIV. t. 14. és 15. kép), amelyek nagyrésze – ha korlátozottan is – de pénzfunkciót is töltött be.

Az újkor elején Itália már sokat veszített eddigi vezető világkereskedelmi szerepéből. A török előnyomulás ugyanis Velence egyiptomi és arab piacait bizonytalanná tette. De magában Itáliában sem volt jobb a helyzet, mert ott meg V. Károly háborúskodott. Időközben a portugálok, 1498-ban, megkerülték a Jóreménység fokát és ezzel közvetlen kapcsolat létesült Indiával, később pedig Ázsia többi, tengeremléki országaival is. Így a Földközi tenger beltengerré vált és a világkereskedelem az óceánok partjaira került. A pénzként is használt forgalomképes értékpapír azonban a Földközi tenger övezte Dél-Európában már gyökeret vert és csak idő kérdése volt, hogy az egész kontinensen elterjedjen.

A John Law-féle bankszélhámosság (XXXIV. t. 16. és 17. kép) nem kedvezett ugyan a papírpénz meghonosításának, különösen Franciaországban nem, mégis az mindenfelé elterjedt. Egymásután került forgalomba a papírpénzelőfutárokból kifejlődött közforgalmi papírpénz, a maga különféle formáiban: Svédországban 1656-ban, Angliában 1694-ben, Skóciában 1695-ben, Norvégiában 1695-ben, Dániában 1713-ban, Franciaországban 1716 és 1720 között, majd 1776-ban véglegesen, a szárd királyságban 1746-ban, Bayreuth-ban 1753-ban, Ausztriában 1762-ben, Poroszországban 1766-ban, Bajorországban 1767-ben, Oroszországban 1769-ben, Szászországban 1772-ben, Írországon 1782-ben, Spanyolországban 1783-ban, Portugáliában 1783-ban, Lengyelországban 1794-ben, a római köztársaságban 1798-ban.

Az amerikai földrészen először a gyarmatosítók: a spanyolok, portugálok, franciák, hollandok és angolok pénzjegyei, később e gyarmatok helyi kiadású papírpénzei látták el a fizetési forgalom nagy részét. A gyarmatok szabadságharcai során fokozottabb lett a helyi papírpénz kiadás, végül, függetlenségük elnyerése után, mindegyik már saját papírpénzkibocsátó intézetet létesített. Kanadában, 1685-ben, jelentek elnyerése után, mindegyik már saját papírpénzkibocsátó intézetet létesített. Kanadában, 1685-ben, jelentek meg – a Franciaországban és más francia gyarmatokon is szokásos – játékkártyákból¹³ készített papírpénzek (XXXV. t. 18. és 19. kép). A mai Egyesült Államok területén¹⁴ Massachusetts-ben 1690-ben (XXXV. t. 20. kép), Dél-Karolinában 1703-ban, Connecticut-ban, New Hampshire-ben, New Jersey-ben és New York-ban 1709-ben kerültek forgalomba az első papírpénzek. Bár Massachusetts-ben már 1686-ban magánbankok tevékenykedtek. Dél-Amerikában, Brazília területén¹⁵, 1778-ban jelent meg az első helyi kiadású papírpénz (XXXV. t. 21. kép), majd ezt 1810-ben a Banco do Brasil pénzjegyei követték.

Ázsiában – a már említett kínai papírpénz kibocsátáson felül – 1617 óta a japán feudális nagybirtokosok hansatsu néven (XXXVI. t. 22. kép) adták ki magánpapírpénzeiket. Ha ezek aranyra szóltak kinsatsu, ha ezüstre ginsatsu, ha pedig rézre zenisatsu volt a nevük. Ezeket kibocsátójuk évente újformájú pénzjegyekre váltotta át és mivel az átváltás sok nehézséggel járt, volt időszak, amikor ezerhatszázkilencvennégy-féle is volt belőlük forgalomban. Ez a rendszer a Nippon Ginko (Japán Nemzeti Bank) megalapításával, 1868-ban, megszűnt.

Az afrikai gyarmatokon ugyanaz volt a helyzet mint az amerikai földrészen. Mégis azzal a különbséggel, hogy itt csaknem a második világháború befejezésével megindult önállósági mozgalmakig, a gyarmatosítók: a portugálok, spanyolok, franciák, hollandok, belgák, angolok és németek papírpénzei forogtak.

Ausztráliában¹⁶, 1788 és 1910 között, különféle helyi gyarmati papírpénzek és magánbankjegyek (XXXVI. t. 23. és 24. kép) látták el a fizetési forgalmat. 1910-ben a magánbankok által kiadott bankjegyeket állami felülbélyegzéssel látták el, így ezek 1913-ig átmeneti államjegyekként forogtak, 1913 és 1923 között az ausztrál állam pénzjegyei, 1923 óta pedig a Commonwealth of Australia papír fizetési eszközei forognak.

* A XXXIII–XXXVI. t. 12–24 képek 1/4 vagy 1/2-es kisebbítések.

Áttekintve a papírpénznek az egész világon fizetőeszközzé válását, azt is meg kell állapítanunk, hogy korunkban az övé lett a főszerep a váltópénzzé degradálódott fém pénz helyett.*

Kupa Mihály és Kupa Mihály Tamás

1. TÁBLÁZAT

a fém pénzt utánzó papírpénzek pénzrendszeréről

1 taler (livre) = 6 guilder (florin)
= 120 stuyver (sol vagy patard)
= 240 grooten
= 1920 pennungen

1 stuyver = 1/20 guilder (florin)
= 2 grooten.

A stuyver vagy sol délnémetalföldi neve patard volt.

(Pick, F. – Sédillot, R.: All the monnies of the World, (New York N.Y. é.n.) p. 220)

Jegyzetek

1. Wall, J.: The paper money of Persia in Tabriz, Zilkadeh 693 (September – October 1294), CW Aug. 8, 1973, 10
- Wall, J.: i. m. Currency Collector, June 1973, 61
- Keller, A.: Notgeld in Persien 1290, Das Notgeld, Febr. 1933, 5 – 6
- Anonym: De quand date le premier billet de banque? (1399), Armor Numis, 1970/20/5
2. De La Riva, J. P.: Introduccion al estudio de los Billetes. (Zaragoza 1956) 9
3. Catling, Fred Sir London, gyűjteményében
4. Colmeiro, M.: Historia de la economia politica de España. (Madrid 1965) I. 65
5. Meinhardt, G.: Ein spanisches Papiergeld aus dem Jahre 1484, Rundschau, August 1961, 120
- Kreutzer, A.: Papiergeld und was man früher darunter verstand, Rundschau, November 1961, 169–170
6. Loon, G.: Histoire metallique des XVII Provinces de Pais-Bas. (a la Haye 1732) I. 169
7. Bizot: Histoire metallique de la Republique de Hollande. (Paris 1687) 27
- Loon, G.: i. m. 179, 186
- Ehmcke, F. H.: Amtliche Grafik, München, Okt. 1918, 17
- Cubasch, H.: Verzeichnis einer Sammlung von altem Papiergeld aller Länder Wien, 1894, 85 (Nr. 2318 – 2319)
- Hoffmann, D.: Verkaufliste F. Sonderblatt, Schwabach, Maerz 1980, 2 – 3
8. Keller, A.: Das Papiergeld der Altdeutschen Staaten, Berlin-Wittenau, 1953, 4
- Hoffmann, D.: i. m. 3
9. Mansfeld, Wallenstein, Wrangel, Torstensson
10. Taula de Cambi de Barcelona, 1349
- Casa di S. Giorgio, Genova, 1408
- Banco di Rialto, Venezia, 1587; Velencében már 1156-ban volt bank
- Banco di S. Ambrogio, Milano, 1593
- Banco del Giro, Venezia, 1619
- Scali; Amieri; Medici; Frescobaldi; Bardi és Peruzzi bankházak, Firenzében
- Brügge, 1444, a flandriai világkereskedelem központja több pénzintézettel
- Antwerpensche Bank, 1494
- Amsterdamsche Wisselbank, 1609, (Bankgulden)
- Bank von Hamburg, 1619, (Bankmark)
- Nürnberg Bank, 1621
11. Richards: The early history of banking in England, (London é.n.) 142 – 143
12. Lafaurie, J.: Les assignats et les papiers-monnaies émis par l'État au XVIII^e siècle. (Paris 1981) 11
13. Zay, E.: Numismatique coloniale, Canada, La monnaie de Carte, (Paris 1889) 56
- Charlton, J.E.: Standard Catalogue of Canadian Coins, Tokens and Paper Money, 13th edition, Racine, (Wisconsin 1964) 99–101

*Végezetül köszönetet mondunk Gulyás Mihály tagtársnak, aki a rajzokat és Kupa Mihály Zsolt gyűjtőtársnak, aki a fényképeket készítette.

14. *Newman, E.*: The early paper money of America, Racine, (Wisconsin 1976) 58, 142, 178, 200, 223, 355
15. Banco Central do Brasil: Iconografia do meio circulante do Brasil, (Brasil 1972) 9, 147
16. *Tomlinson, G. W.*: Australian Bank Notes 1817–1963, (Melbourne 1963) 1,
– Bank of New South Wales: From George III to Elizabeth II. The story of currency in Australia, (Sidney 1962) 4
– *Nicholson, A.*: Australian banknote catalogue, (Melbourne 1977) 1 – 26

DIE VERBREITUNG DES PAPIERGELDES

Das von den Chinesen erfundene Papiergeld wurde zuerst von den Mongolen (1236), den Persern (1290) und den Japanern (1337) übernommen. Von ihnen erlernten die Araber die Verwendung des Papiergeldes, und sie verbreiteten es in den Ländern um das Mittelmeer. Papiergelder wurden in Hispanien unter maurischer Herrschaft im Jahre 1250 von Jaime I., König von Katalanien und Aragonien, später während der Stadtbelagerungen sowohl von den Spaniern als auch von den Mauren, so in Alhambra (1357), Alhama (1453) und Granada (1481–1492), herausgegeben.

Durch den niederländischen Freiheitskampf erschienen in Middelburg (1573), Leyden (1573–1574) und Cambrai Notgelder aus Papier. Ihre Verwendung war auch für den Dreißigjährigen Krieg charakteristisch (in Antwerpen, Bruxelles, Cambrai, Le Quesnoy, St. Quentin, Tournai, Valenciennes, Ypern und in deutschen Städten wie Stralsund, 1628, Magdeburg, 1631, Mansfeld und Wasungen, 1632). Auch die Heerführer und Vizeheerführer gaben nicht wenige Mengen Anweisungen und Bescheinigungen als Zahlungsmittel heraus.

Indessen brachten die Geldinstitute am Mittelmeer und später am Atlantischen Ozean (in Barcelona, Genova, Venedig, Mailand, Florenz und Brügge, Antwerpen, Amsterdam, Hamburg, London, Stockholm) Wertpapiere in Umlauf, mit denen man – zwar begrenzt, aber doch – bezahlen konnte. Auch die Staatsorgane hatten an der Herausgabe keinen geringen Anteil (exchequer bill – England; billet de monnoye und billet d'État – Frankreich). Obwohl der Law'sche Finanzschwindel die Verbreitung des Papiergeldes nicht begünstigte, nahm das Papiergeld in Europa und auch in Amerika, später in Australien, Asien und Afrika dem Geld aus Metall, das nun als Wechselgeld verwendet wird, die führende Rolle.

A Magyar Numizmatikai Társulat Könyvtárának története (1901-1985)

1901. május 7-én öttagú társaság – Nuber Károly, Szemlér Mihály, Sziklai Jenő, Dr. Pákozdy Károly, és Dr. Zimmermann Lajos – ült össze Budapesten, a Balaton Kávéházban és elhatározta az első magyar éremtannal foglalkozó társaság megalapítását.¹ Már szerte Európában működtek ez időben numizmatikai társulatok. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén az első numizmatikai társulat 1850-ben jött létre; „Verein für Numismatik” néven Prágában, majd 1870-ben alakul meg a bécsi Numismatische Gesellschaft. A magyar éremkedvelők kis csoportja 1901-ben tehát a Monarchia területén harmadiknak és Európában sem az utolsók között alapítja meg a Magyar Numizmatikai Társulatot.

A Társulat megalakulása után feladatának tekinti a numizmatika tudományának fejlesztését, valamint gyűjteményét elmélyülten ismerő, kezelő, a tudomány területén tájékozott gyűjtők nevelését. Mindkét cél érdekében szükség volt egy szakkönyvtárra, amely az alapvető szakirodalommal rendelkezik és folyamatosan bővíthető. A könyvtár eszméje egyidős tehát a Társulat megalakításával. Története szorosan összekapcsolódik a Társulat történetével, így áttekintésekor a Társulat történetének nagy periódusait vettük alapul. Külön fejezetben mutatjuk be a könyvtár őreit, a könyvtár kezelésének és gondozásának, ill. használatának jellegzetességeit.

1901–1926

A Numizmatikai Társulat könyvtára Magyarországon az első és mindmáig egyetlen önálló szakkönyvtára e tudományterületnek. A Társulat vezetősége már a Numizmatikai Közlöny első számában felhívást tesz közzé, amelyben kéri a Társulat tagjait, hogy a könyvtárat adományaikkal gyarapítsák.² Állandó helyiséggel ekkor még nem rendelkezett a Társulat, így a könyvtár felállításának legfontosabb feltétele hiányzott. A szervezés mégis megindult, a Társulat titkára, dr. Zimmermann Lajos felajánlotta, hogy a könyveket és egyéb dokumentumokat alkalmas helyiség találásáig az ő lakásán helyezték el. A könyvtár az adományok révén gyorsütemű gyarapodásnak indult. Ezek egyrészt a tagok ajándékaiként, másrészt a különböző intézmények felajánlásaiként kerültek az állományba. Ugyanis a Társulat vezetősége levélben kereste meg a Magyar Tudományos Akadémiát, könyvtárakat, tudományos társaságokat és intézményeket, hogy járuljanak hozzá a számukra felesleges dokumentumokkal a könyvtár gyarapításához. Mindezek a felhívások, kérelmek sikerrel jártak, az 1903. évi közgyűlési beszámoló szerint a könyvtár ekkor már 47 könyvvel, ill. egyéb önálló dokumentummal, folyóiratokkal és árverési katalógusokkal rendelkezik. (1/a táblázat)

1905. július 1-től az MTA állandó helyiséget biztosít székházában a könyvtárnak.³ Ezzel a dokumentumok elhelyezésének problémája megoldódott, ám a könyvtár fő feladatának, az állomány felhasználhatóságának – olvasószolgálat – még nem tudott eleget tenni. 1907. június 13-án a Társulat első saját helyiségébe költözött és itt a könyvtár rendeltetésszerű használata is megkezdődött. Az állomány ekkor már elérte az 1200 kötetet.

Mint a Társulat történetéből ismert, a Társulat és így a könyvtár is végleges otthonra 1910. augusztus 1-től a VIII. Csepreghy u. 4. II. 15. alatt lett, mely ma is a Társulat és könyvtára székhelye.

Mint fentebb már említettük, a könyvtári állomány gyarapodásának kiemelkedő módja az ajándékozás volt és maradt a 70-es évekig. A leltárkönyvek tanúsága szerint az első intézmény, amely felajánlotta segítségét, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség Osztálya volt.⁴ A Szegedi Somogyi Könyvtár igaz-

*Ez úton szeretnék köszönetet mondani Dr. Huszár Lajosnak dolgozatom megírásában nyújtott értékes segítségéért.

1/a táblázat

A könyvtár állománya 1902–1926 között

Év	Könyvek	Folyóiratok	Katalógusok	Összesen
1902	47	8	—	55
1903–1905	201	136	382	719
1906–1910	410	336	681	1 427
1911–1915	640	473	886	1 999
1916–1920	675	593	1 082	2 350
1921–1926	734	657	1 321	2 712

gatója is megkereste a Társulatot és könyvtára duplumanyagából – főképpen antik numizmatikával foglalkozó XVII–XVIII. századi kiadványokat – át is adott a könyvtárnak.⁵

Meg kell említenünk az egyes tagok mecénási adományait is: így Győrik Márton, Gáspár Fülöp, valamint Quintilio Perini olasz numizmatikus rendszeres ajándékait. 1911-ben Finály Gábor, a Társulat könyvtárőre 51 kötetes alapítványt tett.⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter átiratot intézett a Társulathoz, amelyben a Révai Nagy Lexikon addig megjelent hat kötetét átadja a Társulat könyvtára számára, és ígéretet tesz a további kötetek megküldésére is.⁷

Az első világháború idején a könyvtárat károsodás nem érte, azonban a könyvtári szolgáltatások, valamint a feldolgozó munka a könyvtáros „háborús elfoglaltságai miatt” szüneteltek.⁸

A háború után két nagyobb adomány gyarapította még könyvtárunk állományát. 1921-ben Dessewffy Miklósné, a Társulat elhunyt tiszteletbeli elnökének özvegye férje numizmatikai szakkönyvtárát a Társulathoz adományozta. A hagyaték 117 kötet könyvet, elsősorban görög és római numizmatikával foglalkozó szakmunkákat foglalt magában.⁹

A másik adomány, amely nemcsak a könyvtár, de a Társulat kiadványa, a Numizmatikai Közlöny sorsát is befolyásolta a második világháború végéig az ún. Landesmann Pál Könyvtáralap volt.¹⁰ Története a következő: 1925. március 25-én elhunyt Landesmann Pál joghallgató, a Társulat rendes tagja. Édesapja, Landesmann József, hogy fiának méltó emléket állítson, 5 millió koronát utaltatott át a Társulathoz azzal a kikötéssel, hogy ezt az összeget a könyvtár fejlesztésére kell felhasználni. A könyvtáralap évi kamatjövedelme szolgálja a könyvtár évi gyarapítását. A könyvtáralap további sorsáról a könyvtár történetének következő periódusában lesz szó.

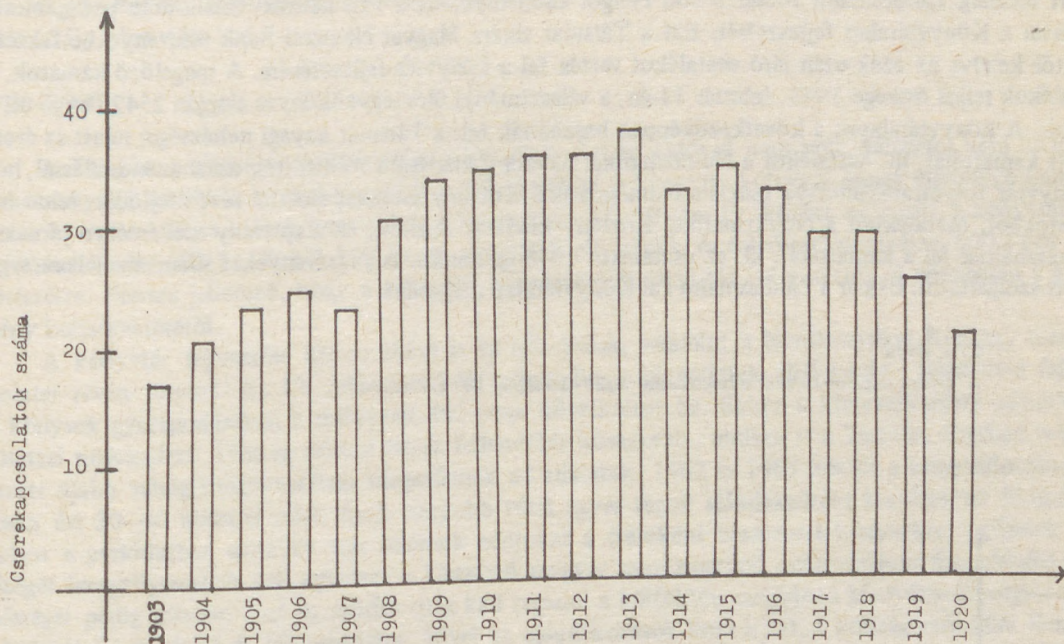
A könyvtár fejlesztésének másik lehetősége az adományok mellett a csere volt. 1902-ben jelent meg a Numizmatikai Közlöny első évfolyama. A Társulat vezetősége elhatározta, hogy a folyóiratot csereanyagként el kell juttatni a külföldi intézményekhez és az ott megjelenő tudományos szakfolyóiratokat ez úton kell megszerezni. A cserekapcsolatok megszervezését a Társulat titkára, dr. Zimmermann Lajos vállalta magára. 1903-ban már 16 cserekapcsolata volt a könyvtárnak. Az elsők főleg német nyelvterületen, de 1904-ben már angol, francia, spanyol, portugál, sőt amerikai intézményekkel való kapcsolatokról is tudunk.

Cserekapcsolatok létesítése céljából magyar intézményeket is megkerestek, ahol numizmatikai tárgyú cikkek jelenhettek meg. Elsősorban közép- és felsőoktatási tanintézeteket, amelyek általában értékes éremgyűjteménnyel is rendelkeztek. Évi jelentéseik a gyűjteményükről a mai kutatások számára is forrásértékűek lehetnek.

A cserekapcsolatok számszerű alakulásáról az 1/a ábra tájékoztat. 1920 és 1925 között sajnos nincsenek adataink. 1926-ban a cserekapcsolatok száma 22, alig haladja meg az 1903. évi számot. Ennek okát a történelmi helyzet lassú konszolidációjában láthatjuk, amely egyrészt csökkentette a cserekapcsolatok

1/a ábra

A cserekapcsolatok alakulása 1903–1920 között



számát, másrészt újrafelvételüket is megnehezítette. Az állománygyarapítás harmadik lehetséges módjára, a vételre, 1913-ig nem találunk adatokat. A vétel útján beszerzett dokumentumok száma ezt követően is csekély, melynek oka: bár rendelkezett a könyvtár költségvetéssel, de ennek összegét egyrészt a már meglévő folyóiratok kötetésére, másrészt a Numizmatikai Közlöny kiadási költségeinek kiegészítésére fordították.

1926-ban a könyvtár állománya 2712 dokumentum. Sikertült tehát a Társulat fennállásának első 25 éve alatt az ország leggazdagabb önálló numizmatikai szakkönyvtárát felállítani és 1910-től a kutatók rendelkezésére bocsátani.

1927–1951

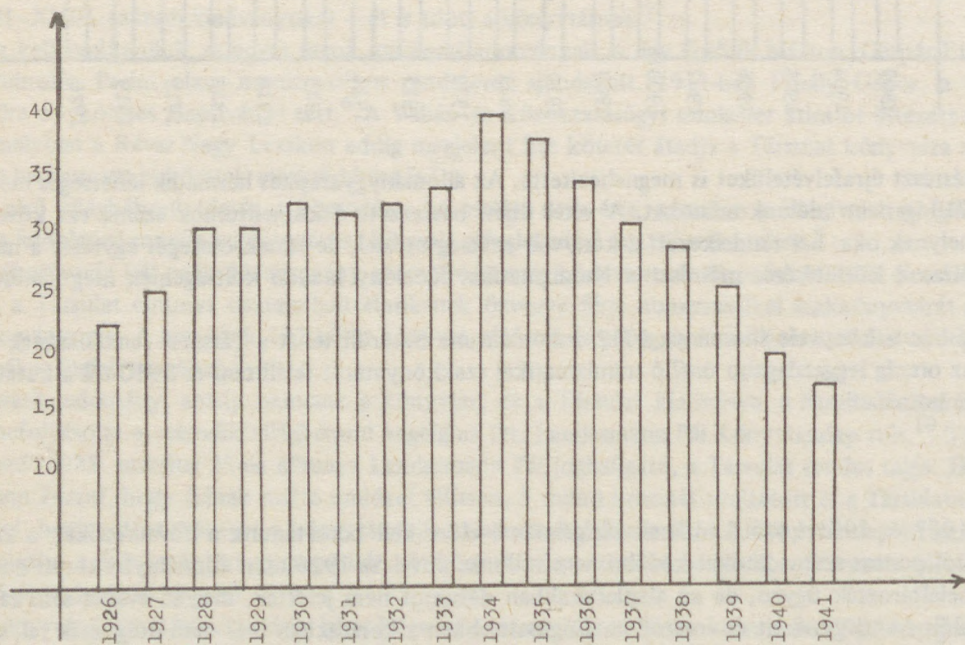
Az 1927 és 1951 közötti időszak vizsgálatánál előre kell bocsátanunk a következőket: a könyvtár állományáról pontos számadatokat közölni nem tudunk, mivel az 1926 után állományba került dokumentumokat beletárolták ugyan, de az alapleltárakban dátumot nem jelöltek, még az éveket sem zárták le. A kereskedők éremjegyzékeit és árverési katalógusait ebben a korszakban már nem dolgozták fel, számukról semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre, és könyvtári felhasználásuk is megoldatlanná vált. A fenti okok miatt kénytelenek vagyunk a korszak történetét összevontan tárgyalni és csak a választmányi ülések jegyzőkönyveiből, ill. közgyűlési beszámolókból hitelt érdemlően megállapítható adatokat figyelembe venni.

A könyvtár gyarapítása korszakunkban is döntő módon ajándékok, ill. cserék révén történt. Az utóbbi a folyóiratok számának növekedésében jutott érvényre. A korszak nagyobb adományait a következők juttatták a könyvtár számára: Zimmermann Lajos, a Társulat elnöke a II. világháborút megelőző években 46 kötetel gyarapította az állományt. Szentgáli Károly folyamatosan adományozta a könyvtárnak az újonnan megjelenő – elsősorban külföldi – kiadványokat. 1940. január 11-én Jeszenszky Géza, a Társulat tiszteletbeli tagja ajándékozási szerződést köt a Társulattal, mely szerint numizmatikai tárgyú könyveit, éremgyűjteményét és az ezeket tartalmazó könyv- és éremszekrényt a Társulathoz adományozza.¹¹ E szerződés értelmében került a több mint 30 kötetet magában foglaló értékes könyvtár birtokába.

A könyvtár állományának gyarapítását az 1925-ben Landesmann József által alapított „Könyvtár-alap” is elősegítette. Létrejöttének szomorú okát már ismerjük. Röviden annyit: Landesmann József minden év március 27-én, tehát fia halálának a napján újabb összeggel gyarapítja a könyvtáralapot. Az alap után járó kamatokat pedig ugyanezen a napon veheti fel a Társulat titkára. 1933. augusztus 8-án bekövetkezett haláláig Landesmann József 3 200 Pengőt adományozott a Társulatnak, halála után pedig felesége folytatta a Könyvtáralap fejlesztését. Ezt a Társulat titkára Magyar Nemzeti Bank részvényekbe fektette, és ettől kezdve az ezek után járó osztalékot vették fel a könyvtár fejlesztésére. A megelőző kamatok, ill. osztalékok teljes összege 1943. február 11-én, a választmányi ülés jegyzőkönyve alapján 2542 Pengő 60 fillér volt. A könyvtáralapot a következőképpen használták fel: a Társulat anyagi nehézségei miatt az évente felvett kamatokat, ill. osztalékot a Numizmatikai Közlöny kiadására fordították azzal az indoklással, hogy a könyvtár folyóiratállománya csakis a Numizmatikai Közlöny cserekapcsolatai révén fejlődik, tehát ha a kamatokból, osztalékból a Numizmatikai Közlöny kiadását fedezik, az alapítvány szellemében járnak el. Így használták fel a kamatokat, ill. az osztalékot 1948-ig, amikor is a részvényeket állami rendelkezésre be kellett szolgáltatni. Ekkor a Landesmann Pál Könyvtáralap megszűnt.

1/b ábra

A cserekapcsolatok alakulása 1927–1941 között



A könyvtár gyarapításának másik lehetséges módja, előző korszakunkhoz hasonlóan a csere. (1/b ábra). Az első világháborút megelőző évekhez viszonyítva mind a folyóiratok, mind maguknak a cserekapcsolatoknak a száma alacsony. 1934-re azonban ismét fellendül a könyvtárfejlesztésnek ez a leghatékonyabb módja, száma ekkor már 39. A lassan feléledő cserekapcsolatok eredményeképp viszont sikerült az előző évek hiányzó évfolyamait is megszerezni és így a folyamatosságot biztosítani. A történelmi események, ill. a gazdasági válság azonban ismét beleszólnak ebbe a kiegyensúlyozódó, felfelé ívelő folyamatba. Folyóiratok szűnnek meg külföldön, ill. jelennek meg egyre rendszertelenebbül. 1943-tól pedig már csak a Társulat küldi rendszeresen a Közlönyt, cserepéldányok csak szórványosan érkeznek.¹²

Magyarország német megszállása után fokozatosan megszűnik az élet a Társulatban és így a könyvtárban is. Budapest ostroma szerencsésen megkíméli az értékes könyvállományt, számottevő kár nem keletkezik. 1945. április 19-én ismét munkához látnak a Társulatban.¹³ A könyvtár gyarapodása azonban

lelassult, az utolsó nagyobb ajándék dr. Zimmermann Lajos, a Társulat 1946-ban elhunyt elnökének könyvtára volt. Sajnos a cserekapcsolatokat sem sikerült 1951-ig számottevő mértékben újraindítani. 1949-ből ismert újra számadat, ekkor 19. A korszak utolsó évében – 1951-ben – már csak 12 cserekapcsolat él.

1949-től 1951-ig egyre kiegyensúlyozatlanabbá vált a Társulat élete. 1951-ben elveszti önállóságát és a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztálya, a könyvtár pedig a szakosztály könyvtára lesz.

1951–1970

A Társulat önállóságának elvesztése a könyvtár életére hatással nem volt, változást nem hozott. A szakosztálynak továbbra is önálló maradt a költségvetése, a könyvtár költségei ennek elenyésző hányadát tették ki. Az évi teljes költségvetés ebben a korszakban 45–50 ezer Ft. között változott, a könyvtár költségvetése évente 600 Ft. Ebből 100 Ft-ot irányoztak elő könyv- és folyóiratbeszerzésre, 500 Ft-ot pedig kötetésre. Fontos jellemző, hogy a könyvtár költségvetését 1951-től különítették el véglegesen a gyűjtemény költségvetésétől.

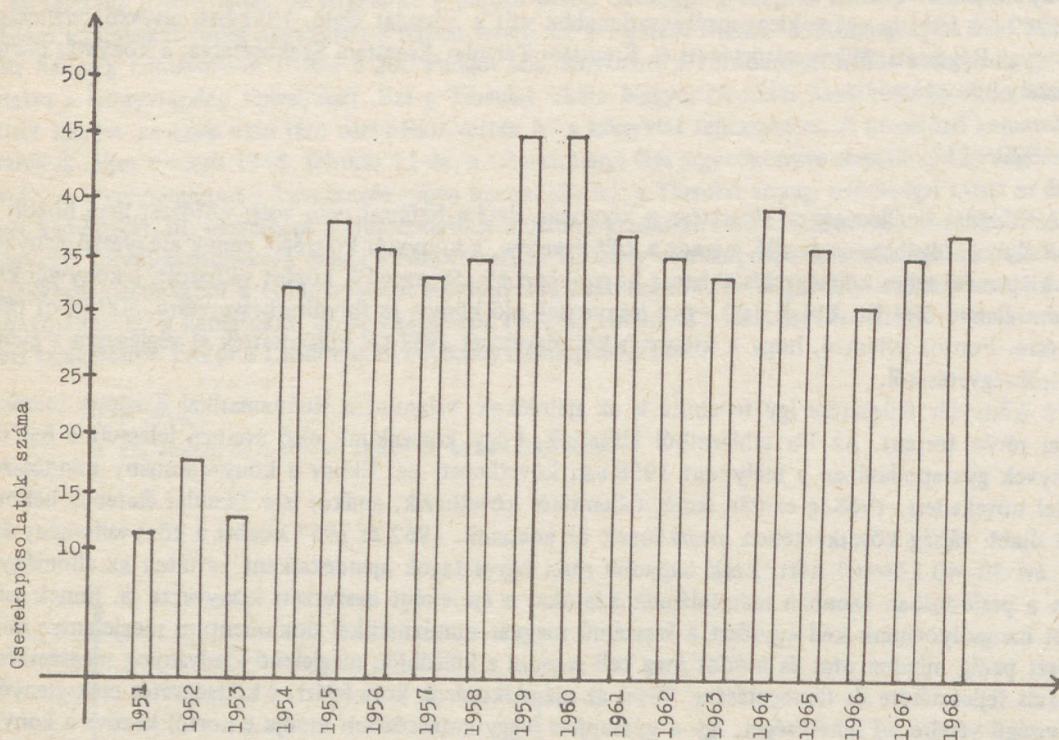
A könyvtár fejlesztése így továbbra is az ajándékok, valamint a Numizmatikai Közlöny cserekapcsolatai révén történt. Az I/b táblázatból láthatjuk, hogy korszakunk első éveiben lelassult a fejlődés. A könyvek gyarapodásában a mélypont 1958-ban következett be. Ekkor a könyvállomány mindössze 8 kötettel növekedett. 1968-ig ezután ismét fellendülés következik, amikor is a Társulat életében bekövetkezett újabb válság következtében megszűnnek az adataink. 1962 és 1967 között a könyvállomány átlagosan évi 30–40 kötetten nőtt. Ezek nagyobb részt egyes tagok ajándékaiként kerültek az állományba. Ebben a periódusban azonban már találunk adatokat a csereként beszerzett könyvekre is. Ennek jelentőségét hangsúlyoznunk kell egyrészt a kisszámú magyar numizmatikai dokumentum megjelenése miatt, másrészt pedig minden utat és módot meg kell ragadni a külföldön megjelenő kiadványok megszerzésére a kutatás fejlesztésére és támogatására. Mivel az ajándékozások kora lejárt, a költségvetés csak elenyésző a kutatás fejlesztésére és támogatására. Mivel az ajándékozások kora lejárt, a költségvetés csak elenyésző mennyiségű vételre ad lehetőséget, így a gyarapítás leggyümölcsözőbb módja e kortól kezdve a könyvek beszerzésénél is a csere. 1951 és 1968 között 99 kötet könyvet szerzett be a könyvtár cserekapcsolatok útján.

A folyóiratállomány 1955-től rendszeresen gyarapodik. Évi átlaguk: 40–50 évfolyam. Két kiemelkedő mennyiséget kell megemlítenünk: 1957-ben 58 évfolyammal, majd 1962-ben 62 évfolyammal növekedett az állomány. Gyarapításának egyedüli módja továbbra is a Numizmatikai Közlöny cserekapcsolatai voltak. A cserekapcsolatok számának egyenletessége mutatja, hogy a jelentősebb folyóiratokkal ekkor már kapcsolatban állt a könyvtár, az újonnan megjelenőkkel pedig megjelenésük időpontjában felvették a kapcsolatot. (1/c ábra)

1967-ig a szakosztály könyvtára rendelkezett Magyarország legnagyobb számú és teljes évfolyamokat képező numizmatikai szakfolyóirattárával. 1967-ben azonban ez az egység végérvényesen és helyrehozhatatlanul megbomlott. Az előzmények a következők voltak: 1960-ban elhunyt Niklovits Károly posztisztviselő, a Társulat alapító tagja. A háború utáni évek legnagyobb magángyűjteményével rendelkezett mind érme (kb. 43 000 db), mind pedig numizmatikai szakkönyvek tekintetében.¹⁴ A hagyaték vásárlás útján a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került. A Niklovits-féle könyvtár több ezer éremkatasárlás útján a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára és a Szakosztály választmánya között megegyezés jött létre, sában a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára és a Szakosztály választmánya között megegyezés jött létre, amely szerint a Szakosztály a Niklovits-féle hagyatékból megkapja mindazokat a katalógusokat és a szakkönyveket közül azokat, melyekre az Éremtárnak nincsen szüksége. A Szakosztály viszont ezek fejében átadja az Éremtárnak a folyóiratai közül az ott hiányzó évfolyamokat. E csere a szakosztály könyvtárának folyóiratállományát csonkává és eredeti dokumentumokkal pótolhatatlanná tette, az egyetemes numizmatika szempontjából viszont előnyös volt. Egyrészt mert a numizmatikai kutatások központja akkor és ma is a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, másrészt mert a Szakosztályban 1969-ben bekövetkezett események a könyvtárat sem hagyták érintetlenül. Így a ma már külföldről is megszerezhetetlen dokumentumokat – mondhatnánk úgyis –, hogy az utolsó pillanatban mentették meg a kutatásnak. 1968-ban készítették a könyvtár fennállása óta először felmérést valós állapotáról. A jegyzőkönyv megállapítja, hogy a könyvek és folyóiratok elhelyezése biztonsági szempontból nem megfelelő. Az árverési katalógusok nem szerepelnek leltárban, így ezeknek csak a száma állapítható meg, az esetleges hiányok mértéke megállapíthatatlan.

4/c ábra

A cserekapcsolatok alakulása 1951-1968 között



Könyvtári felhasználásra alkalmatlanok. A könyv- és folyóiratállományt tételesen átvizsgálták. A könyvek esetében a jegyzőkönyv 28 hiányt állapít meg. A folyóiratállományban is megállapítottak hiányokat, összesen 14 évfolyam elveszését. Ez természetesen az Éremtárnak átadott összesen 181 évfolyam különböző numizmatikai folyóiraton felül keletkezett. Megállapítja a jegyzőkönyv továbbá, hogy az Éremtár által átadott dokumentumanyag rendezetlenül és jegyzék nélkül érkezett, feldolgozásra a szakosztály könyvtárában még nem került, így ezekről pontos adatot szolgáltatni nem lehet.

1968–69-ben a Magyar Tudományos Akadémia lezáratta a szakosztály helyiségét és így a könyvtárat is. Az 1970. május 20-ig bekövetkezett események a Társulat történetéből ismertek.¹⁵

1970. május 20-án a szakosztály visszaalakul a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alatt működő önálló Magyar Numizmatikai Társulattá, ezzel új korszakot nyitva mind a Társulat, mind a könyvtár életében.

1970-től napjainkig

Az 1970. május 20-i újjáalakulás egyben átalakulás is volt, amely döntő fordulatot hozott a könyvtár életében is. Mivel a Társulat céljává ismét a „numizmatika tudományának fejlesztése, eredményeinek közismertetése”¹⁶ lett, megnövekedett a könyvtár szerepe, e cél elérésének a Numizmatikai Közönyön kívül legfontosabb eszközévé vált.

A könyvtári munkákat 1971-ben kezdték meg. Első lépésként meg kellett oldani a könyvek és egyéb dokumentumok elhelyezését. Új, modern könyvszekrényekben helyezték el – egyelőre ideiglenesen – rendezetlenül az állományt. A könyvtár használatának mielőbbi megindítása céljából kiválogatták a legalapvetőbb szakkönyveket és ezekből ún. kézikönyvtárat hoztak létre. Mivel a Társulat könyvtárát ekkor még mindig önként vállalkozó, a könyvtárosi teendőket társadalmi munkában ellátó társulati tag végezte, a könyvek biztonságba helyezése és egy a használatot megindító kézikönyvtár felállítása nagy előrelépés volt.

1972-ben a könyvtáros a Társulat néhány tagjának időt és energiát nem kímélő közreműködésével

1/b táblázat

A könyvtár állománya 1951–1968 között

Év	Könyvek	Folyóiratok	Összesen
1951	1 184	142	1 326
1952	1 189	158	1 347
1953	1 203	172	1 375
1954	1 217	185	1 402
1955	1 237	219	1 456
1956	1 250	257	1 507
1957	1 261	291	1 552
1958	1 270	326	1 596
1959	1 282	363	1 645
1960	1 299	420	1 719
1961	1 320	452	1 772
1962	1 360	514	1 874
1963	1 398	557	1 955
1964	1 430	585	2 015
1965	1 462	619	2 081
1966	1 500	658	2 158
1967	1 533	689	2 222
1968	1 546	724	2 270

rendezte a folyóiratállományt – címek betűrendje és ezen belül évfolyamonként – és még ez évben használatba is adta.

1973-ban a Társulat vezetősége kéréssel fordult a Magyar Tudományos Akadémiához főfoglalkozású könyvtárosi státus ügyében. Rejtő István, az MTA Könyvtárának akkori megbízott igazgatója felmérést végeztetett a Társulat könyvtárában Uray Gézánnal, a Hálózati és Módszertani Csoport vezetőjével. A szakértői vélemény megállapította: „a Numizmatikai Társulat könyvtára nagysága és tudományos értéke alapján tudományági szakkönyvtár funkcióit kellene, hogy ellássa. Jelenlegi személyi ellátottsága azonban sem az őrzési, sem a gyarapítási, az állományfeltárási, az állománynyilvántartási és a kutatás rendelkezésére bocsátás alapvető követelményeinek nem tud eleget tenni. Ez a tarthatatlan helyzet mind a numizmatika, mind a

rokontudományok érdekében feltétlen és sürgős orvoslást kíván”.¹⁷ A Társulat a felmérés eredményeképpen 1974. július 1-től október 1-ig átmenetileg mellékállás létesítésére kapott engedélyt.

Ez nagy segítséget jelentett, október 1-re sikerült is elhelyezni a könyvanyagot feldolgozva szakrendben és ezen belül másodlagos rendezőelvként betűrendben. 1975. január 1-től a Társulat állandó főállású könyvtárosi munkakört létesíthetett.

Új szakasz kezdődött a Társulat könyvtárának életében. A könyvtáros elvégezte az állomány teljes revízióját. A vizsgálat nagyszámú dokumentum hiányát hozta napvilágra. A hiányokról a könyvtáros hiánylistát állított össze, azonban ezek okát és eredetét azóta sem sikerült kideríteni.

A revízió után a teljes könyvállomány 1975. december 31-én 706 kötet könyv volt. A könyv megnevezést azért kell külön hangsúlyoznunk, mivel 1975-től választották először szabályszerűen külön az egyes dokumentumfajtákat és kerültek külön leltározásra. A folyóiratok száma 2765 db, ez 148 féle folyóirat évfolyamainak, ill. számainak összessége. Az árverési katalógusok számáról nincsen adatunk, ezeket nem dolgozták fel és a máig is fennálló helyhiány miatt továbbra sem kerültek feldolgozásra (1/c táblázat).

1/c táblázat

A könyvtár állománya 1975–1984 között

Év	Könyvek	Folyóiratok	Kisnyomt., Klny.	Összesen
1975	706	2 664		3 370
1976	748	2 765		3 513
1977	833	3 241	496	4 570
1978	898	3 426	1 090	5 414
1979	973	3 841	1 306	6 120
1980	1 034	4 329	1 333	6 696
1981	1 091	4 621	1 349	7 061
1982	1 157	4 993	1 403	7 553
1983	1 265	5 306	1 422	7 993
1984	1 305	5 682	1 438	8 425

Az 1970-es újjáalakulás állandó, csak a könyvtár gyarapítására szolgáló költségvetést is vont maga után. A vétel útján megszerezhető dokumentumok száma azonban – ezek magas ára miatt – csekély. Egyre nagyobb hangsúlyt kell ezért fektetni, mint már említettük, a cserekapcsolatok útján történő dokumentumbeszerezésre. A folyóiratokat mint megalakulása óta, jelenleg is és a jövőben is cserekapcsolatok révén kívánja beszerezni a könyvtár. Azonban mint az 1/d táblázatból kitűnik, 1979 óta a könyvállomány gyarapításának is ez vált leggyümölcsözőbb módjává. A folyóiratok cserekapcsolatainak alakulását 1971-től az 1/d ábra mutatja.

1976-tól gyűjti és rendezi külön állományrészként a különlenyomatokat és kisnyomtatványokat a könyvtár. Ezt az állományrészt az olvasók 1978. szeptember 1-től vehették használatba.

Bár 1980-ban már 10. éve tartozott a könyvtár a Magyar Tudományos Akadémia könyvtári hálóz-

1/d táblázat

A könyvtárellátás gyarapodása és módjai 1976–1984 között

Év	Vétel	Csere	Ajándék	Évi növ.	Összesen
1976	10	14	18	42	748
1977	23	11	51	85	833
1978	19	10	36	65	898
1979	19	33	23	75	973
1980	23	26	12	61	1 034
1981	20	31	6	57	1 091
1982	17	39	10	66	1 157
1983	19	73	16	106	1 265
1984	10	28	2	40	1 305

tábla, de szervezeti szabályzattal és ügyrenddel fennállása óta még mindig nem rendelkezett. 1980. április 1-e így tehát fontos dátum a könyvtár életében, ekkor lépett ugyanis hatályba az MTA Könyvtárának főigazgatója, dr. Rózsa György által jóváhagyott első szervezeti szabályzat és ügyrend.

Összefoglalva az 1970 óta eltelt mintegy 15 év történetét megállapíthatjuk, hogy 1980-ra a könyvtár megfelelt az éppen ez évben elkészült szervezeti szabályzatban és ügyrendben lefektetett követelményeknek, valamint az MTA főtákarának az MTA hálózatába tartozó könyvtárakra vonatkozó utasítása alapszintjének.¹⁸ 1984. december 31-én a könyvtár állománya 8 409 db, mely magába foglalja a könyvek, folyóiratok, kinyomtatványok és különlenyomatok számát.

A könyvtár őrői

A Társulat könyvtárában a könyvtárosi teendőket több mint 70 évig, 1974. július 1-ig a társulat valamelyik önként vállalkozó választmányi tagja látta el. A könyvtárosi tisztséget ellátó tagot a Társulat közgyűlésén három évente választották újra. 1901–1912. március 28-ig a könyvtár és a gyűjtemény kezelését egy személy látta el. Az 1912. március 28-i közgyűlésen határozták el a két tisztség különválasztását.

A Társulat első könyvtárosa Dr. Finály Gábor latin szakos tanár volt.¹⁹ 1912. március 28-ig együtt kezelte a gyűjteményt és a könyvtárat, ettől kezdve 1919-ig viselte az önálló könyvtár-őri tisztséget. Őt követte Dr. Alföldi András, aki régész és numizmatikus volt, az ókortudományi kutatások egyik legnagyobb egyénisége századunkban²⁰, 1919-től 1923-ig könyvtáros a Társulatban, amikor is egyetemi tanári kinevezése miatt lemond.

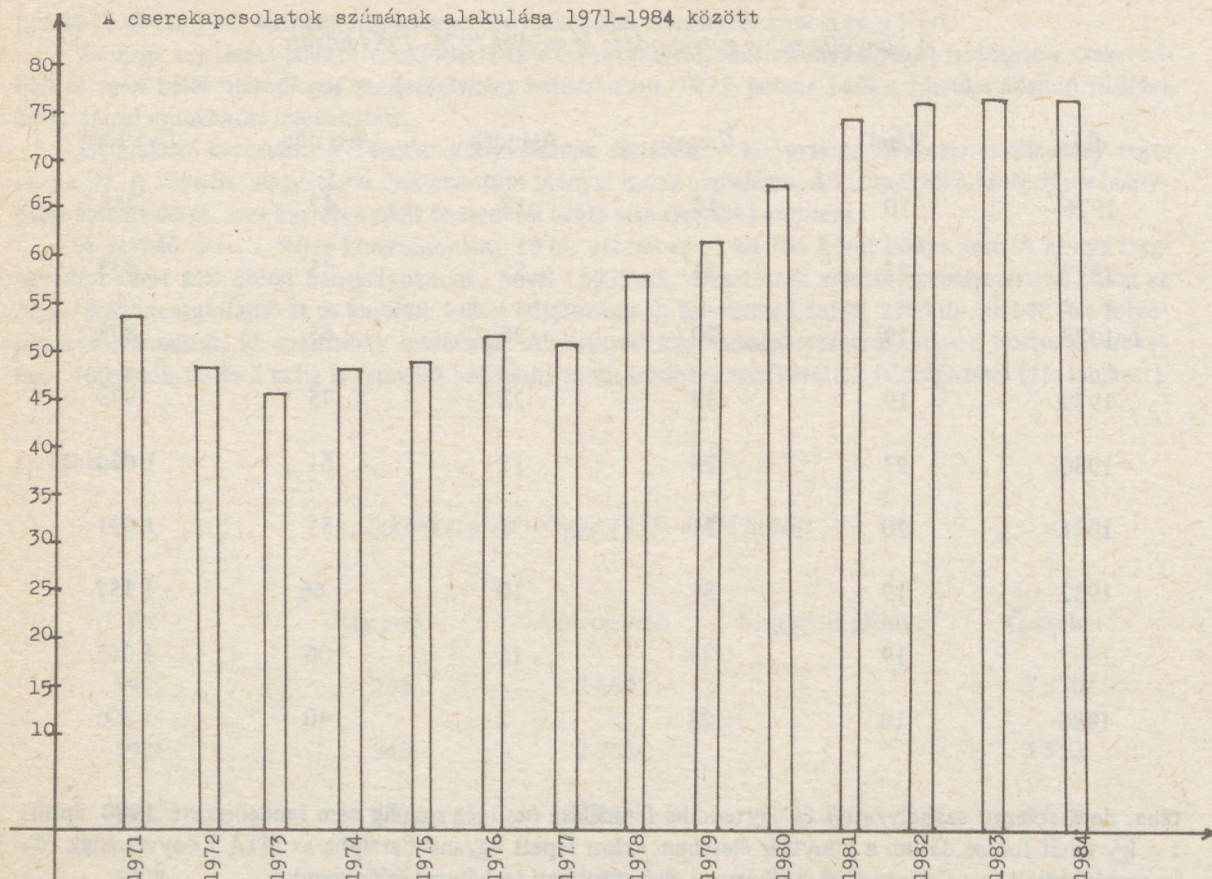
Dr. Stöhr Géza MÁV tisztségviselő 1924-től 1929-ig vezette a könyvtárat.

1929. március 28-án a közgyűlés Dr. Karny Rezsőt választja meg a könyvtár őrévé. Leghosszabb ideig, közel 16 évig vezeti a Társulat könyvtárát, 1945-ben korára való hivatkozással elmond.

Az 1945 és 1955 közötti periódusban Ambrus Béla tanár, a magyar papírpénz-kutatás úttörője a társulati könyvtár őrje. 1955-ben kinevezik a Társulat gyűjteményének őrévé, ezért könyvtárosi tisztségét nem tudja tovább ellátni.

4/a ábra

A cserekapcsolatok számának alakulása 1971-1984 között



Pál Ferenc vette át 1955-ben Ambrus Bélától a könyvtár vezetését. 1968-ig látta el a könyvtárosi teendőket.

A Társulat utolsó, e tisztséget társadalmi munkában ellátó könyvtárosa Rádóczy Gyula volt.

1974. július 1-től október 1-ig dolgozott a Társulat könyvtárában az első szakképzett könyvtáros, Kertész Judit. Három hónapos megbízással másodállásban látta el a könyvtárosi feladatokat.

Sporik Mária töltötte be 1975. január 1-től a Társulat Könyvtárának első főállású könyvtárosi státusát. 1977. július 1-én megvált munkakörétől, így a könyvtárosi munkakör 1977. szeptember 1-ig ismét betöltetlen maradt.

1977. szeptember 1-től december 31-ig szerződéssel, 1978. január 1-től pedig véglegesítve a Társulat könyvtárosa a szerző Ábrányi Hedvig.

A könyvtár kezelése és gondozása

1974-ig, több mint 70 esztendeig a könyvtárosi teendőket a Társulat tagjai látták el tehát, akik nem voltak szakképzett könyvtárosok. Így a szorosan vett könyvtárosi feladatok szakavatott elvégzését nem kérhetjük számon tőlük.

A könyvtár fennállásának első évtizedében a könyvtár őrének legfőbb feladatát jelentette: az egyre növekvő állomány rendezése, karbantartása és erről „lajstrom” készítése. A könyvtáros az állományt 3 fő csoportba rendezte, a könyvek, kisnyomtatványok, különlenyomatok képezték az első nagy csoportot, külön helyezték el a folyóiratokat, és a harmadik nagy állományrész a kereskedők éremjegyzékei és az árverési katalógusokból tevődött össze. A könyvtári munka alapja az ún. alapleltár volt. 1905-ben leltároztak először. Négy leltárkönyvet vezettek egyidejűleg, egy leltár készült az önálló munkákról (méret szerint A

és B csoportban), egy leltárkönyvet vezettek a folyóiratokról és külön kötetben leltározták az árverési katalógusokat, ill. éremjegyzékeket.

Szerzői betűrendes katalógust készítettek a könyvként leltározott állományrészről. A folyóiratokról nem készítettek katalógust, ehelyett a leltárkönyvet használták katalógusként. Az árverési katalógusokat és éremjegyzékeket a cégek betűrendjében helyezték el, katalógus róluk nem készült.

Lényegében 1950-ig hasonló módon végzik az állománnyilvántartási és feltérési munkákat. Valószínűleg az 50-es évek elején újabb alapteltárt készítenek az „önálló művekről”, vagyis könyvekről, különnyomatokról, kisnyomtatványokról. Ismét két csoportra osztják ezeket a dokumentumokat nagyság szerint. Az alapteltár induló éve pontosan nem állapítható meg, hitelesítve ugyanis nem lett. A feltérzés számozott lapokon átfutó feltérési számmal történt. A napi dátumot nem, de 1952-től az évek betétét jelezték. Az utolsó bejegyzés 1968-ból való. Mint a fenti tényekből kiderült, a könyvtárosok 1968-ig hol pontosan, hol kevésbé pontosan vezették a feltérskönyveket, de mindenképp a megkívánt szint alatt.

1975-től így elkerülhetetlenné vált a teljes dokumentumállomány újbóli beletárolása. A főfoglalkozású könyvtáros az MTA főtitkárának 17/1972. (A. K. 20.) MTA–F számú utasítása alapján meg is kezdte a munkálatokat. Dokumentumfajtanként külön leltárnaplót nyitott. A leltározás ez időponttól kezdve az MTA Könyvtára által előírt és elkészített nyomtatványon történik. A könyvek leltározásával egy időben készítette a könyvtáros a könyvek szerző szerinti katalógusát, amely munkával 1976. év végére el is készült. Folyamatosan megtörtént a folyóiratok leltározása is és 1977. első felében elkészült a folyóiratok állományfeltáró katalógusa is. A folyóiratok esetében ez volt az első katalógus a könyvtár történetében.

1978. év végére befejeződött a különlenyomatok és kisnyomtatványok leltározása, valamint az ezeket a dokumentumokat nyilvántartó katalógus, amely már a tárgyszavak rendszerében tárja fel az állományt. Másodlagos rendezőelve a szerzők betűrendje. Ez a feltárási rendszer már megfelel a modern tájékoztatás követelményeinek. Sürgető feladatként merült fel a könyvek szakkatalógusának elkészítése is. Ennek rendszere szintén a tárgyszavak, ezen belül pedig a szerzők betűrendje. Átadására 1984. decemberében került sor. Még 1983-ban megkezdte a könyvtár a folyóiratok annotált cikk-katalógusának elkészítését is. A munkát a cseh, a szlovák, ill. a román nyelvű folyóiratok feldolgozásával kezdtük, ennek szükségességét abban láttuk, hogy ezen országok, valamint a magyar kutatás több helyen is fedi egymást, és ez indokolja a minél szélesebb körű tájékoztatást, egymás kutatásának ismeretét.

Napjainkban elmondhatjuk tehát, hogy a Társulat könyvtára állományfeltárás tekintetében megfelelő szinten áll.

A jövő feladata a dokumentációs tevékenység elmélyítése, kiszélesítése, a kutatás elősegítése és az olvasók tájékoztatásának mind szélesebb körű és eredményesebb megvalósítása céljából.

A könyvtár használata

A Magyar Numizmatikai Társulat könyvtára a kezdetektől fogva napjainkig csak a Társulat tagjainak állt rendelkezésére. A könyvtár esetenkénti használatát kutatások céljából a Társulat vezetősége engedélyezheti.

A potenciális olvasók számát így a Társulat tagjainak a száma adja meg. Ez a szám az 1950-es évekig 400 és 500 között változott. 1950-től a 60-as évek végéig – az éremgyűjtés iránti megnövekedett érdeklődés következtében – megnövekedett a tagság száma és megközelítette az 1000 főt. A Társulat újjáalakulása, ill. a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének megalakulása következtében ez a szám ismét 400 és 500 közé szorult vissza és napjainkban is e körül mozog. Ez a szám magában foglalja az elenyésző számú magyar hivatásos numizmatikust, az éremgyűjtők közül pedig azokat, akik a numizmatikával elméleti, akár kutatási szinten is foglalkozni kívánnak, egy-egy területre specializálódva hobbyként, ill. akár második hivatásként.

Foglalkozás szerint rendkívül színes képet mutat a tagok összetétele.

A könyvtár a Társulat tagjai részére 1975-ig - fotofizikai és könyvtáros alkalmasságú tagok és önkéntesek részvételével - a Társulat székházában működött. A könyvtár az önkéntesek és önkéntesek részvételével működött. 1975-től a hét egy napján olvasószolgálatot tart a könyvtáros és a tagok rendelkezésére áll a könyvtár a szokásos önkéntes napon, valamint a munkacsoport-értekezletek ideje alatt is.

A Társulat könyvtára fennállása óta prezens könyvtár, kutatások céljából rendkívüli esetben elnöki, ill. főttrkári engedéllyel lehet csak kölcsönözni.

A könyvtár jövője

A Magyar Numizmatikai Társulat könyvtára tehát hazánk egyetlen önálló numizmatikai szakkönyvtára. Jelentőségét növeli, hogy a nyilvános közművelődési könyvtárakban numizmatikai dokumentumok csak szórványosan találhatók. A Társulat könyvtárán kívül még egy kiemelkedő numizmatikai dokumentumgyűjtemény van, a Régészeti Könyvtár letétjeként a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába kihelyezett kézikönyvtár. Ez azonban az Éremtárban dolgozó kutatók napi munkájának eszköze, külsők számára csak engedéllyel használható. A személyi feltételek is hiányoznak egy esetleges olvasószolgálat megteremtéséhez. Így a Társulat könyvtárának tudományági szakkönyvtár funkcióit a jövőben még intenzívebbé kell tenni és a kutatók és gyűjtők szakirodalmi ellátását a jelenlegi szintnél magasabb színvonalon biztosítani. Az állomány gyarapításánál ebből kifolyólag a jövőben a következőket kell figyelembe venni: az olvasók tábora két csoportot képez, a kisszámú hivatásos numizmatikusét, kutatókét valamint a gyűjtőkéét. A fő cél tehát mind a tudományos, mind az ismeretterjesztő művek teljességre törekvő gyarapítása. Evvel egy időben a tudományág részterületeinek megközelítőleg egyenlő arányú fejlesztési követelménye is szabályozza a gyarapítási munkát.

Mivel a vétel útján történő állománygyarapításra a lehetőségek előreláthatólag a legjobb esetben is a mai állapotoknak megfelelő szinten maradnak, így a jövőben szorosabb kapcsolatot kell kialakítani a numizmatikai dokumentumokat csak esetenként beszerző intézményekkel is, az Éremtáron kívül az MNB Éremmúzeumának, a MNG Éremosztályának, valamint az ELTE Régészeti Tanszékének könyvtárával. Az együttműködés ideális megvalósítása egy egységes numizmatikai dokumentumokat feltáró szakkatalógus elkészítése lenne. Amennyiben az adatok számítógépre-vitelét is meg lehetne oldani, akkor a könyvtári tájékoztatás legmagasabb követelményeinek is eleget tudna tenni a Numizmatikai Társulat Könyvtára.

A jövő főbb feladatait vizsgálva így fő célként József Attila szavait idézve elmondhatjuk:

„S rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

Ábrányi Hedvig

Jegyzetek

1. Zimmermann, L.: A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat = NK 25(1928)4.
2. NK 1(1902)58.
3. Választmányi jegyzőkönyv, továbbiakban vál. jkv. 1905. október 12.
4. Vál. jkv. 1903. január 10.
5. Vál. jkv. 1903. február 10.
6. Közgyűlési jkv. az MNT működésének 11. évéről.
7. Vál. jkv. 1912. május 9.
8. Vál. jkv. 1916. március 28.
9. Zimmermann, L.: i. m. 25.
10. Vál. jkv. 1925. június 18.
11. Vál. jkv. 1940. január 11.
12. Közgyűlési jkv. az MNT működésének 42. évéről
13. Vál. jkv. 1945. április 19.
14. A Niklovits gyűjteménnyel, ill. könyvtárral kapcsolatos adatok Dr. Huszár Lajos személyes közlése alapján
15. Csillag F.: 75 éves a Magyar Numizmatikai Társulat = NK 74–75(1975–76)5.
16. A Magyar Numizmatikai Társulat Alapszabályai Bp. 1971. p.3
17. Szakértői vélemény a Társulat könyvtáráról. Irattári száma: 13/1974.
18. 17/1972. (A. K. 20.) MTA–F.
19. NK 50–51(1951–52)75.
20. Fitz J.: Megemlékezés Alföldi Andrásról = NK 80–81(1981–82)141.

DIE GESCHICHTE DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN NUMISMATISCHEN GESELLSCHAFT (1901–1984)

Die Bibliothek der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft ist die einzige selbständige numismatische Fachbibliothek Ungarns. Ihre Geschichte ist eng mit der Geschichte der Gesellschaft verflochten. Dementsprechend stellt der Autor die Geschichte der Bibliothek eingebettet in die Geschichte der großen Perioden der Gesellschaft vor. In gesonderten

Kapiteln befaßt er sich mit der Verwaltung, der Betreuung und der Nutzung der Bibliothek, sowie mit ihren Mitarbeitern, die den Bibliothekaraufgaben bis 1973 in gesellschaftlicher Arbeit nachgingen und deren aufopferungsvoller Arbeit zu verdanken ist, daß die wertvolle Büchersammlung mehr als siebenzig Jahre hindurch erhalten bleiben konnte und den Sammlern und Forschern zur Verfügung stand.

Heute gehört die Bibliothek bereits zum Bibliotheksnetz der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Sie hat einen Bibliothekar, der seine Tätigkeit hauptberuflich ausübt, und sie entspricht in jeder Hinsicht den Anforderungen, die in den Bibliotheksgesetzen festgelegt sind.

Die wichtigste Aufgabe in der Zukunft ist, die Bibliothek zur disziplinären Fachbibliothek der ungarischen Numismatik zu entwickeln, damit sie der gesamten ungarischen Kultur dienen kann.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Keresztény vonatkozású betűk egy Hadrianus denáron

Több mint húsz éve van ez a pénz egy budapesti magángyűjteményben. Azelőtt egy Szombathely melletti lakos tulajdonát képezte, ahova apósától örökségként került. Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, hogy lássuk, hogy lelőhelye ma már nem deríthető ki. Legfeljebb feltételezhető, hogy valahol északnyugat Dunántúlon találták, de talán még ez is túl merész állítás.

A denár adatai, leírása:

E: HADRIANVS – AVGVSTVS PP a császár jobbra néző babérkoszorús feje.

H: VOT – PVB a mezőben, a jobbra álló, két kezét felemelő, fátyolos Pietas két oldalán. Körirat:

XTO – TRP – COS – III

A pénz súlya 2,90 g, átmérője 16,6–17,6 mm, anyaga jó minőségű ezüst. Hosszabb ideig lehetett forgalomban, mert különösen a hátlapja és az élek kopottak. Ezen kívül a VOT betűktől a Pietas fejéig az élen repedés látható, olyan, mint amilyen a verés előtt nem kellően felhevített pénz élen szokott keletkezni. (1. kép)



1. kép

Ilyen hátlap feliratú dénárt, – ismereteink szerint, – a szakirodalom nem közölt. Ha azonban az XTO helyére PM betűket képzelünk, a hátlapot Cohen 1478.¹, illetve RIC.384.² tételszám alatt meg találjuk. Az előlap azonban már eltér az ezen tételszámok alatt leírt pénzekétől, mert mindkét katalógus szerint a császár *balra* néző babérkoszorús *mellképe* tartozik ehhez a hátlaphoz, holott a mi esetünkben *jobbra* néző babérkoszorús *fej* van. Ezzel az előlapi felirattal i. sz. 128–132 között³ vertek Hadrianus részére denárt, PM–TRP–COS–III körirattal pedig 119–122 évek közt⁴, esetleg egy kicsit tovább. Ebből egyértelműen következik, hogy hybrid veretről van szó, ami alátámasztja azt az alábbi megállapításunkat, hogy a pénz verésénél valami szabálytalanság történhetett.

Most vizsgáljuk meg alaposan az XTO feliratot. Ennek betűi jobban kiállnak a lapkából, mint a hátlap felirat többi betűi és az X betű felett sejthető egy eltüntetett P betű felső íves része, a T és O betűk közt pedig, de ugyancsak feljebb, az eredeti M betű jobb felső részének rézsús maradványa látható. Mivel ez belefut a T betű felső vízszintes keresztszárába, az kissé torznak tűnik. Úgy néz ki, hogy az M betű megmaradt része miatt kényszerült a vésnök arra, hogy a T betűt lejjebb helyezze és így az XTO betűk felső élvonalára nem követi a pénz külső ívét, hanem szinte homorúan hat, azaz lejjebb fekszik, mint a körirat TRP betűi által kijelölt ív.

Az XTO betűkkel kapcsolatban megállapítható az, hogy az eredeti verőtő átalakítója ügyes kezű, gyakorlott vésnök volt. A betűk jelentése tekintetében csak feltételezésre szorítkozhatunk. Tudjuk, hogy a keresztények Krisztus monogrammjában a görög X betűt használták. Ha feltesszük, hogy a szóban levő denáron a megváltoztatott betűk kapcsolatba hozhatók Krisztus névvel, akkor az XTO betűket Krisztus nevének ragozott alakjaként, „CHRISTO”-nak, magyarul „Krisztusnak” értelmezhetjük.

A verőtő átalakítását olyan személynek kell tulajdonítanunk, akinek a keresztény propaganda szíve ügye volt. Ez az értelmezés azonban csak feltételezés, mert Diehl könyve szerint, mely az ókeresztény

latin feliratokkal foglalkozik, Krisztus monogramja alanyesetben görög betűkkel írva XP (CHR) és ezt használták a Római Birodalom keresztényei is⁵. Ennek a monogrammnak részeshatározó (dativus) esetben a ragozott alakja pedig XPO, azaz CHRISTO⁶. Diehl könyve XTO rövidítést nem ismer. Persze ez még nem zárja ki azt, hogy a három betű jelentése az, mint amire az előzőekben következtettünk. Az eltérésnek, tévedésnek, vagy tudatosan így írt betűknek több oka is lehet.

- A vésnök, azaz a hátlapi felirat átalakítója, írni olvasni tudó ember volt, de nem tudott görögül és azt hitte, hogy Krisztus nevének rövidített részeshatározó esete XTO-nak irandó.
- A vésnök nemcsak a verőtöveket, illetve alábbiak szerint csak a hátlapi verőtövet, emelte el a rak-tárból, hanem a betűk kialakításához szükséges szerszámokat is meg kellett szereznie. Ehhez mind-össze két szerszámmra volt szüksége. Egyikkel egy vonást lehetett a verőtőbe ütni, a másikkal egy félkört. Az O betűnél határozottan látszik, – a sérülés ellenére, – hogy azt két félkörből alakították ki. Az X és T betűknél pedig úgy tűnik, hogy azokhoz egyetlen szerszámot használtak, és pedig nem a VOT és TRP betűihez hasonló, hanem olyat, melynél a betű szárának vége egy kis kiszélesedésben, néha gömböcskében végződik. Hadrianus alatt és után ilyen betűt már nem használtak. Vissza kell menni a köztársaság idejére, amikor a fej mögötti X jeleket képezték ki hasonló módon⁷. A szerszámokat tehát azok közül emelte el, melyeket már több, mint egy évszázada nem használtak és ezért kevésbé őrizhették.
- Hogy a P betű helyett, miért T került a verőtőbe, azt csak találgatni lehet. Munka közben tévedhetett és a hibát nem volt ideje kijavítani. De lehet, hogy tudatosan csinálta, mert azt hitte, hogy így helyes.

Az eredeti verőtővön a PM betűk eltávolítása valószínűen úgy történt, hogy először a betűk csatornáit zömítéssel betömtek, utána pedig az egyenetlen felületet simára csiszolták. Az új betűk ebbe a viszonylag sima felületbe kerültek, de mint látható az M betű egyes részei megmaradtak.

Ennek a hybrid denárnak verési idejét elég szűk határok közé lehet beszorítani. Ilyen előlappal ugyanis, – mint előzőekben láttuk, – Hadrianus részére csak 128–132 között vertek pénzt, tehát ezt a denárt is erre az időszakra datálhatjuk. És ezt még a következőkkel is alá lehet támasztani.

A pénzveréshez egyidejűleg több munkásra volt szükség. A tűz élesztéséhez, a felhevített lapkának fogóval a verőtövek közé helyezéséhez, a verőtöveket egymásra szorító kar kezeléséhez és végül kalapáccsal a pénzverés elvégzéséhez 1–2 ember nem volt elegendő. Ezen műveleteknek ugyanis gyorsan kellett megtörténni, mert ha a lapka közben kihűlt, nem sikerült a pénz. Tehát minden munkafázishoz kellett valaki. És ott volt még az ellenőr is, aki a munkájukat felügyelte. Túl sok embert kellett volna tehát a szabálytalanságba beavatni, ha valaki nem a mintával egyező pénzt akart volna verni.

Csakis az tételezhető tehát fel, hogy mikor ezzel az előlappal folyt a pénzverés Hadrianus részére, a verőszemélyzet részéről kívarta valaki az alkalmat, mikor a verőtövek cseréjére került sor. Ez a személy lehetett talán éppen az, akinek ez volt a munkaköri feladata. Beerősítette a mintának megfelelő új előlapi verőtövet a helyére, egyidejűleg pedig – kijátszva az ottlevők éberségét – a nála készenlétben levő, átalakított hátlapi verőtövet kicserélte a mintának megfelelő új hátlapi verőtővel, és az átalakítottat erősítette be a verőszerkezetbe. Így ezzel az új előlapi és a már kopott, régi, de átalakított verőtővel folyt tovább a pénzverés.

Ennek ily módon való megtörténtét a következők is alátámasztják. A fent leírt denár előlapja, a császár feje és a felirat, ugyanígy az XTO betűk a hátlapon, alig kopottak. Ugyanakkor a hátlapi ábra és körirat, valamint a mezőben levő VOT – PVB erősen kopott, elhasznált. Tehát a pénzt egy új előlapi verőtővel és egy már kiselejtezett, használt hátlapi verőtővel verték, de a hátlapon az átalakítás utáni XTO betűk, – eltérően a többitől – épek.

Megerősíthető tehát a fentiekben már leírt következtetés, hogy ez az átalakított hátlapi verőtővel vert Hadrianus denár 128 és 132 közti időben készült.

Martin Ferenc

Jegyzetek

1. Cohen, H.: Description Historique des Monnaies frappées sous l'empire romain. 2.(Párizs, 1882)229.
2. Mattingly, H.: The Roman Imperial Coinage. II.(London, 1926)384.
3. Mattingly, H.: Coins of the Roman Empire in the British Museum. III.(London, 1936)298.

4. Mattingly, H.: i. m. BMC III. 253.

5. Diehl, E.: *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*. III. (Berlin, 1961) 195.

6. Diehl, E.: i. m. 195.

7. Gruber, H.A.: *Coins of the Roman Republic in the British Museum*. III. (London, 1910) XXIV tábla 8, 10, 11, 13 stb. denárok.

BUCHSTABEN MIT CHRISTLICHEM BEZUG AUF EINEM HADRIAN-DENAR

In einer Budapester Sammlung befindet sich ein Hadrian-Denar, auf dessen Prägestock für die Rückseite die Rund-schrift nachträglich umgestaltet wurde. Die Angaben des Denars sind:

V.: HADRIANVS—AVGVSTVS PP, Kopf des Kaisers mit Lorbeerkrantz nach rechts.

R.: VOT—PVB im Feld, zu beiden Seiten der nach rechts stehenden Pietas. Rundschrift: XTO—TRP—COS—III

Es kann eindeutig festgestellt werden, daß die Buchstaben PM des Denars mit der eigentlichen Rundschrift PM—TRP—COS—III vom Prägestock für die Rückseite entfernt und durch die Buchstaben XTO ersetzt wurden. Es ist anzunehmen, daß mit dieser Rückseitenaufschrift und dem Bildnis des Kaisers Hadrian nur während seiner Herrschaft Münzen geprägt werden konnten. Da diese Vorderseitenrundschrift nur in der Zeit zwischen 128 und 132, und die Rückseitenaufschrift PM—TRP—COS—III nur zwischen 119 und 122 oder etwas länger verwendet wurden, dürfte auch diese Münze mit dem veränderten Prägestock für die Rückseite nur zwischen 128 und 132 geprägt worden sein. Die Bedeutung der Buchstaben XTO ist nicht eindeutig. Das Monogramm Christi ist XP, im Dativ XPO, lateinisch Christo. Die Person, die den Prägestock veränderte, verwendete jedoch die Buchstaben XTO.

III. századi pénzforgalom és pénzellátás Pannóniában

Amíg a kutatás behatóan nem kezdett foglalkozni az antik pénzforgalommal, úgy tűnt, hogy viszonylag egyszerű egy-egy település, provincia, egy-egy korszak forgalmát áttekinteni és alakulását meghatározni. A pénzforgalom azt a pénz mennyiséget jelentette, amely adott időszakban adott területen használatban volt. Ha feltételezzük, hogy a ránk maradt érmek az egy-egy területen forgó pénzek arányos része, az érmek időrendbe állításával máris képet kapunk arról, melyik uralkodó alatt volt több, melyik alatt kevesebb pénz forgalomban. Ha a darabszám mellett figyelembe vesszük az uralkodási éveket, egy-egy meghatározott területen belül megbízható képet nyerünk a pénzek évenkénti megoszlásáról.

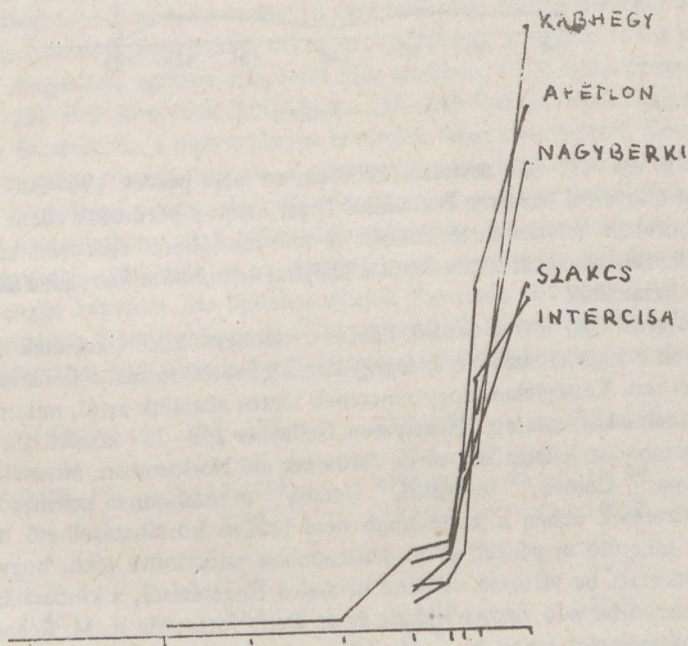
Ezek a számítások azonban nem a pénzforgalomra vonatkoznak. Csupán azt fejezik ki, hogy egy-egy uralkodótól mennyi pénz maradt ránk az adott területen, első emissiójától mindaddig, amíg pénzei egyáltalában forgalomban voltak. A pénzforgalom és egy-egy császár adott területről ismert pénzei nem azonosíthatók.

Elagabalustól általában mindenütt feltűnően sok pénz maradt meg, évi átlagai messze felülmúlják elődei és utódai átlagát. Ha ezt úgy értelmezzük, hogy ezekben az években, 218–222 között váratlan felendülés következett be, teljesen hamis következtetésekre jutunk. A hasonló következtetések, bármilyen elterjedtek, a pénzforgalom törvényszerűségeit nem veszik figyelembe. E törvényszerűségek közül az idézett példára különösen az új pénzek elterjedésére vonatkozó megállapítás vonatkozik. Minden új pénzsorozat, amely elhagyta a verdét, fokozatosan jutott forgalomba: kezdetben kisebb, majd gyorsan növekvő mennyiségben, amelyet hosszabb időn keresztül egyre csökkenő arány követett. Az elterjedésnek tehát erősen emelkedő, majd hosszabb elnyúló íve van. Az elterjedési görbe a Severus-kortól, amikor a pénz forgási sebessége egyre nőtt, szükségszerűen egyre emelkedett, leszálló ága mind rövidebb lett. Elagabalus alatt azonban, amikor a vindobonai,² ercsi³ és börgöndi⁴ éremleletek tanúsága szerint a II. századi pénzek még forgalomban voltak, a forgási sebesség nem sokban különbözött a korábbiától. Azaz pénzeire alkalmazható a Gebhart-Kraft-Küthmann-Franke-Christ-féle ideális táblázat a pénzek elterjedéséről⁵ (1. ábra). Elagabalus 4 éve alatt pénzeinek legfeljebb 30%-a került forgalomba, a többi 70% Severus Alexander (és talán még Maximinus Thrax) pénzforgalmához tartozik.

jának állapotát rögzítette, magára a pénzforgalomra, vagy a kifizetés módjára megbízható adatokat foglalt magába.

A kifizetés módjából fontos következtetések vonhatók le, amelyek a III. század közepi pénzgazdálkodásra is fényt vetnek.

A friss kifizetésekből származó pénzösszegek elemzése azt mutatja, hogy ezek a kincsleletek túlnyomó többségükben az elrejtést közvetlenül megelőző időben vert pénzekből álltak. Ez teljességgel ellentétesnek látszik azzal, amit az előzőekben az emissiók fokozatos elterjedéséről, annak szabályszerű görbéről mondtam. Még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a pénzek forgási sebessége III. Gordianustól jelentősen felgyorsult és az előrehaladó pénzromlás következtében a korábbi, jobb minőségű pénzek szinte eltűntek a forgalomból. A 253–259 között elrejtett éremleletek friss kifizetésekből származó csoportjában Valerianus (és családja) pénzei a lelet nagyobb felét teszik ki (2. ábra):

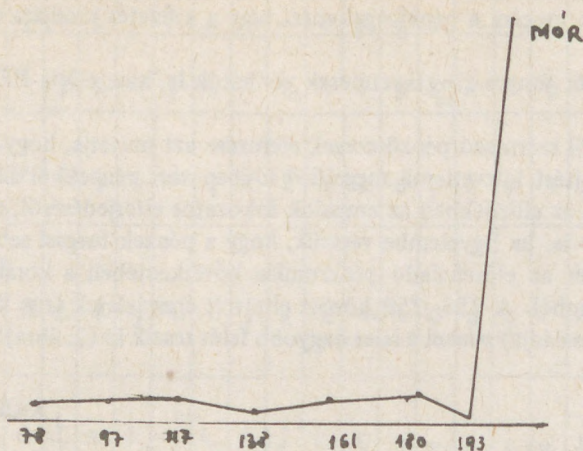


2. ábra

Kabhegy ⁶	73%
Szakcs ⁷	67%
Intercisa ⁸	64%
Apetlon ⁹	52%
Nagyberki ¹⁰	52%

A legalacsonyabb %-ú Kistormás¹¹ is 45%-os. Nyilvánvaló, hogy a pénz forgalombakerülésének és elterjedésének itt más formájáról van szó. Az összeg tulajdonosa egy összegben, vagy egymást követő kifizetésekben a kincstárba (a helyi állami, vagy katonai kasszába) frissen érkező új pénzekhez jutott. Ez viszont azt jelenti, hogy a III. század közepén az állami kifizetőhelyek a katonák zsoldjának fizetésére az idézett esetekben szinte kizárólagosan a verdeből érkezett pénzekkel fizettek.

Amikor erre a jelenségre magyarázatot keresünk, először azt kell megvizsgálnunk, ismerünk-e hasonló esetet a III. század közepe előtt is? Pannóniában mindössze egy hasonló összetételű éremleletünk van, Mór-Felsődobosról, amelyet 203 körül rejtettek földbe.¹² A 72 denarból álló kincsleletből 43 darab, azaz 60% Septimius Severus uralkodásának első 10 évéből való. A lelet indexe (3. ábra) Vespasianustól Marcus Aureliusig kiegyenlített, Septimius Severusnál viszont aránytalanul magasba szökken. Az éremlelet elemzése során már korábban arra a megállapításra jutottam, hogy tulajdonosa legionarius lehetett, aki 193-tól folyamatosan részt vett a polgárháború hadjárataiban. A leletben nagy számmal szerepelnek keleti veretek.



3. ábra

Egyrészt Hemesából 194–195-ből, másrészt Laodicea ad mare pénzei, 196–200 közötti időből. Azokból az évekből, amikor a severusi hadsereg Pescennius Niger, majd a parthusok elleni háborúban, illetve a második parthus háborúban keleten tartózkodott. A mór-felsődobosi éremlelet arra enged következtetni, hogy a verdéből kikerült pénzeket közvetlenül a hadjárat *aerarium militare*-jába szállították és zsoldfizetésre, pénzjutalmakra használták.

Septimius Severus alatt a friss pénzek háborús viszonyok között kerültek rövid úton a katonák kezébe. Nyilván ez volt a legcélravezetőbb és legegyszerűbb fizetési forma. Valerianus és Gallienus alatt azonban másról lehetett szó. Kétségtelen, hogy nincsenek biztos adataink arról, mikor tartózkodott Pannoniában és milyen küzdelmeket vezetett személyesen Gallienus 253–257 között. De a Kabhegy-típusú éremleletek nemcsak Pannoniára jellemzőek, sűrűn fordultak elő Noricumban, Moesiában, Daciában is: ilyenek a Drajovec,¹³ Plevna,¹⁴ Galovo,¹⁵ Vidinsko,¹⁶ Garabe¹⁷ és máshonnan származó éremleletek. A friss veretekkel történő fizetések ebben a korszakban nem időben körülhatárolható háborúval függtek össze.

A verdéből kikerülő új pénzek gyors szétáramlása valószínűvé teszi, hogy a birodalmi pénzellátás rendszerében következett be változás. A pénz hivatalos forgatásáról, a kibocsátásról, a forgalomba hozáson át az állami kincstárba való visszaáramlásig és az újabb forgatásig R. M. Reece tanulmánya csak a IV. századi gyakorlat vizsgálatára terjed ki.¹⁸ Modellje a mechanizmus főbb vonásai tekintetében – a pénzügyi hivatalok nevének, funkciójának eltéréseit figyelembe véve – az I–II. századi gyakorlatot is kifejezi (3. ábra).

Az állami bevételek összegyűjtése (adók, vámok, bérletek, stb.), a kiadások fedezése (a katonaság, a tisztviselők fizetése, építkezések, egyéb kiadások) a *fiscuson* keresztül történtek a Hadrianus alatt kifejlesztett gyakorlat szerint, procuratorok irányításával, akik fölött az állami pénzügyek legfőbb irányítója, az *a rationibus* állott. Provinciális vonatkozásban a bevételek és a kiadások nem voltak szükségszerűen egyensúlyban. Azokban a provinciákban, ahol nagy létszámú hadsereg állomásozott, a határmenti erődítések és felszerelések állandó karbantartást, pótlást igényeltek, az állami bevételek viszont mérsékeltek voltak, a helyi bevételeket rendszeresen máshonnan hozott pénzekkel kellett kiegészíteni. Ez a kiegészítés történhetett a központi *aerarium*ból, más provinciák bevételi többletéből, de származhatott az állami verde szállítmányaiból is. Ennek arányáról, mértékéről, változásairól nincsenek adataink.

Ha a provinciális kassza bevételi hiányait ki is egészítették verdéből származó pénzekkel, ez Septimius Severus fellépéséig aligha lehetett jelentős. Az I. században, különösen Tiberius és közvetlen utódai alatt visszafogott pénzverésről beszélhetünk, de mérsékelt volt a pénzkibocsátás Hadrianus alatt is. A településeken talált pénzek ezekből az időszakokból – különösen a bronz pénzek – rendkívül kopottak, ami hosszú használatukat és sűrű forgásukat jelzi. A II. századi éremleletekben Augustus érmei kis számban fordulnak elő, Tiberius, Caligula, Claudius veretei alig vannak, a kincselek pénzanyaga többnyire Nero 60-as éveitől, vagy 68/69-től kezdődik. A pénzszűkére jellemző, hogy 60 előtt – az éremleletek tanúsága szerint – a korábbi pénzek között legnagyobb számban Marcus Antonius veretei forogtak. Ez a visszafogott pénz-

gazdálkodás nyilvánvalóvá teszi, hogy a provinciális hadseregek fenntartási költségeit az állam nem a verdékből éppen kikerült új pénzekre alapozta, annak fedezetét elsősorban a bevételek biztosították.

Amíg a II. században a római pénzgazdálkodásra az államháztartás stabilitása, egyensúlya volt jellemző, a III. század közepére ezzel ellentétes helyzet alakult ki. Az okok ismereteseek: a polgárháború felemésztette az állami tartalékokat, amelyeket előzőleg Commodus is megdézsmált. Septimius Severus 30%-kal megemelte a katonák zsoldját, ezt Caracalla tovább emelte, ezzel hatalmas terhet rakott a *fiscus*-ra és a korábbi, gondosan őrzött egyensúly felborult. A pénzhíányt annak rontásával igyekeztek pótolni. Caracallától megindult a nagyobb ütemű infláció. A hivatalos névérték és a valóságos érték között egyre nőtt a szakadék, a gazdasági élet visszaesett, ennek következtében az állami bevételek egyre jobban sorvadtak. A romlás körforgása egyre gyorsult.

Ha a móri és a Kabhegy-típusú éremleletek diagramjait összevetjük, feltűnő, hogy az előzőnél Vespasianustól Commodusig eltelt 123 évnek jelentős éremanyaga volt együtt a Septimius Severus érmekkel. Az érmek 40%-a 193 előtti időből való, az utolsó 10 évre 60% esik. Ha ugyanezeket az arányokat a Kabhegy-típusú éremleleteknél vesszük figyelembe, ott az utolsó 10 évre a pénzek 75%-a jut, a 249 előttiekre 25%. Ennek a 25%-nak megoszlása egészen más, mint Mór esetében: a 193 előtti pénzek mindössze 0,40%-kal szerepelnek, a 193–238 évek közöttiek 3,60%-kal, a 238–249 évek 21%-kal. Ezek az arányok kifejezik a *fiscus*ban lévő pénzek összetételét, a hagyományos bevételek teljes elsorvadását. Kétségtelen, hogy nemcsak a *fiscus* pénzállományában történt változás, a pénzforgalomban is. A pénzromlás következtében, mint már utaltam rá, a régi, jóminőségű pénzek eltűntek a forgalomból. A III. század első harmadában még Marcus Antonius pénzei is használatban voltak, a kincsleletekben Vespasianustól általában minden uralkodót több-kevesebb érem képviselte. 238 után ez az összetétel már rendkívüli, ezekben a Septimius Severus-szal kezdődő éra is gyengén képviselt. Ha összehasonlítjuk Pannonia valamennyi Valerianus-kori éremleletének összesített megoszlását (1) a Kabhegy-típusú érmekével (2), képet kapunk a Valerianus-kori pénzforgalom és a *fiscus* kincstárában lévő pénzek összetételében mutatkozó különbségekről:

		–193	193–238	238–249	249–253	253–260
Pannonia	(1)	0,88	13,41	30,56	19,18	36,01
Superior	(2)	–	1,39	14,14	18,92	65,54
Pannonia	(1)	0,24	2,70	35,94	27,13	33,91
Inferior	(2)	0,46	3,85	21,85	20,92	52,83
Pannonia	(1)	0,50	7,06	33,75	23,91	34,76
	(2)	0,40	3,60	20,82	20,66	54,52

Mi történt tehát? A pénzromlás előrehaladása, a bevételek csökkenése egyre inkább arra kényszerítette az államot, hogy a legfontosabb közkiadásokat, a katonák zsoldját mind nagyobb mértékben a verdékből kikerült pénzekkel fizesse. A pénzkibocsátás, amely az I–II. században a pénzpolitika józan mérésékllett alkalmazott része volt, súlyos kényszerré vált. A növekvő szükségletek fedezésére Gordianus Antiochiában, Philippus Viminaciumban, Gallienus Colonia Agrippinensisben és Mediolanumban, Valerianus Cyzicusban hozott létre új verdét. A verdékből származó pénzek elterjedésének vizsgálata azt bizonyítja, hogy Róma szinte krónikusan került fizetési válságba, amikor a központi verdéből és a helyi verdékből érkező pénzösszeg nem volt elegendő a zsoldfizetésre. Több esetben Antiochiából kellett a Dunavidéken fellépő hiányt pótolni. Ez, ha ott sem állt rendelkezésre elég pénz, a kormányzatot súlyos bizalmi válságba sodorta. A III. század közepi dunavidéki felkelések egy részénél, így Pacatianus, Ingenius esetében az éremleletek alapján pénzhíány, azaz fizetési nehézség mutatható ki: a lázadások egyéb motívumait a pénzellátás válsága erősítette fel.

A pénzforgalom vizsgálatának, mint ezt a III. század közepéről vett példa bizonyítja, egyik sarkalatos kérdése a pénzellátás mikéntje. Azaz az a tudatos pénzügyi tevékenység, amellyel a római állam kifizetéseinek feltételeit megteremtette. A III. század közepén ez erősen leegyszerűsült, mert a kifizetések legfontosabb tételei a verdék tevékenységének függvényei lettek.

Fitz Jenő

Jegyzetek

1. Elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat „A pannoniai pénzforgalom kérdései” című konferenciáján 1982-ben.
2. *F. Dick*: Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich 9(1978)47–53.
3. *S. Soproni*: Der Münzfund von Ercsi. *ActaArchHung.* 17(1965)275–287.
4. *Radnóti A.*: A börgöndi éremlelet. *NK* 34–35(1935–36)24–34.
5. *H. Gebhart–K. Kraft–K. Küthmann–P. R. Franke–K. Christ*: Bemerkungen zur kritischen Neuaufnahme der Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland. *JNG*, 7(1956)51.
6. *W. Kubitschek*: Ein Münzfund aus Südwestungarn. *JÖAI*, 6(1903)107–110.; *J. Fitz*: Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts. (Budapest–Bonn) 1978, 175–176, 284–285.
7. *Kerekes P.*: A szakcsi római éremlelet. *NK* 13(1914)145–146; *J. Fitz*: i. m., 196, 285.
8. *R. Alföldi M.*: A sztálinváros- (dunapentelei) dunadüli éremlelet. *NK* 52–53(1953–54)5–8.; *J. Fitz*: i. m. 191–192, 285–286.
9. *R. Göbl*. Der römische Münzschatzfund von Apetlon. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, V, 1954, 43.; *J. Fitz*: i. m., 166–167, 286–287.
10. *Gohl Ö.*: Éremleletek. *NK* 7(1908)119.; *J. Fitz*: i. m. 194–195, 288–289.
11. *Biró Sey K.*: A kistormási éremlelet. *FA* 15(1963)54–68.; *J. Fitz*: i. m. 192–194, 291.
12. *Fitz J.*: Septimius Severus-kori denérlelet Mór-Felsődobosról. *NK* 58–59(1959–60)16–22.
13. *J. Fitz*: i. m. 113–114, 277–278.
14. *Uo.* 123–124, 279–280.
15. *Uo.* 114–115, 280.
16. *Uo.* 100–101, 281.
17. *Uo.* 154–155, 281–282.
18. *R. M. Reece*: Coins and frontiers – or supply and demand. *Limes*. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses. (Budapest 1977) 643–646.

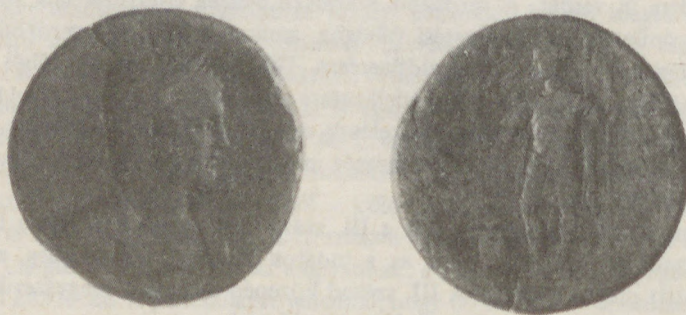
GELDVERKEHR UND GELDAUSSTATTUNG IN PANNONIEN DES 3. JAHRHUNDERTS

Bei einer Gruppe der Münzfunde aus der Mitte des 3. Jahrhunderts stammen die Münzen, die zum Fund gehören, aus der Zeit unmittelbar vor ihrer Vergrabung. Diese Münzen kennzeichnen nicht so sehr den Geldverkehr, sondern eher die Geldausstattung: Wegen der kontinuierlichen Verringerung der Staatseinnahmen erfolgte die Bezahlung der Soldaten immer mehr mit solchen Münzen, die gerade aus den Prägestätten gekommen waren.

Ismeretlen koloniális Caracalla medaillon

EINE UNBEKANNTE KOLONIALE MEDAILLE VON CARACALLA

Caracalla császár eddig nem publikált kopott medaillonját ismertetem. (1. kép)



1. kép

Előlap: a császár babérkoszorús mellképe páncélban jobbra, köriratából csak néhány töredék betű látható ...EOY HPAN a többi teljesen lekopott.

Hátlap: valószínűleg a császár áll balra, paludamentumot visel, előtte oltár, baljában sceptrum, jobb-
jában Niké. Körirata szintén olvashatatlan, csak felül látszik ...ΩN... Anyaga bronz, 40 mm, 43,1 g.

Cohen szerint a következő tartományokban vertek Caracallának medaillont:¹ *Thraciában* öt város, *Illyriában* egy, *Pontusban* egy, *Bithyniában* két, *Mysiában* öt, *Ioniában*, *Phrygiában*, *Ciliciában* és *Lydiában* három, *Galaciában*, *Commagenében*, *Cappadociában*, *Phoeniciában* és *Samareában* csak egy-egy városban.

Átvizsgálva a hazánkban található nem nagy számú, a koloniális veretekre vonatkozó irodalmat – fel-
figyeltem arra, hogy az előlapon a fej feletti HP ligatura csak a thraciai Perinthos veretein található meg.
A SNG egyik kötetében² találtam egy perinthosi Caracalla veretet, amelynek előlapi körirata a következő:
KM AVP ΣEOYHP ANTΩNINOC AVT, hátlapja azonban Heraklest ábrázolja íjjal és nyíllal és ...ΩN
felirattöredék látható.

A Medaillon hátlapi ábrázolásához analógiát szintén A SNG egy másik kötetében találtam.³ Ez egy
plotinopolisi veret, amelyen szintén az álló császárt látjuk, baljában sceptrumot, jobb-
jában Nikét tart, de
nincs előtte oltár.

Azonban az előlapon lévő ..HP .. ligatura és a hátlapi ..ΩN.. felirat töredék egyezés alapján ismerte-
tett medaillonunkat perinthosi veretnek tartjuk.

Köszegi Tivadar

Jegyzetek

1. Cohen, H.: Description Historique des monnaies médailles impériales. (Paris–London 1884) IV. 215–242 p.
2. Sylloge Nummorum Graecorum Fitzwilliam Museum. (London 1940) IV. 1753 sz.
3. Sylloge Nummorum Graecorum Danisch National Museum, Thrace. (Copenhagen 1942) II/1. 788. sz.

III. Gordianus néhány antoninianusának vizsgálata metrológiai aspektusból

A numizmatikai irodalomban három nagy antoninianus lelet ismeretes, amely közli valamennyi benne
található pénz egyedi tömegét (korábban „súly” megnevezés volt használatos). Ezek a leletek: a smyrnai¹,
a singidunumi² és a tullni.³ Sajnos más antoninianus leletek leírásánál ez a módszer nem talált követésre,
noha véleményem szerint további kutatások érdekében feltétlenül kívánatos lenne az érmék egyedi tömegé-
nek az ismerete. A rendelkezésre álló hatalmas adathalmaz további feldolgozásra csábít, túlmenően a már
eddig általam elvégzett számításokon.⁴ Célszerűnek látszik összehasonlítani III. Gordianus legnagyobb
– negyedik – emissziójának néhány nagy példányszámban kibocsátott Róma városi veretét az antiochiai
veretekkel. A fent említett három leletből kiválasztottam 859 db pénzt, amelyre a számításokat elvégez-
tem. Az átlagos hibaszámításhoz a következő matematikai képletet kell alkalmazni:

$$H = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |X_i - \bar{X}|$$

Akik nem túlságosan járatosak a matematikában, azok kedvéért egy példán szemléltetem, hogy a fenti
képletet a következőképpen kell alkalmazni. Ugyanazon típusú pénzeknek (pl. RIC 83-nak) ki kell szá-
molni az átlag tömegét, mindegyik leletre külön-külön. A smyrnai lelet 40 db RIC 83-as pénzére az átlag
tömeg 4,22 g-nak adódik (lásd az 1. táblázat 1. sorát). Ezt követően a 40 pénz mindegyikének a tömegé-
ből ki kell vonni az átlagértéket, a 4,22 g-ot, majd az így kapott számok abszolút értékét összegezni kell.

Átlagos hiba számítás III. GORDIANUS antoninianusainak tömegadataiból

RIC	HÁTLAG FELIRAT	db szám	összes tömeg	átlag tömeg	$\sum_{i=1}^n x_i - \bar{x} $	$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i - \bar{x} $	összesí- tett át- lag hiba	lelet meg- nevezés
Rómában vert példányok								
83	AETERNITATI AVG	40	168,80	4,220	14,16	0,3545	0,3604	Smyrna
83	AETERNITATI AVG	48	206,59	4,303	16,94	0,3535		Singidunum
83	AETERNITATI AVG	14	57,19	4,085	5,67	0,4055		Tulln
	összesen:	102	432,58	4,249	36,77			
84	IOVI STATORI	44	192,26	4,369	17,908	0,4077	0,3954	Sm.
84	IOVI STATORI	56	236,98	4,231	22,512	0,4025		Si.
84	IOVI STATORI	14	56,86	4,062	4,662	0,3328		Tu.
	összesen:	114	486,10	4,264	45,082			
86	LAETITIA AVG N	43	186,19	4,330	15,910	0,3702	0,3770	Sm.
86	LAETITIA AVG N	56	249,38	4,453	19,712	0,3526		Si.
86	LAETITIA AVG N	19	75,63	3,980	8,873	0,4668		Tu.
	összesen:	118	511,20	4,332	44,495			
88	P.M.TR.P. IIII.COS.						0,3015	
	P.P.	16	71,35	4,459	3,728	0,2337		Sm.
88	P.M.TR.P. IIII.COS.							
	P.P.	28	119,43	4,270	9,240	0,3303		Si.
88	P.M.TR.P. IIII.COS.						0,3664	
	P.P.	13	54,59	4,199	4,225	0,3261		Tu.
	összesen:	57	245,37	4,304	17,193			
89	P.M.TR.P. V.COS.						0,3384	
	P.P.	18	79,34	4,407	5,688	0,3161		Sm.
89	P.M.TR.P. V.COS.							
	P.P.	30	131,12	4,370	12,15	0,4056		Si.
89	P.M.TR.P. V.COS.						0,3522	
	P.P.	5	21,41	4,282	1,58	0,316		Tu.
	összesen:	53	231,87	4,374	19,418			
92	P.M.TR.P.III.COS.						0,4153	
	II.P.P.	15	64,98	4,332	3,66	0,244		Sm.
92	P.M.TR.P.III.COS.							
	II.P.P.	24	106,44	4,435	9,096	0,379		Si.
92	P.M.TR.P.III.COS.						0,5094	
	II.P.P.	13	51,32	3,947	5,291	0,407		Tu.
	összesen:	52	222,74	4,283	18,047			
93	P.M.TR.P.V.COS.						0,5136	
	II.P.P.	19	82,01	4,316	6,232	0,328		Sm.
93	P.M.TR.P.V.COS.							
	II.P.P.	13	57,37	4,413	5,33	0,410		Si.
93	P.M.TR.P.V.COS.						0,5136	
	II.P.P.	7	28,87	4,122	1,645	0,235		Tu.
	összesen:	39	168,25	4,312	13,207			
95	VIRTVTI AVGVSTI	31	137,29	4,428	11,191	0,361	0,5136	Sm.
95	VIRTVTI AVGVSTI	58	252,51	4,353	18,56	0,320		Si.
95	VIRTVTI AVGVSTI	22	87,71	3,986	9,35	0,425		Tu.
	összesen:	111	477,51	4,301	39,101			
Antiochiában vert példányok								
210	FORTVNA REDVX	16	71,76	4,485	6,800	0,425	0,4834	Sm.
210	FORTVNA REDVX	20	86,60	4,33	8,00	0,400		Si.
210	FORTVNA REDVX	22	90,23	4,101	13,244	0,602		Tu.
	összesen:	58	248,59	4,286	28,044			
213	ORIENS AVG	16	69,90	4,368	10,400	0,650	0,5094	Sm.
213	ORIENS AVG	22	98,43	4,474	9,592	0,4363		Si.
213	ORIENS AVG	13	53,64	4,126	5,993	0,4615		Tu.
	összesen:	51	221,97	4,352	25,985			
216	SAECVLI FELICITAS	17	72,88	4,287	6,13	0,3605	0,4153	Sm.
216	SAECVLI FELICITAS	29	127,03	4,380	12,238	0,4224		Si.
216	SAECVLI FELICITAS	11	44,55	4,050	5,302	0,4818		Tu.
	összesen:	57	244,46	4,288	23,670			
	Összes többi antiochiai	17	71,06	4,18	11,29	0,6641	0,5136	Tu.
	veretű III. Gordianus	13	57,72	4,44	4,18	0,3215		Sm.
	ezüst	17	74,38	4,375	8,67	0,5100		Si.
	összesen:	47	203,16	4,322	24,14			

A példánknál ez 14,16 g. Ezt kell osztani a pénzek számával, vagyis 40-nel. Így kapjuk meg az átlagos hiba értékét a 0,3545 g-ot. Elvégezve mindhárom lelet RIC 83-as érmeire a számítást, súlyozva összesítjük az átlaghiba értékeket, így kapjuk a 0,3604 grammot, amit összesített átlag hibának nevezünk.

A fenti képlettel a számítást elvégezve a IV. emisszió nagy példányszámú pénzeire és az antiochiai veretekre, összehasonlításra nyílik alkalom a két verde működését illetően.

Az átlagos hibaszámításhoz azonos típusú pénzek lehetőleg nagyszámú adatára van szükség, ezért a különféle típusú, de kisszámú csoportok összehasonlítása nem célravezető. Ugyanakkor a fenti kiválasztás jó lehetőséget nyújt két különböző verdéből, valamint a római verde különböző officináiból származó pénzek tömegadatainak összehasonlítására.

A számítás eredményei az 1. táblázatban láthatók. A Róma városi verdéből származó RIC 83–95 szám alatt felsorolt pénzek átlagtömegei a vizsgált három nagy lelet összesítése eredményeként nagyon jó egyezést mutatnak. A nyolc pénzcsoport legkisebb átlagtömege 4,240 g, a legnagyobb pedig 4,374 g. A többi hat csoport e két szélső érték közé esik, vagyis az eltérés maximum 0,134 g-ot tesz ki. Az átlagos hiba bi hat csoport e két szélső érték közé esik, vagyis az eltérés maximum 0,134 g-ot tesz ki. Az átlagos hiba értékek leletek szerinti bontásban változatos és szabálytalan képet mutatnak. A két szélső érték 0,4668–0,2337. Az összesített átlagos hiba értéke azonban már csak 0,3954–0,3015 között változik. Vagyis megállapítható, hogy a Róma városi verde valamennyi officínája viszonylag precíz, szabatos, jó munkát végzett, az általa kibocsátott pénzek átlagos hibája 0,4 g alatt van.

Az antiochiai verdéből származó érmekről ugyanez már nem mondható el. A vizsgált négy csoport átlagtömege ugyan nem mutat nagy eltérést (4,286–4,352 g közötti értékek adódnak), annál nagyobbak viszont az átlagos hibaértékek. Ezek 0,3215-től 0,6641-ig változnak. Összesített adataik pedig 0,4153–0,5136 közé esnek, ami mintegy 30–60%-kal magasabb mint a Róma városi verdére kapott érték. Trivialisan úgy is megfogalmazható a végkövetkeztetés, hogy amíg a Róma városi verdéből kikerülő antoninianusok átlagos hibája 0,4 g alatt van, addig az antiochiai verde pénzeinél ugyanez az érték 0,4 g fölé esik. Ez pedig kevésbé precíz munkára utal.

Óvári Ferenc

Jegyzet

1. Eddy, S.: The Minting of Antoniniani A.D 238–249 and the Smyrna Hoard. (New York 1967)
2. Kondič, V.: Beogradski nalaz denara i antoninijana. (Beograd 1969)
3. Göbl, R.: Römischer Münzhort Tulln 1966. NZ 83(1967)7.
4. Óvári, F.: Pénzromlás a római birodalomban a III. század közepén. Pénzügyi Szemle 25(1981)868. 25(1981)868.

GRAVIMETRISCHE UNTERSUCHUNG EINIGER ANTONINIANEN VON GORDIAN III.

Der Verfasser untersucht die Maßverteilung von Antoninianen, geprägt von Gordian III. in Rom und in Antiocheia. Zur Fehlerberechnung zieht er die Maße von 859 Münzen an. Es wird festgestellt, daß die Fehlerquote der in Rom geprägten Antoninianen etwa 30 bis 60 Prozent kleiner ist als die von Münzen, die in Antiocheia geprägt wurden.

Károly Róbert ismeretlen obulusa

KARL ROBERTS UNBEKANNTE OBULUS

1894-ben Stari Bánovci falu közelében, a Duna partján Károly Róbert ismeretlen obulusát találták. Előlap: balra tartó lovas király, jobbjában liliomban végződő lándzsa; az éremkép szélén arányos elosztásban három rozetta.

Hátlap: négy vízszintes sorban: M/REGI/S-KAR/VLI
Súly 0,45 g., átmérője: 12 mm. (1. kép)



1. kép

A felirat KARVLI szava arra enged következtetni, hogy az érmet valószínűleg a király uralkodásának a kezdeti időszakában verték.¹ Az elő- és hátlap párhuzamai magyar pénzekről jól ismert: CNH. I. 257., 335., 382., illetve CNH. I. 237., 285., 286., 312. és 313.

Szergej Karmanszki

Jegyzet

1. Károly Róbert uralkodásának későbbi éveiből származó pénzekben KAROLVS felirat van.

Pénzverőjegy Nagy Lajos cattaroi garasán

DAS MÜNZZEICHEN AUF DEM CATTAROER GROSCHEN LUDWIG DES GROßEN

Nagy Lajos (1342–1382) cattaroi garasának egyik ritka pénzverőjegyes variációját ismertetem, amelyet eddig a szakirodalom nem közölt (1. kép).



1. kép

Ez a darab három-négy évtizede került hozzám a híres Schulek-féle gyűjteményből. Típusa megfelel a CNH II. 102 B-nek,¹ illetőleg a MÉH III. 7 számnak.²

A CNH a cattaroi garasokból négy főtípust ismer, ezen belüli variációt ad a hátlapon álló szent különböző kéztartása.

A tulajdonomban lévő példány *előlapján*: a király ül, jobbában jogar, baljában országalma, körirata:

LODOVICVS REX VNGARI *Hátlapján:* Szent Triphon (Cattaró védőszentje) áll mandorlában, glória övezi, jobbáiban pálmaág, baljában kereszt, verdejegy: T – T, körirata: S· TRIPHON· CATARENSI·

A Magyar Nemzeti Múzeumban található hét garas közül egyiken sincs jelzés, viszont a CNI Dalmácia kötetében³ Lodovico I. D. Angio Re D. Ungheria No. 13. alatt mintegy 70 cattaroi garast ismertet. A CNH négy alaptípusától eltérőt (újabbat) ő sem hoz, de két másik verdejelet találtam (M–T és N–B), de a T–T jegyet ez a munka sem ismeri.

Köszegi Tivadar

Jegyzetek

1. Réthy, L.: *Corpus Nummorum Hungariae*. (Budapest 1907) II.
2. Unger, E.: *Magyar Éremhatározó*. (Budapest 1976) III. 227 p. 7. sz.
3. *Corpus Nummorum Italicorum*. (Roma 1922), VI. 322 p. 13. sz.

Karl Henrik éremművész levele

EIN BRIEF DES MEDAILLEURS HENRIK KARL

A Kőrmöcbányán működött Karl Henrik éremművész 1848 július 17-én Batthyány Lajos miniszterelnökhöz írt levélben jelentette, hogy eddigi hivatásos művészi foglalkozásáról lemondani kényszerült, és szeretne e művészeti ágazatban a köz érdekében tovább működni.

Ebben az ügyben már többször fordult Kossuth Lajoshoz, a felelős kormány pénzügyminiszteréhez is, jelezve, hogy nem tart igényt sem nyugdíjra, sem fizetésre, csupánapidíjat kér azért, hogy az éremművészet mesterségében egy-két tehetséges fiatalot kitaníthasson.

Értesülése szerint a pénzverdében az érmek és pénzek modelljét készítő művész személyzetnél állandó hiány mutatkozik, amelyen segíteni tudna, ha javaslatát elfogadnák.

Negyvennyolc éven át hűen szolgálta a hazát – mégis egy bécsi érmészt alkalmaztak a pénzverőben. A bécsi udvar befolyása módosulna, ha az általa kiképzett ifjak bekapcsolódhatnának a munkálatokba, akiket gyakorlati és magasabb elméleti oktatásban részesítené, és az érmészeti munkákhoz szükséges kézi-szerszámaikat is ingyen bocsátaná a fiatalok rendelkezésére.

Egy ugyancsak meghívni tervezett bécsi művész elméleti és gyakorlati képességeit a pénzverő hivatal nem ismerheti és az utazás költségei Bécs–Kőrmöcbánya között is súlyos megterhelést jelentenének a kincstárnak.

Ezért ha javaslatát a kormány elfogadná és az intézést rábízna úgy a pénz- és éremmatricák kidolgozása, a sajtólashoz szükséges negatívok elkészítése, előnyösen, a pénzverde javára történne! E figyelemreméltó levél 1848 július 21-én a miniszterelnöktől Kossuth Lajoshoz jutott, aki azt egyéni nyilvántartásának sorszámaival (210) is ellátta.

Sajnos iktatás és hivatalos átirat nélkül ma már nem állapítható meg az átküldés célja, valamint az sem, hogy e dicséretes hazafias vállalkozás érdekében, Kossuth milyen intézkedést tett? Az bizonyos, hogy a levél akkor érkezett, amikor Kossuthot a legégetőbb országépítő és hadikérdések foglalkoztatták, hazánk a vérmélküli forradalom napjait élte s az állami jövedelem 11,5 millió forintról 3 millió forintra fogyatkozott; tárgyalások folytak a Pesti Kereskedelmi Bankkal, 1 és 2 ftos bankjegyek kinyomtatásáról (aug. 5.), melyet az 5 ftos címletek kibocsátása követett, s a költségvetés nem volt kielégítő. Jóllehet a levél ügyében Kossuth későbbi elhatározását nem ismerjük – ez a tény Karl Henrik írásában foglalt nemes művészi elgondolásokat nem rontja le, mert ennek révén bepillantást nyerhetünk az európai hírvévszázados pénzverde belső titkaiba is. Károly Róbert uralkodása alatt (1328) a XIV. században virágzásnak induló ércpénzverő intézmény ma is működik Csehszlovákiában: Kremnicán.

Karl levelét mint jelentős forrásadatot szösz szerint az alábbiakban közöljük:

”Euer Hochgeboren! Hochgeehrter Herr Praesident!

In der schmeichelhaften Hoffnung dass mich Euer Hochgeboren, als Künstler, nicht von der unvortheilhaften Seite kennen, so bin ich so frey, da bey den jezigen drang der Zeit, dem Nöthigen, die Kunst den Platz abtreten muss, sonach der Künstler ohne Beschäftigung bleibt, nachstehende Bitte gehorsamst zu unterbreiten.

Ich habe nemlich vernommen, dass das hiesige *Münz Amt* beim graveur Personal einer dringenden Aushülfe bedarf, wo auch vor einigen Wochen bereits um ein Wiener Graveur Individuum eingeschritten wurde.

Demzufolge habe ich, als *Vaterländischer Künstler*, der Ungarns Brod über 48 Jahren geniset, den Herrn Finanz Minister Herrn von Kossut[h], vor mehreren Wochen, einen unterthänigen Antrag zur Aushülfe mit der Bemärkung gehorsamst unterbreitet, dass ich auf keine Besoldung, noch auf Pension, Anspruch mache, sondern mit einen annehbaren, billigen Taggehalt, zufrieden stelle; auch machte ich mich anheischig, ein – Zwey talentvolle Jünglinge unentgeltlich in der *Graveur Kunst*, so lange ich lebe, *akademisch* zu bilden, und denenselben, meinen Werkzeug auch unentgeltlich zur verfügung zu stellen.

Euer Hochgeboren werden meinen unterthänigen Antrag um somehr billig finden, da das Löb. Amt die Reisekosten für ein Wiener Graveur Individuum, dessen Fehigkeiten man nicht kennet, in Ersparniss bringt, gleichwie es jederzeit zum vortheil des dinstes gehört, wen das Amt einen theoretiker und Praktiker seine geschefte anvertraut.

Ich bin demnach so frey, da ein Medailleur Individuum in einen so vorbezeugten Reich zur *Münz Matrizen* Bildung, an seinen Platz seyn dürfte, weil bis nun alles von Wien bezogen wurde. Euer Hochgeboren mit der ehrfurchtsvollen Bitte zu belästigen, meinen Antrag und Bitte in Hochdero alles vermögenden Gnade aufzunehmen und mit Euer Hochgeboren alles vermögenden Schlussfassung gnädigst zu unterstützen.

In unbegrenster, Hochachtungsvoller Ergebenheit zeichnet Euer Hochgeboren

unterthäniger diener
HEINRICH KARL
Medailleur”

Kremnitz den 17-ten July 1848

(Országos Levéltár. H.21.(Cs.1.)1848/49-iki minisztérium. Kossuth Lajos iratai. 209.)

Valkó Arisztid

Deák Farkas és Thallóczy Lajos bírálata Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt c. könyvéről

Hazai numizmatikai kutatásunk története mindmáig megíratlan. Ezért örülünk minden olyan adatnak, amely az eddigi képet árnyaltabbá teszi.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága közel száz éven át (1854–1949) tartotta kezében a szaktudomány könyvkiadását, s így érthető, hogy szerencsésen reánk maradt iratanyagában a tudománytörténeti adatok garmadája található.¹ Mi ebből a hatalmas tömegű anyagból ezúttal Acsády Ignác egyik alapvető könyvéről szeretnénk azt a két bírálatot közölni, melyet – a Bizottság felkérésére – Deák Farkas és Thallóczy Lajos nyújtott be.² Deák Farkas a szorgalmas, de közepes tehetségű történetíróink közé tartozik.³ Ezt bírálata is híven tükrözi. Sokkal magasabb és lényegbevágóbb Thallóczy Lajosé, hiszen ő pozitivistá történetírásunk élvonalbeli alakja.⁴

A két bírálatot szövegű másolatban közöljük.⁵

Magyarország pénzügyi története I. Ferdinánd alatt (:1526–1564:) Írta Acsády Ignác.

Az előttem fekvő munka érdekes tanulmány az ország XVI. századi pénzügyi történetéből s valóban kitarító munkásság s termékeny gondolkodás eredménye. Sőt megvan az a jótulajdonsága is hogy veretlen utakat egyenget s a történet tudomány eddig ismeretlen regiojába vezet, de habár sokat tanulhatunk Acsády munkájából az adott címet ezen egy füzet által teljesen kimerítve nem látom. Mert hiszen azt többször

mondja író, hogy a magyarországi jövedelmek nem voltak elegendők a kiadásokra, de hogy tehát honnan fedeztettek e kiadások arra csak azt mondja hogy máshonnan. Mert hiszen azok a német fejedelmi és pápai segély adások csak időnként való fedezetek lehettek s akkor sem olyan menységben hogy egész hadjáratok—az összes katonaság s várak stb költségeit fedezzék.

Tehát ezekről is valamint netán elő fordulható állam kölcsönökről is valamivel több s részletesebb előterjesztést várnánk. Reflexiókra méltó ama körülmény hogy a kincstár ilyen kölcsönöknél a XVI. és XVII. században gyakran fordul gazdag magányzókhoz stb. Valamint általában ohajtandó volna az adatok bővebb és correct közlése anyival inkább mert a tárgy egészen új s a munka ugynevezett alapmunkának mondható. Másfelől a stylusra is kissé több gond fordítandó, néha igen pongyola.

Olvasás közben ilyen megjegyzéseket tettem; 12–16 lapon elég érdekes fejtegetés az adó területről. 53 lap. Történet írónak tudni kell hogy e szóban *vármegye* a főbb jelentőségű fogalom *a vár*, tehát történeti munkában nincs helye a *vár* kihagyásának. 58 l.: jó megjegyzés Ferdinánd hatalmáról. — Legalább egy futó képet kellett volna rajzolni a mohácsi vész előtt szokásban volt adó kivétési és behajtási viszonyokról. 71 lap. Az adó és társadalom, kissé bővebben kifejtendő ex thesi egypár példa sem ártana.

75 l. a középnemesség be folyásáról kissé homályos.

103. l. Író mondja: „mikor az országgyűlés nem adott subsidiumot, a kamara a városoktól sem követelt rendkívüli adót.” Ezt jó volna be is bizonyítani, vagy legalább megvilágosítani, támogatni valamivel.

146 l. Hát nem a Fuggerekről vagy azok valamelyikéről van-e itt szó? Ha rolluk, akkor kissé bővebb fejtegetést érdemelne!

Szóval én a munkát kiválóan érdekesnek, jól választottnak és a kiadásra méltónak tartom a menyiben e benyújtott füzetéről szó lehet; de sajtó alá csak akkor adandó ha legalább még egy füzet be adatik.

A történeti bizottság azonban semmi kép sem mond le ama jogáról, hogy a még kilátásba helyezett füzeteket is a szokott modozatok szerint szigorú bírálat alá vehesse.

Ohajtás képen ki mondom, hogy teljes megnyugvással csak akkor adnám sajtó alá ha az egész munkát (: a 4 ilyen füzetet:) egyszerre és együttesen át tekinthetném.

Kelt Budapesten 1887 június 27^{én}

Deák Farkas

X X X

Kedves Frigyes⁶ bátyám,

Van szerencsém a tört. bizottság által bírálatra megküldött Acsády féle pénzügytörténeti munkát ezennel a ./ a mellékelt bírálattal együtt megküldeni.

Bécs. 887 sept. 23.

Igaz tisztelettel

Szerető öcsce

Thallóczy Lajos

A bírálat külzetén ez áll:

Thallóczy Lajos,
ak. levelező tag, mint a
tört. Bizottság tagjának

bírálata

Dr Acsády Ignác:

„Magyarország pénzügyi története
I. Ferdinánd alatt (1526–1564)”
czimű munkája fölött.

A bírálat szövege.

Tisztelt Bizottság.

Van szerencsém a t. bizottság megtisztelő megbízásának megfelelőleg, Dr Acsády Ignác úrnak: „Magyarország pénzügyi története I. Ferdinand alatt (1526–1564)” című munkájáról szerény nézetemet a következőkben terjeszteni elő.

Ismeretes a t. Bizottság előtt, hogy az 1878. költségvetés megállapítása alkalmával szükségesnek látszott egy oly munkálatnak megiratása, mely az 1526. évet követő korból a kamarai számadások és irományok nagy tömege alapján hű képét adja az adófizetés, földművelés, ipar és kereskedelem állapotának, a népesség számának és vagyoni viszonyainak stb. A bizottság ennek következtében felszólította néhai Dr Vincze Gábort, Nagy Gyula orsz. levéltári fogalmazót s alólírtat, hogy készítsünk részletes programot affelől, miként gondoljuk mi a XVI. századbeli közgazdaság-történeti adatokat feldolgozni?

Mi e megtisztelő felhívás következtében számba vettük a m. k. országos levéltár s a m. n. múzeum erre vonatkozó anyagát s constatáltuk, hogy az tényleg alapját képezi Magyarország XVI. s XVII. századbeli közgazdasági történetének, de teljes egyetértésben a t. Bizottság nézetével hangsúlyoztuk azt is, hogy az ott lévő anyagot mindenek előtt használhatóvá, a kutatásra nézve hozzáférhetővé kell tenni s egyelőre ezen az alapon csakis úgynevezett félfeldolgozásról, az anyag összesítéséről lehet szó. Az országos levéltárban lévő contributivális és dicális lajstromok ugyanis, melyekről a t. szerző műve 82b. lapján jegyzetben azt írja, „hogy a végtelen anyag feldolgozása meghaladja egy ember erejét”, valamint a muzeumi gyűjtemény minden gazdagsága mellett is oly hézagos, hogy a többi kútforrás lelkiismeretes fölhasználása nélkül Magyarország pénzügyi története a szónak és értelemnek megfelelőleg meg nem írható.

Mi tehát hozzáfogtunk az anyag rendszerbe állításához s megkezdtük munkánkat, melyet sajnos, különféle okoknál fogva nem fejeztünk be. Vincze Gábor elhalt, alólírottat más működési körbe terelte sorsa, Nagy Gyula úr pedig, ki a nagyérdemű tizedlajstromokat tanulmányozta s máris tetemes anyagot állított össze, időközben sürgős teendőkkel lévén elhalmozva, még nem kerithetett sort gyűjteményének rendszeres összeállítására. Ugy tudom azonban, hogy megbízásának eleget kíván tenni s épen most foglalkozik a munkálat végrehajtási módjainak előtanulmányaival.

Meg kellett mindezeket emlitenem akkor, mikor a Bizottság elé kiadás végett oly munka terjesztetett, mely ugyancsak az országos levéltár s a nemzeti múzeum méltatott anyaga alapján készült s megjegyezzük – a bécsi udv. kamarai levéltár adatait kivéve, melyeket felhasznált – kizárólag erre alapítja következtetéseit. Szerző többet ad, mint a mennyit a bizottság 1878.-ban akart, a megbízatáskép még mindég fennálló félfeldolgozás helyett – hogy saját szavaival éljek – megkísérli a feldolgozást.

A munka címe:

Magyarország pénzügyi története I. Ferdinand alatt 1526–1564. Tekintve a szép célt, melyet szerző követ a cím illetén szövegezésében nem szabatos. Ha szerző a XVI. századbeli Magyarország pénzügyi történetét tűzte ki célul, akkor a Szapolyai féle s a török hódoltság állapotát is belé kell vonni a tárgyalás keretébe, mert csak így kaphatjuk teljes képét a XVI. századbeli Magyarország pénzügyének. A mit szerző a 6. lapon mond, hogy János király országát s a közvetlen török hódoltságra nem csak azért nem terjeszkedett ki, mert anyagot nem talált, s mert közjogilag külön országot alkottak, nem szolgál teljes mentségül, mert János király országára nézve is találhat vala hosszabb kutatás után adatokat s a magyar közjog a török hódoltságot csak hódolt de a koronával mégis összefüggő területnek tekinté, valamint Báthory István titkos esküje óta Erdélyt s részeit, minden különfejlődése mellett is, magyar közjogi értelemben elszakítottak nem tekinthetjük. Mindamellett ez észrevételünk csak útbaigazítás akar lenni az esetre, ha a szerző csakugyan Magyarország általános pénzügyi történetét tartja szem előtt. Az esetben, ha célja csakis Ferdinand tényleges birtokának pénzügyeire terjed, akkor ennek megfelelőleg kell a címet választani és pedig a jelen munkára vonatkozólag talán ekkép:

I. Ferdinánd és a magyar országi pénzügy.

A pénzügyi történet szót azért ohajtanám elejteni, mert a szerző felhasználta anyag, minden gazdagsága mellett is nem teljes s nem képezheti még a Ferdinand Magyarországa pénzügyi fejlődésének teljes fölmutatására sem az egyedüli anyagot.⁷ A budapesti és bécsi levéltárakon kívül, ott vannak a megyei és városi (Pozsony, Soprony, N. Szombat, a Bánya- s felsőmagyarországi városi levéltárak) valamint számos egyházi és családi archivum, melyekből a kutató merithet, s melyekből meritenie kell, ha teljes munkát akar adni.

Hisz éppen a t. Bizottság vette leginkább fontolóra e körülményt, midőn 1878. megbízásában nemcsak, hogy nem követelte, de ezért egyenesen kizárta a teljes feldolgozást. Ebben a stádiumában a kutatásnak a t.

szerző Ferdinánd Magyarországnak csak azt a képét adja, melyet az orsz. levéltár bizonyos része, a n. muzeum s a bécsi udvari kamara adatai alapján adhatott. Sőt a m. országos levéltárnak az a tudtommal gazdag gyűjteménye, mely „Történelmi Emlékek” czime alatt külön tartalmazza a régi „Acta publica” jelzetű gyűjtemény bel- és pénzügyi vonatkozású iratait, sincs – nem mondom egyenesen felhasználva, de a jegyzetekben kitüntetve, miből azt következtetem, hogy szerzőnek tán elkerülte figyelmét.

Mind ebből még nem következik, hogy valaki a budapest-bécsi anyagot föl ne dolgozhatná a kutatásnak ebben a stadiumában, de munkája – a dolog természete hozza magával, – hiányos lesz. Ilyen a mi a kutatás terjedelmét, az adatok extensivitását illeti Acsády úr munkája is, a mely körülmény a szövegből is kitetszik, mikor egy s más dologról constátálja, hogy erre adatai nincsenek.

Áttérvén magára a munkálatra, legelőbb jó oldalaival ismertetem meg a t. Bizottságot. Szerző nagy ügyszeretettel, mondhatnám lelkesedéssel dolgozott a tárgyon. Maga is érzi a rendkívül sok nehézséget, a rengeteg anyagot, azért lázasan sietett valami eredményt mutatni fel. Elismerésre méltó, hogy tárgyának irodalmával párhuzamosan folytatta a kutatást, a sokféle elaprózott anyagot rendszerbe hozta, hosszas számlajstromok helyett igyekezett feldolgozott munkát adni. A stylus, melyen bíráló társam s magam is nem egy helyen igazítottunk, sok helyütt pongyola, de ezt jórészt a hibás másolásnak, s annak a körülménynek kell betudni, hogy szerzőnek nem volt ideje a gondos átvizsgálásra.⁸ Ezen határozottan segíteni kell. A szöveghez melléleteket is ígér a szerző.⁹

Midőn a munka hasznos voltát készséggel elismerem, kötelességemnek tartom egyúttal a nézetem szerinti hibákat és hiányokat is felsorolni. Okvetlenül szükségesnek tartom, hogy szerző munkája elé bevezetést írjon az 1490–1526iki pénzügy fejlődéséről, mert csakis ennek feltüntetésével lehet megérteni azokat a reformokat, melyeket I. Ferdinánd inaugurált, s csak így lehet megkülönböztetni azokat a régi intézményeket melyek a XVI. századbeli állambontás daczára is tovább fejlődtek.¹⁰

A mi a munka beosztását illeti; az ellen lényeges kifogást tenni nem lehet. Czélszerűnek tartanám, ha az V. fejezetben tárgyalta „szlaven megyebéli adó” a IV. fejezetben tárgyalatnék együtt a többi adó-nemekkel s itt is constátálnom kell a hégagosságot, mert Szlavonia és Horvátország adózási viszonyaira részint az ottani részint a gráci és laibachi levéltárak tartalmaznak bő adatokat.¹¹ Szerény nézetem szerint minden alkalommal, a hol csak lehet, épen nekünk magyaroknak kötelességünk a horvát-szlavon viszonyokat alaposan tárgyalnunk s nem hangsúlyoznunk az ú. n. különfejlődést. Szerző alig két lapot szentel ennek, (68–70 l.) felhozván, hogy ez fejtegetéseinek körén kívül esik. Kinek adózott Szlavónia? Kinek a hivatalnok volt a bán? Azé kit „iuxta Decreta et sanctiones Regni Hungariae” magyar királynak választottak s kit a horvát rendek is királyokul vallottak.¹² Czélszerűbbnek tartanám, továbbá, ha szerző a VI. fejezetet, mely az adóról és a társadalomról szól a XI. fejezet után tárgyalná, mert elősorolván az összes bevételi forrásokat, az egész társadalomról adhat képet, s befoglalhatná a városi elemet is, melyet külön tárgyal s a városi levéltárak tekintetbe nem vétele következtében elég szegényesen.¹³ Ez a VI. fejezet különben tárgyalnál és következtetéseinek fogva a legérdekesebb, melyekre még visszatérünk.

De menjünk végig a munkán. Szerző a terv rajzban azt írja, (6. l.) hogy „mellőzte a pénzügyi eredmények összehasonlítását ama korbéli idegen államokéval” mert az „ilyen összehasonlításnak alig van komoly célja”, esetleg hivatkozás színében tűnt volna fel. Azt hiszem, hogy szerző nem gondolta meg jól: mit mond? Nem kívánom e passust hosszasan czáfolgatni, meg teszi azt maga a szerző, mikor munkájában idézi s felhasználja Oberleitner s Gindely munkáit.¹⁴ Nagyon jól tudja a szerző, hogy az örökös tartományok belviszonyainak alapos ismerete nélkül a bécsi és pozsonyi kormánygépezet számos rugóját még csak megkezdéseiben meglepő kép, melyet Dr Károlyi Árpád, „Budavár visszafoglalása 1686” című munkájában Magyarország belállapotáról tár föl előttünk.¹⁵ Ha szerző csakugyan vállalkoznék Magyarország rendszeres pénzügyi történetének megírására, okvetlen beható tanulmányokat kell tennie az örökös tartományok pénzügyeire nézve is. Hogy szerző ezúttal mellőzte a „célzatosan” összehasonlításokat, azt nem jól tette, de akkor munkája nem készült volna el.

A II. fejezetben szerző a magyar pénzügyi administráció fejlődésének a képét adja. (16–28 l.) E fejezetben sok érdekes dolog van, de nézetem szerint nem elég szabatos és körülményes.

Szerény nézetem szerint a XVI. századbeli pénzügyi administratio fejlődése vizsgálatánál két szempontot kell tekintetbe venni. Figyelembe veendő azok a mozzanatok, melyek I. Mátyás halálától kezdve a mohácsi vészig a pénzügyek terén jelentkeznek. A Jagellok Magyarországa, mint az európai államrendszernek egyik kiegészítő része a pénzügyi fejlődés terén csakoly momentumokat tüntet fel, mint Franciaország.

szág, Németalföld s a romai birodalom. Természetes, hogy közös alapformákból hasonló tünetek származnak, de viszont, hogyha összevetjük a részleteket csakhamar megtaláljuk azokat a különbségeket, melyek a magyar királyság adminisztrációja s a többi államokéi között fennállottak. Nem mondunk vele semmi újat azt állítván, hogy valamint az európai közigazgatási és magánjogi intézmények fejlődésének vizsgálatában, ha azoknak egymásra való hatását tisztán akarjuk feltüntetni, az összehasonlító módszert kell követnünk: azonkép a pénzügyek terén is csak a minden oldalára kiterjedő vizsgálat alapján nyerünk tiszta képet. Az a természetszerű fejlődése az országos pénzügynek, mely a XVI. században Franciaországban jelentkezik s mely a királyi és az országos jövedelmek szétválasztására vezetett (ajánlom szerzőnek Vuitry művét: *Études sur la régime financier de la France avant la révolution de 1789.*) I. Miksa Németalföldet utánzó 1498. kamarális reformjaiban is kifejezést nyer. Nálunk II. Lajos kormányzata alatt az 1518. tolnai és bácsi, az 1519. 1521. 1525. országgyűléseken jut érvényre az említett tünet.¹⁶ Az ekkor alkotott törvény cikkek világosan megkülönböztetik a király javait az ország jövedelmétől, megállapítják a kincstartó hivatal szervezetét, meg a kincstartó felelősségét.

Mindezt szerzőnek tekintetbe kell venni, midőn I. Ferdinand kamarájáról szól, melynek instruktioja ép úgy, mint a csehé, azt tartalmazza: „*Demum, cum in curia nostra cameram ordinariam habeamus, nostra seriosa voluntas est pariter et decretum, ut prefati consilarii camerae nrae Hungaricae respectum ad nos habeant et juxta mandata nostra se exhibeant, conformiter et singulis temporibus, ut necessitas exigit correspondeant.*”¹⁷

A mi annyit jelent, hogy a magyar kamarát a király az ő udv. kamarája alá rendelte. Egy nagyfontosságú államjogi küzdelemnek a kiinduló pontja ez az intézmény, mely 1848ig végig vonul a magyar államélet történetén. Szerző elmondja a tételes historiát, jól használja az instruktiokat, de semmi nyoma munkájában, annak a közjogi fontosságnak, melylyel a kamara erigálása járt. Fellner Th. legujabb kis tanulmányában „*Zur Geschichte der oest. Centralverwaltung*” (1493–1848) egész tárgyilagossággal szól e kérdéstről¹⁸ és sokkal többet nyújt a szerzőnél, kinek azonfelül még Huber¹⁹ és Adler²⁰ munkálatait is figyelmébe ajánljuk, nemkülönben Kovachich Sylloge Decretorum-át.²¹ Látszik, hogy szerző Krizskó Pálnak a körmöczi kamaráról írott munkáját is elfelejtette, mert különben nem írná a 28 lapon, hogy a bányák gazdagok és jövedelmesek valának 1548. után, Krizskó szerint (57. l.) épp ekkor mentek tönkre.²²

A III.–V. fejezetre csak az észrevételem, hogy abban a sok hiányosság a felhasznált adatkészlet hézagosságából magyarázható, dicsérettel említhetem azonban az adóbehajtásról írott fejezetet, mely szabatosan, az adatok értelmes felhasználásával íratott.

Több kifogásom van a VI. fejezet ellen, mely a társadalomról szól. Legelőbb is constatalnom kell, hogy szerző a XVI. századbeli jobbágyság kétségtelenül nagy nyomorúsága fölött érzett fájalmában olyan hangot használ, mely Eötvös, „*Falu jegyzőjére*” emlékeztet. (86–97. l.) Sokkal több adatot lehetne felhozni az akkori parasztság nyomorának illusztrálására még többet főuraink s a birtokos osztály elnyomó, zsaroló, kegyetlen eljárására, s mégis szerző nem objektív. A parasztság állapota a XVI. században nálunk semmivel sem rosszabb, a szomszédokénál; a háborus világ következtében az életbiztonságot nem garantizta sem Pozsony sem Buda, sem Gyula-Fehérvár, de életföltétel tekintetében tán jobb dolga volt a nyugat-európai parasztnak? Szerző nem fektet elég súlyt arra a körülményre, hogy a honvédelem kizárólag a nemesség és papság terhe vala. Kimutatja p. o. a 60. lapon, hogy az egyenes adóból 129.769 frt 36 1/2 denárt irányoztak elő 1549-ben, azt az érdekes adatot meg ugyancsak 1549-ből, ugyancsak az országos levéltárból (*Acta publica*) kifelejtí, hogy a főurak, püspökök, apátok és káptalanok 9798 lovas és 4525 gyalogost voltak kötelesek kiállítani, a minek pénzbeli egyenértéke 280.805 frt, jóval több az előirányzott portális adó kétszeres értékénél, melyből azonban csak 109.128 frt 54 dn. folyt be. A nemesek pedig katonáskodni tartoztak, nem lehet itt mint szerző többször teszi, „*kiváltságáról*” szó. Az az állapot, mikor a főnemesség „*ingyen*” élvezte az adómentességet, voltaképp csak az 1715: VIII. tcz. megalkotása után állott elő.²³

A parasztság beléletét, igaz képét az országos levéltár tizedlajstromainak fásasztó, de rendkívül jutalmazó átkutatása után lehet csak megállapítani. Ezt szerző eddig elmulasztotta. Jól mondja Acsády úr (87. l.) „*hogy a XVI. századot nemcsak néhány főuri család pazar fényűzéséből s talán néhány száz középbirtokos család jóllétéből kell megítélni*”, de aztán az egész paraszti osztály általános nyomorát sem kell olybá feltüntetni, mintha az életét, birtokát minden düláskor koczkára tevő nemes élete csupa gyönyörűség lett volna. A rabbá lett úr többet vesztett, mint a paraszt.

Efféle túlzó színezésre nagy hajlama van szerzőnek. Így nagyon problematikus érvényű az az állítás is

(75. l.) melyet t. bírálótársam már előttem észrevett „hogy az olygarchia hatalmát a XVI. században az érteti meg, hogy a közép és alsó nemesség az államéletben csak akkor kezdett jelentékenyebb tényezővé válni, midőn némely óriási vagyon, mely egy család kezén összpontosult, szétzúzatott s egyes darabjai – magok is elég jelentékenyek arra, hogy tulajdonosuknak súlyt és tekintélyt szerezzenek – a középnemesség közt osztattak meg.” Egészen más okokból lehet és kell azt magyarázni s épp ellenkezőleg a XVI. század nálunk egy egész új birtok forradalmat jelez, nemcsak, hogy a birtok elmállási processus – mint szerzőnk írja – „megkezdődött”, de új vagyonok, új családok állottak elő, a politikai viszonyok gazdagítottak és szegényítettek meg embereket.

Cardinalis fogatkozása a munkának, csakúgy mint minden eddig pénzügygel foglalkozó műnek, hogy a pénzérték benne felderítve nincs. Szerző megsem kísérti, két helyen (96. és 154. l.) mondja „ha a mai pénzérték nyolczszorosára tesszük” az akkorit. De hogy miért nyolczszorosára, azt nem mondja. Árstatisztikát szerző, kinek annyi adat megfordult a kezén nem ad, a pénz értékével metrologiailag nem foglalkozott, tehát hogyan jutott erre az eredményre? Pedig enélkül minden szám és csoportosítás egy-egy megoldatlan egyenlet.

P. o. vannak adataim, melyekből kitűnik, hogy egy mai soprony-megyei jószág 21szer többet ér, mint 1550. ben, egy trencsény-megyei csak 12szer annyit, mint 1549. ben. Azután mit szól szerző ezekhez az adatokhoz:

Florenus hungaricus ab Anno 1522–1582, semper et ubique 75 crucigeris computatus. Idem hungaricus ao 1536 in Cottu Castri ferrei cum 80 xris computatus.

Florenus Rhenensis ao 1536 cum 80 den. hung. erat computatus, qui in moneta germanica faciebat 60 xros, florenus hung. autem constabat ex 100 den, qui = 75 x. Item brevis kurta constabat ex 45 x seu 15 grossis. Marca puri auri 1550–1582. = 72 flor. Tallérok értéke stb.²⁴

Ezt a körülményt jól fontolóra kell venni a szerzőnek, mielőtt munkáját kiadja. Nézetem szerint, mindenek előtt a XVI. századbeli értéket kell constatalni s kerüljön bármely nehézségbe, adnia kell egy fejezetet róla, mindjárt az adóterület tárgyalása után, melyben a Ferdinánd birtokolta Magyarország saját s az itt közkezen forgott idegen pénzeket s azok értékét megállapítja. Ha kételyei vannak: érintkezzék ez iránt Finály, Salamon, Réthy, Dr Hampel és Bécsben Dr Schalk úrral.²⁵

A VII. fejezet, a városok adójáról szól (98–107) mindössze 10 lapon. Itt van a legtöbb hézag. Ilyen állítások vannak benne: „Hogy Pozsony és Sopron censusa évenként mennyi volt, az a számadásokból nem tűnik ki világosan, de úgy 400–400 forint lehetett (102 l.) Ezt komoly munkában így nem lehet megírni, mikor Pozsony és Sopron város levéltárában meg tudhatja a valót. Ép a legérdekesebb részletek egyike: a XVI. századi polgárság vagyoni állapota, melyről annyit lehet írni, 13 sorban van jellemezve és pedig így is hypothetice.

Ez a „volna s lehetetlen, hogy nem volt” féle tárgyalás meglátszik a VIII. fejezetben is, mely a 30-adról és vámról szól, a hol a szlapon harminczadokról nem tud szerző adat hiányában (111 l.) számot adni. Különb ez a fejezet igen jól van összeállítva és szabatos mondhatni mindvégig.

Volna még néhány megjegyzésünk a X. fejezetre is, hol a tizedről néhány sor van csak. E részben szerző igen jól használhatta volna Gyárfás I. értekezését: Dobó István Egerben.” (21–31. l.), ki ugyancsak a muzeum iratait használta.²⁶ A XI. fejezetben, kivált a kiadások részletezésében találkoztunk érdekes, jól felhasznált adatokat. A költségvetés jellemzésénél (158. l.) a modern állapottal való nem is jellemző, mert magától értetődő összehasonlítás azonban bátran elmaradhatna. A XII. fejezet is elmaradhat, mert a mi benne van, jobbára ismétlés, az adóképeséget illusztráló adatokat pedig szerző a társadalomról szóló fejezetbe illesztheti, mely különben is legcélszerűbb végfejezetnek.

Kelleténél hosszabban foglalkozom tán a munkával, de szerény nézetem szerint az afféle „új studiumnál” nem tartottam elegendőnek az általános bírálatot, hanem a munka sikere tekintetéből szerzőnek igyekeztem útbaigazítást adni.

A munkát, a főntebbi útbaigazítások lehető tekintetbe vételével, az ajánlottam czímmel kiadhatónak tartom addig is, míg a tervezett közigazdaságtörténeti Codex napvilágot láthat, melynek megjelenését, csekély nézetem szerint azonban Acsády úr munkája még nem tette fölöslegessé.

Bécs 1887 szeptember 12.

A t. Bizottság
kész szolgálja
Dr Thallóczy Lajos

A bírálat szövegét idegen kéz írta, csak az aláírás Thallóczy Lajosé.

X X X

A fenti szövegközléssel hazai numizmatikánk megírandó történetéhez kívántunk adatokat szolgáltatni.

Kőhegyi Mihály

Jegyzetek

1. Fráter J.: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949). (Budapest 1966)
2. Acsády I.: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526–64. (Budapest 1888)
3. Sz. S.: Deák Farkas nekrológja. Századok 22(1888)577–579. – Deák Farkas temetése. Századok 22(1888)686. – Életéről, működéséről Szádeczky L.: Deák Farkas emlékezete. (Budapest 1895) – Radvánszky B.: Emlékezés Deák Farkas r. tagról. MTA Emlékbeszédek, VIII. 9. (Budapest 1895)
4. Csánki D.: Thallóczy Lajos. Századok 51(1917)1–5. – Károlyi Á.: Thallóczy Lajos emlékezete. MTA Emlékbeszédek, XXIII. (Budapest 1937) – Echhart F.: Thallóczy Lajos a történetíró. (Budapest 1938)
5. MTA Könyvtára, Kézirattár. Történettudományi Bizottság iratai K 1215. 12/1887. és 16/1887.
6. Alighanem Pesty Frigyesnek szóló levél.
7. A „története” szót törölte Acsády a címből.
8. Thallóczy tehát ismerte Deák Farkas bírálatát.
9. Innen egy mondatot törölt Thallóczy Lajos. Szövege: „Minthogy azok még nem készültek el, ohajtanám, hogy végleges határozat hozatala előtt a teljes munka átnézésére Nagy Gyula úr is fölkéretnék, mint a ki az országos levéltár szóban forgó gyűjteményeit legjobban ismeri s a szerző által ígért mellékletek megbírálására a leghivatottabb.”
10. Acsády megfogadta a tanácsot – talán a Bizottság is kényszerítette erre – és „Az államháztartás a mohácsi vész előtt” címmel tetemes fejezetet írt könyvéhez.
11. Acsády átalakította a fejezeteket és így a szlavoniai adó a többi adónemekkel együtt került tárgyalásra.
12. A lap bal oldalán „Fraknoi O. E. I. 86–91.” áll, azaz Fraknoi V. szerk.: Magyar Országgyűlési Emlékek. I. (Budapest 1874)86–91. adatára hivatkozik. – A latin szöveg magyarul: „Magyarország törvényei és rendeletei szerint.”
13. Acsády teljesen átalakította a kéziratnak ezt a részét és a X. fejezetben tárgyalta az adót és a társadalmi kérdéseket.
14. Oberleitner, K.: Österreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I. von Jahre 1522 bis 1564. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts Quellen. 23(1859)1–116. – Gindely, A.: Geschichte der böhmischen Finanzen. (Prag 1862)
15. Károlyi Á.: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886.
16. A decretumok magyar szövege Kolosvári S.–Óvári K.: Magyar törvénytár, 1000–1526. évi törvéncikkek. (Budapest 1899)744–835.
17. „Végül, mivel udvarunkban van rendes kincstárunk, határozott akaratunk és egyben rendeletünk, hogy a mi magyar kincstárunk előbb említett tanácsosai figyelemmel legyenek ránk és alkalmazkodjanak rendelkezéseinkhez, azokkal összhangban legyenek és minden időben, amint a szükség kívánja, azoknak megfeleljenek.”
18. Fellner, Th.: Zur Geschichte der österreichischen Centralverwaltung. (1493–1848). I. Bis zur Errichtung des österreichischen Hofkanzlei. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 8(1887)258–301.
19. Huber, A.: Geschichte der österreichischen Verwaltungsorganisation bis zum Ausgange des XVIII. Jahrhunderts. (Innsbruck 1884)
20. Bizonyára Adler, S. kisebb folyóiratban megjelent cikkéről van szó, amelyet nem tudunk azonosítani.
21. Kovachich M. G.: Sylloge decretorum comitalium regni Hungariae. I.–II. (Pest 1818)
22. Krizskó P.: A körmöczi régi kamara és grófjai. AÉT 1880.
23. A felkelésről és adózásról szóló cikkely kimondja, hogy az ország védelmére nem elegendő a nemesek személyes felkelése, hanem zsoldosokat is kell fogadni. Kolosvári S.–Óvári K.: Magyar Törvénytár, 1657–1740. évi törvéncikkek. (Budapest 1900)440–441.
24. „A magyar forint az 1522-ik évtől 1582-ig, mindig és mindenütt 75 krajcárral számoltatott. Ugyanez a magyar forint az 1536-ik évben Vas megyében 80 krajcárral számoltatott. A rajnai forint az 1536-ik évben 80 magyar dénárral számoltatott, ami német pénzmériben 60 krajcárt tett ki, magyar forintban pedig 100 dénárból állt, ami = 75 kr. Ugyanez rövid kurtában 45 kr-ból, vagyis 15 garasból állt. A tiszta arany márka 1550–1582-ig = 72 forint.”
25. Finály Henrik, Salamon Ferenc, Réthy László, Hampal József, Karl Schalk.
26. Gyárfás I.: Dobó István Egerben (Budapest 1879)

DIE KRITIKEN VON FARKAS DEÁK UND LAJOS THALLÓCZY
ÜBER IGNÁC ACSÁDYS BUCH: „FINANZANGELEGENHEITEN UNGARNS
WÄHREND DER HERRSCHAFT VON FERDINAND I.“

Eine Geschichte der ungarischen numismatischen Forschung wurde bis zum heutigen Tag nicht geschrieben, deshalb freut man sich über jede Angabe, die das bisherige Bild nuancierter macht.

Fast hundert Jahre lang (1854–1949) lag die Herausgabe von Büchern dieser Fachwissenschaft in den Händen des Ausschusses für Geschichtswissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, wodurch sich erklärt, daß das glücklicherweise erhalten gebliebene Schriftenmaterial einen außergewöhnlichen Reichtum an wissenschaftsgeschichtlichen Angaben enthält.¹ Aus diesem außerordentlich umfangreichen Material möchten wir diesmal zwei Kritiken über ein grundlegendes Buch von Ignác Acsády veröffentlichen, die Farkas Deák und Lajos Thallóczy – auf Ersuchen des Ausschusses – einreichten.² Farkas Deák gehörte zu den fleißigen aber mittelmäßig talentierten Geschichtsschreibern³, was sich auch in seiner Kritik genau widerspiegelt. Viel inhaltreicher und wesentlicher ist die Kritik von Lajos Thallóczy, der ja eine der führenden Gestalten der ungarischen positivistischen Geschichtsschreibung war.⁴

Die beiden Kritiken werden in textgetreuen Kopien veröffentlicht.

Éremleletek

Orgovány-Kargala (Bács-Kiskun m.) összesen: 690 db. utolsó előforduló évszám: 1525; Magyarország, II. Lajos (1516–1526) denár, CNH.II.308A 1521 L–B (6), L–K (19); 1522 L–B (24), L–K (62), L–? (1), ?–K (5), ?–? (2); 1523 L–B (31), L–K (79); 1524 L–B (41), L–H (12), L–K (3), L–N (2), L–P (6), L–V (15), L–W (7), L–? (9), C–S L–R (6), ?–?/L–R (1), ? (1); CNH.II.309. R-liliom/L–V (1); CNH.II.313. L–^R_N (3), L–? (2); 1528 L–K (107), L–S (27), liliom–liliom/L–C (10), L–S (3); 1525 CNH.II.308A B–W (3), L–B (4), L–K (20), L–N (1), L–R(?) (1), L–S (31), L–V (22), 8–R/L–R (1), (–)/L–3 (3), L–? (5); CNH.II.313. L–3 (1), ?–^R_N (2), ?–P (1); év: CNH.II.308A B–W (1), B–? (2), L–B (10), L–H (2), L–K (36), L–N (1), L–S (8), L–V (8), L–3 (1), L–? (16), R–?/L–? (1), ?–B (3), ?–K (5), ?–P (1), ?–V (1), liliom/L–V (2); CNH.II.313. L–[?]_N (1), L–? (1), csak előlap (1); ? liliom–liliom/L–C (5); ? (2); hamis (2).

(A lelet őrzési helye: Kecskemét, Katona József Múzeum)

Nagy Ádám

Öttömös (Csongrád m.) összesen: 307 db. utolsó veret: XIII. század közepe; Friesachi típusú denárok: Luschin: Friesacher Pfennige... Friesach L.6. (43), L.8. (15), L.10.(19), L.13.(10), L.15.(18), L.17.(7), L.19.(30), L.23.(8), L.24.(5), L.25.(8), L.26., L.28., L.29.(5); Pettau L.118.(13); Rann L.123.a, L.123.b(7), L.125.; Windischgrätz L.132., Baumgartner: Beiträge... B.14.; Gutenwert L.152., L.153., L.154., L.155.(3), L.158.a; Landstrass L.161.(22); L.165.(3), Baumgartner: Blütezeit... Bg.84/86.; St.Veit L.183.(3), L.184.(5), L.186., L.190., L.191.(4), L.194.(9), L.199.(6), L.200.(15), L.204.(7), L.207.(7), L.213., L.214.(2); Zeiring L.303. L.349., L.350.(3), L.360., L.361., L.362.(2), kopott (5); kölni denár I.Engelbert(1216–1225) (3), kopott (1); Angol denár I.Richard (1189–1199) (1).

(A lelet őrzési helye: Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Nagy Ádám

Irodalom

Sydney P. Noe: The Coinage of Metapontum. Parts 1–2. The American Numismatic Society, New York 1984, 120 p. 44 t.

S.P. Noe 1927-ben és 1931-ben a Numismatic Notes and Monographs sorozat két kötetében publikálta először művét, amelyben elsőként dolgozta fel szisztematikusan a metapontumi éremverést és ezzel alapul szolgált a további kutatásokhoz. Ebben a reprint kiadásban most együtt jelent meg a két kötet változatlan szöveggel, de mindegyik rész végén egy kiegészítés található, ahol A. Johnston az újabb kutatások eredményeivel egészíti ki az anyagot, közli az újabban publikált leleteket és az azóta előkerült újabb darabokat.

Az első rész az incusus veréssel foglalkozik. Ezt a korszakot illetően Noe beosztása lényegében ma is helytálló, csak két fázisa helyett ma már hármat különítenek el a lapka átmérője alapján és a Noe által feltételezett fokozatos fejlődéssel szemben a fázisok közötti éles töréseket feltételezik. Az incusus verés kezdete még ma is meglehetősen homályos. Így a Noe által megadott 550–540 k. dátumot most is elfogadják, ellenben a verés végét ie. 440-re, azaz jó harminc évvel későbbre teszik az éremkincsek bizonyítékai alapján.

A II. rész a dupla-reliefes éremverés első korszakát tárgyalja. Itt az újabb kutatások már sokkal nagyobb változásokat eredményeztek Noe beosztásában, aki maga is elismerte, hogy csoportjai sok esetben mesterkéltek. A datálást itt is az éremkincsek, felülverések, valamint a tarentumi éremverés párhuzamos korszakai alapján kísérelték meg. Fix pontok hiányában azonban csak egy általános keret állapítható meg többé-kevésbé biztosan az éremverésnek erre a korszakára ie. 440–340 között. Az ezen belüli abszolút kronológiára több lehetséges alternatíva is elképzelhető.

A kiegészítéseket író A. Johnston jegyzeteiben bőszeges modern irodalmat idéz e korszak dél-itáliai éremveréséhez. A kiegészítő tanulmány jól rávilágít arra, hogy a Noe művének első kiadása óta eltelt 50 év intenzív kutatásai ellenére is mennyi vitatható kérdés van még a dél-itáliai görög éremverés területén.

Torbágyi Melinda

Hyla A. Troxell: The Coinage of the Lycian League. Numismatic Notes and Monographs No. 162. The American Numismatic Society, New York 1982, 255 p. 44 t.

Az érdekes tanulmány a lyciai liga éremverésének első önálló és alapvető feldolgozása. Eredményei 1823 db érem tanulmányozásán, a kincsleteken, történeti és epigráfiai forrásokon alapulnak. Numizmatikai érvekkel is alátámasztja azt a századunk közepén felmerült elképzelést, hogy a liga már jóval a hagyományosan elfogadott i. e. 167-es dátum előtt létezett és erre az időszakra teszi az általa I. periódusnak nevezett bronzverést. A drachmák kibocsátása azonban az ún. rhodosi plinthophoroi éremverés párhuzamai alapján nem tehető korábbra i. e. 167-nél.

Az általa öt periódusra osztott éremverés nem jelent egyértelműen kronológiai beosztást is, mivel a II. és III., a III. és IV. illetve a IV. és V. periódusok között jelentős kronológiai átfedések vannak, elsősorban azért, mert a bronz- és ezüstverést külön periódusokba helyezi. A periódusokba való osztás részben az érmeiken lévő ethnikum jelölés formáján, részben a súlyokon alapszik. A periódusokon belül több szériát is elkülönít.

Minden periódusnál hozza az odartartozó érme katalógusát és részletesen leírja a beosztás és a kronológia alapjait. Külön fejezetet szentel a lyciai éremverés tényleges verdehelyeinek, amelyek időről időre változtak. A függelékben foglalkozik az eddig helytelenül attribuált érmeikkel, a hamisítványokkal és a Claudius kori lyciai éremveréssel.

A munka roppant alapos és sokféle forrást felhasználó tanulmány, bár meglehetősen nehezen áttekinthető.

Torbágyi Melinda

Arthur Houghton: Coins of the Seleucid Empire from the Collection of Arthur Houghton. Ancient Coins in North American Collections No. 4. The American Numismatic Society, New York 1983, 122 p. 77 t.

A kötet egy amerikai magángyűjtő több mint ezer darabos gyönyörű collectióját tartalmazza. A katalógus beosztása eltér az általános gyakorlattól, mert nem uralkodók, hanem verdék szerint csoportosítja az anyagot és csak ezen belül kronologikusan. Ezzel a módszerrel a különböző uralkodók által ugyanazon verében vert érmei közötti kapcsolatokra kíván rámutatni a szerző. Ezen kívül általános áttekintést akar adni egy-egy verde tevékenységéről és az egy területen belül

lévő verdék egymás közötti kapcsolatairól. Földrajzi beosztásában is eltér Newellnek a Seleukida éremverésről írt alapvető munkájában alkalmazott sorrendtől, mert Antiochiával nyitja meg a verdék sorát, amely a birodalom legnagyobb, leghosszabb ideig és legfolyamatosabban működő verdéje volt és nagy hatást gyakorolt más verdékre is. Ezt követik a többi szíriai verdék, majd Kilikia, a Nyugat-Kisázsiai verdék, a Hellespontos vidéke, Phoenicia, Palesztina, Mezopotámia, Babylonia, Susiana, Beludzsizstan és Média. A kötet elején kronológiai táblázat foglalja össze a fontosabb verdék működési idejét, az egyes verdék előtt pedig rövid ismertetést ad a verde tevékenységéről. A kötet végén minden darabról fotó található.

A katalógus komoly irodalmi apparatus felhasználásával készült, ennek ellenére számos eddig ismeretlen darabot tartalmaz. Az egész kötet szerkesztése és az eddig ismeretlen darabok közlése hozzájárulhatnak a korszak jobb megismeréséhez.

Torbágyi Melinda

Nancy M. Waggoner: Early Greek Coins from the Collection of Jonathan P. Rosen. Ancient Coins in the North American Collections No. 5. The American Numismatic Society, New York 1983, 55 p. 28 t.

A gyűjtemény az éremverés kezdeteihez kapcsolódó anyagot tartalmaz. 770 db görög éremből áll, amelyek között nagyon ritka, sőt sok esetben ismeretlen és eddig még nem azonosított darabok is vannak.

A kötet gyakorlatilag egy katalógus, amely beosztásában a Sylloge Nummorum Graecorumot követi. Az egyes tartományok vagy városok előtt hozza az irodalmi hivatkozásokat. A kötetet öt index egészíti ki (földrajzi, veretôhatóságok, elő- és hátlapi típusok, szimbólumok). A kötet végén minden darabról fotó van. Nagyon hasznos munka a korszakkal foglalkozó kutatók számára.

Torbágyi Melinda

Museum Notes 28. The American Numismatic Society, New York 1983. 206 p. 22 t.

Az ANS folyóiratának ezen kötete az ókori és kora középkori numizmatikának van szentelve.

Thomas R. Martin: The Chronology of the Fourth-Century B.C. Facing-Head Coinage of Larissa.

Az ókori Thessalia legjelentősebb verdéje éremverésének legnagyobb részét az i. e. IV. században produkálta, amikor bevezették a szembenézô női fejes típust. A típuson belüli relatív kronológia korábban az ún. stílusromlás elvén alapult, ezt azonban a szerző a kincs összetételük és veretôkapcsolat vizsgálatok alapján megcáfolja. A korábbi abszolút kronológiát is átértékeli és a típus verését részben történeti, részben numizmatikai összefüggések alapján néhány évtizeddel lejjebb datálja.

Hyla A. Troxell: Arsinoe's non-era.

Arsinoe Alexandriai kibocsátású érmein egy szokatlan számjelzés található az előlapon, amiből régebben egy Arsinoe éra létrehozását várták, amelynek kezdete Arsinoe halálának időpontja volt. A cikk ennek az érának a létét cáfolja és egyben új kronológiai beosztást is javasol az Arsinoe nevet viselő pénzek számára, aminek fényében ezek a jelzések egyértelműen emissio jegyeknek látszanak.

Paul Z. Bedoukian: Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene.

Az i. e. III–I. században Délnyugat-Arméniában egy jellegzetes fejdísz, ún. arméniai tiarát viselő éremtípust vertek. Az anyag szegényessége és a terület történetének kevésbé ismert volta miatt csak az utóbbi időkben kezdtek a témával foglalkozni a Nemrout Daghi ásatások eredményeinek köszönhetően. Az ott előkerült sok új anyag alapján kísérelte meg a szerző a két Arméniai királyság éremverésének kronológiáját megadni.

Otto Mørkholm: The Autonomous Tetradrachms of Laodicea ad Mare.

Az i. e. II. század végétől a Seleucida Birodalom számos városa követelt és kapott autonómiát, amelynek birtokában saját ezüstverést folytattak. Laodicea i. e. 81/80-ban Tigranes arméniai király érkezésekor kapta ezt meg és 78/77-től verett saját ezüst pénzeket kb. i. e. 17/16-ig. A cikk ezt a korszakot dolgozza fel.

Andrew Burnett – Paul Craddock: Rome and Alexandria: The Minting of Egyptian Tetradrachms under Severus Alexander.

Régebben feltételezték, hogy egy érmet abban a városban is vertek, amelynek nevét viseli. Az utóbbi évtizedekben azonban számos tanulmány született arról, hogy az érem stílusa és veretôkapcsolatok arra utalnak, hogy ez nem minden esetben van így és az érmet nem a verdehelyként feltüntetett városban verték, hanem máshol. Ezt sokan cáfolták és a jelenségekre más magyarázatokat kerestek, például arra gondoltak, hogy csak a veretô készült máshol, de a tényleges verés már nem. Ez a cikk, legalábbis ebben az esetben meggyőzően igazolja, hogy az érme is máshol készültek, nemcsak a veretôk. Erre az eltérő stílusjegyeken kívül elsősorban a különböző anyagösszetétel utal. A szerzők szerint ezeket az Alexandriai verde stílusától eltérő pénzeket Rómában verték és onnan már kivert formában küldték Egyiptomba. Ilyen eljárásra akkor volt szükség, ha a háborúk vagy felkelések miatt megnövekedett pénzigényeket a helyi verde nem tudta kielégíteni. Az azonban nem világos, hogy erre miért nem voltak jók a normál, Rómában vert pénzek.

James Russell: A Coin Hoard of Maurice Tiberius from Anemurium, Isauria.

A város területén 1966 óta folyó ásásokon előkerült számos kora bizánci érmet dolgozza fel, valamint egy ugyanott 1976-ban talált, 37 késő VI. századi érméből álló kincset publikál a szerző.

Roger Kuntz – William B. Warden: A Gold Dinar of the Sasanian Queen Buran.

Buran királynő i. sz. 630–631-ben uralkodott Perzsiában és az ő eddig még közöletlen arany pénzét publikálják a szerzők.

Ramzi Jibran Bikhazi: The Struggle for Syria and Mesopotamia (330–58/941–69) as Reflected on Hamdanid and Ikhshidid Coins.

A X. szd. első harmadában az Abbászida kalifatus hanyatlása következtében Szíria és Mezopotámia területén bonyolult hatalmi harc alakult ki, melyet a térségben érdekelt hatalmak, a Fatimidák, Buvihidák és a Bizánci birodalom mozgattak. Velük szemben a bagdadi kalifák zilált belügyeik miatt csak pusztán fennmaradásukért küzdhettek. A kalifátustól egymás után függetlenítték magukat a korábbi katonai kormányzók illetve nagyhatalmú családok.

A cikk részletesen tárgyalja a kort és a Hamdánida dinasztia két ágának kialakulását, harcukat az Ikhsididákkal az Abbaszidák feletti politikai befolyás megszerzéséért. Ezek a küzdelmek jól nyomonkövethetők a kor pénzverésében. A szerző corpus szerűen dolgozta fel a terület korabeli pénzverését kibocsátók, verési év és pénzverdék szerint. Minden darabnál közli a súlyt valamint ismerteti a rajtuk szereplő összes vallási feliratokat.

A cikkhez fényképanyag nem tartozik, de az egyes daraboknál gondosan feltüntetett referenciák miatt mégis jól használható az egyébként mintaszerű dolgozat, melyet a korszakkal foglalkozók nagy haszonnal forgathatnak.

Nicholas M. Lowick: The Wandering Die of Nisabur: a Sequel.

A cikk két érdekes hibrid verettel foglalkozik. Mindkettőnek előlapja II. Nuh samanida emír Nisaburban vert érmének verőtüvével készült. Az egyik hátlap Kakwayhid Muhammad Dushmanzar Isbahani verőtüvével, a másik a seldzsuk Tughril bey Basrai dinárjának verőtüvével készült. A verőtüvek közötti nagy időbeli eltérés illetve a verdék közötti több száz mérföldes távolság felveti összekerülésük kérdését, amire a szerző az 1000 körüli évek politikai viszonyainak tükrében kísérel meg választ adni.

Szilágyi Mihály–Torbágyi Melinda

Giles F. Carter: A Simplified Method for Calculating the Original Number of Dies from Die Link Statistics.

Egyszerűsített módszer a verőtüvek eredeti számának kiszámítására a verőtőkapcsolatok statisztikájából.

Az ókori pénzkibocsátások verőtüvei eredeti számának kiszámítása fontos a kivert pénzek közelítő számának, a verőtüvek valószínű élettartamának, a munkahelyek számának és a verőtőkombinációk számának meghatározásához. A szerző egyszerű egyenleteket vezetett le a verőtüvek eredeti számának gyors kiszámítására annak feltételezésével, hogy a verőtüvek élettartama nem Gauss-féle, hanem gamma-eloszlást mutat. A módszer pontosságát ezernél több Crepusius denarius vizsgálatával igazolta. Mindenesetre, nem lehet tudni, hogy a módszer más ókori sorozatokra is jó eredményt ad-e, ezért szükséges további sorozatok verőtőkapcsolatainak vizsgálata. Az is lehetséges, hogy a görög pénzkibocsátásokra más egyenleteket kell levezetni, mivel a korai görög pénzverés eltért a rómaiétól.

Bakos Miklós

Museum Notes 29. The American Numismatic Society New York 1984. 201 p. 35 t.

Az Amerikai Numizmatikai Társulat folyóirata görög, római, bizánci, keleti és újkori témájú cikkeket tartalmaz igen változatos témákkal.

A. Houghton–W. Moore: Some Early Far Northeastern Seleucid Mints. p. 1–9

A Seleucida Birodalom észak-keleti részén I. Antiochos uralkodása alatt működő, egyelőre bizonytalan lokalizációjú verdék eddig ismert érmeit gyűjtötték össze és csoportosították a szerzők. Az ismert adatok alapján megkísérelték nagyjából behatárolni azt a területet, ahol az érmek készültek és meghatározni a verdék működésének pontos időpontját is.

J.H. Kagan: Hellenistic Coinage at Scepsis after its Refoundation in the Third Century B.C. p.11–24

A hagyományos felfogástól eltérően Scepsis városa (Troad) nem szüntette be végleg éremverését i. e. 310-ben. A Lysimachos uralma alatt újra virágzásnak indult település hosszú időre jelentős kulturális centrummá vált és pénzt is vert, amelyeket a szerző cikkében összegyűjtött és időrendileg is behatárolt.

M.A. Rizack: A Coin with the Aramaic Legend ŠHRW, a King-Governor of LIHYÂN. p.25–28

A szerző egy nemrégiben az ANS gyűjteményébe került érmet ismertet, amit az i. e. IV. század eleje-közepe táján vertek, amire a felirat formája és különböző stilsztikai jegyek utalnak. Lihyan az ősi karaván út mentén fekszik, amely Arábiát köti össze a közel-keleti tengerparttal. Az érem kapcsán a területről jelenleg rendelkezésre álló meglehetősen kevés történeti adatot is közli a szerző.

O. Mørkholm: The Chronology of the New Style Coinage of Athens. p. 29–42

A hellenisztikus kori numizmatika legvitatottabb problémáinak egyike az atheni új stílusú éremverés kronológiája. A M. Thompson által képviselt magas (i. e. 196/5–i. e. 88/7) kronológia és a D.M. Lewis által felállított és több más kutató által is elfogadott alacsony (i. e. 164/3–i. e. 50) kronológia mellett és ellen szóló érveket vizsgálja meg a szerző. Numizmatikai és történeti bizonyítékok alapján végül is egy harmadik megoldást javasol, mely szerint az új stílusú atheni pénzverés kezdete i. e. 185/80-ra tehető. Az első szakasz i. e. 145-ig tartott, amikor az éremverés még nem folyamatos, évi kibocsátásokból állt. Szabályos évi kibocsátásokról csak ez időponttól kezdve beszélhetünk, amikor az emissiók száma növekszik és jelentkeznek a kibocsátások közötti verődőkapcsolatok. Ez a folyamatosság i. e. 78/77-ig tartott. Az utolsó 25 kibocsátás egy nagyjából 35 éves szakaszt ölelhet fel, így az éremverés i. e. 45/40 körül ért véget.

R.G. McAlee: The Severan Tetradrachms of Laodicea p. 43–59

A cikk a Laodicea ad Mare-ban a Severusok alatt vert ezüst tetradrachmák Bellinger által javasolt kronológiáját vizsgálja felül és arra a következtetésre jut, hogy ebben a verdében csak i. e. 205–207-től kezdve vertek érmekeket, tehát valamivel később, mint Antiochiában, ahol már 204-ben megindult az éremverés. A tanulmány végén a szerző egy katalógusban foglalja össze az itt készült érmekeket, amelyeket 6 csoportra oszt fel.

K.W. Harl: The Coinage of Neapolis in Samaria, A.D. 244–253. p. 61–97

A város mintegy 20 éves szünet után I. Philippus alatt kezdett el újra pénzt verni, mégpedig latin betűs felirattal, hogy ezzel is hangsúlyozza a császártól kapott colonia rangot. A cikk összegyűjti és katalógusban sorolja fel a címben említett időszak alatt készült érmekeket és megpróbál választ adni néhány vitatott kérdésre. Így megpróbál különbséget tenni I. és II. Philippus érmei között, néhány esetben sikerrel. Magyarázatot ad arra, hogy a Trebonianus Gallus és Volusianus alatt újra megjelenő görög feliratos érmekek mi a jelentősége. Szerinte Traianus Decius a 249-es polgárháború alatt visszavonta a Philippushoz loyális várostól a colonia rangot. Az ő uralma idején nem is készültek ott pénzek. Hostilianus uralkodása alatt illetve Trebonianus Gallus és Volusianus uralma elején is csak görög feliratos érmekek készültek. Uralkodásuk későbbi szakaszában azonban a város újra visszanyerte a colonia rangot, részben a X. Fretensis legio odatelepített veteránjai miatt és ezzel ismét kezdetét vette a latin feliratos éremverés.

E. Badian: Q.OPPIUS.PR. p. 99–102

A Q.OPPIUS.PR feliratos bronzérmekeket M. Crawford a római köztársasági pénzekről írt katalógusában meglehetősen feltételelesen a Ciliciában i. e. 88-ban működő proconsulhoz kapcsolta. A cikk szerzője ezt a feltevést az újabban előkerült dokumentumok fényében pontosabban is alá tudja támasztani. Az Oppius érmekeken szereplő ábrázolások és szimbólumok is jól interpretálhatóak egy Sulla kori kontextusban.

Ch. Hersh – A. Walker: The Mesagne Hoard. p. 103–134

Egy kb. 6000 db római köztársasági denárból álló éremleletet publikálnak a szerzők, amely Brindisi környékéről került elő és Crawford datálása szerint i. e. 58 k. rejtették el. A lelet jelentősége, hogy ez az egyetlen nagy éremkincs az i. e. 75/74 és i. e. 55/54 közötti időszakból és ennek segítségével pontosabbá lehet tenni a két időpont közötti éremverés elrendezését.

M.C. Bartusis: A Seal of Nikephoros Votaneiates. p. 135–141

Egy eddig közöletlen pecsét ismertetése, amelynek fontos proszopográfiai vonatkozásai vannak. Egyelőre nem lehet pontosan eldönteni, hogy melyik Nikephoros Votaneiateshez, a nagyapához vagy az unokához tartozik-e a pecsét. A cikk mindenesetre érdekes adatokat közöl a X–XI. századi Bizánc udvar címereiről.

S. Bendall. Longuet's Salonica Hoard Reexamined, p. 143–157

A kincs a thessalonikai verde XIV. századi rézpénzeit tartalmazza, köztük több eddig ismeretlen típust is. Feldolgozásából fontos adatokat kapunk a XIV. századi thessalonikai éremverés részletesebb feldolgozásához.

W.R.O. Hahn: The Numismatic Evidence for the Reconstruction of the Aksumite Royal Line. p. 159–179

Az Aksumita királyság fennállásának csaknem 350 éve alatt, az i. sz. III. század vége és a VII. század közepe között, egy csaknem folyamatos és nagyon érdekes éremverést produkált egy olyan területen, ahol sem előtte, sem utána még jó hosszú ideig nem volt pénzverés. Ez a pénzverés az Aksumita történelem elsődleges forrása, mivel más források rendkívül töredékesek. A szerző elsősorban az érmekeket, de természetesen a többi rendelkezésre álló adat segítségével is megkísérli az Aksumita uralkodók sorrendjének felvázolását és ezzel is némi fényt vet Kelet-Afrika meglehetősen homályos korai történetére.

P. Balog: Az Unusual Fatamid Glass Weight p. 181–184

A cikk egy különös, kanál formájú üveg éremsúlyt mutat be, amelynek nem csak alakja, de súlya is eltér a szokástól.

M. Broome: A Florentine Restrike Taler. p. 185–189

A cikk egy Mária Terézia tallér típusal foglalkozik, amelyen a császárnő bustje alatt lévő SF jelzés felett egy kicsi ST monogram van. A típust a császárnő halála után verték Itáliában és hosszú ideig rejtélyes volt a kutatás számára. Ez a

típus Firenzéhez kapcsolható, ahol 1814-ben vagy valamivel korábban készítették. Az ST jelentésére azonban még nincs egyértelmű magyarázat.

R.G. Doty: The North Carolina Railroad Hoard. p. 191–201

A kérdéses lelet az Észak-Karolinai Vasúttársaság bérét tartalmazza, amit 1865 április elején kellett volna kifizetni. Erre azonban az akkori katonai események miatt nem került sor. A pénzt hosszú időn át őrizték a vasúttársaság széfjében, amit csak 1961-ben bontottak fel. Ezt az anyagot mutatja be a szerző és ennek kapcsán elemzi a polgárháború idejének pénzügyi viszonyait.

Torbágyi Melinda

Studii și Cercetări de Numismatică VIII. București 1984, 162 p. szövegek táblákkal.

A Bucuresti Régészeti Intézet numizmatikai folyóirata most is, mint mindig, változatos tartalommal jelenik meg. Nagyobb tanulmányok:

Mihaela Manucu Adamesteanu: Tezaurul de semne premonetare în forma de vîrf de sageata de la Visina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)

A szerző egy 700 db nyílhegyből álló lelet tipologizálását és a darabok eltérő súlya alapján egy standard felállítást kísérelte meg. Ezek a nyílhegyek pénzként functionáltak és a Fekete tenger nyugati és északnyugati partvidékének görög városai hozták őket forgalomba, hogy megkönnyítsék a barbárokkal való cserét, akik számára ezek a nyílhegyek világosan érthető jelentéssel bírtak.

Bucur Mitrea – Constantin Buzdugan: Un tezaur de monede istriene descoperit în Moldova

Egy kb. 200 darabos, azonos típusú histriai bronz pénzekből álló leletet publikálnak a szerzők. Az érmeiken különböző betűk vannak, amelyek alapján megállapítható az emissiók kronológiája. Ezeknek fényében esetleg az ugyanilyen jeleket viselő histriai ezüstök eddigi osztályozását is meg kell változtatni.

Constantin Preda – Valentin Drob: Tezaurul monetar getic de la Urseiu (jud. Dîmbovița)

Egy 428 db pénzéből álló géta-dák ezüst kincset publikálnak, amelyben 333 db ún. Adîncata-Mînăstirea típus, 41 db III. Phippos tetradrachma utánzat, 1 db kelta pénz és 33 db eddig ismeretlen típusú drachma van. A lelet az i. e. II. szd. második feléből származik.

Gh. Poenaru Bordea – Maria Cojocărescu: Contribuții la circulația monetară din centrul Transilvaniei în secolul I i. e. n.: tezaurul monetar descoperit la Icland (com. Ernei, jud. Mureș.)

A kincs 34 db római köztársasági denárt és 2 db Thasosi tetradrachmát tartalmaz. A lelet L. Marcus Philippus i. e. 56-ban vert denárával zárul. A szerzők más Erdélyi kincsekkel összefüggésben vizsgálják a leletet, elrejtését pedig Burebista bastarnák elleni háborújával hozzák összefüggésbe.

Victor Spinei: Monede bizantine din spațiul est-carpatic

A keleti Kárpátok területén előkerült, eddig még publikálatlan bronz pénzekkel foglalkozik és ezek kapcsán a terület X.–XI. szd.-i bizánci pénzforgalmával.

Ezeket a tanulmányokon kívül a kötet tartalmaz még néhány kisebb közleményt is Mircea cel Băthîn egy ritka dukátjáról, római–bizánci súlyokról, bizánci pecsétéről, a görög feliratok és pénzek komputeres tanulmányozásáról. Annia Faustina egy ritka denárjáról. Közé teszi egy wasingtoni magángyűjtemény macedon, géta-dák és kelta pénzeit, publikál egy I–II. századi római leletet Miciából és végül közli a dél-Bánátban újabban előkerült éremleleteket.

Torbágyi Melinda

Numismatický Sborník XVI. Praha, 1983. 218 p. + 8 t.

A Numismatický Sborník 16. kötetét jelentette meg a Csehszlovák Tudományos Akadémia. A kötet két nagy, egymástól élesen elváló részből áll: az elsőben a tanulmányok, a másodikban a kisebb leletfeldolgozások kerültek közlésre.

Az 1950-es években olyan garasok váltak ismertté, amelyekről bizonyos volt ugyan morva voltak, de korhozható-ságuk ügyében heves viharok dúltak szakberkekben. Jiri Sejbal most újra elővette a kérdést és komoly anyaggyűjtést végezve megállapította, hogy az IO jelzés Jodok ögróf nevét takarja és a garasok 1370–1380 között készültek. Anton Hejna arról az ásatásról tudósít röviden, ahonnan a Pavel Radomersky feldolgozta két lelet származik. A Moldova folyó árterében végzett ásatásnál, egymáshoz közel került elő a két lelet. Az egyikben 168, a másikban 93 érme volt. Az előbbi 1469-ben, az utóbbi 1456-ban zárul. S. Vesely 1968-ban közölte Rozmberk verési kiváltságlevelét. A szerző ebből kiindulva kereste a kiveret érmeket és most az ebben az anyagban is előforduló Luschin 9. típusát helyi, a 12. típust pedig iglói veretnek véli. Jarmila Haskova a Jagellók ideje alatt (1471–1526) működő Kutna Hora-i pénzverde épületével foglalkozik. Eredményei jó segítséget nyújtanak a budai pénzverde beosztásának, felépítésének rekonstrukciójához. Gazdaságtörténeti és szociológiai szempontból is érdekes Helena Stroblova igen szép tanulmánya, amelyben a Kutna Horában dolgozó pénzverők anyagi

helyzetét méri fel és azt vizsgálja, hogy az 1237-ben felfedezett ezüsbányára települt város életében, annak vezetésében miképpen és milyen százalékban vettek részt. I. Ferdinánd 1561-ben kiadott rendelete 640:693 arányban határozta meg a kölni és prágai márka viszonyát. Ez az idők folyamán kisebb-nagyobb mértékben változott, nyomon követése nem egyszerű, de mindenképpen elvégzendő feladat. H. Grote és J. Smolik után Hóman Bálint is beleütközött ebbe a kérdésbe és 253,14 grammal állapította meg a prágai márka súlyát. Ivo Panek a korábbi szerzők állítását veszi kritikai vizsgálat alá.

A kötet másik felét kitevő, terjedelmes rész kisebb leletfeldolgozásokat tartalmaz. Lényegében a Numizmatikai Közlöny gyakorlatát követi, de itt kis önálló cikkek foglalkoznak az egyes leletekkel. Ezt a módszert érdemes lenne átvennünk.

Kőhegyi Mihály

Bernhard Koch: Der Wiener Pfennig. Wien. 1983. 149 p., 20 t.

A bécsi denárok kora Közép-Európa XIII–XIV. századi pénztörténetének igen fontos szakasza volt. Jelentős szerepet játszottak a magyar pénzforgalomban is; a XIII. század második felében jelenlétük döntő volt Magyarországon. A magyar numizmatikai kutatás számtalan leletközlés mellett néhány értékelő tanulmányban is foglalkozott a bécsi denárokkal. (László József: Nyugati pénznemek hazánkban a XIII. században, Hóman Bálint: Magyar Pénztörténetében a bécsi denárok fejezet, Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten.) A bécsi denárokat összefoglaló feldolgozását azonban természetesen osztrák kutatóktól vártuk és várjuk. Utoljára a kiváló középkor-kutató, Arnold Luschin írta meg történetüket és állította össze katalógusukat (Wiener Münzwesen im Mittelalter, Wien, 1913.) néhány előtanulmány (Die Wiener Pfennige és Steirische Münzfunde) után.

Időszerű volt tehát egy, a mai kor tudományos szintjén álló összefoglalás. Bernhard Koch ezt ugyancsak számtalan előtanulmány, e korral, leleteivel foglalkozó cikk után végezte el.

A kitűnő munka foglalkozik a kibocsátókkal, pénzverővárosokkal, verdékkel. Körültekintően határozza meg a pénzlábat, a bécsi márkát, mint súlyegységet. Viszonyítja a bécsi denárok értékét más pénzekhez, a magyar denárhoz is, bár a források itt nem egyértelműek.

A pénzforgalom fejezet természetesen erősen érdekelt magyar szempontból is, hiszen Nyugat-Magyarország forgalmi területe volt a bécsi denároknak.

Külön fejezetet szentelt a szerző a magyar bécsinek nevezett utánvereteknek. Bernhard Koch szerint a köralakú, kisebb és könnyebb pénzek magyar utánveretek. Ezzel azonban szembeállítható az az alternatíva, hogy ezek eredeti bécsi denárok, csak súlycsökkentést okozva körbenyírták. Tény, hogy ezek a köralakú bécsi denárok csak Magyarországon fordulnak elő.

A munka egyik legnagyobb értéke a bécsi denárok katalógusa, amely a jelenlegi ismeretek alapján közli a kibocsátókat és verdéket, a bécsi denárok ezideig meghatározott 264 típusát. A táblákon ezeknek képét is adja a szerző.

Bernhard Koch bécsi denárokról írt könyve hosszú ideig alapja lesz a témának és a további leletmeghatározások Luschin számait Koch katalógusszámai fogják felváltani.

Gedai István

Marta Meclewska – Andrzej Mikolajczyk: Skarby Monet z lat 1500–1649 na obszarze prl. Warszawa, 1983. 189 p.

Az évszázadok alatt előkerült leletek áttekintése szinte megoldhatatlan feladatot jelent annak, aki egy újabban napvilágot látott anyag feldolgozását vállalja magára. A kisipari módszerekkel, mindenki által ismét és ismét elvégzendő leltárkönyv, vagy leltárkönyvek átnézése és kicédulázása heteket, hónapokat vesz igénybe s senki nem lehet biztos, hogy egy eldugott kis vidéki múzeumban, vagy gyűjteményben nem lapul-e meg egy másik, esetleg döntő fontosságú darab vagy lelet. Ezt mindenki tudja, de csak kevesen vállalkoznak arra, hogy egy gyűjtemény, vagy egy korszak, esetleg földrajzi egység teljes anyagát felgyűjtsék és a kutatók rendelkezésére bocsássák. Szomszédaink előbb ráébredtek ennek szükségére. Ennek bizonyítéka a most megjelent lengyel katalógus, amely másfél évszázad leleteit tartalmazza időrendben. A 673 lelőhely közül soknak az anyagát ma már csak a megjelent szakirodalomból ismerjük, mert az időközben elveszett vagy megsemmisült. Amennyiben ma is megtalálható valamely gyűjteményben, úgy a meghatározást is elvégezték a szerzők. Első helyen – ez teljesen érthető és nálunk is bevett gyakorlat* – a lengyel pénzek szerepelnek, majd ezt követik a veretősorok ábécés rendjében a többiek.

Égetően szükségünk lenne egy hasonló kiadványra, melyet (a lengyel példa alapján) a Numizmatikai Társulat gonoszthatna és jelentethetne meg. Amíg ez elkészül, ki lehetne adni a Nemzeti Múzeum Éremtárában meghatározásra került leletek listáját, mert ez viszonylag kevesebb munkával is sajtó alá rendezhető lenne.

Kőhegyi Mihály

Ludwig Herinek: Österreichische Münzprägungen von 1592–1657. Wien, 1984. 668 p.

Ludwig Herinek először 1970-ben jelentette meg az osztrák pénzverés 1740–1969 közti anyagát, melyet két év múlva az 1657–1740 közti kötet követett. Úgy tűnik, a szerző visszafelé halad korban, mert most meg II. Ferdinándig (1592) dolgozta föl az osztrák pénzverést. Vastag katalógusának rendszere nem különbözik az előzőektől: előszó, rövidi-

tések, verdehelyek, címerleírás, feliratok feloldása után az egyes érmek következnek a nagyobb értékektől az alacsonyab-
bakig. A lap jobb oldalán ábrák sorakoznak a pénzek elő és hátlappal. A variánsokat is hozza. Az azonos értékű vere-
teken belül a verdék ábécés rendjében halad.

Kisebb-nagyobb pótlások bizonyára szükségeltetnek majd, s némely hibákat is ki kell javítani, de szerencsénkre ez
bennünket nem érint, hiszen e korszakra a CNH III. kötete a mérvadó számunkra. Rendkívül fontos és hasznos viszont a
kötet a Kárpát-medence területén kívüli Habsburg veretekre vonatkozóan, mert ezeket több helyről kellett összeszednünk
eddig. Ez a meghatározás során nem kis munka volt, hiszen XVI–XVII. századi leleteink tetemes hányada ezekből a da-
rabokból áll.

Kőhegyi Mihály

Ludowit Trenčan: Prehľad razieb kašických mincovní 1321–1711. Kassa, 1983. 54 p.

A kassai pénzverde – egy bizonytalan, korai adatot nem számítva – Nagy Lajos idejében indult meg. 1521 előtt
évtizedekig szünetelt, majd ez évben II. Lajos engedélyt adott pénzverésre és ettől kezdve részben kincstári, részben vá-
rosi, sőt magánvállalkozásban működött a verde. A kuszált politikai viszonyokra jellemző, hogy 1527-es évszámmal II. La-
jos, János király és I. Ferdinánd nevére egyaránt készültek Kassán denárok. Verték aranyforintot, tallért és denárt, majd
ritkán garast és obulust is a körmöci liga szerint. A pénzveréshez felhasznált nemesfém mennyisége és a kivet érmek száma
nem ismeretes (általában is kevés forrással rendelkezünk a kassai pénzverésre vonatkozóan), de a biztosan kassai veretek
ritka előfordulásából ítélve különösebben nagy arányú nem lehetett.

A magyar kutatás hálás lehet a szerzőnek, hogy a kassai verde jegyeit összeállította. Sajnálatos módon nem rendel-
kezünk az egyes verdék működését tárgyaló kézikönyvvel, bár erdélyi kollégáink előkészítenek egy ilyent.

Megjelenéséig jó szolgálatot tesz Trenčan kis könyve.

Kőhegyi Mihály

*Huszár Lajos: A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebb időktől 1850-ig. I. Történeti érmek 6. Erdély (1540–
1848) Budapest, 1984. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 68 p. 28 t.*

Nagyon fontos sorozat befejező kötetét jelentette meg az Éremgyűjtők Egyesülete.

A szerző több évtizedes gyűjtő és rendszerező munkájának eredményét tartalmazza a sorozat egésze, míg jelen
kötet 104 erdélyi vonatkozású érem leírását tartalmazza.

A szakszerű leíráson túl igen nagy érdeme a kiadványnak, hogy ma már igen ritkán előforduló érme-
ket mutat be.

A szerző nemcsak magyar, hanem a külföldi múzeumokban őrzött érme-
ket is ismerteti, sőt a témába vágó, magán-
gyűjteményben található példányokat is. A 964. sz. érem esetében pedig egy, csak az irodalomból ismert típust is.

A Rákóczi-szabadságharc leverése után az erdélyi emlékérem készítés jellegzetessége megszűnik. Minthogy az emlék-
érmek ezután többnyire pénzverdék termékei, nem különböznek a korszak barokk, majd klasszicizáló stílusú, kissé egysí-
kú érmeitől.

Héri Vera

Lotte Hueber: Rudolf von Habsburg und seine Nachfolger 1273–1918. Zürich, 1984. 570 „rubrika”, 5 táblázat

Aki valamikor is foglalkozott XVI–XVIII. századi pénzleletek meghatározásával az tudja, hogy az egyes királyok,
császárok uralkodásának évét sem mindig könnyű kikeresni a szakirodalomból, de a választófejedelmek, fejedelmek,
hercegek és mellékági rokonok adatait csak hosszadalmas utánajárással lehet megtalálni. A szerző könyve egy csapásra
megoldja ezt a kérdést, mert segítségével a Habsburg-ház tagjai pillanatokon belül kikereshetők. Luxemburg, Nassau, Pfalz,
Wittelsbach és Spanyolország uralkodói is szerepelnek benne, ha azok valamiképpen rokonok voltak a Habsburgokkal.
Komoly segítséget jelentenek a hosszabb-rövidebb ideig birtokukban lévő tartományok (közte Bánát, Bukovina, Dalmácia,
Karintia, Erdély, Szlavonia) történeti adatai. A személynévmutató pillanatok alatt eligazít a keresett uralkodót illetően.

Az egész kötet külön lapokból áll, melyet irattartóhoz hasonlóan lehet használni, illetve forgatni. A könnyebb el-
igazodást a különböző színek segítik elő, a hatalmas táblák pedig a családtörténeti összefüggéseket teszik könnyen átte-
kinthetővé. A magánkiadásban megjelent kötet egyúttal könyvészeti ritkaság is.

Kőhegyi Mihály

*Vozár, J.: Az alsómagyarországi bányászat-kohászat aranykönyve (Das goldene Bergbuch-Zlatá kniha banická.) Hrsg. –
Veda. Bratislava, 1983. Monumenta Slovaciae Montanistica. 264 p.*

A szlovákiai bánya- és kohótörténet kutatása és könyvkiadása ismét igen értékes és szép kiadvánnyal gazdagította
nemcsak a bányászat-kohászat hatalmas, határokat nem ismerő szakmai társadalmát, hanem a Kárpát-medencében élő
népeket – magyarokat, németeket, szlovákokat, románokat – is, akik évezredet meghaladó idő óta közösen küzdenek és
verejtékeznek, hogy a föld mélyében rejlő ásványi kincsek az itt élő emberek javára hasznossá váljanak. A neves pozsonyi

kutatóé, Jozef Vozáré az érdem, hogy a 18. századi alsómagyarországi bányászatot-kohászatot részletesen és szemléletesen ismertető kézirat, az ún. „selmeci arany bányakönyv” keletkezésének körülményeit fölkutatta, majd a szöveg német és szlovák nyelvű kritikái kiadását megszerkesztette.

Az arany bányakönyv négy fejezetre – Selmec-, Körmöc-, Besztercebánya és a vaskohászat – tagolódik, s nyomtatásban 218 oldal terjedelmű, 18 képpel, 52 térképpel illusztrálva. A kiadás alapjául a bécsi Hofkammerarchiv-ban őrzött példány szolgált.

A selmecbányai fejezet a legterjedelmesebb (120 oldal): a kincstári és magánbányák részletes ismertetése bányatérképekkel; a híres selmeci bányagépek művészi ihletettséű rajzai; az ércelőkészítés berendezései; a kémilőműhelyek és kemencék rajzai és leírásai; az ezüstkohászat ismertetése és a kohók rajzai; végül termelési és személyzeti statisztika.

A körmöcbányai rész (45 old.) hasonló szerkezetű: kincstári és magánbányaművek; zúzómművek; az aranykohászat berendezései és összefoglaló statisztika.

A besztercebányai fejezetben (44 old.) az úrvölgyi rézbányákat, a zúzómműveket, a rézkohászat berendezéseit és a kemencéket, a rézhámort és a rézpénzverést ismertetik bőséges illusztrációval és statisztikával.

Végül az alsómagyarországi bányakerülethez tartozó rohnici (Kisgaram) és tiszolci kincstári vasgyárak leírását találjuk 9 oldalon.

A műszaki rajzok és bányatérképek mellett művészi panorámaképek (tollrajzok) teszik hangulatossá a kiadványt: Selmecbánya, Széklakna, Körmöcbánya, Úrvölgy. Az adatok gazdag tárházában a létszámstatisztikát emeljük ki az akkori bányászat és kohászat méreteinek szemléltetésére. A három alsómagyarországi bányaváros bányászatában és kohászatában ekkor 9824 ember tevékenykedett (ennek kétharmada a kincstári üzemekben): Selmecen 7247-en, Körmöcön 1399-en, Besztercebányán és a vaskohászatban pedig 1178-an. Az összlétszám mintegy 3%-a a hivatalnok és termelésirányító, 60%-át a bányaművelésben, 7%-át az ércelőkészítésben, 10%-át a kohászatban, 20%-át pedig a gépészetben és karbantartásban foglalkoztatták. (A két kincstári vasgyárban 123 fős személyzet volt.) A történelmi Magyarország lakossága ekkor nyolc és fél millió. Selmecbánya negyvenezer lakosával az ország harmadik legnépesebb városa volt.

Az igényes nyomdatechnikával megjelentetett rendkívül szép könyv, – mely méltán arat sikert mind a történészek, mind pedig a szakma múltja iránt érdeklődők körében – fölhívja a mi figyelmünket is évezredes múltú bányászatunk-kohászatunk emlékeinek föltárására és közkinccsé tételére.

Zsámboki László

Francisca Bernheimer: Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner. Zwei nünberger Medailleure. München, 1984. I–II. 270 p. + 381 p.

A németországi barokk és rokokó művészet, számos részlettanulmány ellenére, mindmáig feltáratlan. Ezért volt kénytelen felfejteni a szerző azokat a szálakat és összetevőket, amelyek a korabeli európai és közte a német művészetet jellemezték ebben a korban. Csak így helyezhette a két Vestnert, az apát és a fiút, megfelelő világításba és fedhette fel azokat a vonásokat, melyek rájuk jellemzőek és egyúttal elkülönítik, egyedivé teszik műveiket. Wilhelm Vestner, az apa, még a barokk világ utóján látta meg a napvilágot (1677), inas és vándorévei alatt ennek a kornak a levegőjét szívta magába. A fiú már a XVIII. század szülőtte (1707–1754). Viszonylag rövid élete és természetesen művészete is átnyúlik a rokokóba. A szerző aprólékos gondnal követi nyomon életútjukat, majd ugyanilyen körültekintéssel az általuk megörökített személyeket mutatja be. A kötetnek két magyar vonatkozása is van. Mindkettő III. Károly pozsonyi koronázása alkalmából (1712) készült. Bár a két érem szignálatlan és a császár portréja alaposan eltér egymástól, mindkét darab az idősebb Vestner munkája.

Kőhegyi Mihály

Luana Popa: Monede brasovene din colectia muselui judetean. Brasov, 1982. 100 p.

A tudományos szakvilág Adolf Resch: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart c. könyvét használja Erdély pénzeinek meghatározásához, bár ez 1901-ben jelent meg. Az 1925-ig előkerült új darabokat ugyan Resch még közölte egy viszonylag nehezebben hozzáférhető folyóiratban, de az utóbbi 60 évben felbukkant variánsokat már senki sem tartotta számon.

A szerző most a brassói verde történetébe ágyazva ismerteti az itt készült darabok – általa teljesnek vélt – sorozatát. Ismeri és tudja, hogy Brassóban már Zsigmond alatt vertek pénzt, de a középkori veretekkel csak futólag foglalkozik. Szélesebb körű anyaggyűjtést csak az 1601-ben újrainduló verdével kapcsolatban végzett. Erdély önállóságának megszüntetéséig 58 veret készült 281 variánsban. Egész Erdély területét figyelembe véve 113 veret 1371 variánsa ismert, ami annyit jelent, hogy a mondott időszakban Brassóban a veretek 51%-a készült. Az erdélyi országgyűléseken a rendek nagy gondot fordítottak a pénzügyekre és rendeletek tucatjával szabályozták azt. Ennek köszönhető, hogy az éremképek művészi szépségűek és a pénzek finomsága állandó. A hányatott sorsú fejedelemségnek elemi érdeke volt a szilárd pénzkibocsátás, mert csak ezzel tudta megvenni a törököktől viszonylagos szabadságát.

Huszár Lajos, a magyar numizmatika nestora évek óta Erdély pénzeinek teljes katalógusát készíti. Szíves szóbeli közlése szerint hamarosan befejezi azt. Ám addig Luana Popa könyve – Resch alapvető műve mellett – használható kézikönyve marad numizmatikusainknak.

Kőhegyi Mihály

Rádóczy Gyula: A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981) Budapest 1984. Corvina, 216 p. képekkel

Hazai, hivatalos könyvkiadásunk az utóbbi években megjelentetett egy-két numizmatikai tárgyú könyvével sem kényeztetette el az éremtannal foglalkozók táborát. Éppen ezért örömmel vártuk és vettük kézbe – a kézirat elkészülte után jó tíz év késéssel – a közelmúltunk magyar pénzeit bemutató reprezentatív albumot.

A kiadvány három részben tárgyalja a Magyarországon 1892-től érvényben volt korona-fillér és pengő-fillér, valamint a jelenleg is érvényes forint-fillér pénzrendszerek fém- és papírpénzeit. Mindegyik rész rövid történeti bevezetővel kezdődik, majd ezt követi a katalógus, a pénzek egyenkénti felsorolása a technikai adatokkal (méretek, anyag, súly, tervező, nyomás) verés, kibocsátás (bevonás rendelete, dátuma) és a változatok ismertetésével, más katalógusok számaira való hivatkozással. Legtöbb pénzhez járul még több-kevesebb információ a tervezés és a kibocsátás körüli eseményekről. Nagyon hasznos, hogy minden darabnál szerepel a pénz „státusza”, vagyis, hogy bankjegy vagy államjegy, tervezet vagy próbaveret, stb.

A történeti és katalógus részeket kiegészíti az előszó és a bevezetés, mindkettő a könyv alapelveivel, használatával ismerteti meg az olvasót. A könyv függelékében található a jegyzetek, a glosszárrium, a magyar pénzügyminiszterek neve és működési idejük, az emléksorok és a pénzekben ábrázolt személyek névmutatója. A kötetet 11 más pénzkatalógus és éremhatározó valamint a tárgyalt könyv hivatkozásainak egyeztetése zárja visszakereső táblázatok formájában.

Az eddig Társulati és Egyesületi alkalmi kiadványokhoz szokott magyar kutatókat és gyűjtőket kétségtelenül zavarba ejtően szép könyvvel lepte meg a kiadó. De nevéhez ill. profiljához méltóan talán inkább csak a szépségre törekedett. A történeti részek adat gazdagsága és bősége arra enged következtetni, hogy a szerzőnek nem volt elegendő tere elmondani mindazt, amit e témáról tud. Úgy érezzük, nem sikerült tisztázni a szempontokat, hogy kinek is készült ez a könyv? Nyilván komoly gondot jelentett, pénztörténet vagy gyűjtői könyv készüljön? Így mindkettő csak részben sikerült. Egyáltalán van-e módszerünk a legújabbkori pénztörténet írásához, hiszen e területen nem folytathatók pl. a középkori pénztörténetnél alkalmazott módszerek.

A nagy vállalkozás dilemmáit érezhetjük. A három érdemi rész bevezetői tagolatlanságukban olyan sűrítettek, hogy inkább pénz és kapitalista-szocialista bankelméletet adnak a magyar történelem konkrét gazdasági és pénzforgalmi adataival mint pénztörténetet. Még így is igen tanulságos lenne azonban, ha megfelelő jegyzetapparátus segítené a hivatkozások egyébként praktikus alapelveinek figyelembe vételével a kutatók, a továbbgondolók, érdeklődők – reméljük – széles táborát. Nem segít ebben a szinte jelzésszerű szöveggyűjtemény sorozat sem, amely mintha kissé önkényes válogatás lenne viszonyítva a bonyolult, szakszerű, közgazdasági leírásokhoz. A tájékozódást könnyítette volna, ha legalább a szövegben közvetlen, számszerű utalás történt volna a szóbanforgó pénzre.

Sok, pontos és hallatlanul részletes adatot kap a gyűjtő a másik oldalon egy-egy pénzről, de úgy, hogy nem irányítja őt a rendezés tudományában. Elgondolkodtató a katalógus rész, hiszen ott kidolgozott alapelvek alapján érvényesíthetett volna a leíró numizmatika rendszeres adatfeltáró, leíró, rendszerező szerepe. Megfontolandó, hogy követni kell-e ez esetben a legnagyobb címléttől a kisebbek felé haladva tárgyalni a pénzeket, amikor az időrend és sok más tényező épp az ellenkezőjét kívánja. Rendkívül zavaró, hogy csupán értékjelzésük alapján követik egymást forgalmi pénzek, próbaveretek és tervezetek, magyar pengő és a Vörös Hadsereg által kibocsátott pengő. Tisztázatlan szempontokat sejtet a változatok és megítélés is (pl. Liszt, Bartók 50 Ft, ARTEX veretek, stb.), vagy az, hogy mikor, mi kerüljön az ún. leíró részbe. Itt a pénz azonosításához szükséges leírás helyett (a fotó, ha még oly jó minőségű is, nem pótol mindent pl. a köriratokat, mesterjegyet, peremmintát, stb.) találhatóak lényeges és lényegtelen, sőt néha pletyka ízű adatok. Nem tudunk viszont semmit pl. a tervezőkről, mint művészekről, pedig igyekszünk már műalkotásnak tekinteni pénzeinket.

A könyv tehát a lehetőségeink szerint vázlatosan felsorolt ellentmondásai ellenére mindannyiunk számára nyereség. De egyúttal felhívja figyelmünket arra az érzékelhető hiányra, hogy kiadók és szakmabeliek tudatos együttműködésével célszerűbben lehetne szolgálni a numizmatika tudományát és az ismeretterjesztést is hazánkban.

Nagy Ádám

Káplár László: Ismerjük meg a numizmatikát (Pénzek – érmek – gyűjtők) Budapest, Gondolat, 1984. 338 p. ill.

A kiadó nagy hagyományú sorozata egy-egy tudomány terület ismereteibe kívánja bevezetni az olvasót, szándéka szerint magas ismeretterjesztő szinten. A legújabbban megjelent mű a „pénztudomány”, a numizmatikai egészéről kíván alapismereteket közreadni, az előszó szerint „nem tankönyv ... nem törekszik a teljességre”.

Négy fő fejezetben és egy függelékben kerül tárgyalásra a választott téma. Az első rész a „Pénzek” főcímet viseli, itt kerül sorra a pénznek a gazdasági életben betöltött szerepe, a pénzverés technikája, a magyar pénztörténet rövid áttekintése stb. Látható, tehát, hogy a „pénz” szó mindkét értelmezése megmagyaráztatik (n.b.: úgy tűnik, e könyvből is, hogy a terminológiai zavar még ma is megvan – amit például a német Geldgeschichte és Münzgeschichte alatt külön-külön tárgyal, az a mi nyelvünkön pénztörténet – ez hol közgazdaság-történet, hol pedig az „éremtörténettel” azonosítatik.) A Szerző egyetemes igénnyel fogott munkájához, így az árucserében legkorábban felbukkanó általános egyenértékesséket veszi előre, helyesen, de már a magyar pénztörténet tárgyalása igen szűk teret kapott. Márpedig, ma az a szomorú helyzet, hogy egy kis történelem szakköri füzetecskén kívül nincs a kezdő numizmaták és kívülállóak számára áttekinthető irodalom hazánk múltjának e szeletéről. A bővebb tárgyalás indokolt lett volna: esetleg az Állami Pénzverőről szóló rész kurzitása árán is. A könyvön érezni az igyekezetet a „színességre”, az érdekességek sorjáztatására – de talán egy rádióközvetítés szövegét nem itt kellett volna közreadni.

A második rész az „Érmek” cím után következik. Előadatik e kisplasztikai művészet rövid története, különös

tekintettel a honi dolgokra – ez esetben úgy vélem helyes arányokkal. Az érmészek s gyűjtők világáról sokat megtudunk, de talán többet kellett volna írni a társadalmi háttérrel, ami e műfaj létrejöttét és virágzását lehetővé tette.

A harmadik rész váratlanul a „Mit kell tudni a numizmatikáról” elnevezéssel kerül elő. Hogyan eddig nem a numizmatikáról olvastunk? Megint egy terminológiai ködfolt. Itt következik a fogalommagyarázat, aminek az egész mű élén kellett volna állnia – tudományelmélettel és tudománytörténettel körítve.

A negyedik rész a „Gyűjtők és gyűjtés” témakörét taglalja. Leginkább praktikus tanácsokat adva a „pénzkezelésről”, a jogszabályokról, ötleteket és gyűjtési témákat stb. E részben nagyon sok a töltelékanyag, jó hányada el is maradhatott volna. Fontos tudnivalók keverednek a napilapok „kis színeséhez” hasonló értékű információkkal.

A „Függelék” apró enciklopédiának készült, fogalommagyarázatokkal és egyes szakok adataival. Észrevehetően a gyűjtők munkáját akarta szerzőnk megkönnyíteni, itt összefoglalva a csak több helyről összegereblyézhető adatokat. De aki azt hiszi, hogy akárcsak kezdő fok is, a felsorakoztatottak használhatóak – téved. Nem értem miért nem szerepel semmi a görög és római metrológia mellett az európai középkorról?

A kötetet „Bibliográfia” zárja. Minden „bevezetés” típusú munka legfontosabb része az iránymutatás a további, elmélyült munkához. Ha nem megfelelő, az egész mű értékét súlyosan csökkenti. Elrendezése, szerkezete egyben jelzője is annak, milyen elmélyülten folyt a munka. Ez a bibliográfia (kénytelen vagyok leírni a jelzőt egy akadémiai folyóiratban is) csapnivalóan rossz. Az első caput a magyar érdekű dolgokat tárgyalja – éppen a Huszár–Fejér féle, a teljesség igényével készült alapvető bibliográfia maradt ki. Erdemben több szót, ez után, erre a részre nem is vesztegetek. A második caput idegen nyelvű kiadványok címszó alatt (!) nyelvek szerint (!) csoportosítva ad címeket. A harmadik elnevezése: „Kézíróknyvek és szakirodalom az ókori érmék gyűjtői számára”. Ilyen alpontokkal: d/ Címertan, heraldika e/ Kitüntetések f/ Papírpénzek. S meglepően itt áll az előbb hiányolt alapvető magyar bibliográfia címléírása! Ilyen pongyolaság egyetlen könyvben sem engedhető meg. Pedig sajnos a tárgyalt corpus *hemzseg* a szerkesztés-beli balfogásoktól. Példa: a római pénznevek ismertetése (amely betűrendben halad) az *aureus* címszóval ér véget. A tapasztalatlan olvasónak olybá tűnhet: a latinok valami misztikus okból minden pénzük nevét *a*-val kezdték, De hol *a* denár, *a* follis vagy *a* kontorniat érem? Valószínűleg kallódott egypár lap a kéziratból. Vagy nézzünk egy példát az illusztrációk sorából. (A táblák sajnos nincsenek megszámozva, így hivatkozni nem tudok.) Egy más mellett szerepelnek denárok és tallérok azonos nagyságra nagyított fényképükkel: ez igen megtévesztő. De a képanyag összeválogatása egészében is rossznak mondható: főlegesen jelentek meg könyvek címlapjai, karikatúra stb. Egyes táblázatokat egyszerűen nem értek: pl. mi az értelme a 202. oldalon levőnek? Nem folytatom. A könyv felelős szerkesztője Kenessey Béla volt.

Nem vagyok numizmata, (még) nem vagyok gyűjtő. Az itt leírtakat kérem a kívülálló, a jóindulatú érdeklődő, s nem pedig a szakember kritikájának tekinteni. Azért mertem a bátorságot venni, hogy a magyar numizmatika legtekintélyesebb fórumán is elmondjam véleményemet, mert úgy gondolom, éppen a hozzám hasonlóakhoz kívánt szólni e könyv. Nem írtam szakkritikát: ez az avatottak feladata. Csak egy megjegyzés: legalább is furcsa, hogy a jeles tudósok felsorolásában nem szerepel Hóman Bálint neve. Lehetett rossz vagy bűnös politikus, de a magyar tudomány, a magyar numizmatika nagy alakja volt, életműve alapvető. Ott áll viszont Zipser K. A. neve; nem tudom miért? A szócikkben egyetlen szó sem esik érmész tevékenységéről. Az avatatlan inkább elriasztja a tárgytól ezen opus. Káplár legfőbb hibája az lett, ami-be pedig manifestáltan nem akart beleesni: a nagyot markolás. Mindent le akart írni, egy tiszteletre méltó gyűjtői életmű megkoronázásaként, de átgondolatlanul látott munkához. A kritika kemény hangját az indokolja, hogy, ismerve a magyar könyvkiadási viszonyokat, félő e mű marad a következő nemzedékek számára is az első numizmatikai olvasmány. Egy példány, amiből kisárgállik az értékrontó anyag.

Szabó Béla
régész

Egyéb magyar vonatkozású irodalom*

- Ajánló bibliográfia* a pénzhamisítás témaköréből. – Bibliography of works counterfeiting. = Az Érem 40(1984):1. p. 45–48.
- Albert, R.: Das Bild des Augustus auf den frühen Reichsprägungen. Speyer, 1981. 244 p. 3 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–1984) 129. p.
- Allen, D.F.: (ed. by Daphne Nash.) The coins of the ancient Celts. Ediburgh 1980. 265 p. 41 t. 29 ill. 18 térk. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–1984) 125. p.
- Ambrus Béla: Az oroszországi hadifogolytáborokban kibocsátott magyar vonatkozású szükségpénzek (1916–1920), V–VI. rész. – Emergency currency with Hungarian reference issued in the prisoners of war camps in Russia (1916–1920). Part V–VI. V. rész = Az Érem 39(1983):1. p. 30–39. 32 ill., VI. rész = 39(1983):2. p. 12–21. 39 ill.
- Andrási Gábor: Helyzetek és kényszerhelyzetek. (Holdas György érmeiről és szobraitól.) = Művészet (Bp.) 25(1984):9. p. 10–12. ill.
- Angolia, John R. (LTC.): For Führer and Fatherland Military Awards of the Third Reich. San Jose, California, 1976. 448 p. ill.
- Angolia, John R. (LTC.): For Führer and Fatherland. Political & Civil Awards of the Third Reich. San Jose, California, 1978. 368 p. ill. (Mindkét Angolia, John R. könyvet) rec.: *Makai Ágnes* = NumKözl 82–83(1983–84) 145. p.

*Ezúton is megköszönöm Ábrányi Hedvignek, a Magyar Numizmatikai Társulat könyvtárosának az anyaggyűjtésben nyújtott segítségét.

- Antall József* – *Huszár Lajos*: Medicina in nummis. Bp.: Medimpex 1979. 23 p. 75 t. Rec.: *Nagy Ádám* = NumKözl 80–81 (1981–82) 164. p.
- Aranypénzrablás* Stockholmban. = *Az Érem* 39(1983):2. 5. p. 2 ill.
- Arbeitskreis Geldscheine Wertpapiere Jahrbuch 1981*. Teil 1–2. 96 p. ill. Rec.: *B. Nánási Éva* = NumKözl 82–83(1983–84) 146. p.
- Bakos Miklós*: Az első tetrarchia follisai, 1. rész. – The follis pieces of the first tetrarchy. Part 1. = *Az Érem* 39(1983):1. p. 7–12. 9 ill.
- Bakos Miklós*: I–III. századi római subaeratus ezüstpénzek anyaga. – Die Zusammensetzung der gefütterten römischen Silbermünzen aus den 1–3. Jahrhunderten. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 3–6. 1 t.
- Bakos Miklós*: Kelta subaeratus ezüstpénz. – Keltische subaeratus Silbermünze. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 113–114. 2 ill.
- Bakos Miklós*: A római bélelt denariusok (subaeratusok) készítésének technikájáról. – On the technics producing Roman subaerats. = *Az Érem* 39(1983):2. p. 1–5. 6 ill.
- Bălănescu, Dana*: Descoperiri monetare din sudul Banatului I. = *Studii si Cercetări de Numismatică* (București) 8(1984) p. 129–136.
- Balázs Péter*: II. Rákóczi Ferenc hamvainak Kassára hozatala alkalmából vert emlékérmek. – Souvenir medals minted on the occasion of retiring the ashes of Ferenc Rákóczi II. in Kassa (Košice). = *Az Érem* 40(1984):2. p. 43–49. 6 ill.
- Bánkúti Imre*: II. Rákóczi Ferenc pénzverésének gazdasági háttere. – Der wirtschaftliche Hintergrund der Münzprägung von Franz Rákóczi II. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 61–62.
- Barduleck, Max*: Die letzten Jahre der Münze in Dresden. Werkszeichnungen 1865 bis 1911. Berlin, 1981. 184 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 39(1983):2. 27. p., u. az = NumKözl 82–83(1983–84) 138. p.
- Barnea, I.* – *Iliescu, O.*: Constantin cel Mare. București, 1982. 212 p. 24 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 130. p.
- Bastien, P.*: Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier en 318 à la mort de Constantin (318–337). Numismatique Romaine XIII. Wetteren 1982. 200 p. 24 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 130. p.
- Bates, Michel L.*: Islamic coins. New York, 1982. 52 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 140. p.
- Bendall, S.* – *Donald, P.J.*: The billon trachea of Michael VIII Palaeologus 1258–1282. London 1974. 47 p. ill. Rec.: *Kovács-Borosi Ágnes* = NumKözl 82–83(1983–84) 132. p.
- Bendall, S.* – *Donald, P.J.*: The later Palaeologan coinage 1282–1453. Rec.: *Kovács-Borosi Ágnes* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 132–133.
- Berend T.I.*: The first phase of economic reform in Hungary: 1956–1957. = *The Journal of European Economic History*, (Róma). 12(1983):3. 523. p.
- Berta József*: Körmöcbányán vert olasz 20 centesimi. – The Italian 20 centesimi minted in Körmöcbánya. = *Az Érem* 40(1984):2. 11. p. 1 ill.
- Bil'ak, Michal* – *Jizdný, Miroslav*: Zberateľ'sky katalóg mincí Československa. Košice, 190. 146 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 139. p.
- Bíróné Sey Katalin*: Antik pénzek egykorú hamisítványai a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményében. = *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1977. (Bp. 1982.) p. 71–74.
- Bíróné Sey Katalin* – *Lányi Vera*: Fundmünzbericht 1979. – *ActaArchHung* 34(1982) p. 363–386. 1 ill.
- Bíróné Sey Katalin* – *K. Palágyi Sylvia*: A balácai éremlelet. – The Balácsa coin find. = *CommArchHung* 1983. p. 63–78. 13 ill.
- Bíróné Sey Katalin*: Consecratiós pénzek. – Consecration coins. = *Az Érem* 40(1984):2. p. 1–5. 12 ill.
- Bíróné Sey Katalin*: A fraknoi Esterházy-kincstár két Domitianus medallionja. – Die zwei Domitian Medallione der Fraknoer Esterházy Schatzkammer. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 81–85. 12. t.
- Bíróné Sey Katalin*: Keltische Bronzemünzen-Prägung in südlichen Transdanubien. (Keltische Num. und Arch. Kolloquien 4–8. Febr. 1981. Würzburg.) BAR Oxford, 1984. p. 1–9.
- Bíró-Sey Katalin*: A perbáli éremlelet. – The coin find of Perbál. = *FoArch* 34(1983) p. 123–137. 6 táblázat.
- Bíróné Sey Katalin*: Zsámboky János az éremgyűjtő. – János Zsámboky, the coin collector. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 57–64. t. 1–5.
- Bittnner, Eustach*: Medale na císařské manévry. = *Drobné plastika* (Praha) 1984:2–3. 37. p.
- Bóna Endre*: A Szegedi Szabadtéri Játékok érmei. = *Somogyi Könyvtári Műhely* (Szeged) 1983:4. p. 261–264. 9 ill.
- Börner, Lore*: Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts. Lpzg. 1981. 106 p. 73 t. Rec.: *Nagy Ádám* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 143–144.
- Borszéki J.* – *Inczédy J.* – *Gegus E.* – *Óvári F.*: Evaluation by Pattern Recognition Methods of Laser-Micro-Spectral Analysis Data of Roman Coins. = *Fresenius Z Anal. Chem.* 314(1983) p. 410–413.
- Borszéki J.* – *Inczédy J.* – *Óvári F.* – *Gegus E.*: Use pattern recognition methods for the evaluation of analytical data of 3rd century Antoninian coins. = *ActaArchHung* 35(1983):1–2. p. 87–93. 2 ill.
- Bozóky Mária*: Kunvári Lilla. Bp. 1983. 61 p. 16 t. Rec.: *L. Kovácsnai Viktória* = NumKözl 82–83(1983–84) 142. p.
- Brenot, C.* – *Callu, J.P.*: Monnaies de fouilles du sud-est de la Gaule. (VI.e.S. av. J.C. – VI.e.S. ab. J.C.) – *Vle S. ap. J.C.*). Glanum. Marseille. Novem Craris – Université de Paris X Nanterre centre de recherches sur l'antiquité tardive et le haut Moyen-Âge. Cahier No 3.1978. 113 p. 5 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 80–81(1981–82) 159. p.
- Sz. Burger Alice*: Late Roman money circulation in South-Pannonia. Bp. 1981. 231 p. (75 t.) RégFüz Ser. II.22.

- Buza János. „...annak sebét is a respublica érzi meg...” – [Báthori István (1572–1576) pénzverése.] = *História* 6(1984):2. p. 8–9. 5 ill.
- Buza János: Nagyszombati készpénzjegyzék Barcsai Ákos idejéből. – Hermannstadter Barschaftskonsignation aus der Zeit von Ákos Barcsai. = *NumKözl* 82–83(1983–84) p. 55–59.
- Buza János: Az oroszlanos tallérok árfolyama és szerepe Magyarország pénzforgalmában. – The rate of exchange and role of the lion thalers in the circulation of Hungary. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 89–99.
- Casey, P.I.: Roman coinage in Britain. Haverfordwest 1980. 64 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 39(1983):2. p. 48–49., u. az = *NumKözl* 82–83(1983–84) 131. p.
- Chirila, Eugen – Gudea, Nicolae et al: Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureş. Tirgu Mureş, 1980. 183 p. 30 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 40(1984):2. 49. p., u. az = *NumKözl* 82–83(1983–84) 131. p.
- Corpus Nummorum Saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of coins from the Viking Age found in Sweden. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1. Gotland, 3. Dalhem-Etelhem, Stockholm, 1982. XXXIV + 323 p. 17 t., 4. Fardhem-Fröjel, Stockholm, 1982. XXVII + 303 p. 26 t. Rec.: *Gedai István* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 142. p.
- Czurda, Barbara – Dick, Franciska: Die Münzsammlung der Universität Wien. Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum. Band 3. Wien, 1980. 232 p. 14 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 158. p.
- Cserményi Vajk – Tóth Endre: Katakfai római aranyérmek. Szombathely, é. n. (1982?) Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 82–83(1983–84) p. 130–131.
- Demeter Zsuzsanna: Pénzhamisítók karikatúrákon. = *História* 5(1983):4. 20. p.
- Deutsche Medaillen Gesellschaft 1982. Dez. Rec.: *Varannai Gyula* = *Az Érem* 1983:2. 32. p.
- Divo, Jean-Paul – Tobler, Edwin: Die Münzen der Schweiz im 18. Jahrhundert. Zürich 1974. 441 p. Rec.: *Krasznai Krisztina* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 163. p.
- Egg, Erich: Die Münzen Kaiser Maximilians I. Eigenverlag der Tiroler Münzhandlung. Innsbruck, é. n. 20 p. 53 t. 9 ill. Rec.: *V. Székely György* = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 160–161.
- Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára. Bp. 1981. 48 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 161. p.
- Az Érem. Az Éremgyűjtők Egyesületének Lapja.* Bp. 39(1983):1,2., 40(1984):1–2. Minden szám 48 p. ill.
- F. Fejér Mária: Egyéb magyar vonatkozású irodalom. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 165–172., 82–83(1983–84) p. 146–150.
- F. Fejér Mária: Hírlapokban és folyóiratokban megjelent numizmatikai vonatkozású közlemények. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 173–176., 82–83(1983–84) p. 151–156.
- Fengler, Heinz: Bibliographie deutschsprachiger Veröffentlichungen über Geldscheine und Wertpapiere. Staatliche Museen zu Berlin. Hauptstadt der DDR Münzkabinett 1979. 60 p. Rec.: *B. Nánási Éva* = *NumKözl* 80–81(1981–1982) p. 163–164.
- Festschrift zum 125. Jährigen bestehen der Südtiroler Landessparkasse. Bozen 1979. 548 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 40(1984):2. p. 28–29., U. az. = *NumKözl* 82–83(1983–84) 137. p.
- Fittschen, Klaus: Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae. Göttingen 1982. 95 p. 56 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 129. p.
- Fitz Jenő: Megemlékezés Alföldi Andrásról (1895–1981). – In memoriam András Alföldi (1895–1981). = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 141–143. 1 ill.
- Fitz Jenő: Siscia-problémák, I. Gallienus sisciai pénzverése. – Siscian problems I. The Siscian mintage of Gallienus. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 27–56.
- Förschner, Gisela: Goethe in der Medaillenkunst, eine Ausstellung der Bestände des Münzkabinetts. (Kleine Schriften des Historischen Museums, Frankfurt am Main. Bd. 16.) é. n. 343 p. ill. Rec.: *Héri Vera* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 144. p.
- Frenzel, Max: Deutsche Städtenotgeldmünzen 1916–1923. Röttinger- und zeitgenössische Fälschungen, Nachprägungen, Ergänzungen und Berichtigungen. Augsburg, 193. 32 p. Rec.: *B. Nánási Éva* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 145. p.
- Frenzel, Max: Notmünzen der Amtlichen Kriegsgefangenenlager der Österreichischen- und Ungarischen Kriegsgefangenenlager der Privaten Kriegsgefangenenlager (Zechen – Gruben – Industrierwerke) 1914–1918. Augsburg, 1983. 65 p. Rec.: *B. Nánási Éva* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 146. p.
- Fügedi Erik: A magyar királyság gazdagsága Mátyás korában. = *História* 5(1983):1. p. 10–11. 4 ill.
- Furger-Gunti, A. – Gutzwiler, P. et al.: Die keltischen Münzen der Sammlung R. Forrer/H. Herold im Rätischen Museum Chur – mit einem Beitrag über die Metallanalysen von W.B. Stern. Schriftenreihe des Rätischen Museums, 25. Chur, 1982. 60 p. 121 ill. 45 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = *NumKözl* 82–83(1983–84) 126. p., *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 39(1983):2. 48. p.
- Gaj-Popović, Dobrila – Subotić, Irina: Medalje i plakete. Beograd 1981. 123 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 165. p.
- Gedai István: Adatok a bécsi denárok korrendjéhez. – Daten zur Zeitordnung der Wiener Pfennige. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 65–69.
- Gedai István: Az Árpád-kor pénzverése. (Kiállítási leporolló.) Balassi Bálint Múzeum, Esztergom 1984–85. 1–7 p. 1984.
- G[edai] I[stván]: Éremleletek. – Münzfunde. = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 149–155.
- Gedai István – Bíró-Sey Katalin: International Numismatic Symposium. Bp. 1980. 221 p. 39 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) p. 159–160.
- Gedai István: Pénzforgalmi kérdések Magyarországon a XVI–XVII. században. = *Pénzügyi Szemle* 18(1984):8–9. p. 690–703.

- Gedai István*: Pohl Artur (1899–1981). = NumKözl 80–81(1981–82) p. 145–148. 1 ill.
- Gedai István – Héri Vera*: Tiroler Taler in Ungarn. Thaur bei Innsbruck 1983. 12 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 39(1983):2. 37. p., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 134. p.
- Gedai István*: A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon. (A tyukodi friesachi éremlelet.) – Der Umlauf von Silberbarren in Ungarn im 13. Jahrhundert. (Der Friesacher Münzfund in Tyukod.) = NumKözl 82–83(1983–84) p. 23–29. t. 6–7.
- Geppert Ernst-G.*: Die Hamburger-Freimaurermedaillen 1742–1979. Hamburg 1980. 82 p. 124 ill. Rec.: *Aczél Eszter* = NumKözl 82–83(1983–84) 144. p.
- Gintowt-Dziewaltowska, Liliana*: Polska Historycká Medaile 16–18. století. Brno 1980. 31 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 143. p.
- Gosztonyi József*: Babits Mihály a magyar éremművészetben. – Mihály Babits in Hungarian medal art. = Az Érem 40(1984):1. p. 30–34. 7 ill.
- Gosztonyi József*: Ispánki József éremművészete. – József Ispánki, the medalist. = Az Érem 40(1984):2. p. 12–25. 10 ill.
- Gosztonyi József*: Mikus Sándor éremművészete. – Medal art of Sándor Mikus. = Az Érem 39(1983):1. p. 43–45.
- Gosztonyi József*: Mikus Sándor szobrászművész érmeinek és plakettjeinek jegyzéke. – A list of coins and plaquette by the sculptor Sándor Mikus. = Az Érem 39(1983):2. p. 28–32. 4 ill.
- Grosch, Günther*: GIG-Bildungsreise Wien – Budapest 8.–15./16. Mai 1983. = GeldgNach 18(1983):96. p. 170–173.
- Grottemeyer, Paul*: Franz Andreas Schäge 1711–1787, Münzstempelschneider und Medailleur an der kurfürstlichen Münze zu München. 1971. 75 p. 20 t. Rec.: *Héri Vera* = NumKözl 82–83(1983–84) 143. p.
- Hackens, Tony – Weiler, Raymond*: Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics. Luxembourg, 1982. 1–2. köt. 1046 p. 122 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 127. p.
- Hahn, W.*: Moneta Imperii Byzantini von Heraclius bis Leo III. (Alleinregierung 610–720.) Mit Nachträgen zum 1. und 2. Band. 3. Teil. Wien, 1981. 315 p. 58 t. 16 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 132. p.
- Halačka, Ivo*: Vládní mincovnictví na našem území 1526–1740. Brno, 1982. 252 p. 49 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 49(1984):1. 49. p., u. az. NumKözl 82–83(1983–84) 139. p.
- Hartung, Lothar*: Auszeichnungen 3 Reich. Specialkatalog 1980/81. Verl. Lothar Hartung Berghof, Niederdorferberg in Tirol. 112 p. ill. Rec.: *Makai Ágnes* = NumKözl 82–83(1983–84) 145. p.
- Heitler László – Kovács Gyula*: IV. Országos Érembiennálé, Sopron. = Művészet, (Bp.) 25(1984):2. 11. p. ill.
- Hennequin, Gilles*: Catalogue des monnaies orientales. Avignon 1983. 65 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 39(1983):2. 9. p., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 140. p.
- Herber, Otto*: Václav Jan seidan a jeho dílo. = Sberatelské Zprávy, (Hradec Králové.) 1983:42–43. sz. p. 57–63. ill.
- Héri Vera*: Érsekújvár visszavétele 1685. (Egykorú emlékérmek metszet előképei.) = FolHist 10(1982) p. 7–13.
- Héri Vera*: Győr 1598-as visszafoglalásának érmei. – Die Gedenkmedaillen anlässlich der Rückeroberung von Győr (Raab) im Jahre 1598. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 35–41. t. 10–11. 2 ill.
- A Herman Ottó Múzeum aranyai*. Kiállítás. A vezetőt írta: *Szekeres Árpád*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén m. múz. ig. 1983. 4 p. ill.
- Hidvégi Lajos*: Magyar Katonai Érdemrend-kereszt a negyvennyolcas emigrációból. – A Hungarian military decoration used in the emigration after having last the Hungarian War of Independence in the year 1848/49. = Az Érem 39(1983):2. p. 33–37. 2 ill.
- Hlinka, Jozef*: Bartislavská mincovna. Bratislava 1982. 136 p. 38 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):1. 19. p., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 138. p.
- Hlinka, Jozef* (szerk.): Vývoj peňazi medaili na Slovensku. Bratislava 1981. 45 p. 30 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 139. p.
- Hochstrasser, Gerhardt*: Der deutsche Name von Nagybánya, Baia Mare. = MittÖstNG (Wien) 24(1984):5. 80. p.
- Hochstrasser, Gerhardt*: Geldgeschichtliche Fragen rund um das Mackensen'schen Armeegeld in Hermanstadt/Siebenbürgen. = Münstersche Numismatische Zeitung (Münster). 1984:4. sz. 25. p.
- Hochstrasser, Gerhardt*: Gutscheine in Reschitz. = Money Trend (Vaduz) 15(1983):9. 9. p.
- Hochstrasser, Gerhardt*: Nicht Kremnitz, sondern Körmöcz. = Money Trend (Vaduz) 15(1983):6. 23. p.
- Hőgye István*: Arany- és ezüstpénzek forgalmi értéke 1786-ban. – Der Verkehrswert der Gold- und Silbermünzen in 1786. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 101–105.
- Hőgye István*: Egy adat az 1849-es hegyaljai szükségpénzek forgalmáról. – Eine Angabe über die Notgeld-Zirkulation in der Tokajer Weingegend im Jahre 1849. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 95–96.
- Hőgye István*: Pénzkiviteli tilalom 1747-ből – Geldausfuhrverbot aus dem Jahre 1747. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 79–80.
- Holtz, Walter*: Lexikon der Münzabkürzungen. München 1981. 606 p. 24 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):1. 23. p. U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 137. p.
- Horváth Béla*: Femes Beck Vilmos emlékezete. = ÉiTud 40(1985):8. sz. (febr. 22.) 225. p. 1 ill.
- Hruška, Václav*: Pamětní mince nebo pamětní medaile. = Sberatelské Zprávy (Hradec Králové), 1983:44. sz. p. 97–106. ill.
- Huszár Lajos*: Egy eltűnt plakett. – A missing terracotta plaquette. = Az Érem 39(1983):2. p. 26–27. 2 ill.
- Huszár Lajos*: Három szebeni veretű aranyérem. – Drei Goldmünzen aus Hermannstadt. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 31–34. t. 8–9.
- Huszár Lajos*: Különös monogram II. Lajos denárain. – Ein sonderbares Monogramm auf Münzen Ludwigs II. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 85–87.

- Ilisch, Peter*: Münzfunde und Geldumlauf im Westfalen in Mittelalter und Neuzeit. Numismatische Untersuchungen und Verzeichnis der Funde in den Regierungsbezirken Arnberg und Münster. Aschendorf v. Münster, 1980. 266 p. Rec.: *Buza János* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 140–141.
- Imrik László*: Régi kitüntetések képekben 1100–1944. Kivonat a szerző „Válogatott régi rendjelek, kitüntetések, emlékérmek” című kéziratából. Sopron: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Győr-Sopron Megyei Szervezete 1983. 6 p. 31 t.
- Jeločnik Alexander – Kos, Peter*: Zakladna najdba Čentur-C. Ljubljana 1983. 93 p. 18 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 130. p.
- Johnson, Velia*: Dieci anni di studi di medaglistica 1968–78. Milano 1980. 568 p. 707 ill. Rec.: *Héri Vera* = NumKözl 80–81(1981–82) 165. p.
- Kaba Melinda*: III. századi éremlelet Budaőről. – Third century A.D. coin find from Budaőr. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 7–17. t. 2–5.
- Kahler Frigyes*: A debreceni Városi Múzeum numizmatikai gyűjteménye (1905–1928). – Die numismatische Sammlung des Städtischen Museums zu Debrecen (1905–1928). = Déri Múzeum 1981. Évk. (Debrecen, 1984.) p. 507–518.
- Kahler Frigyes*: Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez. (3. befejező rész). Die mittelalterliche Geldfälschung in Ungarn. (Abschließender Teil.) = NumKözl 80–81(1981–82) p. 79–83.
- Kaiser-Raiss, Maria Regina*: Die Stadrömische Münzprägung während der allein herrschaft des Commodus. Frankfurt am Main 1980. 128 p. 32 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):1. 49. p., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 129. p.
- Kalus, Jaromír*: Medaile na poslední císařské manévry. = Drobná Plastika 1984:2–3. sz. 44. p.
- Káplár László*: Ismerjük meg a numizmatikát. (Pénzek – érmek – gyűjtők.) Bp.: Gondolat 1984. 338 p. 90 t. ill.
- Kiss Attila*: Numizmatikai adatok az itáliai keletigót királyság (489/493–552) kiterjedéséhez. = Numismatic data to the expansion of the Eastern Goths of Italy (489/493–552) in the Carpathian Basin. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 19–21. 2 térk.
- Kisvölcsy Frigyes*: Theodosius I. (379–395) és Theodosius II. (402–430) császárok bronz pénzeinek megkülönböztetése. – Distinguishing between bronze coins minted for Theodosius I. (379–395) and Theodosius II (402–450). = Az Érem 40(1984):1. p. 6–7. 2 ill.
- Koch Bernhard*: Das österreichische Münz- und Geldwesen unter der Kaiserin Maria Theresia. – Az osztrák érmészet és pénzügy Mária Terézia császárné korában. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 5–9.
- Kőhegyi Mihály*: Domanovszky Sándor bírálata Hóman Bálint: Magyar pénztörténetéről. – Die Kritik von Sándor Domanovszky über Bálint Hóman „Ungarische Geldgeschichte”. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 115–117.
- Kőhegyi Mihály*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1802–1805). – Geldgeschichtliche Daten in den Rundschreiben der Stadt Kecskemét (1802–1805). = NumKözl 80–81(1981–82) p. 107–111.
- Kőhegyi Mihály*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a pozsonyi békét követő évekből (1805–1808). – Geldgeschichtliche Angaben aus den Rundschreiben der Stadt Kecskemét in den Jahren nach dem Frieden zu Pressburg (1805–1808). = NumKözl 82–83(1983–84) p. 87–94.
- Körner, Martin*: Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 43–52.
- Kőszegi Tivadar*: I. Ulászló új típusú denára. Ismeretlen évjáratú Mária Terézia garas. Kiadatlan Zutt érem. – Denare neuen Typs des Wladislaus I. Ein Groschen Maria Theresia’s mit unbekannten Jahrgang. Eine unedierte Medaille Zutts. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 137–139. 3 ill.
- Kőszegi Tivadar*: Magyar verdékben készült külföldi pénzekről. – About foreign coins minted in Hungarian mints. = Az Érem 39(1983):1. p. 24–29. 38 ill.
- Kovács László*: Byzantinische Münzen im Ungarn des 10. Jahrhunderts. = ActaArchHung 35(1983):1–2. p. 133–154. 4 ill.
- L. Kovásznai Viktória*: Reményi József éremművészete. Bp.: Akadémiai Kiadó 1980. 115 p. 22 t. Rec.: *Héri Vera* = NumKözl 80–81(1981–82) p. 164–165.
- Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből, I.* Miskolc 1982. 228 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):1. 17. p. 6 ill., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 135. p.
- Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás*: A papírpénz keletkezése. – The origin of the banknotes. = Az Érem 40(1984):1. p. 20–22. 3 ill.
- Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás*: Papírpénz-tervezetek a Monarchiában (1759–1913). – Papiergeld-Entwürfe in der Monarchie (1759–1913). = NumKözl 82–83(1983–84) p. 97–105. t. 13–16.
- Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás*: Pengő értékjelzéssel ellátott korona-államjegyeink (1926–1928). – Die mit Pengő-Wertbezeichnung versehenen Korona-Geldscheine (1926–1928). = NumKözl 80–81(1981–82) p. 113–118. 9 t.
- Kupa Mihály*: Rudas Valéria arcma a pengős bankjegyeken. – About „Pengő”-notes that wear the portrait of Mrs. Mala (born Valéria Rudas). = Az Érem 39(1983):2. p. 22–25. 5 ill.
- Kupa Mihály*: Portrét Valérie Rudasové na maďarských bankovkách. = Sbĕratelské Zprávy, (Hradec Kralov.) 1983:42–43. sz. p. 47–51.
- Kurz, Karel*: Uvod do Antické Numismatiky. Praha 1982. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 39(1983):2. 48. p., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) 128. p.
- Kutík, Josef*: Numismatické postřehy v Beerovych pamĕtech. = Sbĕratelské Zprávy, (Hradec Kralov.) 1983:42–43. sz. p. 39–45.
- Laser, Rudolf*: Die römischen und frühbyzantinischen Fundmünzen auf dem Gebiet der DDR. Berlin, 1980. 498 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–82) p. 158–159.

- Leányfalusi Károly*: Bárcák, zsetonok. – Checks and tokens. = Az Érem 40(1984):2. 44. p. 2 ill.
- Leybold, Franz*: Der Maria-Theresien-Taler 1780, Wien: 1976. 32 p. 8 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–82) 162. p.
- Leybold, Franz*: Der Maria-Theresiataler 1780 (Levantetaler). – Az 1780-as Mária Terézia (Levante-Tallér). = NumKözl 80–81(1981–1982) p. 11–12., ill.
- Lind, L.*: Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue Text. Stockholm, 1981. 161 p. 3 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 131. p.
- Linka, Bohuslav – Radomersky, Pavel*: Peníze celého světa. Praha 1981. 247 p. 20 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):2. p. 10–11., U. az = NumKözl 82–83(1983–84) p. 136–137.
- Lowick, N.M. – Bendall, S. – Whitting, P.D.*: The „Mardin” hoard. Islamic countermarks on Byzantine folles. Hampshire 1977. 79 p. 8 t. Rec.: *Kovács-Borosi Ágnes* = NumKözl 82–83(1983–84) 132. p.
- MacDowall D.W.*: The Western Coinages of Nero. Numismatic Notes und Monographs, No. 161. New York 1979. 256 p. 25 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 80–81(1981–82) p. 157–158.
- A magyar aranypénzverés története.* (Vezető.) A kiállítást rendezte és a vezetőt írta: *Gedai István*. Bp. 1982. 55 p. Rec.: *V. Székely György* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 133–134.
- Malinar, Veljko*: Kraljevski madarski orden Svetoga Stjepana. = Royal hungarian order of St. Stephen. = Numizmatičké Vjести, (Zagreb) 26(1983):37. sz. p. 62–79.
- Martin Ferenc*: Egy eltűntnek hitt Regalianus antoninianus. – Ein verschwunden geglaubter Antoninianus des Regalianus. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 133–135. 2 ill.
- Martin Ferenc*: I. Philippus ANIII és ANIII jelű Viminacium-i pénzei. – The Viminacium coins of Philippus I. with signs ANIII und ANIII. = Az Érem 40(1984):2. p. 6–9. 3 ill.
- Martin Ferenc*: Néhány észrevétel a Viminaciumban vert kolonális bronz pénzekkel kapcsolatban. – Observations related to the colonial bronze coins minted in Viminacium. = Az Érem 39(1983):1. p. 1–6. 13 ill.
- Márton Sándor*: Kiegészítések, adalékok „A Magyar Népköztársaság kitüntetései” című 1979-ben megjelent kiadványhoz. – A completion of data to the publication „Decorations of the Hungarian People’s Republic” edited in 1979. = Az Érem 39(1983):2. p. 38–44. 13 ill.
- Mayer, Hans*: Siebenbürgen. = Money Trend (Vaduz) 15(1983)96. sz. p. 16–17.
- Metcalf, William E.*: The Cistophori of Hadrian. Numismatic Studies No 15. New York 1980. 164 p. 31 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 80–81(1981–82) 158. p.
- Michailescu-Birliba, Virgil*: La monnaie romaine chez les Daces Orientaux. București 1980. 312 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 82–83(1983–84) 128. p.
- Minarovičová, Elena*: Portrét na starovekých minciach. Bratislava 1979. 109 p. 64 fekete-fehér, 17 színes t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–82) 159. p.
- Molnár József*: A „Magyar Szabadság Erdemrend” első változata, 1–2. rész. – The first variety of „Hungarian Liberty Order”. Part 1–2. 1. rész = Az Érem 40(1984):1. p. 35–40. 3 ill., 2. rész = Az Érem 40(1984):2. p. 30–42. 14 ill.
- Moser, Heinz – Tursky, Heinz*: Die Münzstätte Hall in Tirol, I. 1477–1665. Innsbruck 1977. 372 p., II. 1665–1809. Innsbruck, 1981. 280 p. Rec.: *Gedai István* = NumKözl 82–83(1983–84) 138. p.
- Mullaly, Terence*: Hungary shows her medals. = Seaby Coin and Medal Bullétin (London). 1984:788. sz. 99. p.
- Münzen der Kelten*. Ausstellung der Staatlichen Münzsammlung, München. 5. Juli – 4. Okt. 1981. Münster 1981. 79 p. 48 ill. 3 térk. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 126. p., Az Érem 40(1984):1. 5. p.
- Museum Notes 26*. The American Numismatic Society. New York, 1981. 223 p. 32 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 123. p.
- Nagy Ádám*. Éremleletek. *Bogyiszló* (Tolna m., szekszárdi j.) = NumKözl 82–83(1983–84) p. 119–120., U. az.: *Csongrád* (Csongrád m.) = NumKözl 82–83(1983–84) p. 120–121.
- Nagy Lóránt*: Bécsben uralkodhatsz, de Velencében nem! = Az Érem 39(1983):1. 12. p. 2 ill.
- Nagy Lóránt*: Zrínyi III. Miklós pénzverése. – Coinage of Miklós Zrínyi the third. = Az Érem 39(1983):1. p. 13–17. 3 ill.
- B. Nánási Éva*: Az 1979–1981. évi jubileumi érmék gipsztervei. – Die Gipsentwürfe der Jubiläumsmünzen der Jahre 1979–1981. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 119–129. t. 10–20.
- B. Nánási Éva*: Az 1983. évi jubileumi érmék gipsztervei. – Die Gipsentwürfe der Jubiläums-Medaillen im Jahre 1983. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 107–111. t. 17–19.
- Nemeškal, Lubimír*: Česká mincovní reforma z roku 1469 v širších peněžně historických souvislostech. – Die böhmische Münzreform vom Jahre 1469 in ihren breiteren geldgeschichtlichen Zusammenhängen. = Časopis Národního Muzea v Praze 152(1983):3–4. 97. p.
- Neuigkeiten aus Kremnica*. = Money Trend, (Vaduz) 15(1983):2. 25. p.
- Nimmergut, Jörg*: Orden Europas. München, 1981. 208 p. 345 fekete-fehér, 36 színes fotó. Rec.: *Héri Vera* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 144–145.
- Nötel, Rudolf*: Money, banking and industry in Internar Austria and Hungary. = The Journal of European Economic History, (Róma) 13(1984):2. special issue 137. p.
- Nuijttens, M.*: Die munten van de Hongaarse Malkontenten opstand 1703–1711. = Muntcoerier, (Apeldoorn) 13(1984):11. 15. p. ill.
- La Numismatique source de l’histoire de l’art et de l’histoire des idées*. București 1981. 101 p. 16 t. Rec.: *Gedai István* = NumKözl 82–83(1983–84) 136. p.

- The numismatist for collectors of coins, medals, tokens paper money 1982. sept.* Medicine in numismatics by Marvin Kay, M.D. Rec.: *Varannai Gyula* = Az Érem 39(1983):1. 42. p. 2 ill.
- Numizmatikai Közlemények* 80–81(1981–82), 82–83(1983–84). Szerk.: *Bíróné Sey Katalin*. Szerkesztő bizottság: *Fitz Jenő és Gedai István*. Bp.: Akad. Kiadó 1983. 178 p. 20 t. ill., 1984. 158 p. 19 t. ill.
- Le origini della monetazione di bronzo in Sicilia e in Magna Grecia*. Atti del VI convegno del centro internazionale di studi numismatici, Napoli 17–22 aprile 1977. Roma 1979. 386 p. 41 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 124. p.
- Óvári Ferenc*: Gallus és Volusianus ezüstpénzverése. – Über die Silbermünzenprägung von Gallus und Volusianus. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 19–26. 2 ill. 2 táblázat.
- Óvári Ferenc*: Pénzromlás a római birodalomban a III. század közepén. = Pénzügyi Szemle (Bp.) 25(1981):11. p. 868–876.
- Óvári F. – Gegus E.*: The role of minor elements in the characterisation of third century Roman coins. = Hungarian Journal of Industrial Chemistry, (Veszprém). 8(1980) p. 35–44.
- Östergren, M.*: Gotländska fynd av solidi och denarer. Ein undersökning a v vyndplatserna. Stockholm 1981. Rapport RAGU (Riks Antikvarieämbetets Gotlands Undersökningar) Arkeologiska skrifter Nr 1:1981. 68 p. 6 táblázat, 11 ill. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 141. p.
- Pandula Attila*: Tűzoltó emlékérem Ferenc József korában, 1911. = Levéltári Szemle, (Bp.) 34(1981)92–3. p. 461–465.
- Passon, Tom*: Parlamentsgebouwen, parlementen en verkiezingen. = Muntcoerier, Apeldoorn. 13(1984):7. 4. p. ill.
- Pásztor Tibor*: A koronás tallérokról – About the Kronenthalers. = Az Érem 39(1983):1. p. 18–22. 4 ill. 1 táblázat.
- Pataki Ferenc*: Adatok a tűzoltó érmek készülő katalógusához. 4. rész. – Additional data to the Fireman Medal catalogue in preparation. = Az Érem 40(1984):2. p. 26–28. ill.
- Plant, Richard*: Greek coin types and their identification. London 1979. 344. p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–1982) 157. p.
- Pogačnik, Albin*: Ugotavljanje obsega kovanja naših srednjeveških kovnic s pomočja analize ogrsko-hrvaških zakladnih najdb breških denarjev. – Wie gross war die Teilnahme der mittelalterlichen Münzstätten aus dem Territorium jetzigen Sloveniens auf den friesacher Münzexport nach Ungarn-Croatien. = NumVestnik, (Ljubljana) 12(1984) p. 47–52.
- Pohl Artúr*: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Bp.: Akad. – Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1982. 101 p. 145 t. Rec.: *Gedai István* = ArchÉrt 110(1983) 140. p., *Huszár Lajos* = NumKözl 82–83(1983–84) 133. p.
- Pohl Artúr*: Pénzverés Nagy Lajos korában. – Münzprägung zur Zeit von Ludwig dem Großen. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 71–77. 6–8. t. 1 térk.
- Popović, Dobrila Gaj – Bresković, Bojana Bority*: Sjač kovanya. Beograd, 1979. 66 p. 52 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–82) 159. p.
- Popović, Dobrila Gaj*: Oszta srednovekovnog novca sa Hajdučke Vodenice. – The hoard of the medieval coins of Hajdučka Vodenica. = Numizmatičar 5(1982) 147. p. ill.
- Rádóczy Gyula*: A „BRESLAVVA CIVITAS” denárral kapcsolatos gondolatok. – On the BRESLAVVA CIVITAS dinars. = Az Érem 40(1984):1. p. 8–12. 4 ill.
- Rádóczy Gyula*: A legújabbkori magyar pénzek (1892–1981). Bp.: Corvina, 1984. 216 p. ill.
- Rádóczy Gyula*: Mária Terézia birodalmának pénzverési adatai 1741–1768. – Die Münprägungsangaben im Reich Maria Theresias 1741–1768. = NumKözl 82–83(1983–84) p. 65–78.
- Rádóczy Gyula*: Mária Terézia magyar pénzverése. Bp. 1982. Rec.: *Nagy Ádám* = NumKözl 82–83(1983–84) 135. p.
- Rádóczy Gyula*: Még egyszer a szabadságharcra kapcsolatos „ellenjegyek”-ről. – Once again about the countermarks relating to war of independence. = Az Érem 39(1983):1. p. 22–23. 2 ill.
- Rádóczy Gyula*: Társulati élet. – Gesellschaftliches Leben. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 177–178., U. az 82–83(1983–84) p. 157–158. 2 ill.
- Rátkai László*: Bethlen Gábor tallércsegélyének másolata. – The duplicate of Gabriel Bethlen's 1 1/2 square-thaler. = Az Érem 39(1983):2. p. 10–11. 2 ill.
- Renner Kálmán*: éremművész kiállítása. Pápa, 1984. máj.–jún. Rend.: *Aladi Gusztáv*. Előszó: *Kiss Pál*. Veszprém: Pannon ny. 1984. 3 p. 16 ill.
- Ritzinger, Josef*: Die Staatsnoten in Österreich und in Österreich-Ungarn 1811–1888. = GelgNachr 18(1983):97. p. 231–239. ill.
- The Roman Imperial Coinage*. The Family of Constantine I. A.D. 337–364. (Kent J.P.C.) Vol. 8. London, 1981. 605 p. 28 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 126–127.
- Romsics Ignác*: A frankhamisítás és a magyar emigráció. = História 5(1983):4. p. 20–23. 6 ill.
- Roznai István*: Magyar bányászati és kohászati érmek, 1526–1982. Bp.: Orsz. Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 1983. 110 p. 57 t. Rec.: *Zsámboki László* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 142–143.
- Sagaidak, N. – Borovszkij, J.*: Nyugat-európai denárlelet a XI. századi Kijevben. Rec.: Az Érem 39(1983):1. 45. p.
- Saltzer Ernő*: Internationale numismatische Veranstaltung in Gran. = NNb 33(1984):11. 293. p.
- Saltzer Ernő*: Ungarische Münzausstellung in Innsbruck. = NNb 32(1983):9. 248. p.
- Saltzer Ernő*: Volt-e Aspremont gróf zborói uradalmának felezett ígásrobot üvegbarcája? – Did Earl Aspremont's big manor farm of Zboró have a half glass-token of yoke-usury? = Az Érem 39(1983):2. p. 45–47. ill.
- Sașianu, A.*: Moneda antică în vestul și nord-vestul României. = Ancient coinage in western and northwestern Romania. Oradea, 1980. 198 p. 31 t. 4 táblázat. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 128. p.

- Sassi Nagy Béla: Hibás évszámú I. Lipót duarius. = Az Érem 39(1983):1. 17. p. 1 ill.
- Schulz, Karl.: Die Medaille zur Zeit Maria Theresias. – Az emlékérem Mária Terézia korában. = NumKözl 80–81(1981–82) p. 13–18.
- Sear, D.R.: Greek coins and their values. Vol. II. Asia and North Africa. London 1979. 762 p. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 124. p.
- Sear, D.R.: Greek Imperial Coins and their values. The local coinages of the Roman Empire. London, 1982. 636 p. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 129. p.
- Seidan, Wenzel (Václav Jan) cseh éremművész (Prága 1817–1870) Széchenyi Istvánról és gróf Zichy Jenőről is készített érmekeket. Rec.: *V[arannai] Gy[ula]* = Az Érem 40(1984):1. 43. p.
- Sejbal, Jiří: Dějiny peněz na Moravě. Brno 1979. 209 p. 68 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = NumKözl 80–81(1981–82) 161. p.
- Sejbal, Jiří: Zur Geschichte des Münzwesens in Mähren. Hamburger Beiträge zur Numismatik, Heft 27–29. (Hamburg 1982.) Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 40(1984):2. 5. p.
- Sellwood, D.: An introduction to the coinage of Parthia. 2. kiad. London 1980. 322 p. 10 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 125. p.
- Šimek, Eduard: Příspěvek k soupisu vratislavských ražeb Leopolda I. = NumListy, (Praha). 39(1984):1. 15. p. ill.
- Skaare, Kolbjørn: Mynt i norge. Oslo 1978. 160 p. 95 ill. Rec.: *Sárkány Tamás* = NumKözl 80–81(1981–82) p. 161–162.
- Sköld, Hans E.: Mynten fran Suceava, Tom. 1. = Mynt Kontakt, (Stockholm). 13(1984):1. p. 4–10., Tom. 2. = Mynt Kontakt, (Stockholm). 13(1984):2. p. 28–33.
- Somogyi Károlyról (1811–1888) Lapis András művész készített emlékérmét a szegedi Somogyi Könyvtár megnyitásának centenáriuma. = Éltud 38(1983):45. sz. 1510. p. 2 ill.
- Sopron: IV. Biennale della medaglia ungherese. = Medaglia, (Milano). 12(1984):19. 145. p.
- Stegeweit, Wolfgang: Thüringische Brakteaten des Münzkabinetts Gotha. Museen der Stadt Gotha Schlossmuseum. Gotha, 1981. 84 p. ill. Rec.: *Gedai István* = NumKözl 82–83(1983–84) 137. p.
- Suchodolski, Stanislaw: Denar w kalecie. Trzy pierwsze stulecia monety polskiej. Ossolineum. Wrocław–Warszawa etc. 1981. 45 p. 55 ill. Rec.: *V. Székely György* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 139–140.
- Suciu, V. – Muresan, A.: Tezaurul monetar de la Cilnic. = Apulum, (Alba Iulia), 21(1983). 175. p.
- Süle Tamás: Martyn Ferenc orvosi érmei. – Medical medals of Ferenc Martyn. = Az Érem 39(1983):1. p. 40–52. 5 ill.
- Süle Tamás: A pécsi Zsolnay gyár eozin mázas orvosi érmei és plakettjei. – Eozin glazed medals and plaquettes representing doctors from the Zsolnay ceramic works, Pécs. = Az Érem 40(1984):1. p. 24–28. 9 ill.
- Sveriges mynthistoria Landskapsinventeringen, 1. Myntfynd fran Angermanland. Stockholm, 1983. Rec.: *Gedai István* = NumKözl 82–83(1983–84) 141. p.
- Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society. Part 6. Palestine – South Arabia. New York, 1981. 1615 prem, 54 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) 124. p.
- Szabó Gábor és Bogumil Nikolov érmei. Kiállítás, Nyíregyháza 1983. máj. 5., Bp. 1983. jún. 2. A vezetőt írta: *Pálosi Judit és Dimitar Anaudov*. Nyíregyháza: Nyírségi ny. 1983. 5 p. 8 t. 2 ill.
- Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár, 1–3., A–F. Közreműködik: Kósa Ferenc, Nagy Jenő etc. Bukarest: Kriterion 1976–82. 1225, 1162 p. Rec.: *Nagy Ádám* = NumKözl 82–83(1983–84) 136. p.
- V. Székely György: Éremleletek. Adony. (Fejér m. dunaújvárosi j.) = NumKözl 82–83(1983–84) 119. p., U. az: *Igar* (Fejér m. sárbogárdi j.) = NumKözl 82–83(1983–84) 121. p., U. az: *Mány* (Fejér m. bicskei j.) = NumKözl 82–83(1983–84) p. 121–122.
- Székesfehérvári numizmatikai emlékek. Kiállítás. Székesfehérvár, 1984. Rend. és a katalógust szerk.: *Hada Róbert és Szabó Antal*. Székesfehérvár: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete „Alba Regia Num. Csop. 1984. 58 p. 24 t.
- Szeles László: Az 1849. évi N–B verdejelű hat krajcáros változatainak kiegészítése. – Completing the list of various 6-farthings with N–B from 1849. – Az Érem 40(1984):2. 10. p. 1 ill.
- Tálas Géza – Zeider Sándor: Magyar pilóta és ejtőernyős jelvények (1931–1945). 2. rész. – Hungarian pilot- and parachutistsbadges. Part. 2. = Az Érem 39(1983):1. p. 46–48. 8 ill.
- Thesaurus Nummorum et Byzantinorum, Bd. 4. Alram, M. – Denk, R. etc.: Die Münzsammlungen der Benediktinerstifte Kremsmünster und St. Paul im Lavanttal. Wien 1983. 208 p. 25 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = NumKözl 82–83(1983–84) 127. p.
- Thompson, M.: Alexander's drachm mints, I.: Sardes and Miletus. Numismatic Studies, 16. New York, 1983. 98 p. 38 t. Rec.: *Torbágyi Melinda* = NumKözl 82–83(1983–84) p. 124–125.
- Torbágyi Melinda*: Koracsászárkori ellenjegyek a római pénzekben. – Countersigns on early Roman Empire period coins. = Az Érem 40(1984):1. p. 1–5. 7 ill.
- Tóth Attila: Vásárhely peremén: *Lantos Györgyi és Máté István* műhelyében. = Művészet 25(1984):10. 24. p. ill.
- Tóth Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész érmei. Kiállítás. Miskolc 1982. máj. 14. – júl. 15. A vezetőt írta: *Végvári Lajos*. Miskolc 1982. 4 p. 4 t.
- Unger Emil: I. Ferdinánd ismeretlen széles garasa. – Unknown large farthing minted for Ferdinand I. = Az Érem 40(1984):1. 15. p. 2 ill.
- Unyi János: Kisebbségi eltérések néhány konvenció pénzünkön. – Some minor differences on some Convention coins. = Az Érem 40(1984):1. 16. p.
- Vadász György: Megjegyzések a BRESLAVVA CIV feliratú denár éremképehez. – Remarks on the BRESLAVVA CIV dinars' looks. = Az Érem 40(1984):1. p. 13–15. 4 ill.

- Vadász György*: Néhány észrevétel a XI. századi magyar pénzekkel kapcsolatban. – Some remarks in connection with the XI. century Hungarian coins. = *Az Érem* 39(1983):2. p. 6–8. 9 ill.
- Vápenka, Ivan*: Tvůrce Československých platidel 1919–1979. Hradec Králové. 1980. 181 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 164. p.
- Varannai Gyula*: Egy rendhagyó jutalomérem. – An unusual award medal. = *Az Érem* 40(1984):1. p. 28–29. 2 ill.
- Varannai Gyula*: Éremkiállítások 1982-ben. = *Az Érem* 39(1983):1. 49. p.
- Varannai Gyula*: Hadgyakorlati emlékérmek (szerk.) – Manöver – Medaillen. = *Az Érem* 40(1984):1. 41. p.
- Weiller, Raymond*: Cent vingt-cinq ans de papier-monnaie Luxembourgeois. Banque Internationale à Luxembourg. Société Anonyme, and Raymond Weiller, 1981. 213 p. 80 t. Rec.: *B. Nándsi Éva* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 163. p.
- Wendling, Edgar*: Corpus Nummorum Lotharingae Mossellanae. Metz 1979. 63 p. 74 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 160. p.
- Westermarck, Ulla* – *Jenkins, Kenneth*: The Coinage of Kamarina. London 1981. The Royal Numismatic Society Special Publication No 9. 283 p. 40 t. Rec.: *Bíróné Sey Katalin* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 157. p.
- Winkowsky, H.*: Münzen Pflegen. München 1976. Battenberg Verl. 134 p. ill. Kleine numismatische Bibl. 3. Rec.: *H. Hidvégi Erzsébet* = *NumKözl* 80–81(1981–82) 165. p.
- Zombori Lajos*: Alumíniumpénz a negyvenes évek elejéről – Aluminium coins from the early 40's. = *Az Érem* 40(1984):1. p. 18–19.
- Zsámbéky Mónika*: 14–15. századi magyarországi kincsleletek. = *Művért* 32(1983):3. p. 105–121.
- Zsámboki László*: Pénzverés oktatása Selmecen. Miskolc, 1982. 63 p. 9 ill. Rec.: *Gedai István* = *NumKözl* 82–83(1983–84) p. 134–135.

F. Fejér Mária

Rövidítések:

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp.
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő. Bp.
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae. Bp.
ÉlTud	= Élet és Tudomány. Bp.
Az Érem	= Az Érem. Az Éremgyűjtők Egyesületének lapja. Bp.
FolArch	= Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Bp.
FolHist	= Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Bp.
GeldgNachr	= Geldgeschichtliche Nachrichten. Frankfurt am Main.
História	= História. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Bp.
MittÖstNG	= Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft in Wien. Wien.
Money Trend	= Money Trend, Vaduz.
Művért	= Művészettörténeti Értesítő. Bp.
Művészet	= Művészet. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Lapja. Bp.
NumKözl	= Numizmatikai Közlöny. Bp.
NumListy	= Numismatické Listy. Praha.
NNb	= Numismatische Nachrichtenblatt. Emden.
NumVestnik	= Numismatični Vestnik. Ljubljana.
RégFüz	= Régészeti Füzetek. Bp.

Hírlapokban és folyóiratokban megjelent numizmatikai vonatkozású közlemények

a) Pénzverés, pénztörténet

Antik pénz

A pulykák aranya. Mi kerül elő a földből? Hunok adója a hadizsákmány. = *Magyarország* 1984. 52. p. 1 ill.

Magyar Pénz

- Bartók Béla* portréjával hétfőtől 1000 forintos bankjegy. = *Délmagyarország, Népszava*, 1983. jún. 25.
- Csongor Győző*: Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925. Leányfalusi Károly és Nagy Ádám könyve. = *Délmagyarország*, 1983. máj. 19.
- Deregán Gábor*: A magyar pénzverés történetéből. = *Békés megyei Népiújság*, 1983. ápr. 23.
- Eöry Éva*: Forinttörténet. = *Képes Újság*, 1983. máj. 7.
- Gedai István*: János Zsigmond 10-dukátosa: IO–SE–REX–VN–1565. = *ÉlTud* 1984. jún. 1. 703. p. 1 ill.
- Hevesi Endre*: Egy kis pénztörténelem. = *Univerzum*, 1984:5. sz.

Huszi Ernő: Új pénzeket bocsátott ki az MNB. = Bankszemle, 1983. júl.
Iványosi Szabó Tibor: Kecskemét pénzforgalma a XVII. században. = Petőfi Népe, 1983. jan. 19.
Jenei A. Sándor: Új bankjegy, új érmék Magyarországon. = Népszabadság 1983. márc. 13. 7 ill.
K. Sz.: Miért Bartók arcképe kerül az új ezres bankjegyre? = Magyar Nemzet, 1983. márc. 26.
Kell-e az ezerforintos bankjegy? = Magyar Nemzet, 1983. júl. 25.
Laboda Sándor: Pénzverés 2000-ben. = Bankszemle, 1983. júl.
Lázár István: Ismerjük meg a numizmatikát. Káplár László könyve. = Új Tükör, 1984. dec. 7.
Lónyai László: Pénzcsinálók. = Délmagyarország, 1983. jún. 23.
Mátról új pénzérmék Magyarországon, széldíszes sárgák. Jún. 27-től jön az ezerforintos. = Hétfői Hírek, 1983. ápr. 18. 6 ill.
Pénzverde Szőregen. = Csongrád megyei Hírlap, 1983. júl. 15.
Székely András: A legújabb kori magyar pénzek. (Rádóczy Gyula könyvének ism.) = Új Tükör, 1984. szept. 16.
Tizenegy évszázad. I. István király ezüstdénárja. = Esti Hírlap, 1983. aug. 19. 1 ill.
Új pénzérméket ad ki a MNB. = Csongrád megyei Hírlap, Délmagyarország, Magyar Nemzet, 1983. márc. 8.

Egyéb pénz

Búcsúzik a felpennys. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. febr. 3.
Csanád Béla: A pénz. = Új Ember, 1984. okt. 21.
Egyrubeles Marx emlékérmét hoz forgalomba a szovjet pénzügyminisztérium. = Magyar Nemzet, 1983. márc. 29.
Elsőpri a felpennys pénzérméket az infláció Nagybritanniában. = Magyar Nemzet, 1984. febr. 3.
Ha elvész a százas fele... Csonka bankók árát kis kockával mérik. Tizenkétfélmillió a tavalyi mérleg. = Hétfői Hírlap, 1984. jún. 4.
Horváth K. József: Nem vész kárba: csomagoló lesz belőle. Száz részre osztják, ha hiányos a bankó. = Esti Hírlap, 1984. nov. 6.
Jubilál a Schilling. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. dec. 21.
A különleges nyomási eljárás miatt nehéz hamisítani. Ma jubilál a Schilling. (60 éve hozták forgalomba.) = Esti Hírlap, 1984. dec. 20.
Marie Curie képmásával pénzérmét bocsátottak ki Franciaországban. = Magyar Nemzet, 1984. márc. 15.
[Második] II. János Pál – lengyel pénzen. = Magyarország, 1983. jan. 23.
MNB. 423/1984. sz. közleménye FAO emléksorozat kibocsátásáról. = Magyar Közlöny, 1984. nov. 6.
Megjelent a fém egyfontos a brit pénzforgalomban. = Magyar Nemzet, 1983. ápr. 22.
Műanyag pénz. = Délmagyarország, 1984. febr. 11.
Réti Ervin: Európa pénzügyi rendszere. = Csongrád megyei Hírlap, 1983. márc. 20.
A svédek megszüntették az 5 órás fémpénzt. = Magyar Nemzet, 1984. dec. 1.
Tartós műanyagpénz Man szigetén. = ÉITud 1984. ápr. 6.
Több címletben FAO érmék. = Hétfői Hírek, 1983. márc. 21.
Új bankjegyek hiánya Nigériában. = Magyar Nemzet, 1984. máj. 24.
Új bankjegyek Izraelben. = Heti Világgazdaság, 1984. aug. 18.
Új japán bankjegyek. = Magyar Nemzet, 1984. júl. 14.
Vargha Ágnes: A valutaalap és a világbank. = ÉITud 1983. dec. 30.

b) Pénzhamisítás

Aranydosszié. Királyi hamisító. „Fixing” a londoni bankban. Körmöciek, császáriak. = Magyarország 20(1983. ápr. 3.) 11. p. 2 ill.
Dollár hamisítók. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. szept. 12.
Hamis dollárok Csehszlovákiában. = Délmagyarország, 1984. okt. 7.
Hamisított NSZK márkák. = Magyar Nemzet, 1984. aug. 1.
Pénzhamisítás. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. ápr. 7.
Pénzhamisítók alkonya. = Délmagyarország, 1984. aug. 8.

c) Éremleletek

Érmekkel teli korsót találtak Veszprémben. = Magyar Nemzet, 1984. okt. 26.
Ezüstpénz lelet Letenyén. = Magyar Nemzet, 1984. nov. 14.
Ritka numizmatikai lelet Cserszegtomajon. (Ötvenhét db. I. András és I. Béla uralkodása idejéből való ezüstpénzt találtak.) = Esti Hírlap, 1984. jún. 6., Magyar Nemzet, 1984. jún. 7.
Tálas László: XVI. századi éremlelet Fegyvernekről. = Szolnok megyei Néplap, 1984. nov. 17.
Zsigmond kori pénzlelet Veszprémben. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. nov. 28.

d) Emlékérmek

- A. F.: Boga Lujza, „Juhász” plakettje. = Délmagyarország, 1983. ápr. 3.
b. j.: Vedres István (1765–1830) emlékérem. = Hétfői Hírek, 1984. dec. 3.
Balogh József: 3 kérdés Lapis András szobrászművészhez. = Délmagyarország, 1984. jún. 30.
Báthori Gábor emlékérem. = Magyar Nemzet, 1984. aug. 30.
Bóna Endre: Balázs Béla emlékérem. = Délmagyarország, 1984. aug. 19.
Bóna Endre: Szeged történeti emlékérmé. = Délmagyarország, 1983. márc. 19.
Csolnoki: Pápai és primási emlékérmek kiállítása. = Dolgozók Lapja, 1984. szept. 19.
Csongor Győző: Juhász Gyula és a szegedi színház. Tóth Sándor érme. = Délmagyarország, 1983. márc. 24.
Dombi Gyula: Komócsin Zoltán-emlékérem. = Délmagyarország, 1983. ápr. 23.
Emlékplakett a Szent Jobb megtalálásának 900. évfordulóján. = Új Ember, 1984. máj. 27.
Éremsorozat várakról. = Délmagyarország, 1984. jan. 7.
Gagarin-érmét alapított a Szovjetunió Űrhajózási Szövetsége. = Magyar Nemzet, 1984. márc. 6.
Készül a Madách emlékérem. = Magyar Nemzet, Délmagyarország, 1983. ápr. 25.
Kodály plakett. = Magyar Nemzet, 1983. ápr. 20.
Lapis András érmei. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. jan. 2.
Lőrincz Zoltán: Emlékérem a reformáció 100. évfordulójára. = Reformátusok Lapja, 1984. okt. 28.
Az MNB 416/1983. sz. közleménye Simon Bolívar emlékérmék kibocsátásáról. = Magyar Közlöny, 1983. júl. 20.
Az MNB 418/1984. sz. közleménye az 1984. évi nyári olimpia alkalmából kibocsátott emlékérmekről. = Magyar Közlöny, 1984. aug. 8.
Olimpiai érme-per. = Heti Világgazdaság, 1984. ápr. 14.
Pogány Gábor: Nemzetközi éremművészeti alkotótélep. = Új Tükör, 1984. júl. 15.
Polner Zoltán: Tóth Sándor érmék Szegeden. = Csongrád megyei Hírlap, 1983. jún. 1.
(-r. -n.): Emlékérmek – művészeknek. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. szept. 8.
Renner Kálmán érmei. = Új Tükör, 1984. ápr. 22.
Simon Bolívar születésének 200. évfordulójára 100 forintos emlékérmét bocsátott ki a Magyar Nemzeti Bank. = Hétfői Hírek, 1983. aug. 1. 1 ill.
Tíz év alatt huszonhét érmet és két jelvényt adtak ki a keszthelyi éremgyűjtők. = Zalai Hírlap, 1983. jan. 29. 1 ill.
Vécsey László: Könyvismertetés. (Magyar Bányászati és kohászati érmek, 1526–1982. című könyv ismertetése.) = Gépipar, 1984. aug.

e) Rendjel, jelvény, kitüntetés

- Bölköny József: Az aranygyapjas rendről. = Magyar Nemzet, 1984. jún. 13.
Ellopták Kossuth Torinóban őrzött kitüntetéseit. = Magyar Nemzet, 1984. ápr. 14.
(j. gy.): Sárkány rend és aranygyapjú. = Magyar Nemzet, 1984. jún. 3. 10. p. 1 ill.
Új kitüntetések. = Heti Világgazdaság, 1984. okt. 27.

f) Múzeumok, gyűjtemények, egyesületek

- Dombi Gyula: Az éremgyűjtés másfél évtizede. = Délmagyarország, 1984. jún. 23.
Falus Gábor: Pénzmúzeum a Nemzeti Bankban. = Népszabadság, 1984. dec. 9. 3 ill.
Hajdú Endre: A postatiszt (Niklovics Károly) regényes élete. = Esti Hírlap, 1984. dec. 30.
Hanthy Kinga: Ajándék erőn felül. Kincsek újságpapírban. (Egy idős házaspár 860 db aranypénzt ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak.) = Magyar Nemzet, 1984. febr. 24.
A keszthelyi éremgyűjtők újabb eredményei. = Zalai Hírlap, 1984. okt. 21. 3 ill.
Magyar Hajnalka: Éremgyűjtők egymás közt. Beszélgetés az első numizmatikai akadémia résztvevőivel Keszthelyen. = Zalai Hírlap, 1984. jún. 8.
(malo-): Éremgyűjtők Keszthelyen. = Magyar Nemzet, 1983. júl. 29.
Mátyás István: A nemzet múzeuma (Magyar Nemzeti Múzeum). Egymillió darabos gyűjtemény, köztük az Éremtár gyűjteménye. = Népszava, 1984. febr. 29. 6 ill.
Múzeumi ritkaságok. = Délmagyarország, 1984. júl. 22.
Nagy Ádám: Százéves a múzeum éremtára. = Délmagyarország, 1983. ápr. 13.
Numizmatikai Akadémia. = Délmagyarország, 1984. márc. 16., Esti Hírlap, 1984. jún. 2.

g) Kiállítások, kongresszusok

- Aranypénzritkaságok kiállítása a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeumban. = Nógrád, 1984. máj. 18.
Éremkiállítás Esztergomban. = Új Ember, 1984. okt. 28.

Éremkiállítás Vácott. = Új Tükör, 1984. márc. 25.

Frank János: Négy kiállításunk Londonban. = Élet és Irodalom, 1984. ápr. 20.

Kiállítás nyílt: A „Herman Ottó Múzeum aranyai” címmel. = Északmagyarország, 1983. máj. 17.

Kiállítás nyílt: A „Herman Ottó Múzeum aranyai” címmel. = Északmagyarország, 1983. máj. 17.

Lengyel éremművészeti kiállítás nyílt meg Budapesten a Lengyel Tájékoztató- és Kulturális Központban. = Délmagyarország, 1984. aug. 9., Népszabadság, 1984. nov. 15.

Magyar hetek Tirolban. Bemutatják a Magyar Nemzeti Múzeum XVI. századi tiroli éremgyűjteményét. = Új Tükör, 1983. jún. 19.

Nagy Ádám: Érmék, plakettek bemutatója. = Délmagyarország, 1983. jún. 15.

Numizmatikai kiállítás a Helyőrségi Műv. Otthonban. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. febr. 12.

Numizmatikai kiállítás a Helyőrségi Műv. Otthonban. = Csongrád megyei Hírlap, 1984. febr. 12.

Numizmatikai találkozó. Pénzverés Esztergomban. Kiállítás, éremcsere, előadások. = Délmagyarország, 1984. szept. 9.,

Numizmatikai találkozó. Pénzverés Esztergomban. Kiállítás, éremcsere, előadások. = Délmagyarország, 1984. szept. 9.,

Esti Hírlap, 1984. szept. 7., Magyar Nemzet, 1984. szept. 8.

Orvostörténeti érmekből kiállítás Székesfehérváron. = Esti Hírlap, 1983. ápr. 19.

Szabó György: VI. nemzetközi kispasztikai kiállítás a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. szept. 21.

Tóth Sándor kiállítása. = Új Tükör, 1983. ápr. 24.

h) Árverés

Bázeli árverésen megvették Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1611-ben vert tizdukátosát. = Esti Hírlap, 1984. máj. 22.

Éremcserét és árverést rendezett tegnap Szombathelyen a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Vas- és Zalamegyei csoportja. = Esti Hírlap, 1984. márc. 19.

j) Vegyes

Becsei Péter: Lapis András pályavázlata. = Csongrád megyei Hírlap, 1983. máj. 11.

Kocsis L. Mihály: Honnan jön a pénz? = Magyar Ifjúság, 1984. jún. 29.

Numizmatika. = Magyarország, 1984:38. sz.

Takács Béla: „Pénzes” poharak és kannák. = Reformátusok Lapja, 1984. ápr. 8.

F. Fejér Mária

Társulati élet

Társulatunk működése – alapszabályunknak megfelelően – elsősorban tudományos ülések rendezésére, tudományos- és ismeretterjesztő előadások megtartására, kiállítások rendezésére és a munkacsoportjainkban kifejtett munkára irányul. Ezekhez kapcsolódik még mint fő működési terület: a könyvtárunk tevékenysége. Az elmúlt két évben ennek megfelelően folyt Társulatunkban az élet.

1984. **KRÓNKA.** Társulatunk rendes közgyűlését március 1-én tartotta a Magyar Tudományos Akadémia kistermében.

A közgyűlés napirendje a következő volt:

1. *Gedai István:* Elnöki megnyitó.
2. *Rádóczy Gyula:* Főtitkári beszámoló.
3. *Bíróné Sey Katalin:* A Numizmatikai Közlöny szerkesztői beszámolója.
4. *Zombori Lajos:* A Numizmatikai Társulat Évkönyvének szerkesztői beszámolója.
5. *Ábrányi Hedvig:* Könyvtárosi beszámoló.
6. *Lódi Józsefné:* Gazdasági beszámoló.
7. A közgyűlés elé terjesztett javaslatok megvitatása.

Társulatunk választmánya ez évben kétszer ült össze: február 27-én és október 10-én. Az első az év terveit, a második az év eredményeit vitatta meg.

Júniusban a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének helyi csoportjával közös rendezésben megszerveztük a Keszthelyi Numizmatikai Akadémiát. A háromnapos előadássorozat előadói a Társulatunk tagjaiból tevődött ki. A rendezvény a vártnál nagyobb érdeklődést váltott ki és számos külföldi hallgató is részt vett azon.

Ugyanebben a hónapban került sor a „Bulgária 40 éve a szocializmus útján” c. numizmatikai kiállítás kapcsán a bulgár–magyar numizmatikai kapcsolatok fejlesztésének érdekében aláírt kétoldali együttműködési szerződés megkötésére. A szerződés értelmében mind Bulgáriában, mind pedig Magyarországon kiállítások megrendezésére kerül majd sor, kölcsönös csere útján.

Augusztusban a Társulatunk vezetősége a Lengyel Kultúra Házában megrendezett numizmatikai kiállítás megnyitóján vett részt.

Szeptemberben „A XI. századi pénzverés Esztergomban” címmel háromnapos tudományos symposiont rendeztünk, az International Numismatic Commission támogatásával, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével és az Állami Pénzverővel közös szervezésben. Ennek során az esztergomi Balassi Bálint Múzeum és a Keresztény Múzeum numizmatikai kiállításainak megnyitására került sor. A kiállításokat Pozsgay Imre a Hazafias Népfront főtitkára, illetve Lékai László bíboros prímás nyitotta meg. A rendezvény védnöke Faluvégi Lajos miniszterelnök helyettes volt. A symposionon a magyarokon kívül 6 tőkés- és 5 szocialista ország is képviseltette magát. A magyar előadókon kívül csehszlovák, finn, lengyel, német, norvég, svéd és szovjet előadók is szerepeltek.

A szokásos serlegvacsorát ez évben december 20-án tartottuk meg az Ifjúság Szálló éttermében, amelyen Rádóczy Gyula tartott megemlékezést Pohl Artúr elhunyt tagtársunkról.

ELŐADÁSOK. A havonként megrendezett előadóüléseinken a következő előadások hangzottak el:

januárban *Kupa Mihály:* Korona pénzrendszerünk különleges fizetési eszközei.

februárban *Rádóczy Gyula:* A „Breslavva Civitas” denárral kapcsolatos gondolatok.

márciusban *Molnár József:* A Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem.

áprilisban *Pandula Attila:* A Szent István Rend történetének vázlata.

májusban *Paul Arnold:* Bergbau und Münzwesen in Sachsen – die Abhängigkeit der Münzpolitik vom Bergbau.

Kádár István: Jelképek a magyar pénzekben.

októberben *Stirling János:* Jelképek az antik római pénzekben.

novemberben *Gedai István:* Északeurópai leletadatok a magyar pénzverés kezdetéhez.

decemberben *Bíróné Sey Katalin:* Júdás 30 ezüstje.

KÖNYVTÁR. Tőkés- és szocialista cserekapcsolataink révén, valamint vásárlás és ajándékozás útján könyvtárunk 46 könyvvel és 310 folyóirattal gyarapodott. Ezzel könyvtárállományunk 1310 könyv- és 5991 folyóiratjegységre emelkedett.

TAGLÉTSZÁM. Az év végével 453 fő. Az év során 26 taggal szaporodott létszámunk. Létszámcsökkenésünk az alábbiakból adódott: meghalt 5 tagtársunk, név szerint Bottyán János, Fábíán Béla, Kunvári Lilla, Markó Béla és Mészáros Balázs. Töröltünk a tagok sorából 32 főt és kilépett 1 fő.

1985. **KRÓNKA.** Társulatunk tisztújító közgyűlése május 23-án volt az Akadémia kistermében. A választás eredményeként az új tisztikar a következő:

tiszteletbeli elnök: Huszár Lajos

elnök: Gedai István

alelnökök: Fitz Jenő és Kahler Frigyes

főtitkár: Rádóczy Gyula

másodtitkár: Vadász György

számvizsgáló bizottság: Leányfalusi Károly, Bíró Miklós és Saltzer Ernő

a Numizmatikai Közlöny szerkesztője: Biróné Sey Katalin

az Évkönyv szerkesztője: Torbágyi Melinda

választmányi tagok: Antall József, Beszeda Róbert, Bakos Miklós, Beck Mihály, Grád Gusztáv, Hunya Zoltán, Kőhegyi Mihály, Ludvig Ferenc, Madarász Ferenc, Martin Ferenc, Mészáros István, Nánási Éva, Szolláth György, Thuróczy Rezső.

A Réthy László Emlékérmét a Közgyűlés Fitz Jenőnek ítélte ez évben, első sorban a „Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts” c. kétkötetes munkájáért.

A Keszthelyi Numizmatikai Akadémiát ez évben is megrendeztük a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben, amelyen külföldi hallgatók is szép számban vettek részt.

Szeptemberben Nagycenken rendeztünk kiállítást és ünnepséget, Széchenyi István halálának évfordulóján. Az emlékülésen külföldi vendégek is részt vettek.

A debreceni numizmatikai csoport 60 éves fennállásának emlékére a Debreceni Déri Múzeummal és a Debreceni Akadémiai Bizottsággal, valamint a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös rendezésben tartottunk októberben emlékülést, a Múzeumi Hónap keretén belül. Az emlékülésen szintén voltak jelen külföldi numizmatikusok.

Választmányi üléseinket február 27-én, május 22-én, szeptember 4-én tartottuk.

A szokásos serlegvacsorai megemlékezést ez évben december 19-én Gedai István tartotta Hóman Bálintról, Társulatunk egykori tiszteletbeli elnökéről, születésének 100. évfordulójára emlékezve.

ELŐADÁSOK. A szokásos havonkénti előadóülések előadásai a következők voltak:

januárban **Ferenczy Mária:** Pénzkibocsátás az észak-nyugat kínai Tangu államban a XI–XIII. században.

februárban **Husztai Ernő:** Az infláció társadalmi és gazdasági háttere.

márciusban **Kupa Mihály:** Az ausztriai és az osztrák-magyar államjegyek (1811–1909).

áprilisban **Pandula Attila:** Az Aranygyapjas Rend.

májusban **Hegedűs Zoltán – Káplár László:** Néhány megjegyzés a XI–XII. századi pénzverés anyagvizsgáló módszereihez.

szeptemberben **Kádár Zoltán:** Pergamoni Asclepios kultusz a római pénzekben.

októberben **Kahler Frigyes:** Moldvai pénzek.

novemberben **Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás:** A komáromi Kossuth-bankók.

decemberben **Mészáros István:** Az eke ábrázolása az érmeken, pénzekben, bankjegyeken.

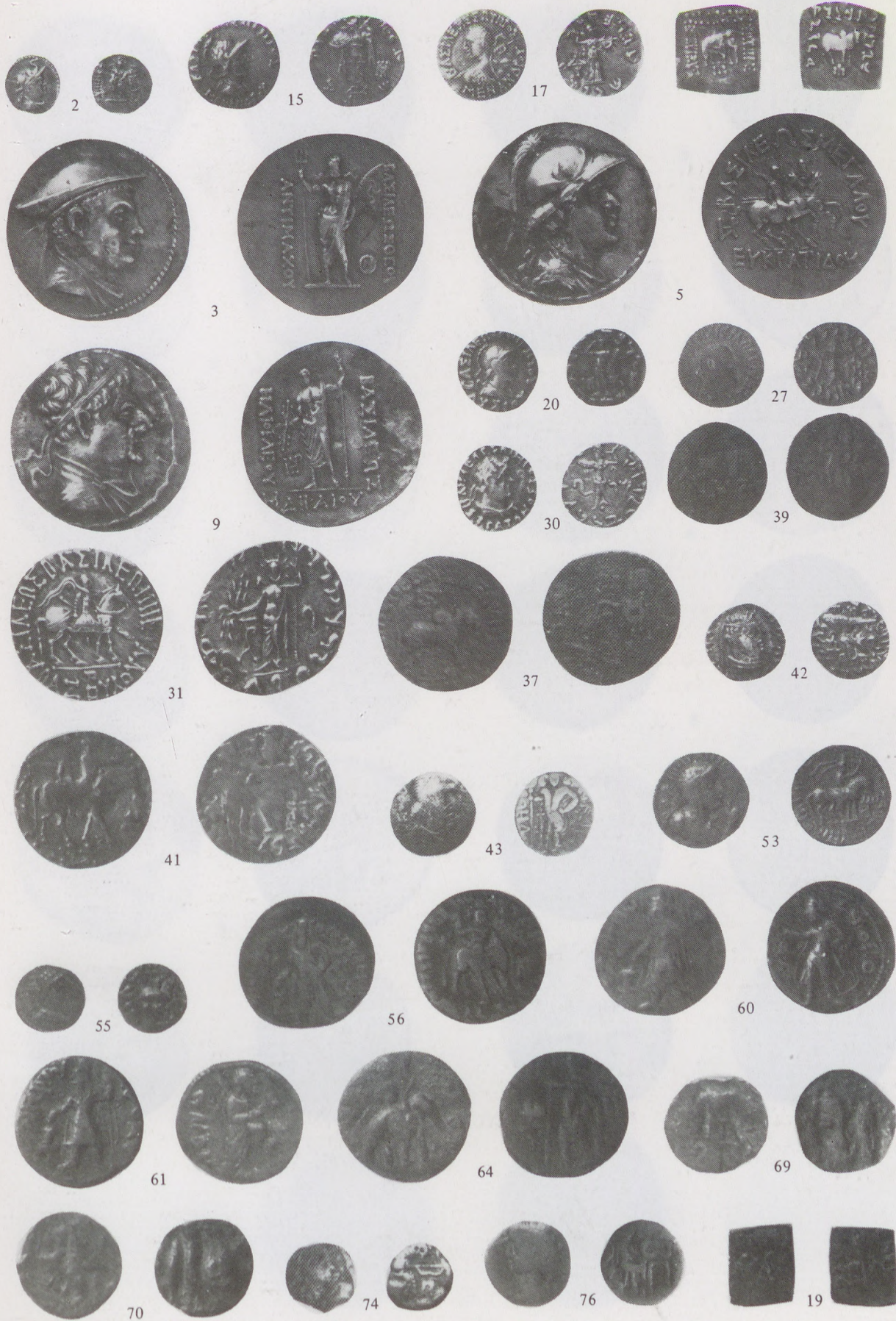
KÖNYVTÁR. Könyvtárunk ebben az évben 85 könyvvel és 104 folyóirattal gyarapodott. Ezzel a könyvvállományunk 1390 könyv- és 6095 folyóirategységre emelkedett, könyvtárosunk Ábrányi Hedvig lelkiismeretes munkája eredményeként.

Eredményes munkájáért a Közgyűlés jegyzőkönyvi dícséretben és anyagi elismerésben részesítette.

TAGLÉTSZÁM. Az év végén tagja volt a Társulatunknak. Taglétszámunk az év folyamán 20-al gyarapodott, viszont 19 taggal csökkent is. A taglétszámunk csökkenése a következőkből adódott: törölve a tagok sorából 17 fő, meghalt 2 fő. Az elhunyt tagtársaink név szerint: Porteleki József és Dr Ruzs György

Rádóczy Gyula

MELLÉKLET





1



2



3



4



5



6



7



8



9



10



11



12



13





14



15



16



17



18



19



20



21



22



23



24



25





26



27



28



29



30



31



32



33



34



35



36



37





38



39



40



41



42



43



44



45



46



47



48



49





50



51



52



53



54



55



56



57



58



59



60



61





62



63



64



65



66



67



68



69



70



71



72



73





74



75



76



77



78



79



80



81



82



83



84



85





1



2



3



4



5



6



6



7



8



9





10



10



11



12



11



14



13



14





16



15



16



17



17



18



18





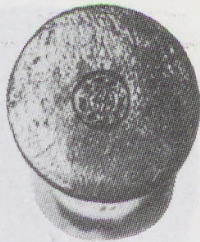
1



1



2



3



4a



4b



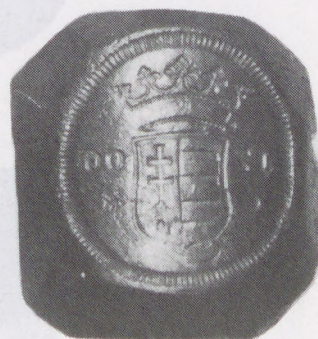
4c



5



6



7



8



9



10



12



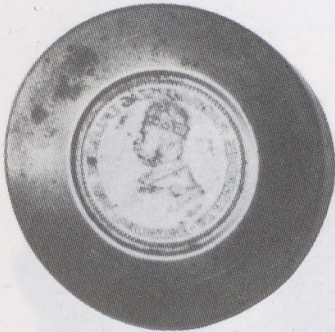
13



14



15



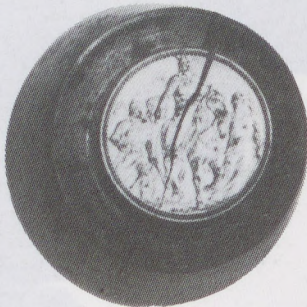
16



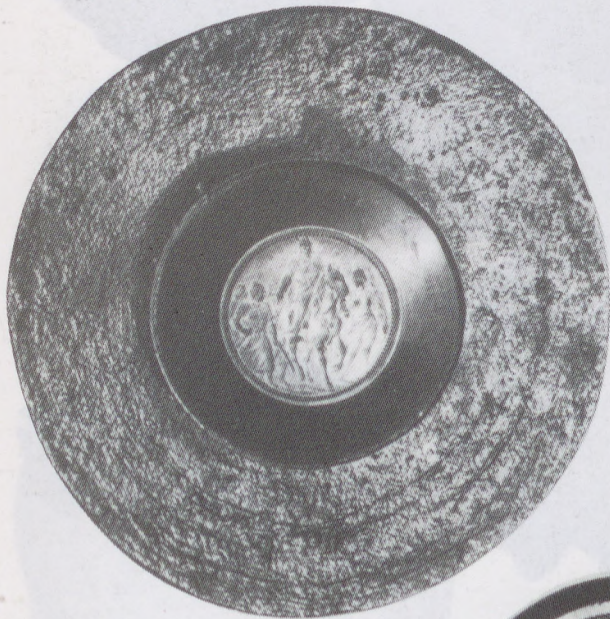
17



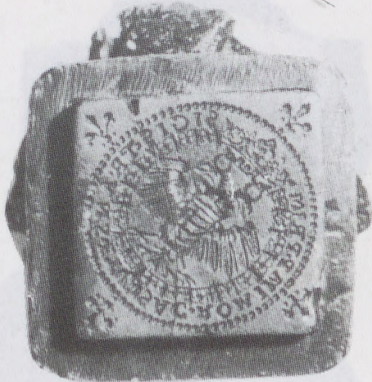
18



20



19



21



23



24



25



26



27



28



29



30



31



32



34



35



36



37



38



42



43



44



1



2



3



4



5



6



7



8





1



1



2



2



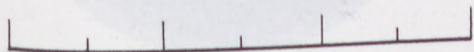
1



2



3

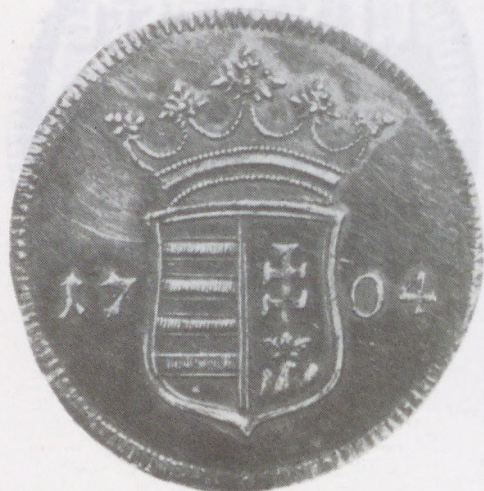




4



5



6





7



8



9





10



11



1



2







1



2 E



2 H



3



4



5 E



5 H



6



7





8



9 E



9 H



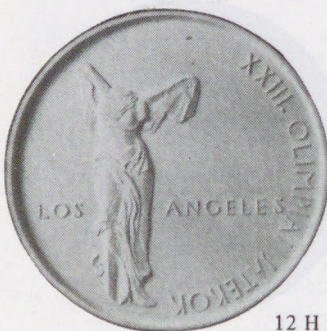
10



11



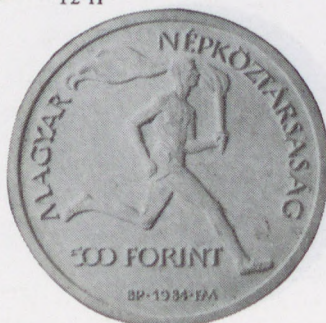
12 E



12 H



13



14





15



16 E



16 H



17



18



19 E



19 H



20



21





22



23



24



24 a



24 b



24 c



25



25 a



25 b



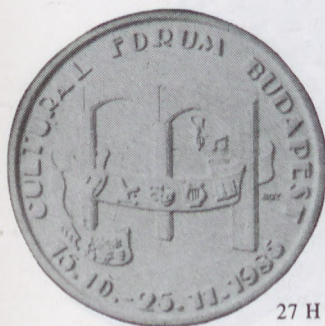
25 c



26



27 E



27 H



28



29



30



31 E



31 H



32



33



34 E



34 H

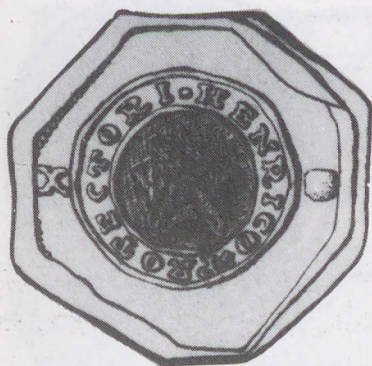


35



36





2



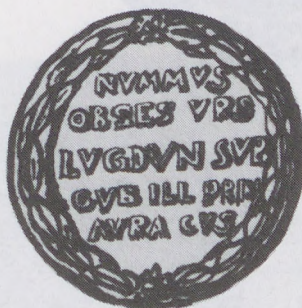
3



1



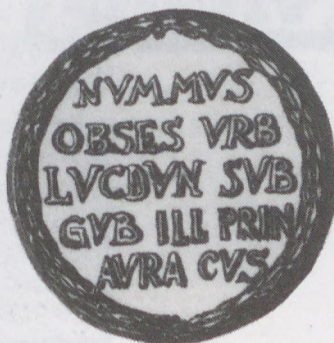
4



5



6





7



8 eo



8 ho



9



10



11

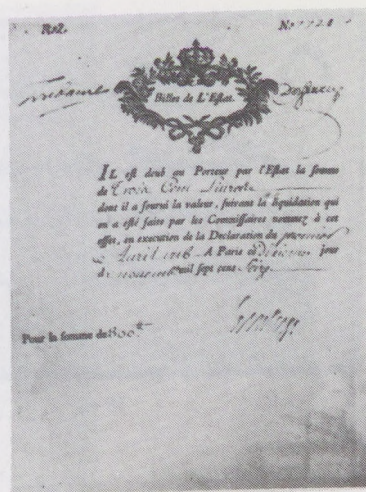


Mr. Child. April 12. 1699.
 Please pay to Mr. Wm. Watel maker Ten pounds
 Ten shillings, & my Master's Name shall upon
 receipt upon it & pay it to the same
 To the said Child. J. Child
 at Temple bar.

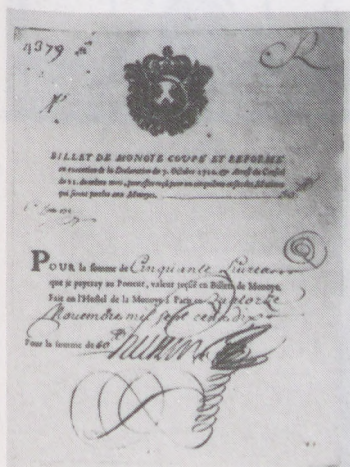
12



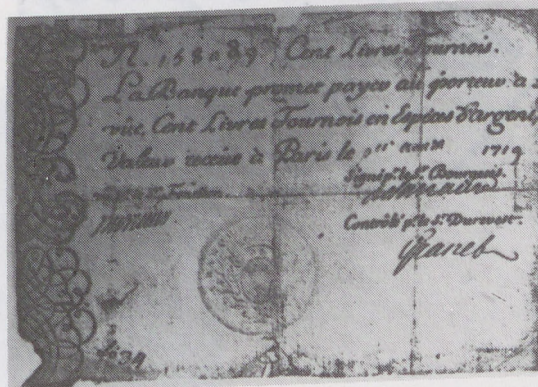
13 eo és ho



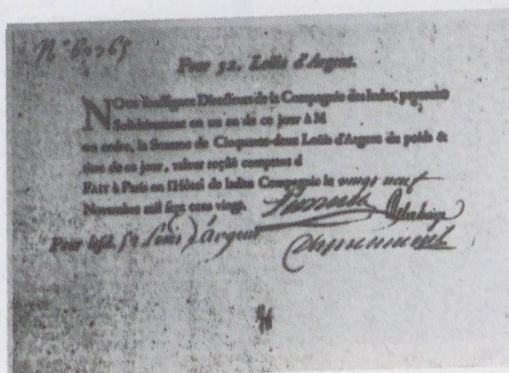
14



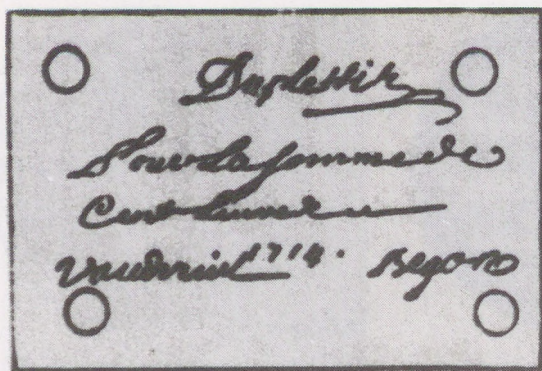
15



16



17



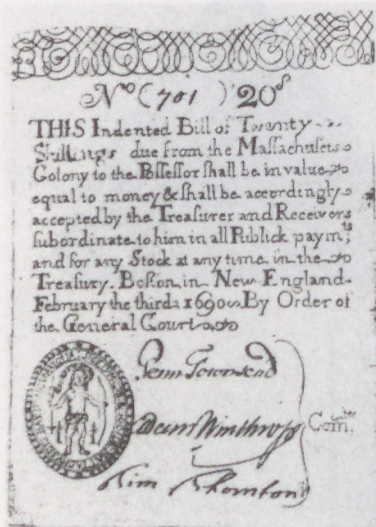
18 eo



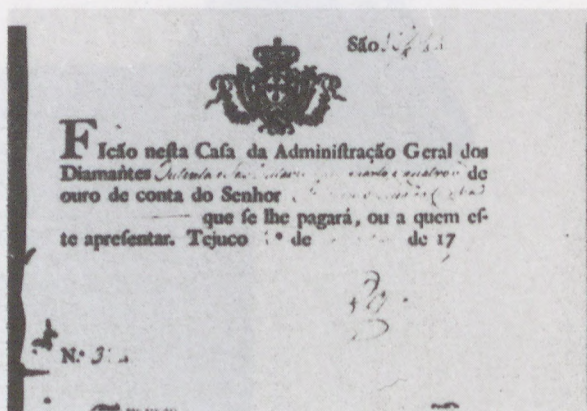
19 eo



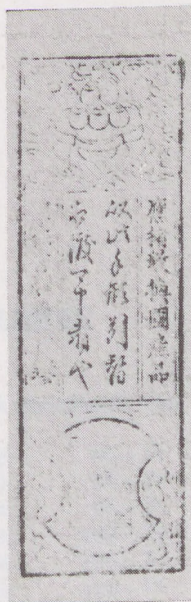
18-19 ho



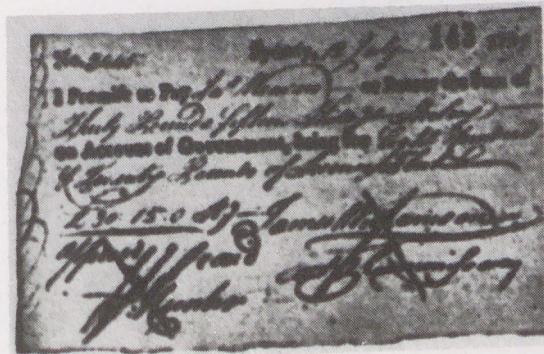
20



21



22



23



24

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE

A Társulat kiadványaiból az alábbiak vásárolhatók meg:

Numizmatikai Közlöny	1969–70	80.– Ft
	1971–72	80.– Ft
	1973–74	80.– Ft
	1975–76	100.– Ft
	1977–78	150.– Ft
	1979–80	150.– Ft
	1981–82	180.– Ft
	1983–84	180.– Ft
Évkönyv	1970	30.– Ft
	1971	50.– Ft
	1972	50.– Ft
	1973	50.– Ft
	1974	50.– Ft
	1975	50.– Ft
	1976	50.– Ft
	1977	50.– Ft
	1978	50.– Ft

Emlékezés a 650 éves Kőrmöcbányára: 60.– Ft

80 éves az MNT bronzérem. Tervezője Kiss Nagy András

– ára 100.– Ft

Felelős kiadó: MTA Magyar Numizmatikai Társulat

8515889 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

